

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Valdis Bērziņš, Normunds Grasis, Andrejs Vasks, Egita Ziediņa. Jauni ¹⁴C datējumi arheoloģiskiem pieminekļiem Rietumlatvijā • *Kaspars Kļaviņš.* Ģerboņu herolds Gelre kā 14. gadsimta Livonijas reprezentētājs Rietumeiropas kultūrā • *Anita Čerpinska.* Kauja pie Ķekavas 1812. gada 10. (22.) augustā • *Ineta Lipša.* Sabiedriskā tikumība Latvijā demogrāfisko problēmu aspektā, 1918–1940 • *Gatis Krūmiņš.* Daži jauni fakti par 1949. gada marta deportācijas organizēšanu un kolektivizāciju • Vēstures avoti • Zinātnes dzīve • Recenzijas • Jaunākās literatūras apskats • Personālijas • In memoriam

2009

1

LATVIJAS
VĒSTURES
INSTITŪTA
ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Galvenais redaktors
GUNTIS ZEMĪTIS

Atbildīgā redaktore
INETA LIPŠA

Redakcijas padomes priekšsēdētājs
JĀNIS STRADIŅŠ

Redakcijas padome
JĀNIS BĒRZIŅŠ, VALDIS BĒRZIŅŠ, SAULVEDIS CIMERMANIS,
RAISA DENISOVA, ANDRIEVS EZERGAILIS (ASV),
INESIS FELDMANIS, KĀRLIS KANGERIS (ZVIEDRIJA),
IMANTS LANCMANIS, ĒVALDS MUGURĒVIČS,
ANDREJS PLAKANS (ASV)

Redakcijas kolēģija
MUNTIS AUNS, LĪGA LAPA, ILZE LOZE,
IRĒNE ŠNEIDERE, LILITA VANAGA

Redakcijas adrese
Akadēmijas laukumā 1, 1217. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore
Ināra Stašulāne
Margita Gūtmane (vācu val.)
Vija Stabulniece (angļu val.)
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Korektore *Brigita Vārpa*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387.

Iespiests LĢIA tipogrāfijā "Latvijas karte",
O. Vācieša ielā 43, Rīgā, LV-1004.

SATURS

ZINĀTNISKIE RAKSTI

- Valdis Bērziņš, Normunds Grasis, Andrejs Vasks,
Egita Ziediņa.* Jauni ¹⁴C datējumi arheoloģiskiem
pieminekļiem Rietumlatvijā 5
- Kaspars Kļaviņš.* Ģerboņu herolds Gelre kā 14. gadsimta
Livonijas reprezentētājs Rietumeiropas kultūrā 21
- Anita Čerpinska.* Kauja pie Ķekavas 1812. gada
10. (22.) augustā 33
- Ineta Lipša.* Sabiedriskā tikumība Latvijā demogrāfisko
problēmu aspektā, 1918–1940 53
- Gatis Krūmiņš.* Daži jauni fakti par 1949. gada marta
deportācijas organizēšanu un kolektivizāciju 81

VĒSTURES AVOTI

- Juris Ciganovs.* Latvijas armija Atbrīvošanas cīņu
pirmajos mēnešos 89
- Anna Irene Ruciņa, dzimusi Taube (1910–1997), un viņas
atmiņas par 1949. gada 25. marta deportāciju
(atmiņas publicēšanai sagatavojis un komentējis
Dzintars Ērglis)* 104
- Eduarda Berklava aicinājums latviešiem papildināt
LKP rindas: kāda raksta atskaņas (materiālu
publicēšanai sagatavojusi Irēne Šneidere)* 120

ZINĀTNES DZĪVE 136

RECENZIJAS 178

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS 197

PERSONĀLIJAS 208

IN MEMORIAM 210

RAKSTU AUTORI 212

CONTENTS

Valdis Bērziņš, Normunds Grasis, Andrejs Vasks, Egita Ziediņa. New ¹⁴C Datings for Archaeological Sites in Western Latvia * *Kaspars Kļaviņš.* The Herald Gelre as Representative of the 14th Century Livonia in the Culture of Western Europe * *Anita Čerpinska.* The Battle of Ķekava (10 (22) August 1812) * *Ineta Lipša.* Public Morality in Latvia in the Facet of Problems of Demography, 1918–1940 * *Gatis Krūmiņš.* Some New Facts about the Organization of the Deportation of March 1949 and Collectivization * Sources of History * Scientific Life * Reviews * Survey of Recent Publications * Nomina * In memoriam

INHALT

Valdis Bērziņš, Normunds Grasis, Andrejs Vasks, Egita Ziediņa. Die neuen ¹⁴C Gliederungen für archäologische Denkmäler in West-Lettland * *Kaspars Kļaviņš.* Der Wappenherold Gelre als Repräsentant Livlands in der Kultur Westeuropas * *Anita Čerpinska.* Die Schlacht bei Ķekava (Keckau) am 10. (22.) August 1812 * *Ineta Lipša.* Sittliche Werte in Lettland 1918–1940 unter demographischen Aspekten * *Gatis Krūmiņš.* Einige neue Daten über die Deportationen im März 1949 und die Kollektivierung * Geschichtsquellen * Wissenschaftliches Leben * Rezensionen * Umschau der neuer Literatur * Personalien * In memoriam

ZINĀTNISKIE RAKSTI

---

*Valdis Bērziņš, Normunds Grasis,
Andrejs Vasks, Egita Ziediņa*

JAUNI ^{14}C DATĒJUMI ARHEOLOĢISKIEM PIEMINEKĻIEM RIETUMLATVIJĀ

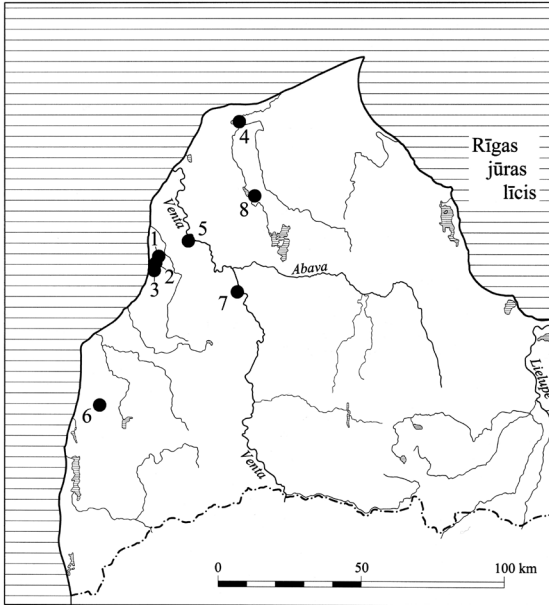
Pēdējos gados notikuši lielāka vai mazāka apjoma pētījumi vairākos akmens, agro metālu un dzelzs laikmeta pieminekļos Kurzemes rietumdaļā. No jauna analizēts arī agrāk iegūts arheoloģiskais materiāls. Šo pieminekļu hronoloģija precizēta, datējot paraugus ar radioaktīvā oglekļa ^{14}C metodi. Lai iegūtos rezultātus pēc iespējas ātrāk ievestu zinātniskajā apritē, šajā rakstā apkopoti jaunie datējumi. Tie pārsvarā apstiprina uz arheoloģiskā materiāla balstītos secinājumus par pieminekļu hronoloģiju, bet atsevišķos gadījumos liek pārskatīt iepriekš izteiktos pieņēmumus.

2004., 2006. un 2007. gadā kopā iegūti 20 datējumi no astoņiem arheoloģiskiem pieminekļiem Rietumlatvijā (tabula; 1.–3. attēls). Trīs paraugi datēti Upsalas Universitātes Angstrēma laboratorijā (šifrs Ua-), izmantojot paātrinātāja masas spektrometrijas metodi, pārējie – Tallinas Tehnoloģijas universitātes Ģeoloģijas institūta Radioaktīvā oglekļa datēšanas laboratorijā (šifrs Tln-) vai Krievijas Zinātņu akadēmijas Materiālās kultūras vēstures institūta laboratorijā Sanktpēterburgā (šifrs Le-), lietojot konvencionālas ^{14}C datēšanas metodes. Trīspadsmit datējumus apmaksāja Valsts kultūrkapitāla fonds, septiņus – Latvijas Zinātnes padome.

Visi datējumi kalibrēti, izmantojot programmas *OxCal* versiju 3.10 (lietota kalibrācijas likne *IntCal04.14c*).¹

Svarīgi atzīmēt, ka daļa šajā apkopojumā iekļauto pieminekļu šobrīd pārstāvēta tikai ar vienu datējumu. Šajos gadījumos iespējami tikai provizoriski secinājumi par attiecīgā pieminekļa vecumu: hronoloģijas precizēšanai nepieciešams veikt papildus datējumus.

Vissenākais datējums iegūts no **Vendzavu mezolīta apmetnes** Ventspils novada Užavas pagastā (Ua-34544; ap 7290.–7060. kal. g. pr. Kr.), kur izrakumi notika Valda Bērziņa vadībā 1996., 1998. un 2000. gadā. Ogļu paraugs ņemts 4. objektā – 25 cm dziļā bedrē zem aramkārtas, kurā atrastas krama nažveida šķīlas un atšķīlas, cilvēka un dzīvnieku

1. att. Datēto pieminekļu izplatības karte:

- 1 – Vendzavas, 2 – Celmi,
3 – Sārņate, 4 – Piedāgi,
5 – Priednieki, 6 – Lāmas,
7 – Padure, 8 – Puze

kauli. Apmetne iepriekš attiecināta uz vēlo mezolītu, pamatojoties uz apsvērumu, ka šī vieta kļuva apdzīvojama tikai laikā, kad Litorīnas jūras līmenis senās Ventspils lagūnas dienviddaļā jau bija nokrities līdz apmēram 4,5 m virs mūsdienu jūras līmeņa, t.i., regresijas laikā pēc Litorīnas jūras 1. transgresijas.² Tomēr jauniegūtais datējums norāda uz vidējo mezolītu, kas atbilst Baltijas jūras baseina iepriekšējai stadijai – Ancilus ezeram. Apdzīvotība Vendzavās tādējādi jāsaista ar Ancilus ezera regresijas laiku, kad ūdens līmenis šajā apkārtnē bija nokrities līdz ne vairāk kā 4,5 m virs mūsdienu jūras līmeņa. Tam sekojošās Litorīnas jūras 1. transgresijas laikā, kaut gan ūdens līmenis senās Ventspils lagūnas dienviddaļā sasniedza 5–6 m virs mūsdienu jūras līmeņa,³ tādējādi applūdinot visu apmetnes teritoriju, apdzīvotības pēdas netika pilnībā iznīcinātas. Šīs versijas apstiprināšanai vai noraidīšanai tomēr būtu nepieciešami papildu ¹⁴C datējumi.⁴

Jauns hronoloģiskais pieturas punkts iegūts Ventspils novada Užasvas pagastā **Celmu mezolīta un vēlā neolīta apmetnē**, kurā pētījumi veikti 2000. un 2001. gadā.⁵ Dzīvesvieta atrodas apmēram 2,5 km no iepriekš aplūkotās Vendzavu apmetnes, taču atšķirībā no tās izvietota reliкто kāpu piekājē starp Sārņates purvu un jūru, apmēram 7,5–8,0 m virs mūsdienu Baltijas jūras līmeņa. Dzīvesvieta veidojusies kāpu smiltīs un ir bez izteikta kultūrslāņa.

¹⁴C datējumiem izvēlēts mezolīta *mītnes komplekss*, kas ietver pašu mītnes vietu un divus pavardus (nr. 1 un 4). Datēti divi kokogļu pa-

raugi, taču iegūtie rezultāti ir pretrunīgi. Pirmais paraugs ņemts no mītnes vietu iezīmējošā apmēram 3,8×3,2 m lielā laukuma virsmas. Iegūtais datējums attiecas uz vidējo mezolītu (Tln-2917; ap 6450.–6260. kal. g. pr. Kr.), kas šobrīd uzskatāms par apmetnes mezolīta apdzīvotības galveno pieturas punktu. Otrs datētais paraugs ņemts no 4. pavarda, kas atrodas pie iepriekš minētās mītnes vietas, taču šeit iegūtais rezultāts norāda uz vēlo bronzas laikmetu (Tln-2916; ap 1110.–840. kal. g. pr. Kr.). Datējums ir pretrunā gan ar pavadā, gan tā apkārtnē iegūto materiālu. Kāds tam varētu būt iemesls?

Celmu apmetnes vidējā mezolīta un vēlā neolīta auklas keramikas kultūras atradumi nav stratigrāfiski stingri norobežoti. Neolīta senlietas un keramika vairāk fiksēta stratigrāfiski augstākos slāņos, bet virkne iespējamo šī perioda objektu iesniedzas dziļāk. Pat pieļaujot varbūtību, ka 4. pavards saistīts ar vēlā neolīta auklas keramikas kultūru, ka mezolīta atradumi pavadā nokļuvuši nejauši un auklas keramika varēja pastāvēt bronzas laikmeta sākumā, arī tad – vismaz no arheoloģiskā viedokļa – tik vēls datējums nav izskaidrojams.

Ar diviem jauniem datējumiem papildināta **Sārnates neolīta apmetnes** datējumu sērija (Ventspils novada Užavas pagastā). Paraugi izraudzīti no Lūcijas Vankinas vadīto izrakumu kolekcijas materiāliem, kas glabājas Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā. Datējums no piederuma uz agrās Sārnates tipa keramikas trauka lauskas ar sīku zobiņu ornamentu, kas iegūta I_D mītnē (Ua-33828; ap 4365.–4265. kal. g. pr. Kr.), šobrīd ir senākais neolīta datējums Rietumlatvijā. Ornementā uz agrās Sārnates tipa keramikas, kas iegūta M_D mītnē un citās mītnēs, skaidri saskatāma ķemmes un bedrīšu keramikas ietekme, toties uz I_D mītnē iegūtās keramikas šādas ietekmes pazīmes nav novērojamas. Nav izslēgts, ka šī Sārnates mītne apdzīvota laikā, pirms Rietumlatvijā parādījās ķemmes un bedrīšu keramikas ietekme.

Datētas arī kokogles, kas savāktas 1958. gada izrakumu laikā vienā no četriem Sārnates R_Z/R_D mītnes pavadjiem. Diemžēl mūsdienās vairs nav iespējams noskaidrot, kurā pavadā paraugs ņemts. Dažu pavardu tuvumā nelielā daudzumā iegūta agrā Sārnates tipa keramika, tomēr datējums (Tln-2918; ap 3500.–3100. kal. g. pr. Kr.) drīzāk atbilst jau agrāk iegūtajiem datējumiem no mītnēm ar vēlo Sārnates keramiku.⁶ Tā kā parauga ņemšanas vieta un saistība ar vienu vai otru keramikas tipu nav precīzi nosakāma, tad šī datējuma nozīmi grūti interpretēt.

Pirmais datējums, kas attiecināms uz ķemmes un bedrīšu keramikas kultūru Rietumlatvijā, iegūts jaunatklātajā **Piedāgu apmetnē** (Tln-2922; ap 4230.–3810. kal. g. pr. Kr.), kur 2002. gadā norisa nelieli pārbaudes izrakumi. Apmetne atrodas Ventspils novada Ances pagastā Irves līdzenuma dienvidu daļā, Irbes upes labajā krastā. Ogļu paraugi ņemti no 1. pārbaudes tranšējas 3. mītņu slāņa pavarda – 120 cm

dziļumā. Apmetnē konstatēti trīs apdzīvotības slāņi, kas liecina par mītņu atkārtotu atjaunošanu vienā un tajā pašā vietā. Trešais slānis, no kura paņemts minētais paraugs, saistāms ar agrāko mītņu slāni, ko raksturo intensīvāka apdzīvotība – biežāka un blīvāka oglišu kārtā, ķemmes un bedrīšu keramikas lausku koncentrācijas vieta (vairāk nekā 200 lausku) un pavarda daļa, ko pilnībā neizdevās atsegt. Piedāgu apmetnē iegūtā ķemmes un bedrīšu keramika, kā arī putekšņu spektri rāda samērā lielu cilvēka aktivitāti atlantiskā laika beigu posmā un subboreālajā laikā. Pamatojoties uz šiem apsvērumiem, apmetnes apdzīvotība attiecināma uz vidējo neolītu, ko apstiprina arī jauniegūtais datējums.

Priednieku apmetne ir pārstāvēta ar diviem datējumiem. Minētā apmetne, kur 2004. gadā aizsardzības izrakumi notika Andreja Vaska vadībā, atrodas Ventspils novada Ziru pagastā Ventas kreisajā krastā upes plašās palienes malā ap 700 m no upes gultnes. Apmetnei izvēlēta vieta ir ap 200 m garš (ziemeļu–dienvidu virzienā) un ap 150 m plats (austrumu–rietumu virzienā) grants paugurs. Tā augstums pret palienes malu sasniedz 2 metrus. Kultūrslānis izplatīts visā paugura teritorijā, tai skaitā arī Priednieku māju pagalmā, un aizņem ap 3 ha lielu platību. Tā biezums paugura centrālajā daļā sasniedz 70–90 cm, bet perifērijā samazinās līdz 25–30 centimetriem. Apmetnes centrālā daļa 0,66 ha platībā izpostīta ar grantskarjeru.⁷

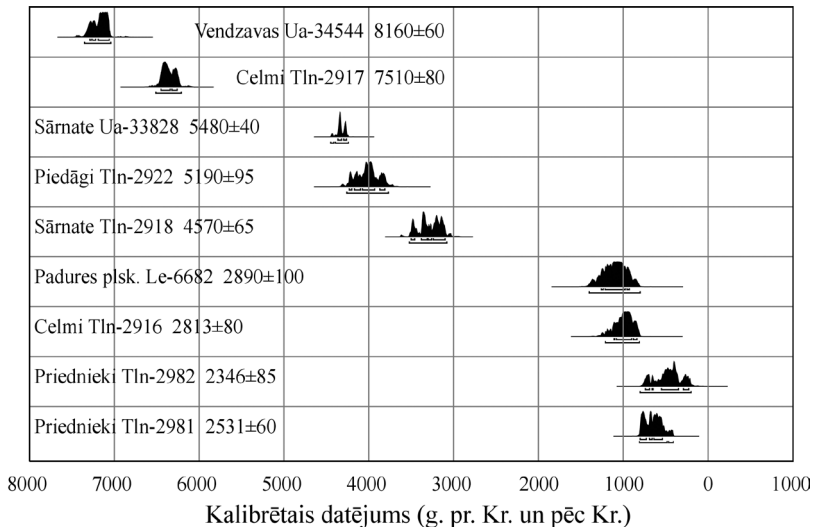
Apmetnes apdzīvotībā izšķirami trīs posmi. Pirmais – senākais ir mezolīts 8.–6. gadu tūkstoši pr. Kr., kas atklājās tikai 2004. gada izrakumu laikā. Šo posmu raksturo krama priekšmetu un kādas kaula harpūnas fragmentu atradumi. Ar senāko posmu saistāmus celtniecības objektus neizdevās konstatēt. Nākamais apmetnes apdzīvotības posms ir bronzas un senākais dzelzs laikmets 1. gadu tūkstoši pr. Kr. Uz šo posmu attiecas divu akmens cirvju fragmentu atradumi, švīkātā un daļa gludās keramikas. Tāpat ar šo laiku saistāmas atklātās apbūves paliekas – akmeņu pavardi, t.s. saimniecības bedres un stabu vietas. Trešais apdzīvotības posms saistīts ar dzelzs laikmetu 1. gadu tūkstoši pēc Kr. Tam piederīga daļa gludās keramikas, bronzas spirālītes, kā arī dzelzs ieguves sārņi. Šī laika celtniecības objekti netika identificēti. Iegūtie materiāli neļauj noteikt precīzāk šī posma hronoloģiskās robežas, tomēr šķiet, ka pārrāvums apdzīvotībā starp senāko dzelzs laikmetu un sekojošajiem dzelzs laikmeta posmiem nav bijis; apmetnes pamešanas laiks gan paliek atklāts jautājums.

Divi kokogļu paraugu datējumi ir saistīti ar apmetnes apdzīvotības otro posmu. Viens no tiem iegūts apmetnes centrālajā daļā 3×3 m lielā izrakumu laukumā. Kultūrslānis te bija 80 cm biezs, tumšs, ar degušu akmeņu drumslām. Te atklāja 0,4–0,5 m pamatzemē iedziļinātas celtnes daļu. Celtnes stūrī bija akmeņu pavards 0,8 m diametrā. No šī pavarda 60 cm dziļumā arī tika paņemts minētais

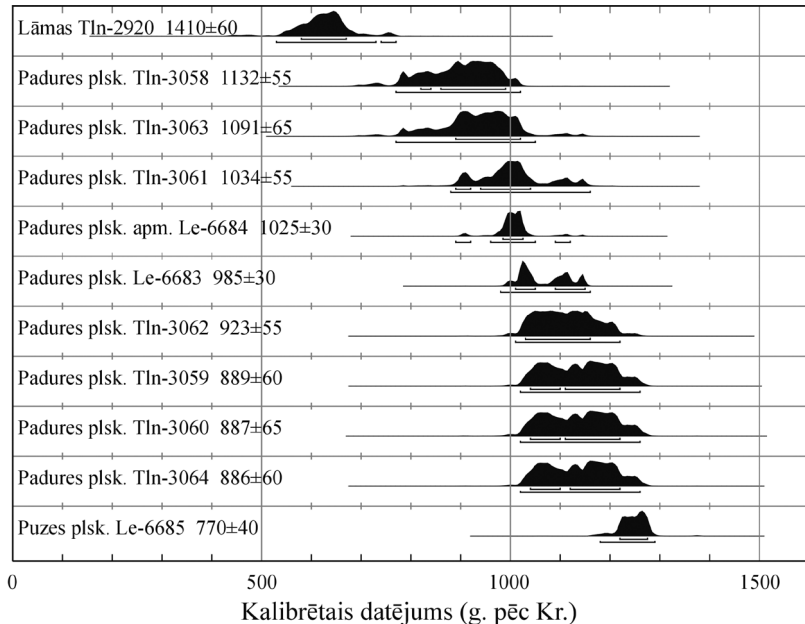
paraugs Tln-2982. Iegūtais rezultāts rāda visai plašu laika intervālu – no 740. līdz 230. kal. g. pr. Kr. Izvēloties šaurāku intervālu ar 51,7% ticamību, uzrādītais datējums ir 550.–350. kal. g. pr. Kr., kas atbilst bronzas laikmeta pašām beigām un senākajam dzelzs laikmetam. Atradumu lielāko daļu veidoja māla trauku lauskas ar gludu virsmu (182), lai gan nedaudz bija arī švikātā keramika (10 fragmenti). Bez tam te atrada māla krellīti un dzelzs (naža?) asmeni, kā arī dažas krama atšķīlas.

Otrs kokogļu paraugs tika paņemts no izrakumu laukuma apmetnes dienvidaustrumu perifērijā. Šeit atsegta plānā apaļa bedre 110 cm diametrā, kas 65 cm iegāja pamatzemē. Bedrei bija samērā stāvas sienas un plakana apakša, tā bija pildīta ar piesātinātu, ogļainu kultūrslāni. Pildījuma apakšējā daļā iezīmējās ap 10 cm bieza īpaši ogļaina josla, kas lokveidā ieslīga bedrē. Iespējams, ka tās ir bedres koka seguma paliekas. No šejienes ņemtā parauga Tln-2981 datējums bija 800.–540. kal. g. pr. Kr., tātad nedaudz agrāks par paraugu Tln-2982. Bedrē atrada 91 švikātu un 28 gludas trauku lauskas, kā arī pusi māla bļodiņas ar gludu virsmu. Parauga datējums rāda, ka bedre pilnībā attiecas uz vēlo bronzas laikmetu. Uzmanību saista švikātās un gludās keramikas lausku skaitliskās attiecības iedziļinātajā celtņē apmetnes centrālajā daļā, no vienas puses, un saimniecības bedrē apmetnes perifērijā atrastās, no otras. Iedziļinātajā celtņē 95% lausku bija ar gludu un tikai 5% ar švikātu virsmu. Savukārt no bedrē atrastajām trauku lauskām tikai 24% bija ar gludu virsmu, bet pārējās (76%) bija švikātas. Iespējams, šie cipari atspoguļo švikātās keramikas pakāpenisku nomainīšanu ar gludo bronzas laikmeta beigās un senākajā dzelzs laikmetā. Salīdzinot abu paraugu sniegtos datus, rodas iespaids, ka bronzas laikmetā senākā apdzīvotība lokalizējās apmetnes dienviddaļā, bet vēlāk apmetnes centrs pārvietojās uz ziemeļiem. Šo novērojumu pārbaudei būtu nepieciešami plašāki lauka pētījumi.

Viens datējums iegūts no Ploces purva apkārtnes (Tln-2920; ap 580.–670. kal. g. pēc Kr.) Grobiņas novada Medzes pagastā. 2004. gadā Ālandes upes ielejas teritorijā ap Tāšu ezeru un Ploces purvu norisa arheoloģiskā apzināšana Egītas Ziedīņas vadībā. Pie Ploces purva atklātas trīs akmens laikmeta apmetnes (Vētru apmetne, Lāmu I un II apmetne) un vairākās vietās iegūti savrupatradumi. Lai precizētu jaunatklātās **Lāmu I apmetnes** kultūrslāņa saglabāšanās pakāpi, 2004. gadā veikti nelieli pārbaudes izrakumi dažādās apmetnes teritorijas daļās. Datēšanai ņemts slapjas koksnes (oša stumbra) paraugs no 5. pārbaudes tranšējas, kura atradās pētāmās teritorijas purvainajā daļā. Minētais koksnes paraugs iegūts 50 cm dziļumā, tieši virs horizontāli veidota koku mizu slāņa. Spriežot pēc apmetnes augstākajā daļā iegūtajiem krama un akmens rīku atradumiem, Lāmu

2. att. Kalibrēto ¹⁴C datējumu grafisks attēlojums, agrākie datējumi (vidējais mezolīts – senākais dzelzs laikmets)

3. att. Kalibrēto ¹⁴C datējumu grafisks attēlojums, vēlākie datējumi (agrās dzelzs laikmets – viduslaiki)

I apmetne bijusi apdzīvota vidējā/vēlajā mezolītā. Savukārt jauniegūtais datējums norāda, ka koku un mizu klāsts saistāms ar vidējo dzelzs laikmetu un atbilst Ploces purvam pretējā malā esošajiem Ošeniņu senkapiem.⁸ Līdz ar to šis datējums neievieš jaunu pieturas punktu jaunatklātās apmetnes hronoloģijas skaidrošanā.

Ar deviņiem datējumiem ir pārstāvēts **Padures (Beltes) pilskalns** un ar vienu datējumu – **pie pilskalna esošā apmetne**. Padures pilskalnā izrakumus 2003., 2005.–2007. gadā vadīja Andrejs Vasks, bet pilskalna apmetnē 2003. gadā – Jānis Asaris.⁹ Padures pilskalns ar apmetni atrodas Kuldīgas novada Padures pagastā 220 m uz ziemeļaustrumiem no Beltu mājām Ventas kreisajā krastā. Tas ierīkots uz zemes izvirzījuma, kuru no ziemeļiem robežo Kukupītes 18–20 m dziļā grava, bet no dienvidiem – cita, ap 15 m dziļa grava ar mukulāju apakšā. No austrumiem piekļūšanu pilij ierobežo 20 m augstais un stāvais Ventas krasts. Savukārt no atklātās rietumu puses izrakts grāvis, bet plakumā uzbērts ap 4 m augsts valnis. Ap 3 ha lielā apmetnes teritorija aptver pilskalnu no trim pusēm, tai skaitā arī no ziemeļiem viņpus dziļās Kukupītes gravas. Četrās izrakumu sezonās no pilskalna apmēram 1900 m² lielā plakuma ir izpētīti 279 m², t.i., apmēram 15%, bet apmetnē veikti tikai nelieli pārbaudes izrakumi 41 m² kopplatībā. Spriežot pēc arheoloģiskā materiāla, pilskalna apdzīvotībā izšķirami trīs posmi – agro metālu periods, vidējais un vēlais dzelzs laikmets un vēsturiskie laiki 16.–17. gadsimtā.

Uz agro metālu periodu attiecas kokogļu paraugs Le-6682, kas tika paņemts I izrakumu laukumā no akmeņiem krauta pavarda, kas atklājās uz gaišās pamatzemes 50 cm dziļumā. Uzrādītais datējums bija 1260.–930. kal. g. pr. Kr., tātad bronzas laikmeta vidus. Pavardā atrada 112 švikātās un 15 agrās apmestās virsmas trauku lauskas, akmens graudberzi un kādu neskaidras funkcijas raga priekšmetu. Padures pilskalns ir pirmais pilskalns Rietumlatvijā, kur iegūts tik agrs datējums, un tas liecina, ka arī šajā Latvijas daļā pilskalni sāka parādīties jau 2. gadu tūkstoša pr. Kr. beigās.

Pārējo astoņu paraugu uzrādītie datējumi attiecas uz vēlo dzelzs laikmetu. Paraugu Tln-3058 (kokogles) paņēma no pavarda III izrakumu laukumā 75 cm dziļumā. Tā datējums bija 820.–990. kal. g. pēc Kr., tātad vēlā dzelzs laikmeta pirmā puse. Pavardā atrada ovālu šķīlamakmeni un dzelzs naža fragmentu. Spriežot pēc atradumiem depozītos un kapu inventāros, šādi šķīlamakmeņi attiecas uz 5.–6. gs., taču, ievērojot atradumus Āraišu ezerpilī, Aizkraukles pilskalnā un Mārtiņsalā, pieļaujama arī to vēlāka izmantošana.¹⁰ Paraugs Le-6683 (kokogles) tika paņemts II izrakumu laukumā 55 cm dziļumā no kādas celtnes sienas vietas pamatnes. Parauga datējums bija 1010.–1150. kal. g. pēc Kr. Kokogļu paraugu Tln-3063 paņēma VIII izrakumu laukumā 55–65 cm dziļumā no pamatzemes bedrē

uzbūvētas māla kleķa krāsns drupām. Datējums norādīja uz laiku no 890. līdz 1020. kal. g. pēc Kr. VII izrakumu laukumā pamatzemē ierakta saimniecības bedres (tās diametrs 145 cm, dziļums 45 cm) pildījumā 40–70 cm dziļumā savāktās kokogles rādīja laiku no 890. līdz 1040. kal. g. pēc Kr. (Tln-3061), tātad apmēram to pašu laiku, ko paraugs no māla krāsns, – 10. gs. un 11. gs. pirmo pusi. Apmēram 1 m attālumā atradās no akmeņiem krauts pavards, kas bija izveidots uz aizbērtas senākas saimniecības bedres, kas bija līdzīga iepriekš minētajai (vairākas līdzīgas bedres atklāja arī citos izrakumu laukumos). Kokogles no pavarda rādīja laika intervālu no 1030. līdz 1160. kal. g. pēc Kr. (Tln-3062). Turpat VII izrakumu laukuma stūrī konstatēta kādas pamatzemē 10–15 cm iedziļinātas celtnes vieta. 60 cm dziļumā paņemtais kokogļu paraugs deva datējumu 1040.–1220. kal. g. pēc Kr. (Tln-3060). Līdzīgu datējumu – 1040.–1220. kal. g. pēc Kr. uzrādīja arī kokogļu paraugs Tln-3064, ko ieguva no blakus esošajā VIII izrakumu laukumā atklātās celtnes vietas 140–150 cm dziļumā zem 16.–17. gs. sabērtā plakuma malas stiprinājuma slāņa. Tā pa daļai bija ierakta pilskalna nogāzē un acīmredzot jāuzskata par pilskalna aizsardzības būvju sastāvdaļu. Pie šī paša laika objektiem pieder arī no akmeņiem krauts krāsns paliekas IV izrakumu laukumā. Kokogļu paraugs Tln-3059 deva datējumu 1040.–1220. kal. g. pēc Kr.

Atgriežoties pie pilskalna apdzīvotības posma dzelzs laikmetā, jākonstatē, ka neviens no kokogļu datējumiem nenorāda vidējo dzelzs laikmetu, lai gan par to liecina daži atradumi – ažuŗas bronzas ripasaktas fragments,¹¹ dzelzs rotadatas ar lodveida galvu fragments,¹² ovālais šķiļamakmens,¹³ domājams, arī dzelzs iedzītņa bultas gals.¹⁴ Acīmredzot laikā no 5.–6. gadsimta līdz 9. gadsimtam pilskalns bija vāji apdzīvots. Tajā pašā laikā ne datētie kokogļu paraugi, ne atrastās senlietas nedod nekādas liecības par pilskalna apdzīvotību agrajā dzelzs laikmetā. Kā liecina lielākā daļa kokogļu paraugu datējumu un atrasto senlietu (to skaitā monētu) hronoloģija, pilskalns visintensīvāk bijis apdzīvots laikā no 10. līdz 12. gadsimtam un uzskatāms par ievērojamu sava laika centru. Tieši šajā laikā pie pilskalna izveidojās plaša apmetne ar senpilsētas pazīmēm. Vienā no apmetnes pārbaudes izrakumu laukumiem atklāja iedziļinātas celtnes vietu. 70 cm dziļumā paņemtais kokogļu paraugs Le-6684 deva datējumu 985.–1025. kal. g. pēc Kr. Tam pretī nerunā arī atrastās senlietas, kas pārsvarā datējamās ar 11.–12. gadsimtu. Šķiet, ka pilskalns beidzis pastāvēt 12. gadsimtā, jo starp atrastajām senlietām nav tādu, kuras nepārprotami varētu datēt ar 12. gadsimta otro pusi vai 13. gadsimtu. Šādu datējumu apstiprina arī atrastās keramikas sastāvs – uz podnieka ripas darināto māla trauku lausku skaits veidoja tikai 3%. Tiesa, dažu dzelzs laikmeta objektu kokogļu paraugu datējumi kā pašu vēlāko norāda 1220. kal. g., tātad 13. gadsimtu. Tomēr, ievērojot analīžu uzrādīto laika intervālu

1040.–1220. kal. g., pilskalna beigu datējums 12. gadsimtā var būt pieņemams. Par to netieši liecina arī rakstīto avotu dati. 1230. gada līgumā starp Ventas lejteces kuršiem un pāvesta legātu Balduīnu no Alnas, tāpat arī 1253. gada līgumā starp Vācu ordeni un Kurzemes bīskapu par sešu kuršu zemju sadalīšanu ir minēta virkne vietu, no kurām dažas var lokalizēt Padures pilskalna apkārtnē, – Ķimale,¹⁵ Tigve,¹⁶ Nabes ezers.¹⁷ Tajā pašā laikā šajos dokumentos nav tādu apdzīvotu vietu nosaukumu, kurus droši varētu attiecināt uz Padures pilskalnu un apmetni. Acīmredzot šo līgumu sastādīšanas laikā 13. gadsimta pirmajā pusē minētais centrs vairs nav pastāvējis.

Puzes pilskalns (Ventspils novada Puzes pagastā) pārstāvēts ar vienu radioaktīvā oglekļa datējumu. Izrakumus 2002. gadā tur vadīja Andrejs Vasks un Armands Vijups.¹⁸ Pilskalns atrodas 1 km uz dienvidrietumiem no Puzes baznīcas mežā kādas Puzes ezerā ietekošas meliorētas upītes dienvidu krastā. Agrāk nepētītais pilskalns piešķaitāms nelieliem nocietinājumiem – tā plakums tikai 600 m² liels. Plakuma rietumu malā uzbērts mazs valnītis, kura ziemeļu galā pie nogāzes bijusi ieeja plakumā. Plakuma dienvidaustrumu daļā pie nogāzes izpētīja 34 m² lielu laukumu. Plakumā kultūrslāņa biezums bija 0,3 m, bet malā pie nogāzes, kur, veicot kalna dabiskās virsmas izlīdzināšanu un plakuma apbūvējamās daļas paplašināšanu, bija sārta nepieciešamā grunts, slāņa biezums sasniedza 0,7–0,9 metrus. Atklāja divas pamatzemē 0,2–0,3 m iedziļinātu celtņu vietas. Viena no tām bijusi 3,5×4 m liela gulbūve, kas atradās pie nogāzes un tāpēc uzskatāma par plakuma perimetrālās apbūves sastāvdaļu. Atrastās senlietas un keramika liecināja, ka pilskalns pastāvējis 12. un 13. gadsimtā. Nodegušās celtnes vietā 20 cm dziļumā paņemtais kokogļu paraugs Le-6685 norādīja laika intervālu no 1220. līdz 1275. kal. g. pēc Kr. Šādu datējumu apstiprina gan atrastās senlietas, gan arī uzietais bronzas rotu depozīts. 2003. gadā depozītu sīkāk analizēja A. Vijups un secināja, ka tas atradies celtņē, kas gājusi bojā ugunsgrēkā 13. gadsimta vidū vai otrajā pusē, iespējams, vēlā rudenī vai ziemā.¹⁹ Svarīgi atzīmēt, ka šajā gadījumā arheoloģiskais datējums pilnībā sakrīt ar radioaktīvā oglekļa analīzes uzrādīto rezultātu.

Tabula

¹⁴C DATĒJUMU SARAKSTS

Piemineklis, izrakumu gads	Parauga ņemšanas vieta	Paraugs	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums pēc ¹⁴ C	Kalibrētais vecums pr. Kr. / pēc Kr. (1σ)*	Arheoloģiskais periods
Vendzavu apmetne, 2000. g.	10. laukums, 4. objekts	kokogles	Ua-34544	8160±60	7290.–7270. (4,1%); 7260.–7220. (7,8%); 7190.–7060. (56,2%) g. pr. Kr.	vidējais mezolīts
Celmu apmetne, 2001. g.	mītnes vieta (1 objekts, 21. paraugs)	kokogles	Tln-2917	7510±80	6450.–6340. (47,6%); 6320.–6260. (20,6%) g. pr. Kr.	vidējais mezolīts
Sārņates apmetne, 1949. g.	I _D mītne ("III tranšeja"), kv. II–III/3, 50 cm dziļumā	piedegums uz māla trauka lauskas ar zobiņu ornamentu, inv. nr. A 11416:42	Ua-33828	5480±40	4365.–4320. (47,3%); 4295.–4265. (20,9%) g. pr. Kr.	agrais / vidējais neolīts
Piedāgu apmetne, 2002. g.	1. pārbaudes tranšeja, pavards slāni ar lauskām (apvienoti 2 paraugi)	kokogles	Tln-2922	5190±95	4230.–4200. (4,6%); 4170.–4090. (10,6%); 4080.–3930. (42,0%); 3870.–3810. (11,0%) g. pr. Kr.	vidējais neolīts

Piemineklis, izrakumu gads	Parauga ņemšanas vieta	Paraugs	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums pēc ¹⁴ C	Kalibrētais vecums pr. Kr. / pēc Kr. (1σ)*	Arheoloģiskais periods
Sārnates apmetne, 1958. g.	R _z /R _D mītne, viens no pavarciem (10. paraugs)	kokogles	Tln-2918	4570±65	3500.–3460. (7,5%); 3380.–3310. (21,0%); 3300.–3260. (2,6%); 3240.–3100. (37,1%) g. pr. Kr.	vidējais neolīts
Padures pilskalns, 2003. g.	I laukums, 3. kārtā, kv. 3–4/D–E, 50 cm dziļumā, pavaris	kokogles	Le-6682	2890±100	1260.–1230. (2,7%); 1220.–970. (60,3%); 960.–930. (5,2%) g. pr. Kr.	bronzas laikmets
Celmu apmetne, 2001. g.	4. pavaris (17. paraugs)	kokogles	Tln-2916	2813±80	1110.–1100. (1,5%); 1080.–890. (58,5%); 880.–840. (8,2%) g. pr. Kr.	bronzas laikmets (datējums neatbilst arheoloģiskajam materiālam)
Priednieku apmetne, 2004. g.	III laukums, 1. kārtā, kv. 2/2	kokogles	Tln-2982	2346±85	740.–690. (7,4%); 660.–650. (1,5%); 550.–350. (51,7%); 290.–230. (7,5%) g. pr. Kr.	bronzas / senākais dzelzs laikmets
Priednieku apmetne, 2004. g.	I laukums, 1. kārtā, kv. 11–12/1–2, bedre	kokogles	Tln-2981	2531±60	800.–730. (21,7%); 690.–660. (10,7%); 650.–540. (35,8%) g. pr. Kr.	bronzas laikmets

Piemineklis, izrakumu gads	Parauga ņemšanas vieta	Paraugšs	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums pēc ¹⁴ C	Kalibrētais vecums pr. Kr. / pēc Kr. (1σ)*	Arheoloģiskais periods
Lāmu I apmetne, 2004. g.	5. pārbaudes tranšeja, koks tieši virs mizu slāņa	slapja koksne: oša stumbrs	Tln-2920	1410±60	580.–670. (68,2%) g. pēc Kr.	vidējais dzelzs laikmets
Padures pilskalns, 2005. g.	III laukums, 5. kārtā, kv. 6-7/A-B, 75 cm dziļumā, pavards	kokogles	Tln-3058	1132±55	820.–840. (3,8%); 860.–990. (64,4%) g. pēc Kr.	vēlais dzelzs laikmets
Padures pilskalns, 2007. g.	VIII laukums, 4. kārtā, kv. 3-4/C, 55-65 cm dziļumā, krāsns	kokogles	Tln-3063	1091±65	890.–1020. (68,2%) g. pēc Kr.	vēlais dzelzs laikmets
Padures pilskalns, 2007. g.	VII laukums, 2. kārtā, kv. 4-5/A, 40-70 cm dziļumā, bedre	kokogles	Tln-3061	1034±55	890.–920. (9,4%); 940.–1040. (58,8%) g. pēc Kr.	vēlais dzelzs laikmets
Padures pilskalna apmetne, 2003. g.	I laukums, 4. kārtā, 70 cm dziļumā, iedziļināta celtnē	kokogles	Le-6684	1025±30	985.–1025. (68,2%) g. pēc Kr.	vēlais dzelzs laikmets
Padures pilskalns, 2003. g.	II laukums, 4. kārtā, kv. 6/A, 55 cm dziļumā, celtnes vieta	kokogles	Le-6683	985±30	1010.–1050. (38,6%); 1090.–1150. (29,6%) g. pēc Kr.	vēlais dzelzs laikmets

Piemineklis, izrakumu gads	Parauga ņemšanas vieta	Paraugs	Laboratorijas šifrs	Absolūtais vecums pēc ¹⁴ C	Kalibrētais vecums pr. Kr. / pēc Kr. (1σ)*	Arheoloģiskais periods
Padures pilskalns, 2007. g.	VII laukums, 2.-3. kārtā, kv. 3-4/C, pavards	kokogles	Tln-3062	923±55	1030.-1160. (68,2%) g. pēc Kr.	vēlais dzelzs laikmets
Padures pilskalns, 2005. g.	IV laukums, 5. kārtā, kv. 6-7/C-D, 65 cm dziļumā, krāsns	kokogles	Tln-3059	889±60	1040.-1100. (24,0%); 1110.-1220. (44,2%) g. pēc Kr.	vēlais dzelzs laikmets / viduslaiki
Padures pilskalns, 2007. g.	VII laukums, 4. kārtā, kv. 1-2/D, 60 cm dziļumā, bedre	kokogles	Tln-3060	887±65	1040.-1100. (23,7%); 1110.-1220. (44,5%) g. pēc Kr.	vēlais dzelzs laikmets / viduslaiki
Padures pilskalns, 2007. g.	VIII laukums, 5. kārtā, kv. 7-8/B-C, 140-150 cm dziļumā, iedziļināta celtnē	kokogles	Tln-3064	886±60	1040.-1100. (23,3%); 1120.-1220. (44,9%) g. pēc Kr.	vēlais dzelzs laikmets / viduslaiki
Puzes pilskalns, 2002. g.	I laukums, 1. kārtā, 20 cm dziļumā, celtnes vieta	pārogļojušies graudi	Le-6685	770±40	1220.-1275. (68,2%) g. pēc Kr.	viduslaiki

* Iekavās varbūtība, ka patiesais vecums ir šajā intervālā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Kalibrēšanas programma pieejama internetā: <http://c14.arch.ox.ac.uk/>. Par ¹⁴C datējumu kalibrēšanu sk.: Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 2003. – 21. laid. – 7. lpp.
- ² Bērziņš V. Mezolīta apmetne Užavas Vendzavās // Ventspils muzeja raksti. – Rīga, 2002. – 2. sēj. – 30., 31., 38. lpp.
- ³ Murniece S., Kalniņa L., Bērziņš V., Grasis N. Environmental change and prehistoric human activity in Western Kurzeme, Latvia // PACT. – 1999. – Vol. 57. – P. 54.
- ⁴ Agrāk nesekmīgi mēģināts ar ¹⁴C metodi datēt kaula un zoba paraugus no Vendzavu apmetnes teritorijā atsegtā apbedījuma. Izrādījās, ka no skeleta pilnībā izskalota datēšanai nepieciešamā organiskā frakcija.
- ⁵ Grasis N., Ziediņa E. Arheoloģiskie izrakumi Celmu mezolīta un vēlā neolīta apmetnē // Arheologu pētījumi Latvijā 2000. un 2001. gadā. – Rīga, 2002. – 23.–32. lpp.
- ⁶ Bērziņš V. Sārņates apmetnes keramikas klasifikācija un statistiska analīze // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 2003. – 21. laid. – 63. lpp.
- ⁷ Vasks A. Arheoloģiskie izrakumi pie Ventas // Arheologu pētījumi Latvijā 2004. un 2005. gadā. – Rīga, 2006. – 64.–67. lpp.
- ⁸ Virse I. Par dažiem atradumiem Vērgales Ošeniņu kapulaukā // Latvijas arheoloģija. Pētījumi un problēmas. – Rīga, 2002. – 192. lpp.
- ⁹ Asaris J., Vasks A. Arheoloģiskie izrakumi Padures pilskalnā un apmetnē // Arheologu pētījumi Latvijā 2002. un 2003. gadā. – Rīga, 2004. – 19.–23. lpp.; Vasks A. Arheoloģiskie izrakumi pie Ventas // Arheologu pētījumi Latvijā 2004. un 2005. gadā. – Rīga, 2006. – 67.–72. lpp.; Vasks A. Arheoloģiskie izrakumi Padures (Beltu) pilskalnā 2006. un 2007. gadā // Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā. – Rīga, 2008. – 63.–70. lpp.
- ¹⁰ Urtāns V. Senākie depoziāti Latvijā (līdz 1200. g.). – Rīga, 1977. – 58., 59. lpp.
- ¹¹ Vasks A. Arheoloģiskie izrakumi pie Ventas. – 69. lpp., 1. att.: 7.
- ¹² Turpat. – 69. lpp., 1. att.: 8.
- ¹³ Turpat. – 69. lpp., 1. att.: 5.
- ¹⁴ Turpat. – 69. lpp., 1. att.: 15.
- ¹⁵ Senās Latvijas vēstures avoti / Izd. A. Švābe (turpmāk – SLVA). – 1. burtn. – Rīga, 1937. – Dokuments nr. 162; 141., 142. lpp.; 2. burtn. – Rīga, 1940. – Dokuments nr. 358; 332. lpp.
- ¹⁶ SLVA. – 2. burtn. – Dokuments nr. 358; 332. lpp.
- ¹⁷ Turpat.
- ¹⁸ Vasks A. Arheoloģiskie izrakumi Puzes pilskalnā // Arheologu pētījumi Latvijā 2002. un 2003. gadā. – Rīga, 2004. – 41.–43. lpp.
- ¹⁹ Vijups A. Puzes pilskalna depoziāts // Ventspils muzeja raksti. – Rīga, 2003. – 3. sēj. – 15.–33. lpp.

*Valdis Bērziņš, Normunds Grasis, Andrejs Vasks,
Egita Ziediņa*

NEW ¹⁴C DATINGS FOR ARCHAEOLOGICAL SITES IN WESTERN LATVIA

Summary

Presented in this paper are 20 conventional and accelerator radio-carbon dates obtained for eight prehistoric sites in western Latvia in 2004–2007 (Figs 1–3, Table).

The earliest of these dates was obtained for the Mesolithic site of Vendzavas, in Užava Parish of Ventspils District (Ua-34544; 7290–7060 cal. BC), excavated under the direction of Valdis Bērziņš. The charcoal sample comes from a pit beneath the ploughsoil, where flint blades and flakes were found together with human and animal bones. Hitherto, the site had been dated to the Late Mesolithic, based on the assumption that this location had become habitable only after the initial Littorina Sea transgression. However, the new date, which needs to be confirmed by additional dating, indicates occupation in the Middle Mesolithic, corresponding to the previous stage of the Baltic Sea basin – Lake Ancylus.

A Middle Mesolithic date (Tln-2917; 6450–6260 cal. BC) has also been obtained for charcoal from the area of a dwelling at the nearby Mesolithic/Late Neolithic site of Celmi. Charcoal from a hearth by the dwelling was dated as well, but in this case the result indicates the Late Bronze Age (Tln-2916; 1110–840 cal. BC). There is no archaeological explanation for such a date, since no material from this period has been found at the site.

There are two new dates on material from the excavation directed by Lūcija Vankina at the Neolithic site of Sārnate, in the same area. Residue on a sherd of Early Sārnate Ware from Dwelling I_D, decorated with tooth stamp, has given what is so far the earliest Neolithic date from western Latvia (Ua-33828; 4365–4265 cal. BC). The second date is for charcoal collected in 1958 from one of the four hearths of Dwelling R_Z/R_D. The result corresponds to the previously obtained dates from the dwellings with Late Sārnate Ware (Tln-2918; c. 3500–3100 cal. BC), but since the provenience is not entirely clear, it is difficult to interpret.

The first date from western Latvia pertaining to the Comb Ware Culture (Tln-2922; 4230–3810 cal. BC) comes from the recently discovered site of Piedāgi in Ance Parish of Ventspils District, where trial excavation was undertaken by Egita Ziediņa. The charcoal sample relates to the earliest occupation layer in Test Pit 1, and is associated with a hearth and a dense scatter of Comb Ware.

Two dates have been obtained for the Priednieki site, in Ziras Parish of Ventspils District, excavated under the direction of Andrejs Vasks in 2004. Occupation at the site relates to three phases: the Mesolithic;

the Late Bronze Age/Earliest Iron Age; and the Iron Age. Both dates on charcoal samples, one from a hearth in the corner of a house (Tln-2982; 740–230 cal. BC) and the other from a pit containing mainly striated pottery (Tln-2981; 800–540 cal. BC), relate to the second phase of occupation.

Also submitted for dating was waterlogged wood from the area of the recently discovered Mesolithic settlement site of Lāmas I, in Medze Parish of Grobiņa District, where trial excavation was carried out under the direction of Egita Ziediņa in 2004. The sample, from the trunk of an ash tree immediately overlying a layer of bark in the boggy part of the site, produced a date not in the Mesolithic, but in the Middle Iron Age (Tln-2920; 580–670 cal. AD), which corresponds to the age of the Ošenieki barrow cemetery, immediately on the opposite side of Ploce Bog.

Nine dates have been obtained for Padure Hillfort in Padure Parish of Kuldīga District, excavated under the direction of Andrejs Vasks in 2003 and 2005–2007. Three occupation phases can be distinguished on the basis of the archaeological material: Early Metal Age, Middle–Late Iron Age, and historical.

One date, on charcoal from a hearth, relates to the first period of occupation. This Middle Bronze Age date (Le-6682; 1260–930 cal. BC) is the earliest date so far for a hillfort in western Latvia.

The remaining eight dates are Late Iron Age. There is no evidence, artefactual or from radiocarbon dates, of Early Iron Age settlement. Even though there are some Middle Iron Age finds, it seems that during this time the hillfort was sparsely inhabited. Both the radiocarbon dates and the artefacts (including coins) indicate that the most intensive occupation was in the 10th–12th centuries, when this would have been an important centre. At this time, a major settlement, with features of an early town, developed next to the hillfort. Trial excavation was conducted here under the direction of Jānis Asaris in 2003. A charcoal sample from a sunken house in the settlement gave a date of 985–1025 cal. AD (Le-6684), and the artefact finds date mostly from the 11th–12th centuries. It seems the hillfort was abandoned in the 12th century, considering the absence of artefacts clearly dateable to the second half of the 12th or the 13th century.

There is a single date for Puze Hillfort, in Puze Parish of Ventspils District, excavated in 2002 under the direction of Andrejs Vasks and Armands Vijups. A charcoal sample from a burnt-down building gave a date of 1220–1275 cal. AD (Le-6685), corresponding to the date of the artefact finds and to a hoard from the hillfort.

Kaspars Kļaviņš

GERBOŅU HEROLDS GELRE KĀ 14. GADSIMTA LIVONIJAS REPREZENTĒTĀJS RIETUMEIROPAS KULTŪRĀ

Bruņinieki no visas Eiropas dodas uz ... apburtiem kalniem un mežiem meklēt svēto Grālu? Nē, neuzminējāt. Viņi dodas uz Prūsiju, Latviju un Igauniju, lai cīnītos ar pagāniem lietuviešiem un shizmatīkiem krieviem, kas apdraud šo reģionu. Un tas viss notiek 14. gadsimtā. Kaut arī Eiropā plosās kari, piemēram, Simtgadu karš starp Angliju un Franciju, tomēr visi bruņinieki jūtas kā eiropieši, jo Eiropa ar vienu Romas baznīcu ar kopīgiem svētajiem, kopīgu simboliku un sabiedriskās kārtības izpratni un vienotu tirdzniecības tīklu jau ir izveidojusies.¹ Tālajā, teiksmainajā Baltijā bruņinieki aizmirst savstarpējos strīdus un vienojas kopējam mērķim: aizsargāt šo Eiropas daļu no barbariem un, ja iespējams, arī paplašināt katoliskās Eiropas robežas. Ne shizmatīki krievi, ne pagāni lietuvieši šajā laikā nav eiropieši. Šie barbari tumšajos ziemeļu mežos un purvos tiek uztverti kā sava veida huņņi vai tatāri, kā saracēņi Tuvajos Austrumos – tikai ne tik izglītoti un smalki kā saracēņi, bet rupji un mežonīgi. Bruņinieki pie mums dodas no tagadējās Vācijas, Austrijas, Flandrijas, Francijas, Anglijas, Skotijas, Itālijas un pat tālās Spānijas, lai piedalītos pagānu un shizmatīku apkarošanā, taču vēl vairāk – lai baudītu Vācu ordeņa krāšņo viesmīlību, pasēdētu pie imitēta apaļā galda kā kādreiz karaļa Artūra galmā, rīkotu turnīrus, klausītos dziesmas, mūziku un citus priekšnesumus vai pēc neilga sirojuma Lietuvā vai Krievzemē saņemtu bruņinieku iesvētījumu.² Tie varēja arī doties svētceļojumos, godinot svēto Georgu, kurš skaitījās daudzo Prūsijas un Livonijas leprozoriju³ patrons, kur bija ierīkotas viņa vārdā nosauktas kapelas.⁴ Vācu ordenis šajā laikā ir visas Eiropas bruņniecības skola, Baltija – teiksmains mērķis, kuru apmeklējot var mājās lielīties un visu mūžu atcerēties šeit pavadīto laiku. Kas gan teikts par bruņinieku Džefrija Čosera slavenajos “Kenterberijas stāstos”? Šis bruņinieks:

*.. bija, Aleksandrija kad krita,
Un neatradās Prūsijā vairs cita,
Ko pirmo sēdināt pie dzīru galda ..⁵*

Interesanti, ka atšķirībā no citiem vienā no pēdējiem Čosera darbu izdevumiem, kas prezentēts interneta viduslaiku avotu portālā, bruņinieka gaitas tulkotas arī kā “došanās uz Latviju”:

*At Alexandria, he, when it was won;
Full oft the table's roster he'd begun
Above all nations' knights in Prussia.
In **Latvia** raided he, and Russia ..⁶*

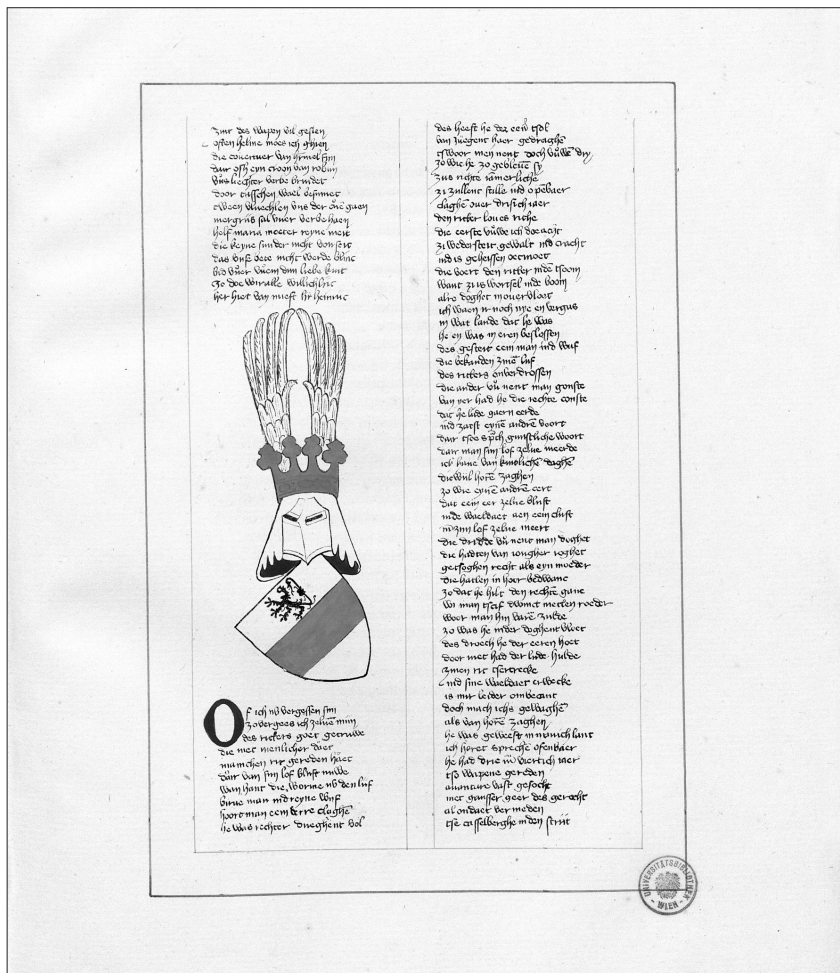
Kaut arī šeit pieļauta kļūda, Latviju (kas kopā ar Igauniju tajā laikā skaitījās Livonija) sajaucot ar Lietuvu (oriģinālā *lettow*), pret kuru, tāpat kā Novgorodu un Pleskavu, tika rīkoti karagājieni, tomēr jaunajam angļu lasītājam daudz nebūs melots. Livonija un Prūsija uz laiku bija nokļuvusi Rietumeiropas uzmanības centrā. Protams, pirmkārt tā bija Prūsija, kur rezidēja Vācu ordeņa virsmestrs. Taču tālu no mums tas nav. Tieši Kēnigsberga bija liels bruņniecisko aktivitāšu centrs un Kuršu kāpas – šaurs un svarīgs karaceļš, kas savienoja Prūsijas un Livonijas ordeņzarus. Pa šejieni bruņinieki devās cīnīties uz Lietuvu vai tālāk – uz Livoniju, lai no turienes iebruktu Krievzemē. Un karagājieniem sekmīgu norisi jau no paša sākuma nodrošināja Prūsijas un Livonijas mājnieki – Vācu ordenis un Baltijas vietējie iedzīvotāji – senprūši un senlatvieši. Var pilnībā piekrist Paulam Kargem, kurš uzsver, ka reģionā starp Prūsiju un Kurzemi Vācu ordeņa maršals, nodrošinot brīvu karaspēka ceļu starp Austrumprūsiju un Kurzemi, balstījās uz karadraudzēm, kas lielā mērā sastāvēja no senprūšiem un kuršiem. Un 15. gadsimtā tieši Eiropas civilizāciju iepazīnušie kurši nometināti šajā reģionā, lai stiprinātu Prūsijas un Livonijas varu pret lietuviešu iebrucējiem un migrantiem.⁷ Pa Kuršu kāpām un Kurzemes piekrasti – šo šauro Eiropas civilizācijas ceļu – tad nu arī Rietumeiropas bruņinieki no Kēnigsbergas devās tālāk uz Livoniju. Taču ne jau vienmēr bruņinieki karoja. Dažkārt tie Prūsijā un Livonijā pavadīja jaukas dienas un atgriezās mājās, ja laika apstākļi nebija karošanai piemēroti. Galvenais bija – kādu laiku šeit pavadīt... Galu galā pat izcilākā vēlo viduslaiku vācu dzejnieka Osvalda fon Volkenšteina (1376 vai 1377–1445) aprakstītajās dēkās neizpaliek uzturēšanās Baltijā Vācu ordeņa paspārnē.⁸

Bet kā tad tieši ar Livoniju? Jāsaka, ka arī šeit avotu materiāla netrūkst, kaut arī tas nav tik plaši apzināts. Jau 13. gadsimtā sarakstītā Atskaņu hronika paredzēta priekšā lasīšanai arī viesbruņinieku auditorijai no vidusaugšvācu valodas telpas. Tāpat arī Honekes Atskaņu hronika no 14. gadsimta min Rietumeiropas bruņiniekus Livonijā. Taču viskrāšņāk bruņinieku kultūra Livonijas kontekstā uzplauka sakarā ar **ģerboņu heroldu** mākslu. Herolda misiju labi definē Imants Lancmanis, minot viņa pienākumus, kuros “*ietilpa saimnieka pavadīšana turnīros, pretinieka izsaukšana uz cīņu [...] un – galvenais – saimnieka ģerboņa slavīnāšana dzejā vai prozā. [...] Heroldi jo*

bieži izpildīja sūtņu un ziņnešu pienākumus, taču saimnieku dzimtas vēstures pazīšana, ģerboņu izcelšanās vēsture, vairogu figūru simbolika bija tas heroldu darba lauks, no kā vairāku paaudžu laikā izveidojās heraldika ar tās tradīcijām ..”⁹

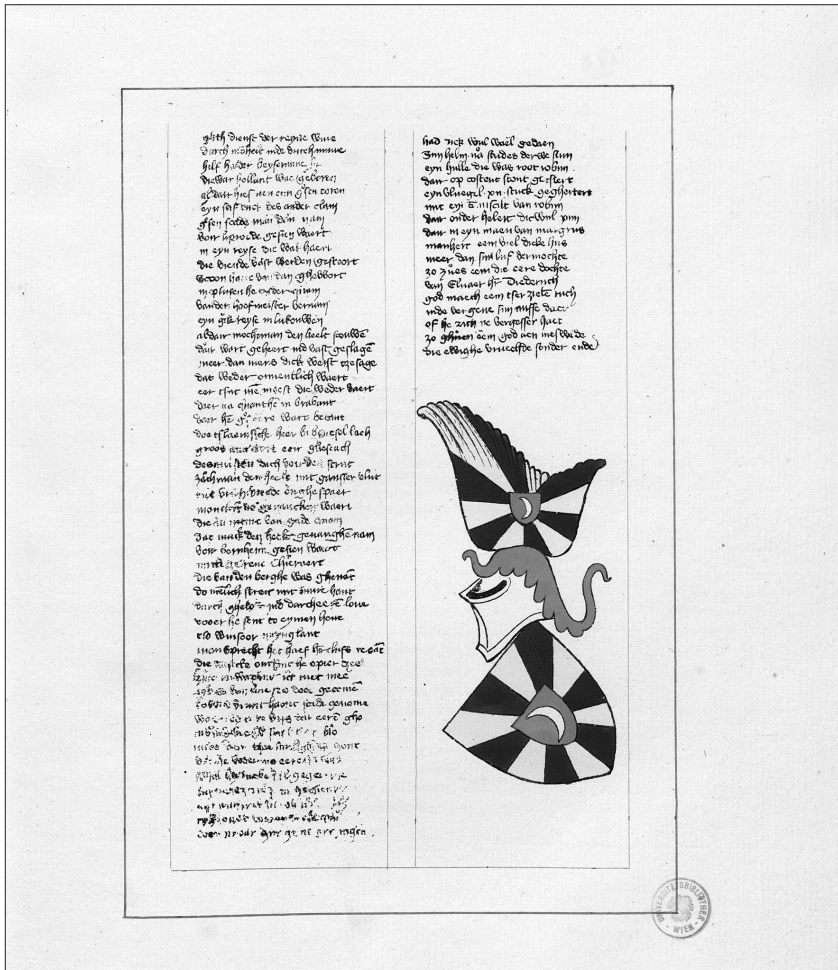
Žēl tikai, ka autors savā darbā ļoti vāji izgaismo Eiropas ģerboņu heroldu saikni ar Latviju, kaut gan darbs ir domāts latviešu lasītājam. I. Lancmanis gan min slaveno, 14. gadsimtā dzīvojušo Austrijas hercoga heroldu un dzejnieku Pēteri Zuhenvirtu (*Peter Suchenwirt*), taču ne ar pušplēstu vārdu nebilst, ka Zuhenvirts daudz dzeju veltījis tieši bruņinieku ekspedīcijām uz Prūsiju un Livoniju.¹⁰ Vai varbūt autors domā, ka Latvija ir tik provinciāla, ka kaut kas tāds šeit vispār nevarētu notikt? Jātceras, ka pagātnē visādā ziņā šeit daudz kas bija savādāk un arī Eiropa bija cita. Pareizāk sakot, tā bija daudz vienotāka nekā 19. vai 20. gadsimtā. Viduslaikos lielā mērā mēs varam runāt par Eiropas kopienu. Beigu beigās arī mūsdienu Eiropas kopienas ideja savas saknes lielā mērā atrod tieši viduslaiku savdabīgajā kultūras vienotībā. Tos pašus katoļu svētos kopš 13. gadsimta beigām taču pielūdza no Daugavpils līdz Rietumspānijai. Par Eiropas vienotību liecina kaut vai fakts, ka 1219. gadā (piektā krusta kara laikā) Rīgas pilsēta finansēja holandiešu, flāmu un frīzu karadarbību pret Damjetu Ēģiptē. Lai vai kā, bet pat ievērojamākais 14. gadsimta franču hronists Fruasārs (*Jean Froissart*; 1337–1405) min kādu angļu izcelsmes ģerboņu heroldu Karlailu, kurš savulaik apmeklējis Tā Kunga kapu Palestīnā, kā arī bijis Prūsijā un Livonijā. Heroldu kārtā viņu savulaik iecēlis pats Anglijas karalis kāda karagājiena laikā uz Skotiju.¹¹

Viens no pašiem ievērojamākajiem sava laika ģerboņu heroldiem, kurš plaši aprakstījis 14. gadsimta Eiropas dižciltīgo bruņinieku ekspedīcijas uz Livoniju, ir Gelre (īstajā vārdā *Claes Heynenzoon*, saukts *heraut Gelre*, kas arī nozīmē “herolds Gelre”). Līdzās Pēterim Zuhenvirtam viņš ir sava laika izcilākais ģerboņu herolds, kurš ievērojami veicinājis heraldikas un ar to saistītās literatūras attīstību.¹² Ir precīzi zināms, ka Gelre vairākkārt bijis Prūsijā.¹³ No 1380. gada līdz 1402./1403. gadam viņš atradās Geldernas hercoga Vilhelma I dienestā. Pēc tam viņš darbojās Holandes grāfa un Lejasbavārijas hercoga Vilhelma VI galmā, kur bija pazīstams kā *heraut Beieren*.¹⁴ Atrodoties Geldernas galmā, herolds Gelre sarakstīja “Ģerboņu grāmatu” (“*Wapenboek*”), kurā bez ģerboņu attēliem, diviem vēsturiskiem dzejoļiem un divām īsām Brabantes un Holandes hronikām iekļautas divpadsmit izciliem bruņiniekiem veltītas “goda runas”, kuras sacerētas pēc viņu nāves. Lakoniskā formā šeit tiek cildināti šo bruņinieku tikumi, paustas skumjas par viņu nāvi un aprakstīti to ģerboņi. Tās ir sava veida slavas dziesmas, kurās mirušie bruņinieki tēloti kā ideāli savas kārtas pārstāvji saskaņā ar galma epikas tradīcijām. Šāda dzeja arī ir tas, ko mēs saprotam ar ģerboņu heroldu dzeju, ko vācu valodā

Gelres “Ģerboņu grāmata” (1881), 112. lpp.

apzīmē izteiksmīgā terminā *Wappendichtung*. Gelres sacerējuma oriģināls glabājas Briseles Karaliskajā bibliotēkā. Grāmatai ir 124 lapas ar 1800 ģerboņu attēliem – izcils viduslaiku kultūras paraugs.¹⁵ “Ģerboņu grāmata” 19. gadsimtā piesaistīja franču zinātnieku uzmanību, kā rezultātā 1881. gadā Parīzē tika publicēts tās faksimilizdevums ar ievadu un zinātniskiem komentāriem.¹⁶ Šo rindu autors ar minēto faksimilizdevumu iepazīnās Vīnes Universitātes bibliotēkā un bija pārsteigts par to, cik bieži tieši Livonija bijusi “Ģerboņu grāmata” slavināto bruņinieku ceļojumu mērķis. Piemēram, Heinrihs no Eftes [*Heinriic van Nueft (Henri de N'ueft vai Henrick v. Oefte)*] pierādījis

Gelres “Ģerboņu grāmata” (1881), 134. lpp.

sevi ar varoņdarbiem pagānu (lietuviešu) apdraudētajā Livonijā. Kādu dienu pie Kuldīgas tas redzējis pagānu uzbrukumu, pie Ventspils Kurzemē tas kļuvis pazīstams (izcēlies) un no Livonijas devies karagājienā uz Lietuvu, kur nelietīgajiem pagāniem atmaksāts ar postīšanu un dedzināšanu:

Eyns maels voir Goudinghen [Kuldīga. – K. K.]

Zach man die heyden dringhen,

Bider Wynda in Koerlant [Ventspils Kurzemē. – K. K.]

Wart der ritter wael becant.

Richt tzaneyn everswiin,

*Das doch wil ongevanghen siin,
Zam sloech der ritter um zich,
Tsoden heiden vientlich.
He reyt voirt an tso **Yflant** [Livonija. – K. K.];
Do wart geheert inde gebrant
Tse **littouwen** [Lietuva. – K. K.] in dem lande.¹⁷*

Savukārt labām manierēm apveltītais, krietnais bruņinieks Rutgers no Retsas [*Rutgher Raets (Roger de Raets)*] esot pavadījis 32 (!) ziemas Prūsijā un trīs vasaras Livonijā, kur izcēlies grūtos karagājienos pret Dieva ienaidniekiem, aizsargājot atraitnes un bāreņus [izteiciens sašķaņā ar bruņinieku ētikas kodeksu. – K. K.]:¹⁸

*Der ritter goet, hues van zeden,
Haet gewandelt ind gereden
Twe ind dertich¹⁹ winter in Prusen;
Drie zomer tse **Liiflant**,
Is der heelt warden bikant.
Do ofh herden reysen,
Also zouden rittren tsiden,
Op die Goods vianden riden,
Bescermen wedwen, weysen.²⁰*

Informācija par 32 ziemām Prūsijā gan būs pārspīlēts bruņinieka cildinājums, taču attiecībā uz Livoniju tekstā parādās precīzi vietvārdi, piemēram, Aizpute (*hazen voet*)²¹ un Svētupe (*heilich a*).²²

Kādu citu bruņinieku – uzticamu Vācu ordeņa atbalstītāju Dītrihu no Elneras [*Diederiich van Elnaer (van Eller vai van Neller, franciski: Thiéri van Elnaer)*] “pats Dievs sūtījis” piedalīties Livonijas pārvaldnieku gatavotā karagājienā uz Krievzemi, kam sekojusi ekspedīcija uz Lietuvu:

*God eyn ander reyse beriet
Van deem **Liiflantschen** heren,
Dien dicke haent gereist met eren
Beide op Rusen end op Littouwen.²³*

Arī nākamais “Ģerboņu grāmata” minētais bruņinieks Daniels no Mervedes [*Danyel van Merwede (franciski: Daniel de la Merwede)*] bez citiem ceļojumiem uz Palestīnu, Kipru un Konstantinopoli, protams, ir apmeklējis teiksmaino Livoniju, kur tas guvis godu un slavu:

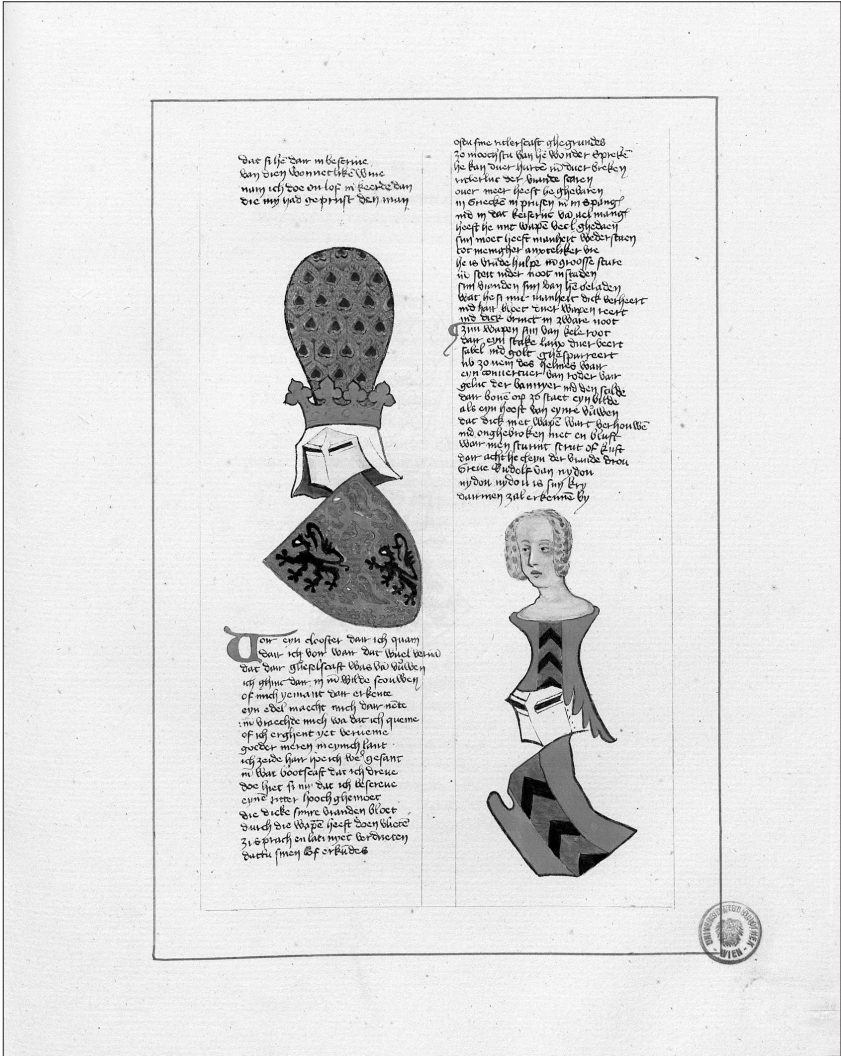
*Ende is gecomen in **Liiflant**;
In eeren wart he dan becant.²⁴*

Jau lasot 13. gadsimta Indriķa un Atskaņu hronikas, mēs zinām, cik grūti bija veikt karagājenus purvainajā, mežiem bagātajā Baltijā. Arī 14. gadsimtā šajā ziņā nekas nebija mainījies. Prūsijā un Livonijā bija izstrādāta sevišķa kara vešanas taktika, rīkojot karagājenus ziemā, kad plašie purvu masīvi bija aizsaluši. Faktiski Vācu ordenis šajā ziņā pilnībā adaptēja vietējo Baltijas tautu militārās tradīcijas, vēl

jo vairāk ņemot vērā vietējās izcelsmes karavīrus (lēņa vīrus, Vācu ordeņa kalpotājbrāļus, brīvzemniekus un izlūkus), kas nekad neiztrūka Vācu ordeņa organizētajos karagājienos. Prūsijas un Livonijas kara vešanas specifiku pilnībā bija spiests izbaudīt arī tāds Gelres “Ģerboņu grāmatā” minēts augstmanis kā Julijas²⁵ hercogs²⁶ (*Hertooch van Gulic*). Kad hercogs ieradās Prūsijā, viņš bija spiests tur pavadīt visu ziemu, jo, tā kā nebija sala, karagājienā doties bija neiespējami. Hercogam bija jāpagaida līdz vasarai, kad viņš varēja doties tālāk uz Livoniju un beidzot tur nodrošināt savu atpazīstamību bruņiniekam raksturīgā veidā:

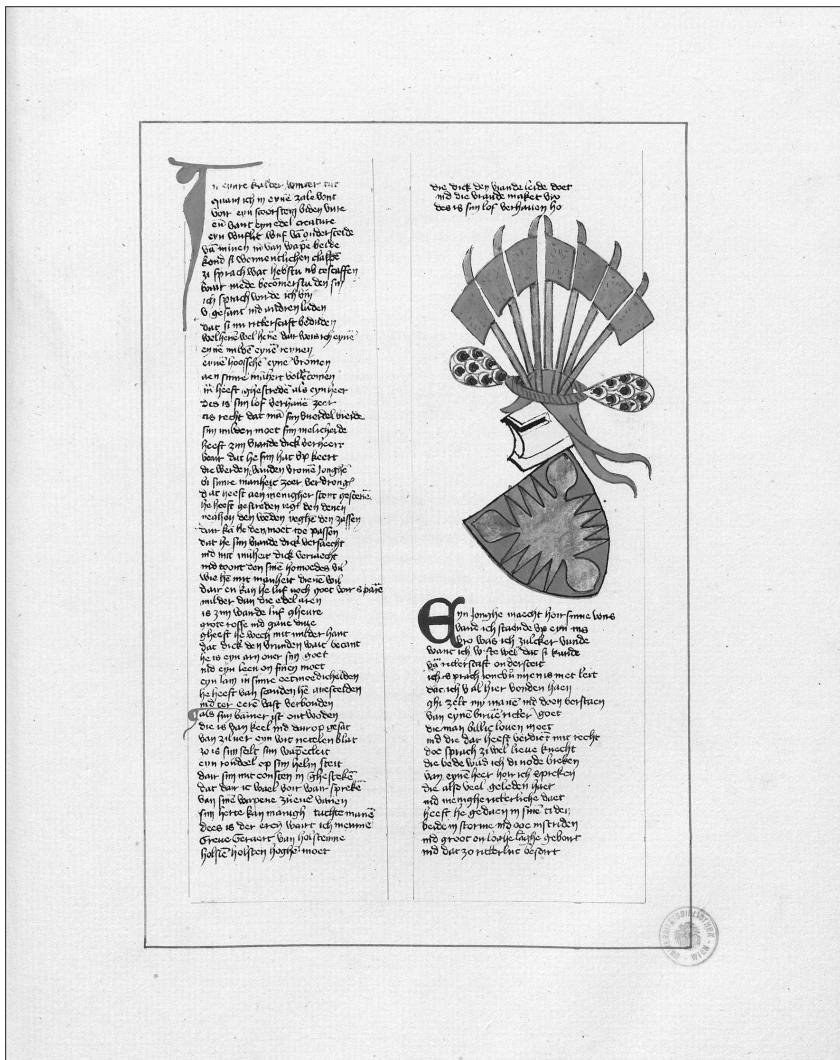
*Derdewarf is hi op geseten
 Ende reed tot Prusen, zeldi weten;
 Dien winter bleef hi dair, ziit wiis;
 Men mocht nyet reysen, dair was geen iis.
 Van Prusen reed hi in Liiflant;
 Dies zomers wart hi dair becant.*²⁷

Šeit minētie lakoniskie piemēri no Gelres “Ģerboņu grāmatas” varbūt pietiekami spilgti neatspoguļo viņa izteiksmes māksliniecisko pusi. No 14. gadsimta viedokļa tā ir ļoti bagāta un izteiksmīga. Ar krāšņu tēlainību tiek apdzējoti visu uzskaitīto bruņinieku varoņdarbi un ģerboņi, sevišķi ģerboņu krāsas, kas pielīdzinātas dārgakmeņiem. Bieži herolds apdzejo bruņinieka gaitas pēc kādas dāmas (piemēram, kaujā kritušā bruņinieka atraitnes) vēlēšanās. Šajā sakarā Gelre ir klasisks ģerboņu herolda paraugs. Kauju apraksti, tāpat bruņinieku rakstura īpašības ir stilizētas un bieži atkārtojas. Pagāni lietuvieši tiek apkaroti ar “vairogu un šķēpu”, bruņinieki Vācu ordeņa dienestā, tāpat kā Prūsijas hronikās, cīnās pret “Dieva ienaidniekiem”. Tiek ievēroti un izkopti visi klasiskās bruņinieku epikas principi (atcerēsimies, ka episkās augšvācu dzejas paraugs ir arī 13. gadsimta Livonijas Atskaņu hronika, taču Gelres valoda ir nesalīdzināmi tēlaināka). Var piekrist 1881. gada Gelres “Ģerboņu grāmatas” izdevuma autoram franču zinātniekam Viktoram Botonam, kurš Gelri nosauc par 14. gadsimta Teofilu Gotjē,²⁸ ņemot vērā viņa izteiksmes izsmalcinātību un spēlēšanos ar valodu. Mēs varam būt lepni, ka mūsu zemi šajā laikā apdzejojis tāds bruņinieku dzejas meistars. Gelres valoda ir ļoti specifiska. Tā ir kaut kas starp viduslejasvācu, vēlāko holandiešu un flāmu valodu, sava veida koinē, kuru runāja tālaika Eiropas sirdī – Rietumvācijā, Nīderlandē un Ziemeļaustrumfrancijā.²⁹ Faktiski tā ir senās franku valodas turpinājums – tās valodas, kurā runāja pirmie Eiropas apvienotāji.³⁰ Saskaņā ar Eiropas bruņniecības literāri episko tradīciju kā kristīgās pasaules (vai civilizācijas) ienaidnieki šeit bez krieviem, lietuviešiem un musulmaņiem tiek tēloti arī dāņi, sakši un vendi,³¹ kas gan nekādā ziņā neattiecas uz 14. gadsimtu, taču pilnībā saskan ar senās Franku impērijas politiski literāro mantojumu. Atcerēsimies,

Gelres “Ģerboņu grāmata” (1881), 165. lpp.

ka pat 13. gadsimtā sarakstītajā vācu eposā “Nibelungu dziesma” bez huņņiem kā pretinieki parādās arī sakši. Interesanti, ka pagānismam ilgi uzticīgie sakši, kurus franku valdnieks Kārlis Lielais 8. gadsimtā pakļāva un kristīja ar uguni un zobenu, Eiropas literatūrā vēl ilgi kalpoja par pagānisma simbolu. Latviešu un igauņu priekšteči tādi ir tikai 13. gadsimtā (tikai visumā bez Romas baznīcai labvēlīgajiem libiēšiem un latgaļiem, kuri paši apvienojās ar Rietumu iecelotājiem,

Gelres “Ģerboņu grāmata” (1881), 168. lpp.

liekot pamatus Livonijai). 14. gadsimtā pagāni Baltijā ir tikai lietuvieši un “Eiropas ienaidnieki” – Krievzemes shizmatīķi. Senaltvieši un senigaunī jau sen kopā ar vāciski runājošo iedzīvotāju slāni reprezentē nesaraujamu Eiropas daļu – Livoniju.³² Interesanti, ka ležassakši (vēlāk pašsaprotama vācu tautas sastāvdaļa) vēl 14. gadsimta Eiropas bruņinieku literatūrā dažkārt, līdzīgi lietuviešiem, simbolizē pagānus. Cik muļķīga šādā kontekstā liekas mūsu pasaka par “Eiropas civilizācijas

neskartajiem latviešiem” un “ļunajiem Rietumu krustnešiem”! Savulaik attiecībā pret mūsu ziemeļrietumu kaimiņiem – sakšiem un skandināviem literārā konjunktūra bija negatīvāka.³³

Politiski Gelres darbs ir cieņas apliecinājums Vācu nācijas Svētajai Romas impērijai, faktiski šīs impērijas padoto bruņinieku ģerboņu oficiāla prezentācija. Taču, literāri un reģionāli piederēdams telpai starp Reinu un Māsu, tas faktiski reprezentē literāro sintēzi starp Franciju, augošo Nīderlandi un Vācu (Romas) impēriju. Tādējādi Gelres daiļrade pirmkārt izsauca franču zinātnieku interesi. Mūsdienās par Gelri interesējas arī holandiešu, flāmu un vācu pētnieki.³⁴ Šajā telpā – pašā Eiropas sirdī toreiz dominēja vairāki varas centri, kuriem visiem bija ārkārtīgi svarīga kultūras nozīme: Brabante, Limburga, Klēve, Gelderna, Juliha un Ķelnes pilsēta. Šeit attīstījās ekskluzīva, franču gaumes ietekmēta literatūra, te tika sacerētas pirmās privātās vēstules nīderlandiešu un vācu valodas telpā.³⁵ Galu galā 15. gadsimtā šajā reģionā tapa pasaulslavenā Berī hercoga stundu grāmata ar Limburgas brāļu ilustrācijām (*Les Tres Riche Heures du Duc de Berry*), kas ir viens no Eiropas viduslaiku kultūras izpētes stūrakmeņiem. Taču neaizmirsīsim Vācu ordeņa zemes Prūsijā un Livonijā. Pat ārkārtīgi izglītotais Šonhovenas kungs un vēlākais Bluā grāfs Žans Šatijons bija ieguvis bruņinieka pieredzi vairākās ekspedīcijās Prūsijā, līdz beidzot šis *homo litteratus* 1360. gadā pilnībā nodevās galma dzīvei savā Šonhovenas īpašumā, kas kļuva par Holandes grāfistes kultūras centru.³⁶ Herolda Gelres “Ģerboņu grāmata” ieņem izcilu vietu šajā kontekstā. Vienlaikus mums jāsaprot, ka Latvija bija neatņemama Eiropas kultūras un identitātes sastāvdaļa jau tālajā 14. gadsimtā, kad pilnībā noformējās šīs kultūras pamatelementi. Lai iztēlojamies tikai skaisti rotāto ģerboņu istabu, kura citādi drūmajā pilī atradās atsevišķi no donžonā izvietotās ieroču krātuves. Šī istaba bija herolda “pētniecības kabinets”. Te viņš pēc dāmas lūguma aplūkoja kritušā bruņinieka ģerboni un sacerēja dzejas par viņa gaitām turnīros un karagājienos, kuros Prūsijas un Livonijas ekspedīcijas ieņēma vienu no galvenajām vietām.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Bartlett R. *The Making of Europe: Conquest, Colonization, and Cultural Change, 950–1350*. – London, 1994.
- ² Paravicini W. *Die Preussenreisen des europäischen Adels*. – Sigmaringen, 1989. – 316.–333. lpp.
- ³ Hospitāļi lepras slimniekiem. Viduslaikos hospitāļiem līdz ar slimnieku kopšanu bija dziļi reliģiska nozīme. Atcerēsimies, ka arī visu garīgo bruņinieku ordeņu (ieskaitot Vācu ordeni) statūtos bija paredzēta slimnieku kopšana. Šo tradīciju Vācu ordenis un Maltas ordenis (hospitālieši / joanīti) piekopj līdz mūsu dienām.

- ⁴ *Paravicini W.* Die Preussenreisen .. – 307. lpp.
- ⁵ *Čosers Dž.* Kenterberijas stāsti. – Rīga, 1991. – 8. lpp.
- ⁶ <http://www.fordham.edu/halsall/source/CT-prolog-para.html>
- ⁷ *Karge P. Dr.* Die Litauerfrage in Altpreußen in geschichtlicher Beleuchtung. – Königsberg, 1925. – 51. lpp.
- ⁸ *Oswald von Wolkenstein.* Lieder. – Stuttgart, 2007. – 401. lpp.
- ⁹ *Lancmanis I.* Heraldika. – Rīga, 2007. – 40. lpp.
- ¹⁰ *Smith J., Urban W.* Peter von Suchenwirt // Lituanus. – Vol. 31, No. 2. – Summer 1985.
- ¹¹ *Oeuvres de Jean Froissart / Ed. K. de Lettenhove.* 26 tomes. Bruxelles, 1867–1877 / Le manuscrit d'Amiens. – 79. nodaļa.
- ¹² Dīvaini, ka I. Lancmaņa heraldikai veļtītājā grāmatā slavenais ģerboņu herolds Gelre nav minēts.
- ¹³ *Paravicini W.* Die Preussenreisen .. – 331. lpp., 541a atsaucē.
- ¹⁴ *Tervooren H.* Van der Masen tot op den Rijn. Ein Handbuch zur Geschichte der mittelaltrelichen volkssprachlichen Literatur im Raum von Rhein und Maas. – Berlin, 2006. – 269. lpp.
- ¹⁵ *Oswald G.* Lexikon Heraldik. – Leipzig, 1984. – 150., 151. lpp.
- ¹⁶ *Wapenboeck ou Armorial de 1334 á 1372 par Gelre, Héraut d' Armes,* publié pour la première fois par M. Victor Bouton, Peintre Héraldique et Paléographe. – Paris et Bruxelles, 1881.
- ¹⁷ Turpat. – 39. lpp.
- ¹⁸ Turpat. – 46. lpp.
- ¹⁹ Arī komentāros šis skaitlis skaidrots kā 32.
- ²⁰ Turpat. – 46. lpp.
- ²¹ Turpat. – 43. lpp. Nosaukums lietots tieši Livonijas kontekstā un arī komentāros atzīts par Aizputi.
- ²² Turpat:

*“Prusen und Liiflant
Is eem dick werden bekant,
Den ritter goet geure.
Tuisschen die heilich a ind hazen voet,
Leit die ritter grossen nooet ..”*

- Resp. pie Svētupes un Aizputes bruņiniekiem grūti gājis cīņā ar pagāniem (lietuviešiem) [K. K.].
- ²³ Turpat. – 52. lpp.
- ²⁴ Turpat. – 60. lpp.
- ²⁵ Tagad Vācijā Ziemeļreinā-Vestfālenē.
- ²⁶ Acīmredzot Julijas hercogs Vilhelms VI. Sākotnēji grāfs, 1356. gadā imperators Kārlis IV viņu iecēļ par hercogu.
- ²⁷ *Wapenboeck ou Armorial ..* – 102. lpp.
- ²⁸ Turpat. – 211. lpp.
- ²⁹ Ar laiku, protams, franku valodas dialekts, ko runāja Sommas krastos, atsvešinājās no Reinas baseinā runātā franku dialekta.
- ³⁰ Pēc struktūras šī valoda ir ļoti līdzīga viduslejasvācu valodai, kuru runāja visās Hanzas pilsētās, ieskaitot Rīgu. Spriežot pēc avotiem un filoloģijas liecībām, libiešu un senlatviešu (resp. baltu) izcelsmes amatnieki, tirgotāji un zvejnieki ļoti ātri apguva šo valodu, par ko liecina latviešu filoloģijas iekļaušana Ulriha Kronauera Viduslejasvācu leksikona projektā, ņemot

vērā, ka latviešu valodā saglabājušies daudzi lejasvācu termini, kuri zuduši modernajā vācu valodā.

³¹ Wapenboeck ou Armorial .. – 78. lpp.

³² Lībiešu valdnieks Kaupo pat kļūst par kristīga valdnieka paraugu tā laika Rietumeiropas literatūrā. Slavenais Cēzarijs no Heisterbahas (~1180 – ~1240), piemēram, raksta par viņu savā “*Libri VIII miraculorum*”.

³³ Cita lieta ir senā pagānisma faktiskā saglabāšanās latviešu tautā katolicisma čaulas paspārnē. Varbūt mierīgā integrācija pasargāja mūsu senčus no sakšu likteņa un noteica mūsu senā garīgā mantojuma saglabāšanos mitoloģisko tautasdziesmu formā, kam citu indoeiropiešu etnosu vidū nav līdzīga precedenta. Livonija savā ziņā bija arī baltu garīgo vērtību rezervuārs. Interesanti, ka tipiskās tautasdziesmas (kuras mēs saucam par “latviešu tautasdziesmām”, taču tās satur milzīgu senbaltu un indoeiropiešu mitoloģijas / sabiedrības informāciju vispār) nav saglabājušas ne Lietuvā, ne Baltkrievijā, ne Austrumprūsijā (te gan lielās ģermanizācijas dēļ).

³⁴ *Tervooren H. Van der Masen tot op den Rijn. Ein Handbuch zur Geschichte der mittelalterlichen volkssprachlichen Literatur im Raum von Rhein und Maas.* – Berlin, 2006.

³⁵ Turpat. – 261., 262. lpp.

³⁶ Turpat. – 262. lpp.

Kaspars Kļaviņš

THE HERALD GELRE AS REPRESENTATIVE OF THE 14TH CENTURY LIVONIA IN THE CULTURE OF WESTERN EUROPE

Summary

In the 14th century, knights from the whole of Western Europe went to Prussia and Livonia (Latvia and Estonia) to fight the Lithuanian pagans and the Russian schismatics who endangered this region. The article discusses Gelre (c. 1340 – c. 1414), one of the most prominent heralds of his time, who extensively described the expeditions of European knights to Livonia. Along with Peter Suchenwirt, he was the most prominent herald of his time who significantly promoted the development of heraldry and related literature. Unfortunately, he has not been noticed by Latvian historians until now.

Iesniegts 19.11.2008.

Anita Čerpinska

KAUJA PIE ŅEKAVAS 1812. GADA 10. (22.) AUGUSTĀ

1812. gada kara laikā Latvijas teritorijā norisinājās vairākas nozīmīgas kaujas starp šeit izvietotajām Krievijas impērijas karaspēka daļām un Napoleona Lielās armijas¹ 10. korpusu. No pirmā acu uzmetiena var šķist, ka kopējo kara gaitu šie notikumi neietekmēja vai ietekmēja tik maz, ka par tiem nemaz nav vērts runāt. 1812. gada kara historiogrāfijā galvenais uzsvars neapšaubāmi tiek likts uz Napoleona karagājienu līdz Maskavai un tam sekojušo traģisko atkāpšanos, noteiktu vietu parasti atvēlot arī norisēm abos Lielās armijas flangos, nenoliedzot to saistību ar kara iznākumu. Tomēr Krievijas impērijas karaspēka labā flanga darbība 1812. gadā nav pietiekami izvērtēta, īpaši tas attiecas uz Rīgu sargājošā korpusa darbību. Lielākā daļa baltvācu vēsturnieku, kuri skāruši 1812. gada notikumus Latvijas teritorijā, pievērsušies tieši Rīgā notiekošajam un tikai garāmejojot pieminējuši militārās operācijas Rīgas apkārtnē.² Savukārt Krievijas impērijas oficiālās vēstures historiogrāfijas pārstāvji, kuri pētījuši arī 1812. gadu, tikai nedaudz pieskārušies kaujām Rīgas apkārtnē.³ Viņu pētījumiem raksturīgas zināmas iezīmes:

1) autori lielākoties balstās tikai uz Krievijas arhīvos pieejamajiem materiāliem, izņemot Aleksandru Mihailovski-Daņiļevski (*Александр Михайловский-Данилевский*);

2) darbiem ir aprakstošs raksturs, analīze tajos aprobežojas ar tīri militāru secinājumu izdarīšanu, jo autori pārsvarā ir atstādināti virsnieki.

Atsevišķi darbi, kuri veltīti 1812. gada militārajiem notikumiem Baltijā,⁴ cieš no līdzīgiem trūkumiem. Īpaši tas sakāms par Krievijas ģenerālštāba kapteiņa V. Žamova (*Жамов*) grāmatu. Lai gan tas ir visskrupulozākais pašlaik pieejamais militāro norišu Baltijā attēlojums, grāmatas autors analizējis kauju gaitu no tīri militāra viedokļa un pārsvarā aprobežojies ar secinājumiem tikai viena korpusa

darbības ietvaros. Latvijas brīvvalsts un padomju gados 1812. gada pētniecība nebija aktuāla. Vēsturnieku darbi, kuros skarta šī tēma, aprobežojas ar notikumu virspusēju aprakstu. Jāatzīmē, ka šeit netiek analizēti tie pētījumi, kas neskāra 1812. gada militāros notikumus (tātad attiektos uz apskatāmo tēmu), bet bija veltīti, piemēram, kontinentālās blokādes ietekmei uz vietējo ekonomiku, Rīgas priekšpilsētu dedzināšanai vai latviešu zemnieku lomai karā. Pēc PSRS sabrukuma 1812. gada notikumiem pie Rīgas pievēršusies atsevišķi igauņu vēsturnieki. Tā Reins Helme (*Rein Helme*) vācīs materiālus par šo tēmu Krievijas, Latvijas un Igaunijas arhīvos.⁵ Tieši viņš savos pētījumos pirmais uzsver pie Rīgas izvietotā korpusa nozīmi ceļa uz Pēterburgu aizsardzībā 1812. gada vasarā. Diemžēl tālākos R. Helmes pētījumus pārtraukusi viņa nāve 2003. gadā. Jaunus un 1812. gada izpētes vēsturē līdz šim nezināmus faktus, to skaitā arī par karadarbību Rīgas apkārtnē, savās publikācijās atklājis arī Tartu Universitātes docents Tenu Tannbergs (*Tõnu-Andrus Tannberg*).⁶ Viņa raksti veltīti militārām formācijām, kuras veidoja Baltijas guberņās 1812. gadā, t.i., brīvprātīgo korpusiem un zemessardzei. Līdz ar to T. Tannbergs pārsvarā nepieskaras karadarbībai Baltijā 1812. gada vasarā, bet gan – tikai sākot ar oktobri, kad viņa aprakstītās formācijas tika iesaistītas militārajās operācijās.

Pastāvot šādam izpētes stāvoklim, ir nepieciešams sīkāk apzināt Napoleona armijas un Krievijas karaspēka sadursmes Latvijas teritorijā, lai noskaidrotu to ietekmi uz kara gaitu. Tā kā publicēšanai jau nodots raksts par pirmo sadursmi starp abām karojošajām pusēm, respektīvi, kauju pie Iecavas 7. (19.) jūlijā,⁷ šeit tiks aplūkota cita nozīmīga sadursme – kauja pie Ķekavas 10. (22.) augustā. Šajā laikā Napoleons atradās pie Smoļenskas, kur no 20. līdz 22. jūlijam (1.–3. augusts) bija veiksmīgi apvienojušās Krievijas 1. un 2. armija, tādēļ Napoleons cerēja, ka krievi pārstās atkāpties un pieņems kauju. Tā arī notika, 4. (16.) augustā sākās kauja par Smoļensku, kurā Napoleons uzvarēja un ieņēma pilsētu. Abas krievu armijas bija cietušas ievērojamus zaudējumus, tomēr turpināja atkāpties Maskavas virzienā, spiežot Napoleonu sev sekot. Lielās armijas centram turpinot iedziļināties Krievijas teritorijā, abi tās flangi palika praktiski nekustīgi. Zinot to, ir būtiski aplūkot augusta sākuma notikumus arī Napoleona karaspēka 10. korpusa darbības zonā, tātad Latvijas teritorijā. Analizējot apstākļus, kādos atradās abas karojošās puses pirms kaujas, pašu kaujas norisi un tās sekas, izmantotas vairākas avotu grupas:

- 1) Krievijas impērijas karaspēka virsnieku oficiālā sarakste (dispozīcijas⁸, pavēles, ziņojumi), kuras oriģināli glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīva 1. fondā (Baltijas ģenerālgubernatora kanceleja);

- 2) Prūsijas ģenerālštāba 19. gs. beigās izdots pārskats par Lielās armijas 10. korpusa (atradās Latvijas teritorijā) prūšu daļu darbību 1812. gadā, kas balstīts uz prūšu virsnieku ziņojumiem, kuru oriģinālu liela daļa gājusi bojā 2. pasaules karā;⁹
- 3) Francijā publicētie Napoleona kara ar Krieviju materiāli, kuri ietver arī Napoleona un 10. korpusa vadības, kā arī korpusa virsnieku savstarpējo saraksti.¹⁰

Avotu klāsts uzskatāms par pietiekamu, lai rekonstruētu abu karojošo pušu vienību vispārējo stāvokli, izvietojumu, komandieru mērķus, to realizācijas gaitu un sasniegšanas pakāpi. Neapšaubāmi, atsevišķi jautājumi vēl ir neskaidri. Gan Latvijas, gan Krievijas un, ļoti iespējams, arī Francijas arhīvos iespējams atrast materiālus, kas varētu papildināt jau esošo informāciju.

NAPOLEONA ARMIJAS KREISAIS FLANGS LĪDZ 1812. GADA AUGUSTA SĀKUMAM

Pēc karadarbības uzsākšanas 1812. gada 12. (24.) jūnijā¹¹ Napoleons sava karaspēka lielāko daļu vadīja Viļņas virzienā, kuras apkārtnē atradās Krievijas 1. armija, atsevišķus korpusus atstājot segt savus flangus:

- 1) kreiso – maršalam Etjēnam Makdonaldam (*Étienne Jacques Joseph Alexandre MacDonald*) ar 10. korpusu¹²;
- 2) labo – ģenerālim Kārlim Filipam fon Švarcenbergam (*Karl Philipp Fürst zu Schwarzenberg*) ar Austrijas palīgkorpusu.

Maršala Makdonalda sākotnējais uzdevums bija ieņemt Kurzemes guberņu un, ja apstākļi ļautu, tālāk attīstīt uzbrukumu Rīgas virzienā un aplenkt pilsētu. Saskaņā ar šo mērķi 10. korpus (kara sākumā ap 32 000 karavīru) devās no Tilzītes (tagad Sovetska, Kaļiņingradas apgabals) uz Raseiņiem (tagad Lietuvā) un tālāk uz Panevėžu (tagad Lietuvā). Tur korpus 4. (16.) jūlijā sadalījās, lai vairākās kolonnās ieietu Kurzemes guberņas teritorijā. Lielākā tā daļa virzījās uz Bausku un 7. (19.) jūlijā pie Iecavas (vāciskais nosaukums *Eckau*) – pirmajā kaujā Latvijas teritorijā – sakāva tur esošās Krievijas karaspēka daļas, kuras atkāpās uz Rīgu. Turpmāko dienu laikā 10. korpusa kontrolē nonāca visa Kurzemes guberņas teritorija un tika bloķēti ceļi, kuri veda uz Rīgu.

Neskatoties uz šiem panākumiem, ap Rīgu izvietotā 10. korpusa prūšu komandieri nebija apmierināti. 27. divīzijas lielākā daļa atradās Jelgavas (vāc. *Mitau*) un Olaines (vāc. *Olai*) apkārtnē. Lai nodrošinātu savus flangus un kontrolētu ceļus, nelielas vienības tika nosūtītas uz Slokas (vāc. *Schlock*) un Doles salas apkārtni. Šādu izvietojumu prūši ieņēma, gaidot tālāku korpusa virzību pāri Daugavai un pilnīgu

Rīgas aplenkšanu, kuras iespējamība būtiski palielinājās pēc tam, kad 7. divīzijas karavīri 20. jūlijā (1. augustā) bija iegājuši Daugavpils (vāc. *Dünaburg*) cietoksnī. Kad to uzzināja 27. divīzijas komandieris Jūlijs Graverts (*Julius August Reinhold von Grawert*), viņš cerēja, ka Makdonalds dosies no Daugavpils pa Daugavas labo krastu Rīgas virzienā un tam sekos Rīgas ielenkšana.¹³ Ievērojamu pretinieka spēku tuvošanās Rīgai spiestu krievus atvilkt pie Doles salas izvietotās lielgaballaivas – un sala nonāktu prūšu kontrolē.¹⁴ Gravertam bija plāns no Doles salas pa Daugavu palaist speciālas laivas, piekrautas ar degošiem materiāliem, lai tās sabojātu Rīgu ar Pārdaugavu savienojošo tiltu. Komunikācijas pārraušana starp abiem Daugavas krastiem varētu piespiest krievus evakuēties no Kobronskansts¹⁵ nocietinājumiem.

Uzbrukums Rīgai nesekoja, jo maršals Makdonalds šajā periodā neizrādīja aktivitāti. Iespējams, viņš vēlējās sagaidīt atkārtotu Napoleona pavēli ielenkt Rīgu, jo uzskatīja, ka Napoleona plāni laika gaitā var būt mainījušies un 10. korpusam tiks doti citi norādījumi.¹⁶ Varbūt viņš gribēja nogaidīt artilērijas parka ierašanos un papildspēku piešķiršanu. Šis bezdarbības dēļ prūšu flangi kļuva viegli ievainojami, jo gan Slokas, gan Ķekavas (vāc. *Dalenkirchen*) pozīciju bija viegli apiet. Situāciju nopietnāku padarīja krievu lielgaballaivas, kuras kursēja pa Lielupi un Daugavu, bet tieši pie Doles salas tās ērti varēja pietuvoties prūšiem un viņus apšaudīt.¹⁷ Komunikāciju starp atsevišķām prūšu daļām apgrūtināja arī purvainie masīvi uz dienvidiem no Rīgas. Bija tikai laika jautājums, kad krievi sapratis stāvokļa izdevību. Neskatoties uz visiem šiem argumentiem, Makdonalds pastāvēja uz to, ka divīzijai jāsaģlabā iepriekš ieņemtās pozīcijas.¹⁸ Viņš uzskatīja, ka īpaši nopietni ir jāuzmana Doles salas apkārtnē, jo tā bija laba vieta tālāku operāciju attīstīšanai. Ņemot vērā šo pavēli, Graverta adjutants pulkvedis Frīdrihs Rēders (*Friedrich von Roeder*) ierosināja papildināt pie Doles salas esošos spēkus, bet tas netika izdarīts, iespējams, tādēļ, ka Graverts uzskatīja Slokas–Olaines–Ķekavas izvietojumu par pārāk plašu, lai ar nelieliem spēkiem nodarbotos ar šīs teritorijas nopietnu aizsardzību.¹⁹

Uzbrukumu no Rīgas pirmo reizi nācās piedzīvot Slokā izvietotajiem prūšu karavīriem 24. jūlijā (5. augustā). Baltijas ģenerālgubernatora un Rīgas kara gubernatora ģenerālleitnanta Magnusa Esena (*Magnus Gustav Essen*) mērķis bija atstumt pretinieku no šīs pilsētiņas un apdraudēt Jelgavu. Lai gan krievu vienības netika tālāk par Valgundes (vāc. *Wolgund*) apkārtni un dažas dienas vēlāk atkāpās uz Rīgu, tomēr šis uzbrukums parādīja flanga patieso vājumu. 25. jūlijā (6. augustā) Graverts rakstiski izskaidroja situāciju Makdonaldam un lūdza atļauju pastiprināt savus spēkus ar vienībām no

Klaipēdas (vāc. *Memel*), kur kara sākumā bija novirzīta daļa divīzijas un kur nesaskatīja nekādus draudus.²⁰ Vēlāk daļa pie Klaipēdas esošo spēku tiešām pievienojās divīzijas pamatgrupai. Pats Makdonalds un 7. divīzija palika pie Daugavpils, jo maršals uzskatīja, ka korpuss nav pietiekami spēcīgs, lai veiktu aplenkšanu, tam nav piešķirti nepieciešamie materiāli un nav veikta izlūkošana.²¹ Viņš neuzskatīja par iespējamu šķērsot Daugavu tikmēr, kamēr Sebežas apkārtnē atradās Krievijas karaspēka 1. atsevišķais korpuss ģenerālleitnanta Pētera Vitgenšteina (*Peter Ludwig Adolph Wittgenstein*) vadībā, kurš varēja darboties viņa aizmugurē. Atbildot uz Graverta pārdomām par savas divīzijas izvietojuma drošību, Makdonalds atzina, ka tikai uz vietas ir iespējams novērtēt pozīcijas priekšrocības un trūkumus, bet viņam pašam nebija pat labas kartes.²² Līdz ar to lemšanu par prūšu divīzijas vienību izkārtojumu maršals atstāja Graverta ziņā, izsakot savu pārliecību par Olaines un Ķekavas nozīmību, jo no šīm vietām veda ceļi uz Jelgavu, Bausku un Jaunjelgavu, tātad savienoja prūšus ar 7. divīziju.

Bez flangu vājuma pastāvēja vēl viena būtiska problēma. Prūšu sakari ar korpusa vadību nebija droši. Komunikāciju starp prūšiem un Makdonaldu uzturēja neliels huzāru²³ postenis Jaunjelgavā (vāc. *Friedrichstadt*).²⁴ Kad augusta sākumā Jelgavā pienāca ziņas, ka krievi uzbrukuši šim postenim un ieņēmuši pilsētu, prūšiem nācās pavājināt vienību pie Doles salas, lai atgūtu Jaunjelgavu, atjaunotu komunikācijas un novērstu krievu nonākšanu savā aizmugurē.²⁵ Lai gan tas izdevās, krievu vienības Jaunjelgavā bija pārķērušas franču kurjeru ar ziņojumiem, no kuriem Rīgā uzzināja par artilērijas parka tuvošanos²⁶ un iespējamu papildspēku (maršala Kloda Viktora (*Claude-Victor Perrin*) 9. korpusa) nosūtīšanu Rīgas aplenkšanas nodrošināšanai.²⁷ Tas bija viens no iemesliem, kas pamudināja Esenu izšķirties par uzbrukuma virziņu pret prūšiem. Savā ziņojumā imperatoram Aleksandram I Esens min vēl kādu savas aktivitātes priekšnoteikumu, t.i., viņš bija saņēmis informāciju, ka prūšus pie Rīgas tuvākā laikā varētu nomainīt citi spēki.²⁸ Šādā gadījumā 10. korpuss apvienotos, lai Makdonalda vadībā tiktu virzīts uz Polocku (tagad Baltkrievijā). Tur viņš varētu savienot savus spēkus ar maršala Nikolā Udino (*Nicolas-Charles Oudinot*) 2. korpusu cīņai pret Vitgenšteina vadīto 1. atsevišķo korpusu.²⁹ Lai aizkavētu 2. un 10. korpusa apvienošanos un "liktu pretiniekam atkal sajūst krievu ieroču spēku",³⁰ Esens nolēma rīkoties. Bez šiem nenoliedzami būtiskiem un avotos fiksētiem argumentiem Esenu uz aktīvu rīcību varēja mudināt arī viņam atstātie papildspēki un vēlme "uzspodrināt" savu reputāciju pēc Rīgas priekšpilsētu dedzināšanas.³¹

GATAVOŠANĀS KAUIJAI

4. (16.) augustā Esens pavēlēja sastādīt dispozīciju uzbrukumam pretinieka abiem flangiem. Pirmais savus priekšlikumus paredzamajai operācijai Esenam iesniedza apakšpulkvedis Ludvigs Tīdemanis (*Ludwig von Tiedemann*), prūšu virsnieks, kurš tikai neilgi pirms kara bija pārnācis Krievijas dienestā un nosūtīts uz Rīgu, kur viņam nācās cīnīties pret saviem tautiešiem. Jau no karadarbības sākuma viņam radās nesaskaņas ar Frīdrihu Lēvisu of Menāru (*Friedrich Löwis of Menar*), kurš bija piekomandēts Esenam. Viņu domas dalījās jautājumā par optimālākiem karošanas principiem pie Rīgas. Tīdemanis uzskatīja, ka jārikojas maksimāli aktīvi un biežāk jāuzbrūk pretiniekam, lai, cik iespējams, attālinātu Rīgas aplenkumu, kuru, pēc viņa domām, pilsēta ilgi neizturētu. Lēviss bija pārliecināts, ka viņam iedalītās vienības nav pietiekami spēcīgas, lai atklātā kaujā izaicinātu daudz labāk sagatavotos prūšus, tādēļ tām jādarbojas pēc iespējas uzmanīgāk.³² Šādas konceptuālas uzskatu atšķirības noveda pie nepatikas vienam pret otru un laika gaitā arī pie atklāta konflikta. Gatavojot 10. augusta uzbrukumu, Esens izvēlējās atbalstīt Lēvisu. Šo lēmumu var skaidrot ne tikai ar Esena pārliecību par Lēvisa virsnieka dotībām. Atšķirībā no Tīdemaņa, kurš visiem bija svešinieks, Lēviss ar Esenu jau bija cīnījušies plecu pie pleca un pazina viens otru. Sava loma bija arī apstāklim, ka Tīdemanis bija ārzemnieks.

Tīdemaņa izstrādātajā un Esena neatbalstītajā augusta sākuma uzbrukuma plānā galvenais uzsvars bija likts uz to, lai vienības, kuras darbotos pie Slokas un Ņekavas, nogrieztu tur esošajiem prūšiem atkāpšanās ceļu uz Olaini vai Jelgavu. Šādas operācijas izdošanās gadījumā prūšu spēki Slokā un Ņekavā tiktu pilnībā ielenkti un sakauti, bet pēc tam krievu vienības no visām pusēm varētu veidot vienotu uzbrukumu Olaines–Jelgavas virzienā un atstumt prūšu divīziju no Rīgas apkārtnes. Kā būs redzams turpmāk, šis plāns bija daudz ambiciozāks nekā Lēvisa realizētais, bet tas paredzēja arī daudz ievērojamākus panākumus. Lēviss plānoja veikt uzbrukumu trijos virzienos:

1. Inženieru apakšpulkveža Klemensa (*Klementz*) vadībā vienai kolonnai (ap 1100 cilvēku, kurus atbalstītu lielgaballaivu vienība kontradmirāļa Berenda Mellera (*Berend Otto von Möller*) vadībā) bija jāiziet no Daugavgrīvas cietokšņa un jāuzbrūk prūšu vienībām Slokas apkārtnē.³³ Vienlaikus citai lielgaballaivu vienībai bija jāiziet jūrā un jāizsēdina desants aiz Slokas, lai tas varētu, sadarbojoties ar Klemensu, ielenkt un sakaut Slokā esošos prūšus.

2. Ģenerālmajora Ivana Veljāminova (*Иван Вельяминов*) uzdevums bija virzīt sev pakļautās daļas pret Olainē esošo pretinieku, neiesaistīties nopietnā sadursmē, tomēr nodrošināt šo vienību aizņemību, lai tās nevarētu doties palīgā citām prūšu daļām.

3. Galvenajam triecienam bija jāpakļauj Ķekavas apkārtnē izvietotais pretinieks, tādēļ pret to tika plānots sūtīt 3000 karavīru ģenerālleitnanta Lēvisa vadībā, kuriem bija jāvirzās no Rīgas pa Daugavas kreiso krastu un frontāli jāuzbrūk pretiniekam, kamēr pulkveža Ekelna (*Eckeln*) vienība, pārcēlusies pār Doles salu, uzbruktu prūšiem no aizmugures.

10. korpusa prūšu vienības 1812. gada augusta sākumā veidoja 16 800 karavīru, atskaitot ievainotos un slimos.³⁴ Viņi bija sadalīti šādi:

Vieta	Virsnieki	Ierindnieki	Zirgi	Artilērijas ieroči
Olaine un tās apkārtnē	208	6500	1219	26
Jelgava un tās apkārtnē	121	3920	740	10
Sloka un tās apkārtnē	30	840	261	0
Doles salas apkārtnē	95	2700	522	8
Klaipēda un tās apkārtnē	57	1870	539	16

Pulkveža Heinriha Horna (*Heinrich von Horn*) prūšu vienību Doles salas apkārtnē veidoja trīs kājnieku bataljoni, divas jēgeru³⁵ rotas, divi huzāru eskadroni un viena jātnieku artilērijas³⁶ baterija. Prūšu pozīcija atradās atklātā vietā. Tās priekšrocība bija uz dienvidiem no Ķekavas baznīcas esoša uzkalnu rinda, ko nostiprināja pret ziemeļrietumiem vērsta skansts³⁷. No kreisās puses to sargāja Ķekavas upe, no labās – Daugava.

Dažas dienas pirms 10. (22.) augusta kaujas Hornam nācās nosūtīt Jaunjelgavas virzienā četras kājnieku rotas, kuras, lai gan saņēma pavēli atgriezties Ķekavā, tomēr uz kauju nepaspēja ierasties. Prūšu materiālos minēts, ka Horna rīcībā palika kopumā tikai 1450 cilvēku (10 kājnieku rotas, 2 huzāru eskadroni un 8 artilērijas ieroči).³⁸ Nav gan īsti skaidrs, kā radies šis skaitlis, ja pirms četru rotu nosūtīšanas uz Jaunjelgavu pie Ķekavas atradās 2700 cilvēku un citas izmaiņas vienības sastāvā nav reģistrētas. Vairāk šķiet ticams, ka skaitlis 1450 varēja attiekties nevis uz visu vienību kopumā, bet tikai uz kājnieku skaitu.

Pie Slokas atradās kājnieku bataljons, neliela jēgeru vienība un divi huzāru eskadroni, kurus komandēja pulkvedis Vilhelms Žannerē (*Wilhelm Jeanneret*). Dažas dienas pirms 10. (22.) augusta kaujas viņa rīcībā tika nodotas vēl divas kājnieku rotas.

Pēc kaujas pie Slokas jūlija beigās prūšu vienību galvenais komandieris ģenerālis Hanss Jorks (*Hans David Ludwig Yorck von Wartenburg*) bija pavēlējis vairākās vietās Lielupē izveidot aizsprostus pretinieka lielgaballaivu kustības kavēšanai, sākt celt tilta nocietinājumu

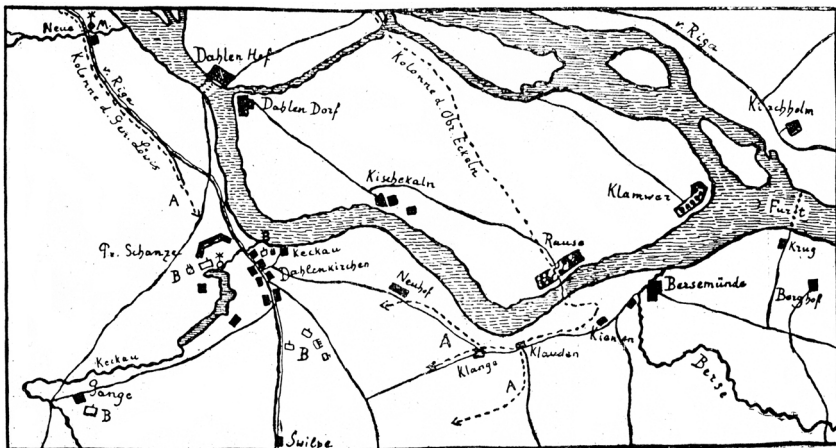
pie Ozolpils (vāc. *Paulsgnade*) un paātrināt darbus jau iesāktajos nocietinājumos gar Iecavas upi un Slokas tuvumā.³⁹ 4. (16.) augustā prūšu posteņos tika pamanīta pretinieka posteņu pastiprināšana Daugavas labajā krastā. Pēc tam kad Jorks uzzināja, ka Lēviss pārcēlis savu štābu uz Jumpravmuižu (vāc. *Jungfernhof*), viņš pavēlēja palielināt posteni Plakanciemā (vāc. *Plakan Zeem*). Tie arī bija nedaudzie pasākumi, kuri tikai veikti aizsardzības nostiprināšanai. Vēl tikai jāpiebilst, ka 9. (21.) augustā Horns saņēma paaugstinājumu – tika iecelts pulkveža pakāpē. Tam par godu tika sarīkotas svinības, kuras izjauc pretinieka sāktais uzbrukums.⁴⁰

KAUJAS GAITA

UZBRUKUMS ŅEKAVAS VIRZIENĀ

Naktī uz 10. (22.) augustu Lēvisa kolonna (1500 cilvēku un 6 artilērijas ieroči) pa Daugavas kreiso krastu devās Ņekavas virzienā. Ap plkst. 1.30 naktī prūšu patruļas pamanīja kazakus⁴¹ netālu no Jaunajām (jeb Titurgas) dzirnavām. Ieņēmis dzirnavas, Lēviss sūtīja 500 jēgeru komandu kopā ar kazakiem pa labi, lai apietu pretinieka kreiso flangu. Vienlaicīgi viņš sūtīja 300 kazaku un dragūnu⁴² vienību kopā ar jēgeriem, kurus pastiprināja viens kājnieku bataljons un divi artilērijas ieroči, frontāli pret prūšu pozīciju.⁴³ Neilgi pēc tam apšaudes troksnis pamudināja Hornu doties aplūkot savu pozīciju pie Ņekavas upes. Viņš pamanīja tikai nelielu pretinieka kājnieku vienību cīnāties ar viņa jēgeriem, pārējo pretinieka daļu sedza rīta migla un nepārredzamā apkārtnē. Vienlaikus daudz aktīvāka apšaude bija dzirdama prūšu labajā flangā, tādēļ Horns turp nosūtīja kādu štāba virsnieku, kuram tika dots uzdevums novērtēt situāciju šajā prūšu pozīcijas sektorā.⁴⁴ Tikmēr Horna vienība gatavojās kaujai. Viens no kājnieku bataljoniem (nr. 2), kavalērija un četri artilērijas ieroči tika izvietoti uzkalnos uz dienvidiem no Ņekavas. Kājnieku bataljons nr. 3 ar diviem artilērijas ieročiem izvīrījās uz nocietinājumu. Jēgeri ieņēma ēkas starp nocietinājumu un bataljonu nr. 2. Atlikušais kājnieku bataljons (nr. 6) tika sadalīts. Puse no tā palika rezervē, otra puse tika nosūtīta pie Gaņģiem (vāc. *Gange*), lai kontrolētu pāreju pār Ņekavas upi.

Tumsas aizsegā Ekelna vienība (kopumā ap 2000 cilvēku no vairākiem jēgeru pulkiem un Jumpravmuižas priekšposteņa⁴⁵) ar grūtībām bija pārcēlusies uz Doles salu, izvairoties izmantot braslu, pie kura bija izvietots prūšu postenis. Līdz ar to Ekelnam izdevās izvairīties no liekas uzmanības piesaistīšanas un saglabāt pārsteiguma momentu. Uz salas tika atstāti abi viņam iedalītie lielgabali un 200 kavāri liela grupa. Prūšu materiāli liecina, ka krievi pametuši lielgabalus, jo Daugavas straume bija par spēcīgu, lai tos varētu pārvest.⁴⁶ Savukārt

Kaujas plāns Ķekavas virzienā

Bienemann F. 1812. Baltische Erinnerungsblätter. – Rīga: Jonck & Poliewsky, 1912. – S. 72

Lēvisa ziņojumā Esenam minēts, ka viņš jau iepriekš bija pavēlējis Ekelnam atstāt uz salas artilēriju un kājniekus, kas vajadzības gadījumā piesegtu Ekelna vienību.⁴⁷ Atlikusi Ekelna komanda veiksmīgi, prūšu posteņu nepamanīta, nokļuva upes kreisajā krastā nedaudz uz dienvidrietumiem no Bērzmēntes (vāc. *Bersemünde*), kur to sedza krasta nolaidenās līnijas. Šeit krievu karavīri pavadīja vairāk par stundu, gaidot Lēvisa kolonnas tuvošanos. Kad sāka aust gaisma, vienības atklāšanas draudi palielinājās, tādēļ Ekelns izlēma doties uzbrukumā, lai gan no Lēvisa puses bija atskanējuši tikai atsevišķi šāvieni. Pirmo savā ceļā netālu no Bērzmēntes viņi sastapa prūšu nelielo posteni, kurš atkāpās pie labā flanga bataljona nr. 2. Tas savukārt atvairīja pirmās nelielās Ekelna karavīru grupas, kuras bija aizvirzījušās līdz Jaunajai muižai (vāc. *Neuhof*). Ekelna vienība ar prūšu labo flangu cīnījās šajā apkārtnē ap pusotru stundu, kad krievu pulkvedis deva pavēli atkāpties, jo no Lēvisa puses uzbrukums tā arī nebija sācies. Tieši tobrīd Ekelns izdzirdēja spēcīgas apšaudes radītas skaņas pretējā prūšu flangā.

Lēvisa vienības bija atstūmušas prūšu priekšposteņus uz Ķekavas ceļa līdz pat galvenajiem to spēkiem, tādēļ prūši varēja atklāt uguni no skanstī izvietotās artilērijas. Kauja šajā flangā ilga vairākas stundas, kuru laikā Lēvisa karavīri uzbruka prūšu nocietinājumam frontāli un mēģināja apiet tā kreiso flangu.⁴⁸ Tikmēr Horns saņēma ziņu, ka Ekelna vienība bija pārkārtojusies, atspiedusi prūšu kājniekus no Jaunās muižas un turpinājusī cīņu, līdz sasniegusi Ķekavas–Iecavas ceļu. Tas piespieda gandrīz ielenktos prūšu bataljona nr. 2 kājniekus meklēt atkāpšanās ceļu Plakanciema virzienā. Horns tūlīt deva pavēli arī

labajam flangam atvilkt savus spēkus. Artilērija nekavējoties izpildīja rīkojumu, bet kaujā ar pretinieku iesaistītās vienības aizkavējās. Prūšu avoti apgalvo, ka tas bijis pārlietas aizrautības ar kauju dēļ.⁴⁹ Horns savās atskaitēs norādīja, ka, ja kreisā flanga vienības būtu nekavējoties izpildījušas pavēli, tās būtu varējušas atkāpties bez ievērojamiem zaudējumiem. No labā flanga atkāpies prūšu kājnieku bataljons nr. 2 sasniedza pāreju pie Gaņģiem, kamēr lielākā daļa kreisā flanga kājnieku un jēgeri tika pilnībā ielenkti. Tikai nedaudziem izdevās izrauties no aplenkuma, lielākā daļa krita vai nonāca gūstā. Tos, kuri atkāpās, vajāja krievu kavalērija, tomēr no mērķtiecīgākas Horna izsekošanas krievus kavēja artilērijas uguns, kuras aizsegā Horns sapulcināja atlikušos spēkus, sakārtoja tos un atkāpās uz Plakanciemu.

Esenā ziņojums imperatoram Aleksandram I liecina, ka kaujā pie Ķekavas Lēvisa komandētā vienība saņēma gūstā 14 prūšu virsnieku, 4 ārstus un 650 ierindnieku⁵⁰ un apakšvirsnieku, bet kaujas laukā tika apbedīts ap 300 prūšu kritušo un tikpat bija domājams atrast apkārtējos mežos.⁵¹ Pēc prūšu datiem, zaudēti bija 25 virsnieki un 775 ierindnieki un apakšvirsnieki.⁵² Pa atsevišķām karaspēka daļām zaudējumi bija šādi:

Daļa	Virsnieki	Ierindnieki un apakšvirsnieki	Zirgi
2 jēgeru rotas	6	124	0
Kājnieku bataljons nr. 2	8	240	0
Kājnieku bataljons nr. 3	8	320	0
Kājnieku bataljons nr. 6	1	52	0
Artilērija	0	3	6
Kavalērija	2	36	50

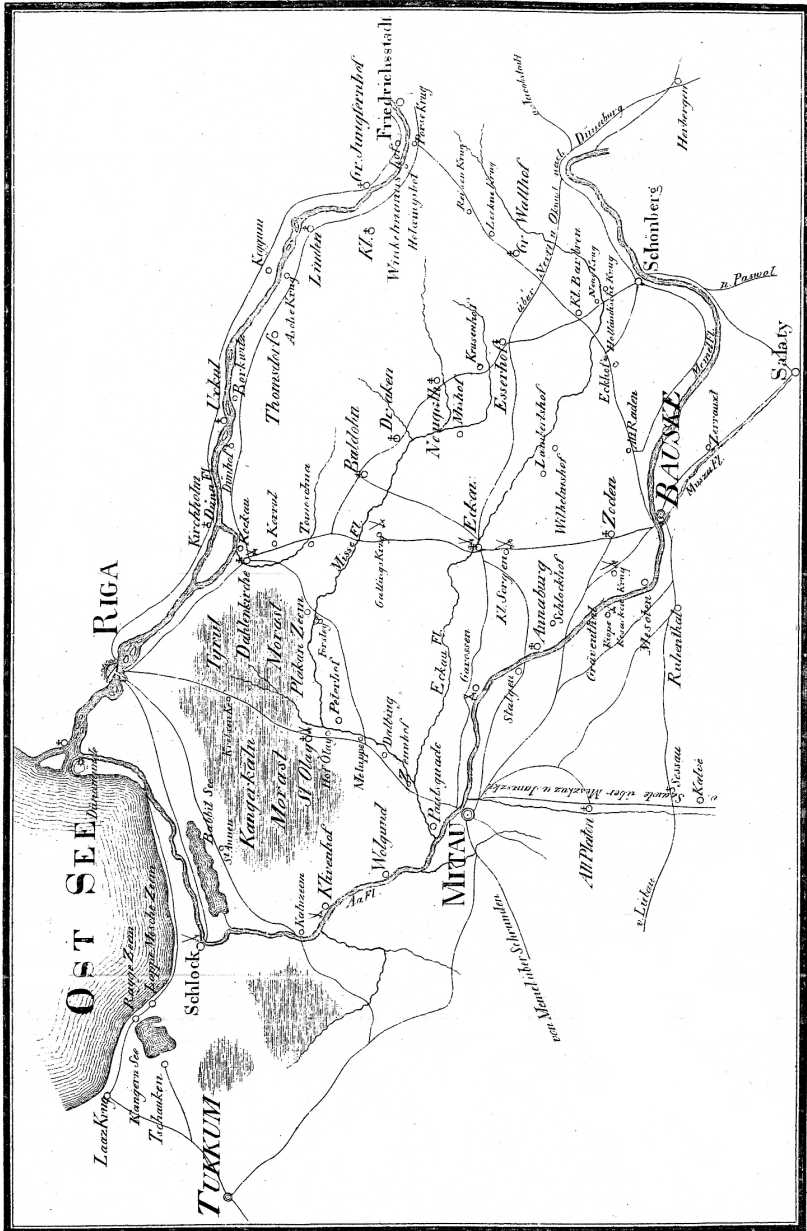
Esenā ziņojumā fiksēts, ka Lēviss un Ekelns kopā zaudējuši ap 300 cilvēku, vēl tikpat cilvēku – pie Olaines un Slokas, tātad kopā ap 600 karavīru, skaitot gan kritušos, gan ievainotos.⁵³ Prūšu ģenerālštāba materiāli gan liecina, ka krievu zaudējumiem vajadzēja būt lielākiem.⁵⁴

Šāda būtiska zaudējumu aprēķinu atšķirība abu pušu liecībās ir pierasta parādība. Turklāt savas puses zaudējumu skaitlis praktiski vienmēr ir mazāks, nekā to norāda pretinieks, un gandrīz nekad otrādi. Šādu tendenci var skaidrot dažādi. Visvienkāršāk būtu to pamatot ar virsnieku vēlmi samazināt savus zaudējumus, pretstatā pārspilējot pretinieka. Fakts ir arī tas, ka kaujas laikā pretinieka daudzums nebija precīzi zināms, līdz ar to arī viņa zaudējumi nebija tik viegli nosakāmi. Uzvarētājs, respektīvi, tas, kurš palika kaujas laukā pēc pretinieka atkāpšanās, apglabāja kritušos, tātad bija informēts par to, cik preti-

nieku kritis tieši kaujas laukā. Pretinieka atkāpšanās laikā, it sevišķi, ja uzvarētājs viņu vajāja, zaudējumu skaitlis varēja būtiski pieaugt, vienlaikus samazinoties labvēlīgiem apstākļiem kritušo un ievainoto uzskaitēi. Kara apstākļos vienmēr bija noteikts skaits karavīru, kuru liktenis tā arī netika noskaidrots, tādēļ tos reģistrēja sadaļā “pazudušie”, kura iepriekš minētajos avotos nav norādīta. Nav iespējams noteikt, kuras puses skaitļi ir lielākā vai mazākā mērā sagrozīti. Var pieņemt tikai to, ka pašā norādītie zaudējumi ir mazākie iespējamie, kamēr pretinieka norādītie – maksimālie iespējamie. Lielāku precizitāti varētu ieviest katras vienības atskaites par saviem zaudējumiem, bet par kauju pie Ķekavas šādus avotus pagaidām nav izdevies atrast.

UZBRUKUMS OLAINES VIRZIENĀ

Arī Veljaminovs 10. (22.) augusta naktī virzīja savu kolonnu (1 poļu ulānu⁵⁵ eskadrons, 3 kājnieku un 2 jēgeru bataljoni, 1 jēgeru rota un 2 daļēji nokomplektēti jēgeru rezerves bataljoni⁵⁶) uz Olaini un pirmo savā ceļā sastapa nelielu prūšu piketu⁵⁷, kurš tika pārsteigts un gūstā saņemti pieci karavīri. Piketam atkāpjoties, Veljaminova vīri tam sekoja līdz nākamajai prūšu priekšpostēna daļai.⁵⁸ Par ciņas gaitu ar to saglabājušās liecības no prūšu leitnanta Ferdinanda Rēdera (*Ferdinand von Röder*) ziņojuma.⁵⁹ Ziņas par pretinieka tuvošanos viņa priekšpostenī esot saņemtas plkst. 4.30, un prūši devās izlūkos. Netālu viņi atrada savu kājnieku posteni. Tas bija iesaistīts cīņā ar tuvojošos pretinieku, kuram nācās atkāpties kopējo prūšu spēku priekšā, kurus veidoja 102 kājnieki un 48 jēgeri. Pretiniekam pēc Rēdera liecībām bija ap 1800 cilvēku, neskaitot kavalēriju un divus lielgabalus. Krievu pārspēks bija ievērojams, un nekas nesargāja prūšu kreiso flangu no apiešanas. Šo iemeslu dēļ prūši atkāpās, līdz ieņēma izdevīgu pozīciju, kur atsevišķu ēku un krūmu aizsegā varēja ērti apšaudīt pa līdzenu pļavu tuvojošos krievus, kuri tādēļ cieta ievērojamus zaudējumus. Arī prūšu puse cieta no krievu apšaudes, un daudzi virsnieki tika savainoti, tomēr pretinieka uzbrukums šeit tika aizturēts. Sapulcējoties visiem tuvākajā apkārtnē esošiem posteņiem, prūšu rīcībā kopā bija divas jēgeru un piecas kājnieku rotas, vēlāk viņiem pievienojās viens kājnieku bataljons, kas bija atsteidzies no Olaines. Veljaminovs savā ziņojumā par kaujas gaitu liecināja, ka ciņas otrajā daļā pretinieku skaits pārsniedza viņa vienības lielumu un ka viņa karavīriem sācis trūkt patronu, jo nopietna sadursme šajā rajonā nebija iepriekš ieplānota.⁶⁰ Vēl atskaitē virsnieks uzsver, ka, neskatoties uz šiem apstākļiem, viņam izdevies no kaujas lauka izvest ap 100 savu ievainoto. Veljaminova vienības kājnieku zaudējumus veidoja 31 kritušais (no tiem 1 apakšvirsnieks, pārējie ierindnieki), 135 ievainotie (no tiem

Genauet aus Königl. Lithogr. Institut zu Berlin von z.h. 1812

Rīgas apkārtnes karte 19. gs. sākumā

Seydlitz F. Tagebuch des Königlich Preussischen Armeekorps unter Befehl des General-Lieutnants von York im Feldzuge von 1812. Bd. I. – Berlin: Ernst Siegfried Mittler, 1823.

Karte (pielikums bez lpp.)

6 apakšvirsnieki) un 233 pazudušie (no tiem 5 apakšvirsnieki), bez tam nogalināts viens un ievainoti četri ulāni.⁶¹ Pēc prūšu virsnieku licībām krieviem krita ap 100 cilvēku, bet gūstā nokļuva 250, bet paši prūši zaudējuši 5 virsniekus un 90 ierindniekus un apakšvirsniekus.⁶²

UZBRUKUMS SLOKAS VIRZIENĀ

Nelabvēlīga vēja dēļ lielgaballaivas licī netika izlaistas, un līdz ar to nebija iespējams izsēdināt desantu, kā bija ieplānots. Otra lielgaballaivu vienība, lai gan izgāja no Daugavgrīvas cietokšņa pa Lielupi Slokas virzienā, tomēr nevarēja pietiekami sekmīgi darboties, kas aizkavēja precīzu operācijas izpildi, dodot pretiniekam laiku atkāpties.⁶³

Sākotnēji krievu sauszemes spēku vienība (3 kājnieku bataljoni un ap 60 kavalēristu) virzījās pa Rīgas–Kalnciema ceļu, savukārt pa Lielupi – lielgaballaivas. Tikko prūšu priekšposteņi pamanīja pretinieku kustību, ar signāluguns palīdzību uz Sloku tika ziņots par lielgaballaivu tuvošanos. Priekšposteņi atkāpās līdz Jaunajam krogam (pa Kalnciema ceļu gar Babītes ezeru), kur iesaistījās nelielā apšaudē ar krievu vienībām, bet tūlīt pēc tam atkāpās līdz pat Klīves muižai (vāc. *Klievenhof*). Krievu vienības sekoja viņiem tikai līdz Kalnciemam. Ap plkst. 10 no lielgaballaivām pie Slokas izsēdās trīs bataljonu liels desants un uzbruka tuvumā esošajam priekšpostenim. Slokā esošās prūšu vienības paspēja atkāpties uz Kaugurciemu (vāc. *Kaugur Zeem*) un tālāk līdz pat Lapmežciemam (vāc. *Lappe Mesche Zeem*). Kad krievi viņus panāca un iesaistījās cīņā, prūši turpināja atkāpšanos līdz Ragaciemam (vāc. *Ragge Zeem*), kur izvietojās ciema ēkās. Arī šeit notika neliela sadursme, kuras rezultātā prūši atkāpās no Ragaciema Tukuma virzienā.

Uzbrukumā pret Sloku no Daugavgrīvā esošajiem krievu spēkiem piedalījās pieci kājnieku un viens jēgeru bataljons (kopā 38 virsnieki, 54 apakšvirsnieki un 1100 ierindnieku), kā arī neliela, no dažādiem dragūnu eskadroniem izveidota kavalēristu vienība (ap 60 cilvēku). Kopumā kājnieku zaudējumus veidoja 9 kritušie, 30 ievainotie un 23 pazudušie, bet kavalēristiem cietuši bija tikai daži zirgi.⁶⁴ No prūšiem gūstā tika saņemts viens huzārs un apglabāti astoņi kritušie.

REZULTĀTI UN SECINĀJUMI

Gan pie Ķekavas, gan Slokas Esena vienības bija guvušas panākumus. Pretinieks bija atspiests no savām pozīcijām un pie Ķekavas cietis arī ievērojamus zaudējumus, tomēr ieplānotais bija paveikts tikai daļēji. Pie Slokas prūši bija paspējuši atkāpties un viņiem izdevās izvairīties ne tikai no aplenkšanas, bet arī no būtiskām sadursmēm,

līdz ar to viņu zaudējumi bija nenozīmīgi. Pie Olaines krievi bija sastapušies ar sīvu pretestību un cietuši neplānoti lielus zaudējumus. Pie Ķekavas prūšiem negaidītais Ekelnas uzbrukums flangā varēja nest lielākus panākumus, ja Lēvisa uzbrukums būtu sācies savlaicīgi. Par krievu operācijām pie Rīgas diezgan kritiskas piezīmes izteicis Baltijas jūrā dislocēto Lielbritānijas jūras spēku eskadras komandieris kontraadmirālis Tomass Martins (*Thomas Byam Martin*).⁶⁵ Arī kauja pie Ķekavas nebija izņēmums. Pēc angļu kapteiņa Stjuarta (*Stuart*) ziņojuma admirālis Martins secināja, ka, ļoti iespējams, krievi kaujā būtu guvuši nozīmīgākus panākumus, ja atsevišķo vienību kustība tiktu saskaņoti koordinēta.⁶⁶ Šeit gan jāņem vērā, ka komunikāciju Rīgas apkārtnē apgrūtināja dabiski šķēršļi. Liels purvainais masīvs atdalīja Slokas apkārtni no Olaines un Ķekavas. Arī sakari starp Lēvisu un Ekelnu netika uzturēti tā vienkāršā iemesla dēļ, ka ziņnesim būtu jāmēro tik garš ceļš, ka jebkuras ziņas jau būtu novecojušas, turklāt šo cilvēku varēja pārķert pretinieks – un viss negaidītais uzbrukums būtu izjaukts. Vēl viens apstāklis, kurš varēja būtiski ietekmēt kaujas gaitu un iznākumu, bija minētās nesaskaņas krievu puses virsnieku starpā.

Jau 10. (22.) augustā pēc kaujas noslēgšanās pie Ķekavas Klemensa un Veljaminova vienībām tika pavēlēts atgriezties vecajās – pirms uzbrukuma ieņemtajās pozīcijās. Pēc dažām dienām arī Lēviss pilnībā pameta savas ieņemtās teritorijas un atgriezās Rīgā, izvietojot priekšposteņus agrākajās vietās. Arī prūši atjaunoja savas iepriekšējās pozīcijas. Ņemot vērā vispārējo situāciju, krievi nevarēja palikt ieņemtajās vietās. Viņiem bija jāreķinās ar to, ka prūši varētu uzbrukt Slokai vai Ķekavai tieši tāpat, kā tām bija uzbrukuši krievi. Esena pieejamām karaspēka daļām trūka kavalērijas un artilērijas, lai veiksmīgi aizstāvētos vai turpinātu operācijas pret prūšiem ārpus Rīgas tuvākās apkārtnes. Nedrīkstēja aizmirst arī par 7. divīzijas atrašanos pie Jēkabpils un Daugavpils, tāpat ziņas par iespējamu papildspēku (maršala Viktora korpusa) tuvošanos. Visa iepriekš minētā dēļ Esenam nācās samierināties ar nelieliem lokāliem panākumiem.

Tā kā krievi bija sagūstījuši ievērojamu skaitu virsnieku, prūšu komandieris Jorks 12. (24.) augustā sūtīja pie pretinieka parlamentāri, kurš atgriezās ar Esena vēstuli, kurā bija piedāvāts sākt sarunas par gūstekņu apmaiņu. 17. (29.) augustā prūšu ģenerālleitnants Frīdrihs Masenbahs (*Friedrich von Massenbach*) satikās ar Lēvisu, lai apspriestu nianses. Vienlaikus ar gūstekņu apmaiņu prūši piedāvāja noteikt demarkācijas līniju, kas pārtrauktu regulāras priekšposteņu apšaudes un nevajadzīgu asinsizliešanu. Nevienā jautājumā netika panākta vienošanās, jo daļa sagūstīto prūšu virsnieku tika nosūtīta uz Krievijā veidoto vācu leģionu⁶⁷, bet ideju par demarkācijas līniju neatbalstīja Esens.

10. (22.) augusta kauja atstāja ietekmi arī uz Prūsijas divīziju. Pilnībā pārlicinājies par pozīcijas pie Doles salas nedrošību, Jorks pavēlēja galvenos Horna spēkus pastiprināt un izvietot nevis tieši pie Doles salas, bet gan attālāk uz Iecavas ceļa un tikai nelielam kavalerijas postenim novērot Daugavas kreiso krastu iepretim Doles salai. Uztraucoties par sava flanga drošību, Makdonalds bija spiests sūtīt prūšiem papildspēkus, tādējādi vājinot savu pozīciju pie Daugavpils. Tajā pašā laikā maršals neuzdrošinājās pilnībā pamest savu pozīciju. Viņa došanās palīgā maršala Udino 2. korpusam varētu mudināt Esenu uzbrukt prūšiem vēlreiz, mēģinot apiet 27. divīzijas labo flangu, kurš paliktu nenosegts. Līdzīga situācija varētu rasties, ja Makdonalds ar visu 7. divīziju dotos palīgā prūšiem. Tikko sakāvi pret Vitgenšteinu cietušais 2. korpuss varētu kļūt par viņa atkārtotu upuri.

Neskatoties uz sakāvi pie Doles salas, gatavošanās Rīgas aplenkumam turpinājās, jo prūšu virsnieki bija pārlicināti, ka Napoleona panākumi, īpaši viņa ieiešana Maskavā⁶⁸, mudinās tālāku notikumu attīstību arī Baltijas jūras piekrastē. Realitātē notika pretējais. Ieņēmis Krievijas veco galvaspilsētu, Napoleons bija pārlicināts, ka imperators Aleksandrs I būs spiests pieņemt viņa miera piedāvājumu.⁶⁹ Tas savukārt izraisīja Napoleona intereses zudumu par Rīgas iespējamo aplenkšanu.

No iepriekš rakstītā redzams, ka kaujai pie Ķekavas bija lielākoties lokāla nozīme. Tā morāli uzmundrināja Rīgas aizstāvjus un ļāva viņiem, lai gan īslaicīgi, tomēr atstumt prūšu daļas no Slokas un Ķekavas. Kaujas norise lika padomāt par savas aizsardzības nostiprināšanu prūšu divīzijas virsniekiem un mainīja viņu izvietojumu ap Rīgu, kas vairs tik cieši neieskāva pilsētu. Zināmu ietekmi kauja atstāja arī uz Napoleona Lielās armijas 2. korpusu, kurš, nesaņēmis atbalstu no Makdonalda, nespēja sakaut Krievijas karaspēka 1. atsevišķo korpusu un tādējādi nevarēja apdraudēt ceļu uz Pēterburgu, kā to bija ieplānojis Napoleons kara sākumā. Viss viņa kreisais flangs palika pie Daugavas, kur tas bija nonācis jau jūlija vidū. Arī paša Napoleona kara sākuma plāns nerealizējās, jo viņš bija paredzējis netālu no Krievijas robežas Viļņas apkārtnē sakaut Krievijas karaspēku un ātri noslēgt mieru. Tā vietā viņam nācās sekot krieviem, kuri atkāpās aizvien dziļāk savā zemē. Neskatoties uz vairākām uzvarām un ieiešanu Maskavā, Napoleons nepanāca miera pieņemšanu no Krievijas puses. Tikmēr Pēterburgā tika izstrādāts plāns, kurš paredzēja krievu uzbrukumu abiem Lielās armijas flangiem, ar mērķi nogriezt Napoleonam atkāpšanās ceļu no Krievijas. Lai gan Napoleonam izdevās izvairīties no aplenkšanas, tomēr viņa karaspēka flangu neveiksmēm 1812. gada vasarā bija būtiska loma tā sakāvē pret Krieviju tā paša gada beigās.

ATSAUCES UNPIEZĪMES

- ¹ *La Grande Armée* – apvienoto Francijas impērijas un tās sabiedroto sauszemes spēku nosaukums, kurš pirmo reizi tika lietots, apzīmējot Napoleonam pakļauto armiju 1805. gada militārajās operācijās, tāpat ar šo terminu tika apzīmēta armija, kuru Napoleons sāka formēt 1811. gada pavasarī un kura bija paredzēta karam ar Krieviju.
- ² *Gutzeit W.* Riga im Kriegsjahre 1812 // *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurland* herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands. – Bd. 13. – Riga: N. Kummel, 1886. – S. 117–244; *Mettig C.* Am Vorbande des Befreiungskrieges. Das Jahr 1812 in und um Riga. – Riga: W. Mellin & Co, 1912.
- ³ *Бутурлин Д.* История нашествия императора Наполеона на Россию в 1812-м году. – Ч. 1. – Санкт-Петербург: Военная типография, 1837. – С. 373; *Михайловский-Данилевский А.* Описание Отечественной войны 1812 года. – Ч. 3. – Санкт-Петербург: Военная типография, 1839. – С. 182, 183; *Богданович М.* История Отечественной войны 1812 года по достоверным источникам. – Санкт-Петербург: Типография торгового дома С. Струговщикова, Г. Похитонова, Н. Водова и Ко, 1859. – С. 426.
- ⁴ *Сивицкий С.* Отечественная война в Прибалтийском крае 1812–1912 г. – Рига: Рижское Педагогическое общество, 1912. – С. 153–155; *Жамов В.* Отечественная война 1812 года. Операции в направлении Тильзит–Митава–Рига. – Рига: Рижское Городское управление, 1912. – С. 78–92.
- ⁵ *Хелме Р.* Прибалтийский театр военных действий Отечественной войны 1812 года. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Тарту: Тартуский Университет, 1987; *Helme R.* 1812. aasta Eestis ja Lätis. – Tallin: Olion, 1990.
- ⁶ *Таннберг Т.* Вольные корпуса П. фон Шмита и К. фон Нирота в Отечественной войне 1812 г. // *Эпоха 1812 года. Исследования. Источники. Историография.* – Сб. V. – Москва: ГИМ, 2006. – С. 53–77; *Таннберг Т.* Лифляндское ополчение в 1812 г. // *Эпоха 1812 года. Исследования. Источники. Историография.* – Сб. VI. – Москва: ГИМ, 2007. – С. 155–185.
- ⁷ *Čerpinska A.* Бой при Гросс-Экау // *Эпоха наполеоновских войн: люди, события, идеи.* – Москва, 2008.
- ⁸ Dispozīcija – karaspēka izvietojuma plāns, kurš ietvēra arī vienību uzdevumu aprakstu.
- ⁹ *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften.* – Bd. 4, H. 24. Die Theilnahme des Preußischen Hülfskorps an dem Feldzug gegen Rußland im Jahre 1812. – Berlin: F. S. Mittler und Sohn, 1898.
- ¹⁰ *Fabry J. G. A.* Campagne de Russie 1812. – T. 1–5. – Paris: L. Gouguy, 1900–1903.
- ¹¹ Datumi norādīti pēc vecā stila, kurš izmantots Krievijā, un iekavās – pēc jaunā, kurš funkcionēja Rietumeiropā.
- ¹² Lielās armijas 10. korpusa sastāvā ietilpa 7. divīzija un 27. divīzija. 7. divīzijas sastāvā atradās 3 poļu, 1 bāvāru un 1 vestfāļu kājnieku pulks,

- 3 prūšu huzāru pulki un 2 poļu artilērijas rotas. 27. (prūšu) divīzijas sastāvā atradās 6 kājnieku pulki, 5 kombinēti dragūnu un 3 huzāru pulki un 5 prūšu kājnieku artilērijas baterijas un 3 jātnieku artilērijas baterijas.
- ¹³ *Fabry J. G. A. Campagne de Russie 1812. – T. 3. – Paris: L. Gougy, 1902. – P. 85.*
- ¹⁴ Turpat. – 86. lpp.
- ¹⁵ Kobronskansts – nocietinājumu komplekss Daugavas kreisajā krastā preti Rīgas cietoksnim; abas karojošās puses to uzskatīja par nozīmīgu Rīgas aizsardzības sastāvdaļu.
- ¹⁶ *Fabry J. G. A. Campagne de Russie 1812. – T. 3. – P. 127.*
- ¹⁷ Turpat. – 85. lpp.
- ¹⁸ *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften. – Bd. 4, H. 24. – S. 483.*
- ¹⁹ *Fabry J. G. A. Campagne de Russie 1812. – T. 3. – P. 186.*
- ²⁰ Turpat. – 308., 309. lpp.
- ²¹ Turpat. – 394. lpp.; *Fabry J. G. A. Campagne de Russie 1812. – T. 5. – Paris: L. Gougy, 1903. – P. 269.*
- ²² *Fabry J. G. A. Campagne de Russie 1812. – T. 5. – P. 37.*
- ²³ Huzāri – vieglās kavalērijas veids, kura bruņojumā ietilpa huzāru karabīne, pistoles un kavalērista zobens.
- ²⁴ *Droysen J. A. Das Leben des Feldmarschalls Grafen York von Wartenburg. – Bd. I. – Leipzig: Veit & Sohn, 1863. – S. 215.*
- ²⁵ Kavalēristu vienība 200 cilvēku sastāvā tika nosūtīta uz Janjalgavu arī no 7. divīzijas.
- ²⁶ Artilērijas parks (vairāk nekā 100 liela kalibra artilērijas ieroču) bija paredzēts Rīgas aplenkšanai un tika sūtīts no Gdaņskas (vāc. Danciga) uz Rundāles pili.
- ²⁷ *Hamilton R. V. (ed.) Letters and Papers of Admiral of the Fleet Sir Thos. Byam Martin. – Vol. 2. – London, 1898. – P. 258, 259; par pārķerto kurjeru sk. arī: Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1. f., 12. apr., 604. l., 10. lp.; *Fabry J. G. A. Campagne de Russie 1812. – T. 5. – P. 730, 731.**
- ²⁸ LVVA, 1. f., 12. apr., 604. l., 7. lp.
- ²⁹ Vitgenšteins izcīnīja veiksmīgu kauju pret Udino 6.–8. (18.–20.) augustā.
- ³⁰ LVVA, 1. f., 12. apr., 604. l., 7. lp.
- ³¹ Naktī no 10. uz 11. (22./23.) jūliju Esens bija pavēlējis nodedzināt Maskavas un Pēterburgas priekšpilsētu daļu, kas atradās tik tuvu cietoksnim, ka apgrūtināja tā aizsardzību. Pār unguņi tika zaudēta kontrole, izcēlās ugunsgrēks, kas izplatījās aiz iznīcināšanai paredzētās ēku joslas. Tā kā daudzi iedzīvotāji zaudēja mājas un iedzīvi, pilsētā valdīja neapmierinātība ar Esena lēmumu.
- ³² Esenam pakļautās vienības sastāvēja no tā saucamajiem pulku rezerves (запасной) bataljoniem un eskadroniem, kuru uzdevums bija formēt un sagatavot papildinājumus aktīvajiem bataljoniem. 1812. gadā no šiem bataljoniem veidoja atsevišķas militāras formācijas (brigādes un pulkus), kā tas bija Rīgas gadījumā.
- ³³ LVVA, 1. f., 12. apr., 614. l., 33. lp.
- ³⁴ *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften. – Bd. 4, H. 24. – S. 494.*
- ³⁵ Jēgeru vienības ietilpa sauszemes karaspēkā, tās veidoja viegli bruņoti kājnieki, kuri darbojās kā strēlnieki un vairāk nekā citi bija apmācīti precīzā šaušanā.

- ³⁶ Jātnieku artilērija – lauka artilērijas veids, kura ieročus, munīciju, artilērijas piederumu komplektu un apkalpi pārvadāja ar zirgiem, līdz ar to tā bija mobilāka nekā kājnieku lauka artilērija, kuras apkalpe pārvietojās kājām.
- ³⁷ Ar vārdu “skansts” (vāc. *Schanze*) 17. un 18. gs., kā arī 19. gs. sākumā militārajā terminoloģijā apzīmēja atsevišķu lauka nocietinājumu, kura lielumu un formu noteica apkārtnē, kurā tas atradās, un nocietinājuma paredzamās funkcijas.
- ³⁸ *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften*. – Bd. 4, H. 24. – S. 497.
- ³⁹ Turpat. – 495. lpp.; LVVA, 1. f., 12. apr., 607. l., 269. lp.
- ⁴⁰ *Droysen J. A. Das Leben des Feldmarschalls Grafen York von Wartenburg*. – Bd. I. – S. 216.
- ⁴¹ Kazaki – neregulārās kavalērijas veids, kura bruņojumā ietilpa pīķis, kavalērista zobens, pistoles un šautene.
- ⁴² Dragūni – smagās kavalērijas paveids, kura bruņojumā ietilpa dragūna šautene ar durkli, pistoles un zobens.
- ⁴³ LVVA, 1. f., 12. apr., 607. l., 451. lp.
- ⁴⁴ *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften*. – Bd. 4, H. 24. – S. 499.
- ⁴⁵ V. Žamovs savā darbā “1812. gada tēvijas karš” min, ka Ekelna vienībā bijis kopumā 500 cilvēku. Šo skaitli norāda arī “*Kriegsgeschichtliche Einzelschriften*”, bet nevis par visu Ekelna vienību, bet gan Jumpravmuižas posteni, kurš piebiedrojās Ekelna jēgeriem; tā kā Lēviss savā ziņojumā par kauju norāda, ka viņa kolonnā bija 1500 cilvēku, bet Ekelna 2000 (tātad 500 no priekšposteņa un 1500 no Rīgas, jo pēc dispozīcijas Ķekavas virzienā bija jāuzbrūk 3000 cilvēku).
- ⁴⁶ *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften*. – Bd. 4, H. 24. – S. 499.
- ⁴⁷ LVVA, 1. f., 12. apr., 607. l., 451. lp.
- ⁴⁸ Turpat.
- ⁴⁹ *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften*. – Bd. 4, H. 24. – S. 500.
- ⁵⁰ Lēvisa ziņojumā uzsvērts, ka no kopējā sagūstīto skaita 136 ir prūšu jēgeri, kuri uzskatāmi par pretinieka labākajiem karavīriem (LVVA, 1. f., 12. apr., 607. l., 451. lp.)
- ⁵¹ LVVA, 1. f., 12. apr., 604. l., 8. lp.
- ⁵² *Droysen J. A. Das Leben des Feldmarschalls Grafen York von Wartenburg*. – Bd. I. – S. 217.
- ⁵³ LVVA, 1. f., 12. apr., 604. l., 8. lp.
- ⁵⁴ *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften*. – Bd. 4, H. 24. – S. 501.
- ⁵⁵ Ulāni – vieglās kavalērijas paveids, kura bruņojumā ietilpa pīķis, pistoles un kavalērista zobens.
- ⁵⁶ Šeit minētie rezerves (*резервные*) bataljoni tika formēti pie Krievijas karaspēka pulkiem kopš 1811. gada novembra no tikko rekrutētiem karavīriem.
- ⁵⁷ Ar vārdu “pikets” 19. gs. sākuma militārajā terminoloģijā apzīmēja priekšposteņa daļu, no kuras tika izvirzīts neliels skaits karavīru pretinieka kustības novērošanai, bet aiz piketa atradās priekšposteņa rezerves.
- ⁵⁸ LVVA, 1. f., 12. apr., 607. l., 433. lp.
- ⁵⁹ *Schreiben des leutn. Ferd. v. Roeder vom 23. August über das Gefecht bei Olai 10. August // 1812. Baltische Erinnerungsblätter* [hrg. Fr. Biemann]. – Riga: Jock & Poliewsky, 1912. – S. 68–71.

- ⁶⁰ LVVA, 1. f., 12. apr., 607. l., 433. lp.
- ⁶¹ Turpat, 482. lp.
- ⁶² Kriegsgeschichtliche Einzelschriften. – Bd. 4, H. 24. – S. 502.
- ⁶³ LVVA, 1. f., 12. apr., 604. l., 7. lp.
- ⁶⁴ Turpat, 607. l., 439. lp.
- ⁶⁵ 1812. gada karā Lielbritānija bija Krievijas sabiedrotā, un angļu karaflotes eskadra atradās Rīgas reidā, lai sniegtu palīdzību Rīgas aizsardzībā; vairāk sk: Черпинска А. Помощь британского флота при обороне Риги в 1812 г. // Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы. – Москва: Полиграф сервис, 2007. – С. 176–184.
- ⁶⁶ Hamilton R. V. (ed.) Letters and Papers of Admiral of the Fleet Sir Thos. Byam Martin. – Vol. 2. – P. 274.
- ⁶⁷ Krievijas vācu leģions (*Russisch-Deutsche Legion*) – brīvprātīgs militārs formējums, kuru ierosināja veidot vācu emigranti Krievijā. Tajā dienēja lielākoties Krievijā dzīvojošie vācieši, pārbēdžēji un karagūstekņi. 1812. gada karā Krievijas teritorijā nepiedalījās.
- ⁶⁸ Napoleons iegāja Maskavā 2. (14.) septembrī; prūšu vienības ziņas par to saņēma 11. (23.) septembrī.
- ⁶⁹ Aleksandrs I Napoleona miera piedāvājumu nepieņēma un turpināja karu, kurš beidzās ar Lielās armijas atkāpšanos no Krievijas teritorijas.

Anita Čerpinska

THE BATTLE OF ĶEKAVA (10 (22) AUGUST 1812)

Summary

During Napoleonic war with Russia in 1812 several battles took place in the territory of Latvia between the corps of the Russian army guarding Riga and Corps 10 of the Grand Army. One of such conflicts was the battle on 10 (22) August that gained its name from the place against which the most powerful Russian attack of that day was pointed, namely Ķekava.

After the victory of the Prussian division of Corps 10 over the Russians on 7 (19) July 1812, the latter retreated to Riga, and Corps 10 blocked up the roads from Kurzeme province to Riga. Units of the Prussian division formed a semicircle around the city, waiting for further movement across the River Daugava and siege of Riga. For several reasons Corps 10 did not cross the River Daugava and the Prussian formation became an object of the planned attacks of the Russian officers. Especially this was true regarding the small flank units in the villages of Sloka and Ķekava – both positions could be easily outflanked and their communication with other parts of the corps was troublous.

From the part of Russians, the battle of 10 (22) August was planned as an attack upon both flanks of the Prussian division with an aim of surrounding and defeating them, keeping them from withdrawing to the other units of the corps. At the same time a demonstration was scheduled against the Prussian unit in Olaine to keep occupied the forces based there and not let them aid other units. The attack upon the village of Sloka was supported by gunboats but the operation was only a partial success due to unfavourable wind, and the biggest part of the Prussian unit managed to withdraw from Sloka in the direction of Tukums. The attack upon Olaine met severe Prussian resistance and, finding itself at disadvantage, the Russian unit incurred unplanned losses. In the direction of Sloka the Russians attacked from two sides – frontally and across the Dole Island, appearing in the right flank and in the rear of the Prussians. In spite of the partial enclosure, the Prussian unit retreated from Ķekava locality with big losses.

The Russian units were not strong enough to hold the occupied territories, so within a few days they withdrew to the positions they had held before the battle. The Russians had carried out their plan only partially – both Prussian units had been pushed back but their retreat had not been prevented.

The battle of Ķekava had its impact on the overall actions of Corps 10. The Prussians decided that in the future they would enlarge their flank groups and not defend the territory at Ķekava in case of an attack. The commanding officers of the Division 7 of Corps 10 located at Daugavpils stayed inactive, worried about the safety of their flank. This, in its turn, had an impact on the opportunities of the Prussian division at Riga and the failures of Corps 2 of the Grand Army at Polotsk.

Iesniegts 30.09.2008.

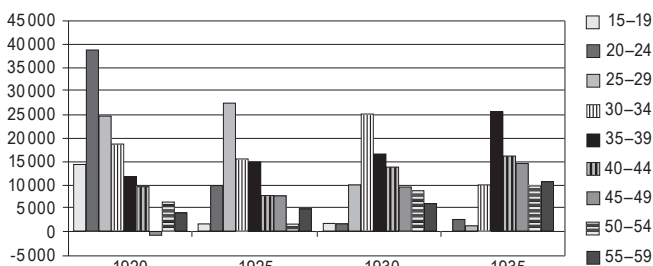
Ineta Lipša

SABIEDRISKĀ TIKUMĪBA LATVIJĀ DEMOGRĀFISKO PROBLĒMU ASPEKTĀ, 1918–1940

Pirmā pasaules kara laikā Latvijas iedzīvotāju skaits samazinājās par gandrīz miljonu cilvēku jeb vairāk nekā 37% no pirmskara iedzīvotāju skaita. Īpaši bija samazinājies vīriešu skaits, kā rezultātā Latvijā tika konstatēta vislielākā dzimumu disproporcija starp Eiropas valstīm. Visbūtiskākā disproporcija bija skārusi iedzīvotājus grupā no 20 līdz 24 gadu vecumam. Tas nelabvēlīgi ietekmēja laulību skaitu un sekojoši – iedzīvotāju dzimstību jaunajā valstī, radot ļoti sāpīgi uztvertu problēmu. Šīs situācijas kontekstā laulību šķiršanu cilvēki starpkaru Latvijā uztvēra kā uztraucošu, savukārt neprecēto vīriešu problēma līdz 30. gadu vidum, bet pēc tam abu dzimumu neprecēto indivīdu jautājums bija pastāvīgs sabiedriskās domas raižu avots. (Valsts un sabiedrības attieksme pret ārvalstīs dzimušajiem bērniem ir padziļinātas izpētes un atsevišķas publikācijas vērtā, tāpēc šajā rakstā tā netiks apskatīta.)

VECPUIŠU JAUTĀJUMS

Kaut gan sieviešu kopējais skaits valstī pārsniedza vīriešu skaitu tikai par 4,8% (1920. gadā) – 3,2% (1935. gadā), tomēr starp iedzīvotājiem tā dēvētajos precību gados – vecumā no 20 līdz 29 gadiem – sieviešu bija izteikti vairāk nekā vīriešu.¹ Neizdevīgākajā situācijā atradās no 1896. līdz 1900. gadam dzimušās sievietes, kuras 1920. gadā bija no 20 līdz 24 gadus vecas (sk. 1. diagr.). Šajā vecuma grupā sieviešu bija par 38 343 vairāk nekā vīriešu, vecuma grupā no 25 līdz 29 gadiem – par 24 854 vairāk.

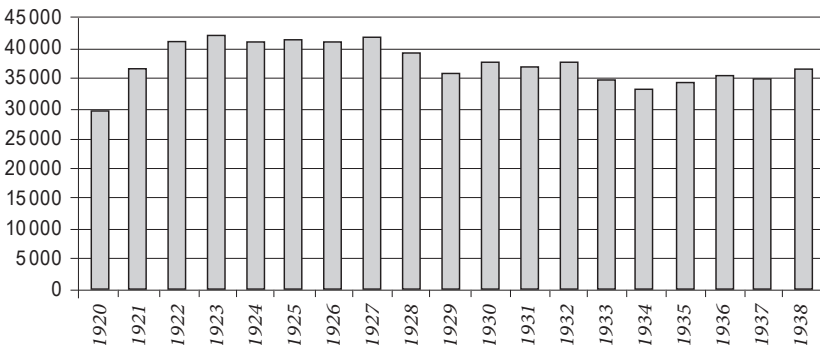

1. diagramma. Sieviešu skaitliskais pārsvars dažādās vecuma grupās 1920., 1925., 1930. un 1935. gadā²

Sieviešu pārsvara kontekstā katrs neprecēts vīrietis reprodiktīvā vecumā tika uzskatīts par potenciālu noziedznieku pret tautu. Seksuālā mazākuma jēdzienu publiskajā telpā Latvijā pirmo reizi lietoja 1929. gadā un attiecināja uz cilvēkiem, kuri nav laulībā.³ Par riska grupu 20.–30. gados sabiedriskā doma uzskatīja cilvēkus, kuri nav izveidojuši savu ģimeni.

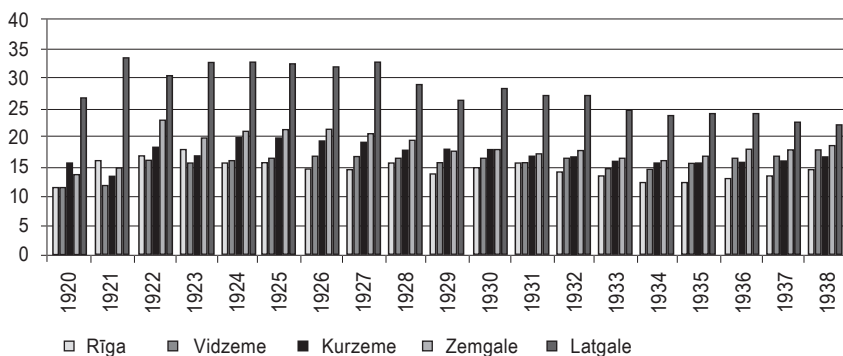
Pirmais publiskajā telpā vecpuišu jautājumu pieminēja Tautas padomes priekšsēdētājs Jānis Čakste 1919. gada 17. novembrī, uzrunājot tautietes ar diskrētu lūgumu (turpmāk ar reprodiktivitāti saistītos jautājumus mēdza dēvēt par diskrētajiem jautājumiem).⁴ Viņš lūdza padarīt “mūs” stiprus, dot “mums” bērnus, izsakot vēlmi, lai “katrā mūsu ģimenē mudžētu sešas mazas galviņas”. “Es paredzu, jūs pacelsit pirkstu un rādīsiet man citus, daudz lielākus noziedzniekus pret savu tautu — mūsu vecpuišus. Es jums piekrišu. Īsti patrioti viņi nav. Tas ir skaidri. Bet, kas ar tiem darāms, par to būs jāaprunājas ar mūsu finansu ministru.”⁵ Vieni uzreiz iebilda, ka, “iekams nebūs novērsta bērnu slimošana un lielā mirstība, tikmēr no sešām galviņām ģimenē celsies valstij vairāk zaudējumu nekā labuma”.⁶ Citi ierosināja “aplīkt cienījamus vecpuišu kungus ar tādu nodokli, par kuru katram būtu uzturams Čakstes tēva priekšā liktais 6 galvu bērnu pulciņš”.⁷ Vecpuiši iebilda, ka piecos karošanas gados cietusi ne tikai viņu veselība, bet arī materiālais stāvoklis, tāpēc dibināt ģimeni tikai mīlestības dēļ viņi nevarot atļauties, tomēr visvairāk atbaidot varbūtība izraudzīties par mūža biedreni sievieti, kura seksuāli “pazinusi svešos iebrucējus”.⁸ Tāpēc labāk maksāt nodokli nekā precēties.

Tobrīd satraukumam par dzimstību bija pamats – 1920. gadā valstī tā bija zemākā visā apskatāmajā periodā no 1920. līdz 1938. gadam – 30 tūkstoši dzimušo (sk. 2. diagr.).

2. diagramma. Dzīvi dzimušo skaits no 1920. līdz 1938. gadam⁹

Tik maza dzimstība nebija pat otrā kritiskajā – 1934. gadā, kad piedzima apmēram 33 tūkstoši bērnu. No 1922. līdz 1927. gadam dzimstība pārsniedza 40 tūkstošus bērnu gadā, bet 30. gadu otrajā pusē turējās apmēram 35 tūkstošu līmenī, 1938. gadā sasniedzot 1921. gada rādītāju. Par būtiskāko dzimstības samazināšanās cēloni, kas atbrīvojis cilvēku “vairošanās dziņu” no instinkta nepārvaramības sekām un ļāvis egoistiski tās izvēlēties, ārsts E. Akermanis 1928. gadā nosauca “mūsilaiku pārmoderno laika garu” (“viltusmodernismu”).¹⁰ Luterāņi 1926. gadā noslēguši apmēram 3,4 reizes vairāk laulību nekā katoli, bet radījuši tikai 20% no togad dzimušo skaita, kamēr katoli ap 50%. Luterāņu devumu viņš novērtēja vārdiem “liels kalns dzemdējis mazu peliti” un secināja, ka dzimumdzīve kļūst par pašmērķi, ko veicina zinātnes sasniegumi kontracepcijas līdzekļu izstrādē.¹¹ Tomēr 30. gados reģionu vidū (rēķinot uz 1000 iedzīvotājiem) dzimstības rādītāji sāka izlīdzināties. Turklāt Latgalē tie no 1931. gada samazinājās, kamēr pārējos reģionos pieauga no 1935. gada (sk. 3. diagr.). Tātad cilvēki arvien vairāk patērēja (baudīja), nevis ražoja (radīja bērnus).

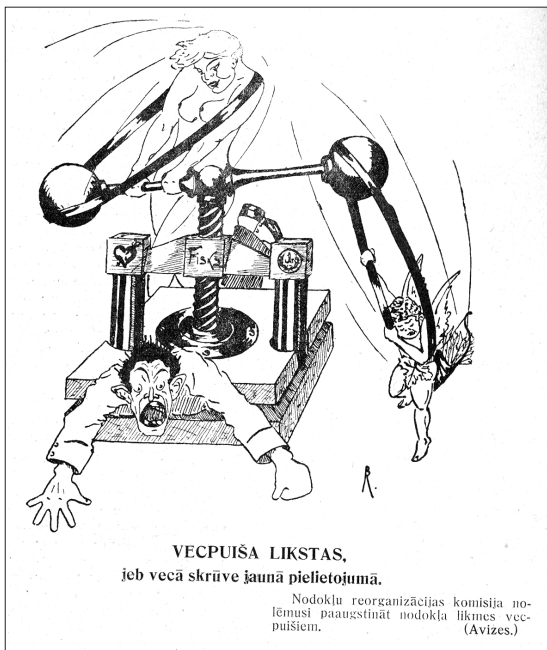

3. diagramma. Dzīvi dzimušo skaits Latvijas reģionos uz 1000 iedzīvotājiem no 1920. līdz 1938. gadam¹²

Vērtējot Jāņa Čakstes aicinājumu dzemdēt vairāk bērnu, Latvijas Sieviešu savienība 1920. gadā prasīja ieviest nodokļu sistēmu atkarībā no bērnu skaita, lai tie, kam bērnu nav, maksā lielākus nodokļus.¹³ Prese vēstīja, ka Finanšu ministrijas ierēdņi iecerējuši no 1. oktobra vecpuišiem piemērot nodokli saskaņā ar gadu cenzu – sākot ar 25 gadu vecumu, novilkt 25% ienākumu, katru nākamo gadu vīrietim šo nodokli palielinot par 1% un tā līdz 50 gadu vecumam, kurā vecpuišis nodokli maksātu jau 50% no ienākumiem.¹⁴ Idejas pretinieki norādīja, ka demokrātiskā valstī vecpuišiem un vecmeitām jābūt vienādām tiesībām.¹⁵ “Ja ar vecpuišu nodokli būtu domāts pacelt pilsoņu

“ražu”, tad tāda rīcība arī nebūs pareiza. Valstij nav nekāda labuma, ja “ražo” nīkuļus un noziedzniekus, tāpēc vajadzētu nevis spiest visus kaut ko “ražot”, bet izsniegt pabalstus tiem, kas ko labu ražo. Pāri bez bērniem būtu skaitāmi vecpuišos un vecmeitās.”¹⁶ Tāpat norādīja, ka slēpts vecpuišu nodoklis jau pastāv ienākuma nodokļa veidā.¹⁷ Tomēr preses ziņa izrādījās pārspilēta – runa bija par plānu paaugstināt ienākuma nodokli neprecētajiem.¹⁸

Tautā bijis ierasts par vecpuiši saukt katru neprecējušos vīrieti, “kurš ir jau iestājies nopietnā sava dzīves uzdevuma vai darba posmā un nav vēl izraudzījies sev saimnieci”.¹⁹ Vecuma cenzam ieteiktais vecums variēja no 25 līdz²⁰ 36 gadiem.²¹ Tika sludināts, ja jaunekļu neprecēšanās “netiek stingri sodīta, mūsu tautai ir jāizmirst”.²² Ivan-de Kaija 1921. gadā gan atzina, ka nodokļa piemērošana “iedzimtos sieviešu bailīgos vīriešus nepiespiedīs apprecēties, bet uzliks viņiem taisnu prasību ziedot savu daļu no sava darba un ienākuma valstij”; šāda rīcība būtu tikai taisnīga attiecībā pret precētajiem, kuriem “jāaudzina valstij jauna pilsoņu paaudze un pie tam vēl jāmaksā visi nodokļi”.²³ Tomēr rīcība plāniem nesevoja, tāpēc ierosinājumi “aplikt ar lieliem nodokļiem vecpuišu gadus, lai veicinātu apprecēšanos jaunībā”, tika aktualizēti laiku pa laikam.²⁴ Piemēram, 1923. gadā tika vēstīts, ka Finanšu ministrija plāno izstrādāt attiecīgu likumprojektu Lietuvas un Igaunijas ietekmē.²⁵

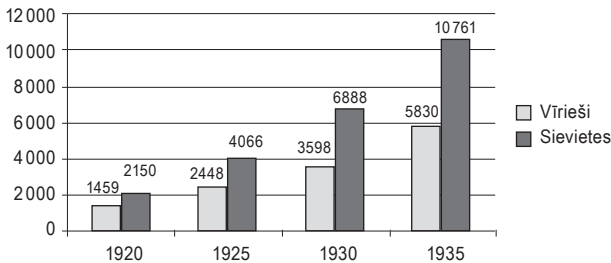
“Aizkulises” (1929, nr. 1) kariņē pazīstamākos tā brīža vecpuišus no Latviešu zemnieku savienības – ģenerāli Jāni Balodi, Kārli Ulmani un Ādolfu Klivi

Progresīvā ienākuma nodokļa likumu papildināja 1924. gada oktobrī, iestrādājot tajā ģimenes atvieglojuma principu (netiešs vecpuišu nodoklis), kas nozīmēja, ka neprecētam vīrietim ar, piemēram, 3000 latu gada ienākumu būtu jāmaksā 23 latus 10 santīmu lielāks ienākuma nodoklis nekā divu bērnu ģimenes tēvam ar tādu pašu ienākumu.²⁶ Ja Saeima likumprojektu noraidītu, Finanšu ministrija iesniegtu projektu par atklātu vecpuišu nodokli. 1924. gada decembrī tika publicētas Veselības departamenta tēzes par dzimstības pacelšanu Latvijā, kuru būtību prese raksturoja īsi – vecpuišu nodoklis par labu vecmeitām.²⁷ Tēzes paredzēja katru garīgi un fiziski veselu vīrieti, vecāku par 30 gadiem, kuram ir savam sociālajam stāvoklim piemēroti līdzekļi ģimenes uzturēšanai, aplikt ar “īpašu nodokli par labu nabaga sievietēm precību gados, kamēr tās neapprecas”. Pretinieki norādīja, ka tēzes ir demokrātiskai valstij nepiemērotas, jo aizskar vecpuišu personības brīvību, kamēr sievietes “varēs vienkārši aizbildināties, ka neviens tās neprec, un saņemt pabalstu”.²⁸

Tomēr piecu gadu laikā – no 1920. līdz 1925. gadam – skaitliskās attiecības Latvijas sieviešu un vīriešu starpā mainījās – palielinājās precējušos un šķirto procents, bet samazinājās neprecēto un atraitņu procents.²⁹ Ievērojami pieauga precējušos vīriešu īpatsvars vecumā no 25 līdz 40 gadiem. 1920. gadā minētajā vecumā bija 61 160 precējušos vīriešu, savukārt 1925. gadā – 96 837. 1920. gadā no vīriešiem 25–30 gadu vecumā precējušies bija apmēram 30,3%, bet 1925. gadā – jau 41,3%. Tāpat vecumā no 30 līdz 35 gadiem šis rādītājs pieauga no

53,1% līdz 63,5%. Kamēr precējušos vīriešu īpatsvars pieauga visās vecuma grupās līdz 55 gadiem, precējušos sieviešu procents pieauga tikai līdz 30 gadu vecumam – 1920. gadā līdz 30 gadu vecumam bija precējušies 44 921 sievieti, bet 1925. gadā – 67 622. Precējušos daudzums pieauga uz neprecēto un atraitņu rēķina. Statistiķis Marģers Skujenieks 1925. gadā secināja: “Kad ievērojam tikai personas, kuras atrodas vecumā, kurā mēdz slēgt laulības, un kuras vēl nav precējušās, tad skaitliskās attiecības starp abiem dzimumiem tagad ir uzskatāmas par pilnīgi normālām. 92,6% no visiem vīriešiem, kuri Latvijā precas, ir 20–50 gadus veci, un tāpat 92,1% no visām sievietēm, kuras precas, ir 20–40 gadus vecas. Kad ņemam abu dzimumu piederīgos, kuri atrodas augstāk minētā vecumā un vēl vai vairs nav precējušies, tad iegūstam pat nelielu vīriešu pārsvaru.”³⁰ Tādējādi, runājot par cilvēkiem precību gados (neprecējušās/ies, atraitnes/ņi, šķirtenes/ņi), 1925. gadā jau vīrieši bija tie, kuriem pietrūka sieviešu. Savukārt sieviešu ievērojamo pārsvaru šķirto starpā statistiķis izskaidroja ar faktu, ka šķirtie vīrieši biežāk devās jaunā laulībā. Tomēr šķirto cilvēku skaits valstī pieauga, turklāt šķirto sieviešu skaits apmēram par trešdaļu pārsniedza šķirto vīriešu daudzumu (sk. 4. diagr.).

4. diagramma. Šķirteni Latvijā 1920., 1925., 1930. un 1935. gadā³¹

Neskatoties uz šiem faktiem, vecpuišu jautājumu cilvēki turpināja apspriest, izmantojot jau nostiprinājušos stereotipus, kuru uzturēšanu veicināja arī bizness – vecpuišu tēma bija atraktīva reklāma. Jau 1920. gadā kāds vīrietis lūgumā iekšlietu ministram atļaut atvērt “Internacionālu precību biroju” norādīja savu vēlmi tādējādi mazināt vecpuišu vairošanos – acīmredzot tā paredzamās efektivitātes dēļ.³² Aleksandrs Grīns no 1925. gada 1. marta pat izdeva žurnālu “Vecpuišis”, kas vecmeitu problēmu humoristiski ieteica atrisināt, ieviešot daudzvīrību un izmantojot akciju sabiedrības principu – katru precēties kāru vecmeitu uzskatīt par kustamu īpašumu, uz kuras vārda izlaist akcijas, kuru skaitu noteiktu īpaša komisija, ko veido Veselības departamenta, Valsts kases, vecmeitu savienības, vecpuišu

arodbiedrības pārstāvji. Akcijas varētu iegūt pilngadīgi un precēties spējīgi vīrieši, saņemot attiecīgas dividendes no vecmeitas pūra vai (pūra neesamības gadījumā) no Valsts kases (jo neglītāka vecmeita, jo lielākas dividendes).³³ Izklaides uzņēmēji rikoja “Vecpuišu jautrības vakarus” ar dejām.³⁴ 1926. gadā A. Ozoliņa komēdija “Vecpuišu nodoklis” pulcēja teātra skatītājus Jelgavā,³⁵ savukārt Nacionālajā teātrī publiku 1927. gadā saistīja Pāvila Gruznas tāda paša nosaukuma luga (pirmizrāde notika 20. maijā).³⁶ Tajā darbojās naidīgās Vislatvijas brīvpuīšu loža un Vislatvijas brīvmeitu liga.³⁷ Pirmā plānoja Saeimā protestēt pret vecpuišu nodokli, savukārt otra – to atbalstīt. Pārgērbusies par studentu, vecmeita iekļuva vecpuišu sēdē, lai izspiegotu viņu plānus, savukārt par delegāti pārgērbies vecpuišis – līgas konferencē. Konfliktus vainagoja dižmeistara un dižvaidelotes duelis, kas beidzās ar “šiberi”, bet luga – ar laulību. Publikai izrāde ļoti patikusi. Acīmredzot tieši tēmas dēļ jau oktobrī režisors Jēkabs Zaķis Gruznas lugu uzveda Jelgavas Latviešu teātrī (citādi kritiķi Gruznas darbu vērtēja kā vāju un norādīja, ka tā vispār skatāma, tikai pateicoties režisora un aktieru izcilajam darbam).³⁸

Dažs uzņēmējs vecpuišu un vecmeitu tēmu izmantoja kroga nosaukumā, lai piesaistītu uzmanību savam uzņēmumam. “Lauksaimnieki un pilsētnieki! Sevišķi vecmeitas un vecpuiši, ja gribiet satikties un omulīgi britiņu pavadīt, tad iegriezāties “Vecpuišu krogā” Jelgavā Katoļu ielā 31.”³⁹ Savukārt Valmierā pastāvēja un arī šodien turpat atrodams Vecpuišu parks.

Vecmeitu un vecpuišu biedrības nebija jāizdomā. Bezpeļņas organizācija “Trūcīgu līgavu pabalstīšanas biedrība” reģistrāciju Rīgas apgabaltiesā pieteica jau 1923. gadā⁴⁰ un tika reģistrēta nākamajā gadā.⁴¹ Šajā gadījumā par trūcīgām līgavām biedrības dibinātāji uzskatīja, mūsdienu terminoloģijā runājot, neprecētās pensionāres (biedrības mērķis bija finansiāli pabalstīt neprecētās sieviešu kārtas personas, kuras “caur darba nespēju vai arī aiz līdzekļu trūkuma vecuma dienās nokļuvušas spaidīgā stāvoklī”).⁴² Tā kā biedrībā darbojās vācieši, definīcija liecina, ka vismaz daļas vecākās paaudzes (19. gadsimta 70.–80. gados dzimušo) vācu tautības iedzīvotāju priekšstatos sievietes (līgavas) statusu saglabāja līdz pat nāvei un nevainība bija vienīgais viņas vērtības ekvivalents pat vecumdienās. Trūcīgu līgavu pabalstīšanas biedrību likvidēja 1938. gadā, jo tās biedru skaits bija mazāks par divdesmit.⁴³

1928. gada maijā prese vēstīja, ka Rīgā kāda turīga namsaimniece nodibinājusi kaut ko līdzīgu neoficiālam vecmeitu klubam ar mērķi laimīgi un izdevīgi apprecināt biedrenes.⁴⁴ Savukārt biedrība “Latvijas vecpuišu klubs” tika reģistrēta 1928. gada 23. maijā,⁴⁵ tomēr nepastāvēja pat gadu, jo policija 1928. gada beigās kluba telpās pieķēra 21 personu (kamēr viesu grāmatā bija pierakstītas desmit) spēlējām

azartspēles,⁴⁶ tāpēc Rīgas apgabaltiesa 1929. gada 27. martā pieņēma lēmumu biedrību slēgt.⁴⁷

Vecpuišu nodokļa nepieciešamību ekonomiskās krīzes laikā izvirzīja Latvijas Valsts un pašvaldību darbinieku biedrība.⁴⁸ Latvijas Sieviešu biedrības aktīviste Emīlija Lazdiņa komentēja, ka tas notiek “taisni laikā”, jo lielākā daļa vecpuišu ienākumu aizripojot uzdzīvē, bet būtu labāk to novirzīt “pāris zeltmatainu galviņu audzināšanai”.⁴⁹ 1931. gadā Saeimā apspriežot grozījumus likumā par pagastu pašvaldībām, Jānis Veržbickis no Latvijas poļu savienības uzsvēra, ka nodokļu maksāšanas spējas ir atkarīgas galvenokārt no tā, vai vīrietis ir vai nav precējies, tāpēc ierosināja divkārtīgi palielināt nodokļus vecpuišiem (no 30 gadu vecuma), novirzot virsnormas daļu par labu trūcīgām daudz bērnu ģimenēm attiecīgajā pašvaldībā.⁵⁰ Priekšlikumu deputāti noraidīja, toties uzdeva valdībai mēneša laikā iesniegt Saeimai likumprojektu par speciāla vecpuišu nodokļa ieviešanu.⁵¹ Visticamāk to atlika ekonomiskās krīzes dēļ (“līdz iestāsies normālāki laiki”), kā notika ar līdzīgu ierosinājumu Latvijas Sieviešu organizāciju padomē 1932. gada rudenī.⁵²

BEZBĒRNU NODOKĻA PROJEKTI

Īpaša Starpresoru komisija bērnu dzimstības pacelšanas jautājumā, kurā darbojās Nodokļu, Pašvaldību un Veselības departamenta un Valsts budžeta nodaļas pārstāvji, vecpuišu nodokļa jautājumu sāka apspriest 1936. gadā. Tomēr tagad vārdu “vecpuišu” jau lika pēdiņās, jo nodokli plānoja piemērot ne tikai vīriešiem, bet arī sievietēm, turklāt arī laulātajiem un – ne tikai tiem, kuriem nebija bērnu, bet arī tiem, kuriem bija viens un pat divi. Līdz 1. septembrim tika plānots izstrādāt likumprojektu par piemaksām pie progresīvā ienākuma, pilsētas un lauku nekustamās mantas nodokļa un lauku pašvaldību nodokļa.⁵³ Piemēram, lauku pašvaldības nodokli neprecētajiem plānoja paaugstināt par 100%, bezbērnu precētajiem – par 75%, bet precētajiem ar vienu bērnu – par 50%, turklāt, ja ģimenē strādāja tikai viens no laulātajiem, nodokli plānoja samazināt par 25%. Šī norma bija tieši vērsta uz to, lai panāktu, ka sievietes nestrādā (“pievestās likmes ģimenēm, kad sievas strādā ārpus mājas, paceļamas par 25%”⁵⁴). Par normu tika uzskatīta triju bērnu ģimene, tāpēc ieteica ar nodokli aplikt arī divu bērnu ģimenes.⁵⁵ Tomēr Pašvaldību departamenta 1936. gada rudenī izstrādātie papildinājumi likumā par pagastu pašvaldībām paredzēja palielināt pašvaldības nodokli tikai neprecētajiem un precētajiem bez bērniem (par 100%), un precētajiem, kuriem ir viens bērns (par 50%).⁵⁶ Savukārt progresīvā nodokļa maksātājiem paredzēja neapliekamo minimumu pazemināt no 2000 līdz 1200 latiem. Tobrīd laukos dzīvoja 107 997 neprecēti vīrieši vecumā no 20 līdz 60 gadiem

un 95 962 sievietes vecumā no 20 līdz 50 gadiem, savukārt precēto bezbērnu pilsoņu un precēto ar vienu bērnu skaitu lēsa ap 60 000 cilvēku. Tādējādi tika secināts, ka nodoklim pakļautu apmēram 250 tūkstošus pilsoņu.

Tomēr šos plānus jau uzlabotā variantā autoritārā valdība publicēja tikai 1939. gada pavasarī. Visticamāk, tāpēc, ka procesu ietekmēt spējīgi ierēdņi uzskatīja, ka visām iecerētajām iedzīvotāju grupām šādu nodokli tomēr nebūtu pamatoti piemērot. To apliecina fakts, ka 1937. gadā, ieviešot 4% atvilkumu bezbērnu valsts darbinieku un strādnieku algām, to attiecināja nevis uz visām valsts darbiniecēm un strādniecēm, kurām nav bērnu, bet tikai uz precētajām.⁵⁷ Tomēr, vērtējot procesus citās Eiropas valstīs, 1938. gadā prese vēstīja, ka bargu nodokli (40% no ienākumiem) vecpuišiem plāno piemērot Bulgārijas valdība,⁵⁸ drakonisku likumprojektu pret vecpuišiem gatavo Itālijā⁵⁹ un ka Francijā dzimstību 1939. gadā plāno veicināt ar nodokli neprecētajiem un bezbērnu pāriem.⁶⁰ Iespējams, līdzīgas politikas īstenošanu citur autoritārā valdība uztvēra kā apstiprinājumu savu plānu pareizībai. 1939. gadā jau presē speciālisti skaidroja, ka daudzbērnu ģimenes radīsies, ja tām nodrošinās “kaut cik” līdzīgus materiālos apstākļus ar bezbērnu ģimenēm un “ja bezģimenes pilsonis saimnieciskā, morālā un sabiedriskā ziņā nebaudīs dzīvē priekšrocības tikai tāpēc, ka viņam nav bērnu”.⁶¹ Tika vēstīts, ka no 1939./1940. budžeta gada Tautas labklājības ministrijā sāks darbu Tautas dzīvā spēka fonds, kuram līdzekļus paredzēts rast ar pārkārtojumiem nodokļu sistēmā, radot īpašu nodokli neprecētām personām un bezbērnu ģimenēm, vecuma robežu vīriešiem nosakot no 35 līdz 55 gadiem, sievietēm – no 25 līdz 45 gadiem.⁶² Tika vēstīts, ka, iespējams, to attiecinās arī uz ģimenēm ar vienu un pat diviem bērniem. 1938. gada rudenī prese izplatīja vēsti, ka “sabiedriskos un privātos uzņēmumos nodarbināto sieviešu skaits turpmāk nedrīkstēs pārsniegt 10% no visu darbinieku skaita”, turklāt valsts darbā nepieņems cilvēkus, kuri ir vecāki par 30 gadiem, bet vēl nav precējušies.⁶³ Par ievērojamu kavēkli bērnu skaita pieaugumam tika uzskatīta precēto sievu nodarbinātība ārpus mājas un skaidrots, ka tikai darbaroku trūkuma dēļ “mūsu apstākļos” nevar principā atteikties no sievu nodarbināšanas.⁶⁴ Tomēr, racionalizējot darbu un samazinot nodarbināto skaitu, pirmās ieteica atlaist precētās sievietes. Savukārt 1939. gada sākumā retorika, mudinot latviešus uz bērnu radišanu, kļuva draudīga. Kāds publicists sprieda, ka, “ja citur pasaulē bērnu lietas vēl uzlūko par galantām, intīmām un personīgām lietām, tad Latvija pirmā še rīkosies citādi”, un atgādināja Zemgales laucinieku sanāksmē izteikto ierosinājumu – “nost no zemes to, kas negrib gādāt, lai to apartu viņa paša dēli”.⁶⁵

Aprīlī prese vēstīja, ka paredzēts noteikt lielāku mantojuma nodokli vecpuišiem – attiecīgs likumprojekts jau bija apspriests Tirdzniecības

un rūpniecības kamerā.⁶⁶ Jūnijā kamerā iesniedza likumprojektu par ienākuma nodokļa mainīšanu neprecētiem un bezbērnu ģimenēm un tā atvieglojumu daudz bērnu ģimenēm, sākot ar trim bērniem.⁶⁷ Ar ienākuma nodokli apliekamo minimumu paredzēja samazināt no 2000 līdz 1500 latiem un prognozēja, ka ienākuma nodoklis neprecētiem paaugstināsies par 40%, bet precētiem bez bērniem – par 25%.⁶⁸ Tomēr reālos skaitļos šī summa nebija liela – neprecēties maksātājs no 3600 latu algas ienākuma gadā saskaņā ar šo projektu maksās 95,40 latu nodokļa gadā, kas veidos 2,65% no saņemtās algas, kamēr Igaunijā šāds nodoklis bija lielāks (2,73%), bet Vācijā – pat 6%. Paralēli likumprojektu izstrādei Tautas dzīvā spēka pētīšanas institūts veica aptauju, lai noskaidrotu, kāpēc trim tūkstošiem bezbērnu pāru no intelīgences aprindām nav bērnu.⁶⁹ Šīs aktivitātes papildināja arī rakstu sērija “Jaunākajās Ziņās”, kurā izteicās vecpuiši un vecmeitas par jautājumu: “Kāpēc es neprecos?”⁷⁰ Tomēr līdz padomju okupācijai autoritārā valdība iecerētos likumprojektus īstenot nepaspēja.

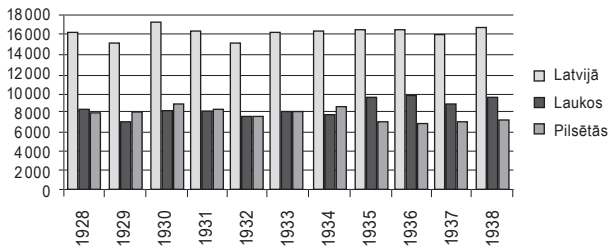
Kaut gan netiešs vecpuišu nodoklis pastāvēja vismaz no 1920. gada, centieni tādu piemērot arvien atjaunojās visdrīzāk tāpēc, ka iedzīvotāju priekšstatus noteicoši ietekmēja uztraucošā dzimumu disproporcija pēc Pirmā pasaules kara, kas tika intensīvi apspriesta. Tāpēc fakts, ka jau 1925. gadā statistiķi stāvēja kā normālu, situāciju pat neietekmēja. Turklāt cilvēki, visticamāk, neiedziļinājās nodokļu niansēs – un, ja reiz nepastāvēja nodoklis ar burtisko nosaukumu “vecpuišu”, tika uzskatīts, ka tāda arī nav (tomēr dažkārt dokumentācijā tas izmantots – 1932. gadā Rīgas pilsētas valdes žūpības apkarošanas komisijas darba algu sarakstā par lektoru Ādolfu Šildi norādīts, ka viņš mēnesī saņem “Ls 216.– (+ vecpuiša nodoklis)”⁷¹

Tādējādi vecpuišu tēma bija veids, kādā cilvēki uzskatīja par iespējamu apspriest jautājumus, kas saistīti ar seksualitāti, ar, viņuprāt, pareizu vai nepareizu tās izmantošanu. Vecpuišu nodokļa jautājums atspoguļo arī dominējošos patriarhālos priekšstatus par dzimumu lomu. Nav pamata runāt par sievietes līdztiesību 20. gados. Joprojām valdošo patriarhālo priekšstatu dēļ viņai pat nemēģināja piemērot vecpuišu nodokli saskaņā ar pārliecību, ka ne jau sieviete ir vainīga pie tā, ka nav precējusies (šādu nostāju valsts politika ievēroja vēl 1937. gadā). Sieviete bija jāgaida, kamēr kāds izteiks piedāvājumu. Autoritārais režīms būtu ieviesis dzimumu līdztiesību to apspiestībā 30. gadu beigās. Tomēr sievietei piešķīra pienākumus (maksāt nodokli), nepiešķirot tiesības (uzspiežot priekšstatu, ka pareizas sievietes pareizā dzīves jēga ir sēdēšana mājās un dzemdēšana), – no viņas vēl joprojām tika gaidīts, ka tā izpildīs pasīvās cerētājas lomu. 1936. gadā lūgumā iekšlietu ministram atļaut atvērt Rīgā laulību vidutāju biroju rakstītāja īpaši uzsvēra, ka pat tad, ja dāma būs tā, kura pēc fotogrāfijas izvēlēsies kungu, un pēdējais piekritīs, “adrese tiks izsniegta tikai

kungam, lai nerastos tāds stāvoklis, ka dāma bildina kungu, kas runā pretī mūsu senču labiem tikumiem”.⁷² Tādējādi autoritārās valdības pārkārtojumi nodokļu politikā neatbilda sievietes reālajam (patriarhālo priekšstatu noteiktajam) statusam sabiedrībā, bet vērtējami kā centieni šo stāvokli nemainītu turpināt situācijā, kas bija modernizēta (racionalizēta).

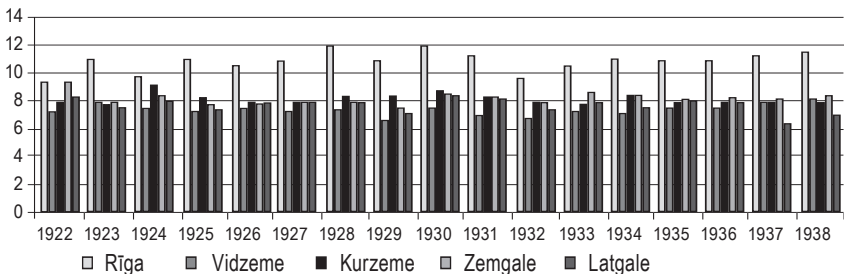
LAULĪBA UN LAULĪBAS ŠĶIRŠANA

No 1928. līdz 1938. gadam ik gadu Latvijā slēdza apmēram 16 tūkstošu laulību. Kaut gan laukos mita divas trešdaļas valsts iedzīvotāju, līdz 1934. gadam tur noslēdza apmēram tikpat laulību, cik pilsētās, kur dzīvoja par trešdaļu mazāk cilvēku nekā laukos (sk. 5. diagr.). Tātad laucinieki precējās retāk nekā pilsētnieki.

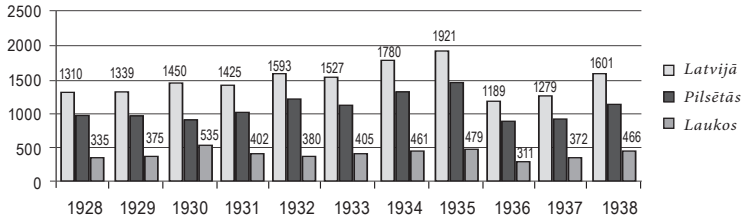
5. diagramma. Noslēgto laulību skaits Latvijas pilsētās un laukos no 1928. līdz 1938. gadam⁷³

Tikai no 1935. gada laukos noslēdza vairāk laulību nekā pilsētās, taču, rēķinot uz iedzīvotāju skaitu, pilsētās tik un tā laulājās vairāk. Arī vērtējot valsts reģionos noslēgto laulību skaitu uz 1000 iedzīvotājiem, visvairāk to noslēgts Rīgā, bet vismazāk – Latgalē un arī Vidzemē (sk. 6. diagr.).

6. diagramma. Noslēgto laulību skaits Latvijas reģionos uz 1000 iedzīvotājiem no 1922. līdz 1938. gadam⁷⁴

Pilsētās vairāk laulājās un vairāk arī šķīrās. Laukos šķīra 25,6% (1928. g.) – 29,1% (1938. g.) no valstī šķirtajām laulībām (sk. 7. diagr.).

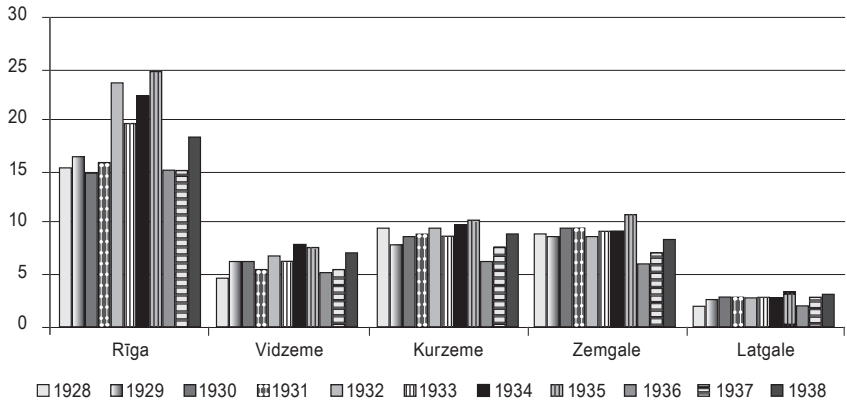
7. diagramma. Šķirtās laulības Latvijas pilsētās un laukos no 1928. līdz 1938. gadam⁷⁵

Visvairāk laulību laukos izšķīra 1930. gadā (36,9%), iespējams, ekonomiskās krīzes ietekmē. 1936. gadā valstī pēkšņi samazinājās šķirto laulību skaits. Ideologi to skaidroja ar atviesošanos sabiedrības pamatos,⁷⁶ tomēr ticamāk, ka to ietekmēja laulības šķiršanas nodevas paaugstināšana 1935. gada 15. jūnijā no 8 līdz 60 latiem.⁷⁷ Savukārt 1935. gadā reģistrēto vislielāko šķirto laulību skaitu (1921) aplūkotajā periodā izskaidro fakts, ka gada otrās puses šķiršanās prāvu skaits bija noteikts vēl pirms nodevas paaugstināšanas. Rīgā samērā reti laulību šķīra tās pārkāpšanas un neauglības dēļ, visbiežāk tas notika “aiz savstarpēju simpātiju trūkuma, aiz apnikuma, riebuma, miesas trūkumiem”.⁷⁸ Tomēr ar nodevas paaugstināšanu varai neizdevās atturēt cilvēkus no laulības šķiršanas, jo nākamajos gados (1937.–1938. g.) laulību šķiršanas skaits pieauga. Turklāt tas notika, neskatoties uz to, ka jaunais 1937. gada Civillikums, “izejot no ģimenes sargāšanas nepieciešamības”, sašaurināja laulības šķiršanas pamatus, svītrojot riebuma sajūtu pret laulāto kā šķiršanas iemeslu.⁷⁹ Šķirto laulību un ārīlulībā dzimušo bērnu skaita pieaugumu Valmieras prāvesta iecirkņa mācītāju sinode 1938. gada novembrī skaidroja ar alkohola un poļu laukstrādnieku ietekmi.⁸⁰ 1939. gadā gandrīz ceturtā daļa laulības šķiršanas prasības lietu izlemta uz mazturības apliecību pamata, kas šos cilvēkus atbrīvoja no tiesu nodevas, tāpēc juristi ierosināja ierobežot mazturības apliecību izsniegšanu laulības šķiršanas lietās, jo tādējādi samazināšoties šķirto laulību skaits.⁸¹

Kaut gan šķirto laulību skaits ļāva secināt, ka laukos ģimenes dzīvei ir stiprāki un veselīgāki pamati nekā pilsētās, tomēr īstenībai neatbilda 1937. gada sākumā apgalvotais, ka no valstī šķirtajām laulībām “tikai ap 5% krit uz lauciniekiem”.⁸² Tātad prese idealizēja precētos lauciniekus. Pārlicība par lauku labvēlīgo ietekmi uz laulību jūtama

arī 1940. gadā paustajā apgalvojumā, ka dzīve pilsētās veicina laulību iziršanu, jo visvairāk šķirto laulību reģistrēts Rīgā.⁸³

Laukos laulības tiešām šķīra retāk nekā pilsētās. Visretāk – Latgalē un Vidzemē. Latgalē noslēgtās laulības bija visdzīvotspējīgākās – šeit cilvēki, ja reiz bija salaulājušies, tad arī dzīvoja kopā un šķīrās retāk nekā citos reģionos (sk. 8. diagr.).

8. diagramma. Šķirto laulību īpatsvars attiecībā pret noslēgtajām laulībām Latvijas reģionos no 1928. līdz 1938. gadam⁸⁴

Vidzemē šķīra apmēram divas reizes vairāk laulību nekā Latgalē, tomēr mazāk nekā Kurzemē un Zemgalē, kur šie rādītāji bija apmēram vienādi. Visvairāk laulību tika šķirts Rīgā. Latgales un Vidzemes iedzīvotāju vidū laucinieku bija procentuāli vairāk nekā pārējos valsts reģionos, un tajos laulības retāk noslēdza un retāk šķīra. Laucinieku reliģiozitāte diez vai bija vienīgais (un apšaubāmi, ka galvenais) iemesls. Par būtiskāku jāuzskata pragmatiskā pieeja laulībai. Bez tam laukos, kur kaimiņš kaimiņam bija ja ne rads, tad pazīstams kopš bērnu dienām, ilūziju par nākamo dzīvesbiedru varēja būt mazāk nekā laikabiedriem galvaspilsētas daudz atsvešinātākajā vidē. Turklāt vislielākais valsti noslēgto laulību skaits Rīgā drīzāk apliecina, ka cilvēki, kuri laulājās, uzskatīja, ka dzimumattiecībām jānotiek laulībā (formulējums “laulības dzimumdzīve” jau norāda uz dzimumdzīvei atvēlēto telpu⁸⁵). Tādējādi augstais šķirto laulību rādītājs Rīgā, visticamāk, liecina, ka cilvēki centās savu rīcību saskaņot ar patriarhālajām uzvedības normām, bet dažādu iemeslu (piemēram, finansiālu apsvērumu) dēļ viņu centieni izrādījās nesekmīgi.

Ekonomiskās krīzes ietekmē, prātojot, kā taupīt valsts budžeta naudu, valdībā 1931. gada beigās tika apspriests projekts atlaist no darba vienu laulāto, ja abi strādā valsts dienestā. Žurnālists apgalvoja,

ka rezultātā apgabaltiesās ierēdņi vairāk nekā parasti iesnieguši laulības šķiršanas pieteikumus, jo “cīņā dēļ eksistences cilvēks gatavs darīt visu, arī saraut laulības saites”.⁸⁶ Pilsonisko valsts darbinieku sasauktajā apspriedē jau tika konstatēts, ka laulību šķiršana arvien plašākus mērus pieņemot pasta un telegrāfa resorā.⁸⁷ Tautas labklājības ministrs Vladislavs Rubulis steidza valsts darbiniekus mierināt, ka plānots atlaist tikai tās darbinieces, kuru alga pārsniedz 200 latu un kuru vīri ieņem atbildīgus posteņus, un ka tādu darbinieču nav vairāk par 200.⁸⁸ Problēma radās uzreiz pēc kara, kad vīrieši demobilizējās. Jau 1921. gadā kāds anonīms lasītājs avīzē “Jaunākās Ziņas” izteica lūgumu tautietēm augstsirdīgi atteikties par labu atvaļinātajiem karavīriem no vietām valsts iestādēs. Viens no viņa argumentiem bija – šajā valsts darbā “jūs novīstat nelaikā bez labuma sev un savai tautai”.⁸⁹ 1930. gadā Atvaļināto karavīru centrālās savienības padome pieņēma rezolūciju ar prasību Kara ministrijā atlaist no dienesta visas sievietes, bet citās ministrijās tās, kuru ģimenes apgādnieki pelna vairāk par 200 latiem mēnesī.⁹⁰ 1931. gadā tā pati organizācija bezdarba apkarošanai iesniedza priekšlikumu valdībai atlaist no darba augstāko kategoriju ierēdņus sievas, vietā pieņemot “brīvības cīņu dalībniekus”.⁹¹ Tādējādi no atvaļināto karavīru aprindām nāca ideja, kas izraisīja ģimenes aizstāvības pasākumus divu gadu garumā.

Saeimas Sociālās likumdošanas komisija apsprieda priekšlikumu liegt atbildīgo valsts ierēdņu sievām darbu valsts un pašvaldības iestādēs. Latvijas Akadēmiski izglīto to sieviešu apvienība uz to reaģēja ar memorandu 12. novembrī. “Darba tiesību ierobežošana atkarībā no dzimuma vai laulībā iestāšanās fakta runātu pretim Latvijas Republikas Satversmē deklarētajam pilsoņu vienlīdzības principam un tiektos par daudz siki normēt pilsoņu personīgo dzīvi. Līdz šim valsts ir ģimeni atbalstījusi. Darba tiesību ierobežošana vienam ģimenes loceklim uzveltu ģimenei krīzes nastu smagāk kā citiem pilsoņiem un kavētu legālu laulību noslēgšanu to mazāk turīgo inteliģentu starpā, kam vienīgā manta ir viņu darbs un darba alga. Rastos arī fiktīvi laulības šķiršanas gadījumi, un valstij grūti būtu tos atdalīt no īstajiem un aizkavēt.”⁹²

1932. gadā parlamenta komisija sprieda par priekšlikumu atlaist no valsts darba vienu no precētajiem, ja otrs valsts darbā pelna 300 latu mēnesī.⁹³ Latvijas Akadēmiski izglīto to sieviešu apvienība iebilda pret to memorandā, kuru iesniedza Saeimas Budžeta komisijai un frakciju līderiem. 1933. gadā parlamenta komisija apsprieda priekšlikumu uz pusi samazināt viena ģimenes locekļa algu, ja abi strādā valsts vai pašvaldības iestādēs. 1933. gada 10. aprīlī memorandu pret to parakstīja ne tikai apvienība, bet arī Latvijas Universitātes Studenšu korporāciju filistru savienība, Latvijas Universitātes Studenšu prezidiju konvents, bet atbalstīja Latvijas Sieviešu organizāciju padome.

Memoranda iesniedzējas lūdza šo projektu noraidīt arī tāpēc, ka “šis likums valstij dotu niecīgus ietaupījumus, bet pēc savas būtības padara ģimenes stāvokli zināmā mērā tiesiski mazvērtīgu un līdzinātos ģimenes vajāšanai”.⁹⁴ Latvju sieviešu nacionālās līgas padome nolēma šī jautājuma izskatīšanas laikā sarīkot Saeimā demonstrāciju,⁹⁵ kas arī tika izdarīts, un jautājums jau trešo reizi – noraidīts.⁹⁶ Komisija nolēma likumprojektu piesūtīt sieviešu organizācijām un apspriešanai trešajā lasījumā pieaicināt arī sieviešu organizāciju pārstāves. Drīz komisija apsprieda priekšlikumu atlaist no darba vienu no laulātiem, ja abi ieņem algotu vietu un viņu kopējie ienākumi mēnesī pārsniedz 350 latu. Šoreiz memorandu sagatavoja Latvijas Universitātes Studentu korporāciju filistru savienība (1933. gada 14. jūnijā), un to pat iespieda tipogrāfiski skrejlapu veidā. Filistru savienība skaidroja, ka “daudzos gadījumos vīrs un sieva atradīs par lietderīgāku juridiski šķirties, lai nezaudētu maizi un darbu”.⁹⁷ Tādējādi šāda likuma izdošana būtu valsts stiprākā pamata – ģimenes – ārdīšana. Turklāt tiks grauta arī morāle, jo šī paša iemesla dēļ cilvēki vairs nelaulāsies, bet tas nozīmē, ka palielināsies “nelegālas kopdzīves gadījumi”. Tā visa rezultātā sabiedrība “nelaulātu kopdzīvi” uztvers kā pašu par sevi saprotamu lietu un to nenosodīs. Filistru savienība brīdināja, ka tautas morāliskais līmenis grims. “Maz pa mazam iestāsies stāvoklis, ka laulības pavisam neslēgs, jo konkubināts būs izdevīgāka kopdzīves forma. Visvairāk no tā cietīs bērni, kurus audzināt veselus miesā un stiprus garā ir ne vien ģimenes, bet arī valsts interesēs.”⁹⁸

Tādējādi pilsonisko sieviešu vairākums aktīvi un veiksmīgi aizstāvēja tradīciju – laulības institūtu, noliedzot “nelegālu kopdzīvi”. Viņu tradicionālos priekšstatus apliecina arī attieksme pret tā dēvēto brīvo mīlu. 1929. gadā pilsoniskās rīdzinieces noraidoši reaģēja uz ārzemju lektores ieteikumu atzīt izmēģinājuma laulības (kopdzīvi neregistrētās attiecībās), kuras diezgan plaši praktizē ārzemēs.⁹⁹ Kāda Zeltiņa Latvijas Sieviešu organizāciju pagaidu padomes apspriedē 1928. gada sākumā apgalvoja, ka “laucinieces ir galīgi noskaņotas pret pilsētniecēm”, jo “Satversmes sapulcē sievietē aizstāvēja brīvo mīlu”.¹⁰⁰

Brīvā mīla nebija viennozīmīgs jēdziens — vieni to asociēja ar netiklību, turpretim citi — ar pozitīvi vērtēto brīvību mīlestībā. Abas versijas Satversmes sapulces deputāti izmantoja, diskutējot par Laulības likumu 1920. gadā.¹⁰¹ Sociāldemokrāts jurists Nikolajs Kalniņš (1894–1942) ieteica kaut ko nebijušu – atļaut šķirt laulību uz viena laulātā pieprasījuma, neuzrādot iemeslus. (Deputāti priekšlikumu noraidīja.) Viņš argumentēja, ka sievietes smalkjūtības dēļ labāk gatavas dzīvot nīstā laulībā nekā iztīrīt savu intīmo dzīvi tiesas priekšā. Gustavs Reinharde (1868–1937) no kristīgi nacionālo deputātu frakcijas brīvo mīlu identificēja ar izvirtību, jo paredzēja, ka vīrieši šķirsies un precēsies uz nebēdu. Turpretim deputātes Aspazijas (1865–1943) un Klāras

Kalniņas (1874–1964) interpretācijā brīvā mīlestība bija prasība pēc brīvības mīlestībā – pēc laulības, kas dibināta uz mīlestību, tāpēc likumā jāparedz iespēja brīviem cilvēkiem ne tikai brīvi vienoties, bet arī šķirties. Rakstniece un publiciste Ivande Kaija (1876–1942) turklāt norādīja, ka arī valsts iegūtu, atvieglot laulības šķiršanu, jo “vairums laulību tiek šķirtas aiz jaunas mīlestības, un tad – intensīvākā mīlestībā rastos vairāk bērnu un latviešu tauta būtu mazāk apdraudēta no izmiršanas”.¹⁰²

Tomēr publiskajā telpā 20. gadu sākumā dominēja G. Reinharda proponētā “brīvās mīlas” izpratne, proti, seksuāla izlaidība. Vēl 1925. gadā Rīgas pilsētas valdes Veselības nodaļas vadītājs Nikolajs Grinšteins skaidroja, ka tā ir “netiklības jeb, mīkstāki izsakoties, ārpus ģimenes dzimumu sakaru piekopšana”.¹⁰³ Par ārļaulības seksu dēvēja ne tikai laulības pārkāpšanas situācijas, bet arī dzimumattiecības vispār nelaulātu cilvēku starpā. Krimināllikums ar netiklības jēdzienu apzīmēja prostitūciju. Savukārt prostitūcijas kā peļņas veida netiklības definīcija paredzēja arī bezpeļņas netiklības eksistenci.¹⁰⁴ Ar to bija domāti nelaulātu cilvēku dzimumsakari, ko raksturoja arī kā “nelikumīgas pēc kristīgās ticības redzes stāvokļa dabas tieksmes”.¹⁰⁵ Gandrīz divus gadus (1920.–1921. g.) tiesību normatīvie akti par prostitūciju atzina “ārļaulības satiksmes dzīvi”.¹⁰⁶ Savukārt prese to mēdza eifemizēt kā brīvo mīlu.¹⁰⁷ Tātad cilvēki pat īsti necentās precizēt netiklības jēdziena nozīmi. Tā drīzāk bija nevis nejaušība, bet seksualitātes jomā dominējošās eifemizācijas izpausme. Rezultātā cilvēki dzimumattiecības nelaulātu partneru starpā bieži uzskatīja par apkaunojošām un slēpjāmām.

Latgalē katoļi 20. gadu sākumā brīvo mīlu asociēja ar laulības reģistrēšanu dzimtsarakstu nodaļās, tāpēc aktīvi protestēja pret Laulības likumu, kas aizliedza garīdzniekiem laulāt bez iepriekšējas izsludināšanas dzimtsarakstu nodaļā.¹⁰⁸ Katoļu baznīca uzskatīja to par pasaulīgās varas iejaukšanos sakramenta lietās. Savukārt Likums par civilstāvokļa aktu reģistrāciju aizliedza baznīckungam kristīt bērnu bez iepriekšējas viņa reģistrācijas dzimtsarakstu nodaļā un izsniegt viņam metriku.¹⁰⁹ “Visa Latgales sabiedrība ir pret to likumu, bet visvairāk pretim ir latgaliešu sievietes. Latgalē civilaktu reģistrēšanas likumu aizstāv ļoti niecīgs skaitlis morāliski zemu kritušu cilvēku un varbūt kāda viena otra “ielu skaistule”, ar kuru katrs latgalielis kaunētos nostāties pie altāra.”¹¹⁰ Likums tika interpretēts kā “latgaliešu sirdij riebīgais likums”,¹¹¹ kura noteiktās reģistrācijas tauta esot nosaukusi par “suņa laulībām un suņa kristībām” – reģistrēšana civilaktu nodaļās pazemojot katoļus, jo nozīmē to pašu, ko pateikt “tu esi lops” un mēs tevi kā lopu rakstīsim savās grāmatās.¹¹² Par tādu uztveri jau 1920. gada beigās parūpējās “Latgolas Vārds”, skaidrojot, kas ir civillaulība.¹¹³ Tā kā sociālisti netic Dievam, viņuprāt, cilvēks nav nekas vairāk kā lops, tāpēc viņi grib piespiest ļaudis laulāties pie policijas kārtībniekiem, iecirkņu un ap-

riņķu priekšniekiem un panākt, ka valsts garīdznieku laulātos uzskata par nelaulātiem, savukārt kristītos bērnus – par ārļaulības bērniem.

Protestētāji iebilda, ka Laulības likums tikai vairo jau tā lielo ierēdņu skaitu, jo tagad vēl katrā dzimtsarakstu nodaļā vajadzēs ierēdni, turklāt zemniekiem ne tikai būs jāmaksā jauni nodokļi, bet arī jātērē laiks, braucot uz dzimtsarakstu nodaļu, kamēr garīdznieks atrodas uz vietas. Rezultātā 18 no 20 Rēzeknes apriņķa pagastiem 1922. gada vasarā pieņēma lēmumus lūgt Satversmes sapulcei atcelt “civilaktu reģistrēšanas likumu tāpēc, ka tas tautai riebjas”.¹¹⁴ To sapulces arī pieprasīja panākt Latgales deputātiem.¹¹⁵ Višķu pagasta padome nolēma prasīt, lai likuma neatcelšanas gadījumā vismaz nosaka, ka dzimtsarakstu nodaļas uzturamas tikai uz to iedzīvotāju rēķina, kuri tās uzskata par vajadzīgām.¹¹⁶ To pašu prasīja Asūnes pagasta padome.¹¹⁷ Makašānu pagasta sapulce nolēma, ka dzimtsarakstu nodaļa pagastā nav vajadzīga. “Latgale bija tik sarūgtināta par šo likumu”, ka “valdība atzina par labāku atlikt uz laiku sarakstu nodaļu ieviešanu Latgalē”, tāpēc “rūgšana tautā drusku aprīma”.¹¹⁸ Tomēr 1923. gadā Tieslietu ministrija piedraudēja pagastu valdes sodīt par rīkojuma atvērt pašvaldībās dzimtsarakstu nodaļas nepildīšanu – un “tas atkal sacēla kājās visu Latgali”.¹¹⁹ Pagastu pārstāvji brauca uz Rīgu lūgt atcelt likumu. Tika apsvērta pat ideja ierosināt rīkot referendumu.

Iekšlietu ministra biedrs Antons Dzenis 1923. gada 17. maijā, 8. jūnijā un 4. jūlijā tieslietu ministru Vili Holcmani informēja, ka Latgalē nav iespējams nodibināt dzimtsarakstu nodaļas līdz 1923. gada 10. jūlijam, jo pašvaldību budžetos tam nav paredzēti līdzekļi, un lūdz atcelt attiecīgo rīkojumu.¹²⁰ Tā kā Holcmanis nereaģēja, Dzenis 16. jūlijā Ministru kabinetam iesniedza priekšlikumu atcelt tieslietu ministra rīkojumu un noteikt, ka tas nav jāpilda līdz brīdim, kamēr tiks pieņemti grozījumi Likumā par civilstāvokļa aktu reģistrāciju. 21. novembrī apspriedē Tieslietu ministrijā iekšlietu ministra biedrs un tieslietu ministrs vienojās, ka pagastu pašvaldības, kas nav izveidojušas dzimtsarakstu nodaļas līdzekļu trūkuma dēļ, netiks sauktas pie atbildības.¹²¹ Tomēr “Latgolas Vārda” apgalvojums, ka 1924. gada vasarā dzimtsarakstu nodaļas nebija nodibinātas lielākajā daļā Latgales pagastu,¹²² neatbilda īstenībai – tobrīd tās nebija 18 pagastos no 65.¹²³ Tomēr tas bija fakts, ka katoļu iedzīvotāji “vāji” reģistrēja civilstāvokļa aktus dzimtsarakstu nodaļās tāpēc, ka noliedza to vajadzību.¹²⁴ Tobrīd Latvijā bija 526 pagasti un 457 dzimtsarakstu nodaļas.

Latgaliešu prasību atļaut laulāties un bērnus kristīt baznīcā vai dzimtsarakstu nodaļā pēc pašu vēlēšanās 1925. gadā atbalstīja jau Latviešu zemnieku savienība, Latgales zemnieku partija, daļa minoritāšu deputātu, Demokrātiskais centrs un jaunzemnieku frakcija.¹²⁵ 1927. gadā likuma grozījumu projektu, kas paredzēja, ka turpmāk laulības varēs slēgt pie garīdzniekiem arī bez iepriekšējās reģistrēšanās

dzimtsarakstu nodaļā, izskatīja Saeimas Juridiskajā komisijā.¹²⁶ Tikmēr garīdznieki kristīja un laulāja pēc sava prāta un tika par to tiesāti. Krāslavas draudzes prāvestu baznīckungu Vladislavu Zundo 1927. gadā notiesāja ar 10 dienām aresta par Laulības likuma neievērošanu – soda laiku no 27. maija līdz 7. jūnijam viņam vajadzēja pavadīt Aglonā.¹²⁷ Viņa prombūtnē draudzes locekļi pieņēma rezolūciju par “ši tautai smagā likuma atcelšanu”. Pēc runām sekoja vairāku tūkstošu cilvēku (tā apgalvoja “Latgolas Vārds”, un teorētiski tas varēja būt iespējams, jo Krāslavā 1925. gadā dzīvoja 4,5 tūkstoši cilvēku¹²⁸) demonstrācija ar plakātiem, uz kuriem bija rakstīts “atcelt civillaulības likumu”, “atsvabināt baznīckungu Zundo”. Savukārt delegācija aizbrauca uz Rīgu prasības iesniegt Valsts prezidentam, Saeimai un valdībai.

Katoļu spiediena rezultātā 1927. gada beigās valdība Satversmes 81. panta kārtībā grozīja likumu, ļaujot kristīt un laulāt baznīcā vai dzimtsarakstu nodaļā pēc izvēles, tomēr baznīckungs nedrīkstēja izdot attiecīgu dokumentu – un par reģistrāciju viņam bija jāziņo vietējai dzimtsarakstu nodaļai septiņu dienu laikā. Tomēr Saeima pēc brīvlaiķa ar balsu vairākumu noraidīja šos grozījumus.¹²⁹ 1928. gadā Saeima grozīja Laulības likumu – garīdznieks drīkstēja laulāt bez uzsaukšanas dzimtsarakstu nodaļā, par laulībām 14 dienu laikā to informējot.¹³⁰ Pieņēma arī grozījumus, kas atzina par likumīgu miršanas, dzimšanas, laulības reģistrāciju pie garīdznieka, paziņojot par to 14 dienu laikā.¹³¹ Tāpat paredzēja izbeigt pret garīdzniekiem ierosinātās tiesu lietas, ja viņi triju mēnešu laikā no grozījumu spēkā stāšanās informēs dzimtsarakstu nodaļu par līdz tam nepieteiktajiem civilstāvokļa reģistrācijas aktiem.¹³²

Ne Vidzemē, ne Zemgalē šī norma neizraisīja iedzīvotājos tādu neapmierinātību, par ko būtu jāmin presē, tādējādi katoļu dogmas noteica tikai daļas Latgales iedzīvotāju attieksmi pret laulību. Kaut gan cilvēku uzskati citur nebija tik kategoriski, tomēr arī tos ietekmēja kristietība. Berta Pīpiņa arvien populārāko kopdzīvi neregistrētajās attiecībās 1928. gadā raksturoja kā centienus ģimeni aizstāt ar “brīvo mīlestību”. Tādas izvēles cēloni viņa izskaidroja vārdiem, ka “latvju sievietē tomēr mīl ģimenes dzīvi, bet pastāvošās konkurences dēļ mūsu tikumīgās jaunavas tiek nobīdītas pie malas”.¹³³ Tāpat kristīgo nostāju par ideālu atzina ne tikai daļa lauku, bet arī pilsētu iedzīvotāji no pilsoniskajām aprindām (ne vien sievietes, bet arī vīrieši), tomēr viņi to centās savietot ar realitāti, tāpēc pārmaiņas uztvēra liberālāk. Savukārt laulības slēgšanu dzimtsarakstu nodaļās galvenokārt atzina cilvēki ar politiski kreisiem uzskatiem un tie, kuriem noteikta viedokļa vienkārši nebija.

Turklāt atbalstu baznīcā slēgtai laulībai varēja noteikt ne tikai kristīgie uzskati, bet vienkāršs pragmatisms. Latvijas tiesībās iestrādātais princips – “ne visām morāliskām prasībām piešķirama tiesis-

ka sankcija” – ģimenes dzīves pārkāpumus atstāja nerakstīto normu kompetencē.¹³⁴ Tomēr pirms jaunā Civillikuma stāšanās spēkā tiesa pieņēma laulības pārkāpšanas apsūdzības. 1932. gadā Pēteris Mednis tādu prasību iesniedza pret savu sievu.¹³⁵ Savukārt lietu, kurā kāds tēvs 1935. gadā apsūdzēja potenciālo znotu par meitas neprecēšanu, prese raksturoja kā interesantu prāvu, kādas “pie mums ir retums”.¹³⁶ Kolīdz iecerētais znots saņēma pūra naudu (400 latu), viņš līgavu pameta. Tiesnesis lietu izbeidza tās civiltiesiskā rakstura dēļ (viltus solījums nav kriminālnoziegums). Šīs epizodes liecina, ka bija cilvēki, kuri uzskatīja, ka valstij tomēr būtu jāiejaucas savu pilsoņu privātajā (ģimenes) dzīvē. Turklāt fakts, ka juristiem bija jāskaidro, kāpēc tas tomēr netiks darīts, liecina, ka šādu cilvēku bija vairāk nekā daži, kuri iesniedza prasības. Jurists Aleksandrs Būmanis 1938. gadā skaidroja: “Tā kā ģimene nav tikai tiesiska, bet arī tikumiska kopība, tad likumdevējs daudzās vietās nav centies ģimenes attiecības sīki regulēt, bet šādu regulēšanu atstājis tikumiskiem uzskatiem un citām ietekmēm.”¹³⁷ Kauņā 1938. gadā kāda sieva par vīra neuzticību iesūdzēja tiesā sāncensi (nevis vīru), savukārt miertiesnesis vīra mīļāko par ģimenes dzīves jaukšanu notiesāja ar diviem mēnešiem cietumā.¹³⁸ Tāpēc prese skaidroja, kāpēc likums Latvijā neparedz laulības pārkāpēju sodīšanu (“laulība pēc sava rakstura ir morāliskas dabas parādība, kur sankcijai publiska soda vārdā nav vietas”¹³⁹). Tomēr sievietes, visticamāk, vēlējās, lai valsts rīkojas kā Kauņas miertiesnesis. Viņas vēlējās slēgt savienību institūcijā, kura sniegtu iespējami lielāko garantiju, ka kopdzīvi nebūs iespējams viegli izšķirt. Valsts garantiju nedeva, bet baznīca piesolīja. Situācijā, kad sievietes bija finansiāli atkarīgas no vīriem, viņu iespējas nokārtot dzīvi pēc iztikas avota zaudēšanas bija niecīgas. Bērņus vajadzēja turpināt ne tikai audzināt, bet pašām arī uzturēt. Viņām nebija izglītības, lai iegūtu daudz maz labi apmaksātu darbu, turklāt nebija arī darbavietu. Sieviešu un viņu bērnu dzīves kvalitāte pēc šķiršanās pazeminājās (trūkums). Tātad izvēle bija tikai šķietama.

Citur Eiropā šķirtās sievas, lai cīnītos par situācijas uzlabošanu, pat apvienojās – prese 1931. gada sākumā ziņoja, ka pasaulē dzimstot jauna starptautiska organizācija – šķirto sieviešu biedrību savienība.¹⁴⁰ Dāņu rakstniece Karīna Mihaelis Rīgā nolasītajā lekciju ciklā “Mīlestība, laulība, šķiršanās” jau 1926. gadā ieteica panākt sievietes apdrošināšanu pret laulības šķiršanu.¹⁴¹ Par šķirto sievu organizēšanas nepieciešamību domāja arī aktīvistes Latvijā – Latvju sieviešu apvienībā 1932. gada sākumā nodibināja šķirto sievu sekciju, tomēr ar to arī aktivitāte aprobežojās.¹⁴² Ieinteresētas personas plānoja dibināt valsts mērogā šķirto sievu biedrību, notika pat attiecīga sapulce, tomēr nav izdevies atrast avotus, kas liecinātu, ka biedrība tika arī nodibināta. Laulību šķiršanas iemeslus rakstu sērijā 1930. gada vasarā pārdomāja

mācītājs Jānis Kundziņš – viņa galvenais secinājums – tikai ticīgiem laulātajiem izdosies pārvarēt visas grūtības neizšķiroties.¹⁴³ Arī mācītājs J. Strautmanis rakstu sērijā 1935. gadā “Zemgales Balss” lasītājus centās pārliecināt, ka ideālās laulības ir kristiešu laulības.¹⁴⁴

Pēc Ulmaņa apvērsuma “nelaimīgās sievas un mātes” 1934. gada 29. maijā anonīmā lūgumā Ministru prezidentam norādīja, ka “sievietei-mātei, kura no vīra šķirta, nedod darbu, arī viņas bērna tēvs bēdzina bērna uzturas naudu, un nabaga sievai-mātei jāpārtiek no cita žēlastības maizes”.¹⁴⁵ Rakstītāja lūdza grozīt Laulības likumu un apgalvoja, ka tieši ģimenes nestabilā nākotne un ģimenes sairšanas drauds attur sievietes dzemdēt vairāk bērnus, tāpēc jāpieņem likums, ka nedrīkst šķirt laulības, kurās aug bērni. “Ja Jūs, ļoti cien. Ministra Prezidenta kungs, nenāksat mums pretim, tad negaidat no mums veselīgus Latvijas pilsoņus. Mēs pratīsim viņus Jums nedot, [...] jo nevar zināt, cik ilgi būs kopdzīve ar vīru, viņš viegli panāk šķiršanos un aiziet.”¹⁴⁶

“Jaunākās Ziņas” ģimenes problēmas 1936. gadā iztīrāja rakstu sērijā “Mūsdienu sievietes traģika”, ko sāka Longins Ausējs 29. februārī, bet pēc lasītāju pārdomu plašām publikācijām rezumēja 2. maijā.¹⁴⁷ Avīze “Latgolas Vārds” šo rakstu sēriju pasludināja par kaitīgu, jo uzskatīja, ka laulības problēmu publiskas apspriešanas rezultātā jaunatne vairs neticot, ka laimīga laulība ir iespējama.¹⁴⁸

Lai mazinātu “ģimenes dzīves sairšanas gadījumus”, 1940. gada sākumā Rīgas pilsētas aizgādības pārvalde pat iesniedza pilsētas valdei priekšlikumu turpmāk nenodarbināt šķirtus vīrus Rīgas pašvaldības dienestā, kura būtību prese koncentrēja četros vārdos – šķirtie vīri zaudēs darbu.¹⁴⁹ Tādējādi 40. gadu sākumā ja ne valsts, tad pašvaldības iestādes izteica gatavību kaut arī netieši, bet tomēr regulēt ģimenes attiecības, jo to atstāšana pašu cilvēku tikumisko uzskatu ziņā sevi neattaisnoja (nebija izdevīga valstij, kas cerēja sagaidīt iespējami lielāku pilsoņu skaitu).

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Diagramma veidota, balstoties uz datiem: *Skujenieks M.* Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gada 10. februārī. – I–III. – Rīga, 1925. – 205. lpp.; Latvijas statistiskā gada grāmata, [1929; 1935]. – Rīga, [1930; 1936]. – [1.; 8. lpp.]
- ² *Skujenieks M.* Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gada 10. februārī. – I–III. – Rīga, 1925. – 204. lpp.; Latvijas statistiskā gada grāmata, [1934; 1935]. – Rīga, [1935; 1936]. – [8.; 8. lpp.]
- ³ Dr. M. Hiršfelds par “seksuālo mazākumu” tiesībām // *Jaunākās Ziņas.* – 1929. – 27. apr.
- ⁴ *Čakste J.* Diskrēts lūgums mūsu tautietēm // *Jaunākās Ziņas.* – 1919. – 17. nov.
- ⁵ Turpat.
- ⁶ *Čikste-Rutenfelde A., Dr.* Bērni un mātes // *Jaunākās Ziņas.* – 1919. – 22. nov.

- ⁷ Lūkina T. Atbilde Čakstes tēvam diskrētā lietā // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 28. nov.
- ⁸ Vēl kāds vecpuišis diskrētā jautājumā // Jaunākās Ziņas. – 1919. – 13. dec.
- ⁹ Latvijas statistiskā gada grāmata, 1939. – Rīga, 1940. – 10. lpp.
- ¹⁰ Akermanis E., dr. Apdraudēta latvju tauta // Burtnieks. – 1928. – Nr. 9. – 831. lpp.
- ¹¹ Turpat. – 827. lpp.
- ¹² Latvijas statistiskā gada grāmata, 1939. – Rīga, 1940. – 10. lpp.
- ¹³ Latvijas Sieviešu savienība // Jaunākās Ziņas. – 1920. – 16. febr.
- ¹⁴ Vecpuišu nodoklis // Jaunākās Ziņas. – 1920. – 9. jūl.
- ¹⁵ Domas par vecpuišu nodokli // Jaunākās Ziņas. – 1920. – 14. jūl.
- ¹⁶ Vēl par vecpuišu nodokli // Jaunākās Ziņas. – 1920. – 21. jūl.
- ¹⁷ Progresīvo ienākuma nodokli maksāja tie, kuru ienākumi gadā pārsniedza 2000 latu. 1920. gada 28. aprīlī izsludinātie attiecīgie noteikumi paredzēja, ka no 2000 līdz 2100 latu ienākuma gadā maksāja 58,30–65 latus lielu nodokli (tātad apmēram 3%). No 3000 līdz 3100 latu ienākuma – 135,80–148,10 latu lielu nodokli (4,5%). No 4000 līdz 4100 latu ienākuma – 211–218,80 latus (5,3%). Ģimenes cilvēki maksāja mazāk – ja maksātāja gada ienākums nepārsniedza 3200 latu, samazināja aprēķināto nodokli – par 5%, ja bija viens apgādājama; par 10%, ja divi; par 15%, ja trīs, un par katru nākamo attiecīgi vēl par 10%. Turklāt no 1924. gada oktobra katrs likumā atzītais ģimenes loceklis apliekamā ienākuma summu samazināja par 144 latiem (no 1935. gada 22. oktobra par 240 latiem). 1928. gadā no iedzīvotāju nodokļa maksāšanas atbrīvoja iedzīvotājus, kuri guva ienākumus no lauksaimnieciskās ražošanas un zivsaimniecības, tāpēc turpmāk to uzskatīja par pilsētnieku nodokli. Laucinieki tā vietā no 1921. gada 21. jūnija maksāja personas nodokli jeb galvasnaudu, kas nonāca pašvaldību budžetā. Tā piemērošanai iedzīvotājus sadalīja sešās grupās pēc vecuma, dzimuma un ģimenes stāvokļa. 1. grupā bija iedalīti neprecēti vīrieši, atraitņi, precēti bezbērnu vīrieši vecumā no 20 līdz 40 gadiem, kuriem galvasnaudas koeficients bija 3, kamēr katrai nākamajai grupai samazinājās. Galvasnaudas likmi noteica pēc septiņu dienu vidējās izpeļņas, kurai piemēroja koeficientu. Šī nodokļa vietā 1931. gadā ieviesa pašvaldību nodokli, kuru aprēķināja pēc personas ienākumu un īpašuma lieluma. (Noteikumi par ienākuma nodokli // Valdības Vēstnesis. – 1920. – 21., 22., 24., 27., 28. apr.; Pārlabojumi un papildinājumi noteikumos par ienākuma nodokli // Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums (turpmāk – LMKNK). 1924. gads. – 115. lpp.; Nodokļi Latvijā / Rīgas pils. X iecirkņa nodokļu inspektora A. Jablņeva redakcijā. – Rīga, 1931. – XXIII lpp.; Urtāns A. Nodokļu un nodevu vēsture Latvijā. – Rīga: Valsts ieņēmumu dienests, 2003. – 50. lpp.)
- ¹⁸ Vecpuišu nodokļa lietā // Jaunākās Ziņas. – 1920. – 4. aug.
- ¹⁹ Lazdiņa E. Vecpuišu jautājums // Sieviete. – 1931. – Nr. 3. – 34. lpp.
- ²⁰ Vecpuišu nodoklis // Jaunākās Ziņas. – 1920. – 9. jūl.; Sabiedriskā tiesa par vecpuišiem. – Jelgava: J. Greiera apgāds, 1926. – 36. lpp.; Rinda vecpuišiem... // Jaunākās Ziņas. – 1923. – 20. apr.; Vecpuišu nodoklis // Jaunākās Ziņas. – 1923. – 2. jūn.; Lazdiņa E. Vecpuišu jautājums // Sieviete. – 1931. – Nr. 3. – 34. lpp.
- ²¹ 1920. gadā kāds kapteinis J. Ozols uzsvēra, ka nevar būt ne runa par 25 gadu vecumu (Rietumeiropā precas vidēji 30 gadus), jo karš laupījis

- sešus gadus un daudzi steigs pabeigt izglītību, tāpēc vismaz nākamajos četros gados vecpuišu nodokli varētu attiecināt uz vismaz 36 gadus veciem vīriešiem. (*Oz-ls J. Vecpuišu nodoklis // Latvijas Sargs. – 1920. – 14. jūl.*)
- ²² Mainītās lomās // Jaunā Balss. – 1923. – Nr. 13. (1. dec.) – 5.–7. lpp. [Latvju nacionālās jaunatnes Rīgā rīkotā sabiedriskā tiesa par jaunatni notika 1923. gada 9. novembrī pārpildītā Amatnieku zālē L. Ķēniņu ielā 30. Daži neizturēja lielo karstumu un saspiesto gaisu uz beigām un pagība. Jaunatnes tiesas prezidijā — prokurors, Jelgavas vidusskolas direktors Jānis Lapiņš, sekretārs J. Pauļuks, tiesnesis Dreiberģis, tiesas priekšsēdētājs J. Kreicberģis, tiesnesis prof. V. Maldonis, tiesnesis Stumberģis, aizstāvji I. Pone, E. Blanks, prof. K. Kundziņš, liecinieks mācītājs T. Grinberģis.]
- ²³ *Kaija I.* Vecpuišu nodoklis // Latvijas Sargs. – 1921. – 3. marts.
- ²⁴ *Pīpiņa B.* Diskrēti jautājumi atklātībā // Jaunākās Ziņas. – 1923. – 2. marts.
- ²⁵ Progressīvo nodokli plānoja piemērot no 30 vai 35 gadu vecuma, noteiktā vecumā samazinot. Septembrī projekta izstrādi apturēja. (Rinda vecpuišiem... // Jaunākās Ziņas. – 1923. – 20. apr.; Vecpuišu nodoklis // Jaunākās Ziņas. – 1923. – 2. jūn.; Vecpuiša nodokļa projekts // Jaunākās Ziņas. – 1923. – 8. sept.)
- ²⁶ Slēpts vecpuišu nodoklis // Jaunākās Ziņas. – 1924. – 20. okt.
- ²⁷ Kā pacelt dzimstību Latvijā. Vecpuišu nodoklis vecmeitām par labu // Rīgas Ziņas. – 1924. – 10. dec.
- ²⁸ “Lietderīgāk būtu atņemt šos projektus un uzsākt niknu cīņu ar prostitūciju un citām izvirtības saknēm, jo, mazinoties ielu staiguļu un bārdāmu armijai, vairotos vajadzība pēc normālas ģimenes dzīves un augšminētais precību likums būtu pilnīgi lieks.” (Precību tirgus Latvijā? // Rīgas Ziņas. – 1924. – 11. dec.)
- ²⁹ *Skujenieks M.* Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gada 10. februārī. – I–III. – Rīga, 1925. – 211. lpp.
- ³⁰ Turpat. – 212. lpp.
- ³¹ Diagramma veidota, balstoties uz datiem: *Skujenieks M.* Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gada 10. februārī. – I–III. – Rīga, 1925. – 210. lpp.; Latvijas statistiskā gada grāmata, [1934; 1935]. – Rīga, [1935; 1936]. – [8.; 8. lpp.]
- ³² Precību birojs // Jaunākās Ziņas. – 1920. – 4. aug.
- ³³ *Škandal Hans.* Daudzsievība vai daudzvīrība? (Kā atrisināt Latvijā vecmeitu jautājumu) // Vecpuišis. – 1925. – Nr. 1. – 3. lpp.
- ³⁴ 1926. gada 20. un 21. martā tas notika “skaisti dekorētā un fantastiskā “Ganimedes” sporta kluba zālē” Dzirnau ielā 105 (pie Marijas ielas); ieejas biļete maksāja latu. (Jaunākās Ziņas. – 1926. – 20. marts.)
- ³⁵ Zemgales Balss. – 1926. – 4. marts.
- ³⁶ *Kārklīņš J.* Vecpuišu nodoklis jeb brīvmeitu cīņa ar brīvpuišiem (Pāvila Gruzņas 6 ainu traģikomēdijas pirmizrāde NT) // Jaunākās Ziņas. – 1927. – 21. maijs.
- ³⁷ *Jēger-Freimane P.* “Vecpuišu nodoklis”. Pāvila Gruzņas traģikomēdija 6 ainās // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1927. – Nr. V/VI. – 480., 481. lpp.
- ³⁸ *Šībelis V.* “Vecpuišu nodoklis” // Zemgales Balss. – 1927. – 11. okt.
- ³⁹ Zemgales Balss. – 1926. – 14. nov.
- ⁴⁰ Līgavu biedrība Rīgā // Jaunākās Ziņas. – 1923. – 23. jūl.
- ⁴¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 3724. f., 1. apr., 7267. l., 15. lp. [Lēmums – 1924. gada 19. martā.]

- ⁴² Statūti noteica, ka “pabalsti var tikt piešķirti tikai tādām sieviešu kārtas neprecētām personām, kuras pieder pie izglītotām šķirām, sasniegušas 50. dzīvības gadu un kurām netiekvien palīdzība ir nepieciešama, bet ir arī tās cienīgas. Līdzīgas trūcības un cienības gadījumos priekšroka dodama vecākām priekš jaunākām.” (LVVA, 3724. f., 1. apr., 7267. l., 19. lp.)
- ⁴³ LVVA, 3724. f., 1. apr., 7267. l., 4. lp.
- ⁴⁴ “Vecmeitu klubs” // Jaunākās Ziņas. – 1928. – 30. maijs.
- ⁴⁵ Vīnē jau 1926. gadā bija nodibināta “Vīriešu tiesību aizstāvēšanas līga”, kas 1929. gadā plānoja sasaukt 1. pasaules kongresu. (*Dziņš* L. [“JZ” speciālkorespondents Vīnē]. Visu zemju vīrieši, apvienojieties! // Jaunākās Ziņas. – 1929. – 4. jūn.)
- ⁴⁶ Kā “vecpuiši” kavē laiku // Jaunākās Ziņas. – 1928. – 31. dec.; Slēgs vecpuišu biedrību Rīgā // Turpat. – 1929. – 23. janv.
- ⁴⁷ LVVA, 3724. f., 1. apr., 1078. l., 15., 20. lp.
- ⁴⁸ Prasa vecpuišu nodokli // Jaunākās Ziņas. – 1931. – 21. dec.
- ⁴⁹ *Lazdiņa E.* Vecpuišu jautājums // Sieviete. – 1931. – Nr. 3. – 36. lpp.
- ⁵⁰ Latvijas Republikas III saeimas VIII sesijas 7. sēde 1931. gada 10. februārī. – 287. sl.
- ⁵¹ Turpat. – 291. sl.
- ⁵² LVVA, 2497. f., 1. apr., 27. l., 310. lp. [LSOP sēde 1932. gada 10. oktobrī.]
- ⁵³ Turpat, 3723. f., 1. apr., 675. l., 2. lp.
- ⁵⁴ Turpat, 12. lp. op.
- ⁵⁵ Turpat, 12. lp.
- ⁵⁶ Turpat, 40. lp.
- ⁵⁷ Priekšrocības ģimenes cilvēkiem // Rīts. – 1937. – 2. jūn.
- ⁵⁸ Nepieredzēti bargs nodoklis vecpuišiem // Jaunākās Ziņas. – 1938. – 22. jūl.
- ⁵⁹ Drakonisks likums pret vecpuišiem Itālijā // Jaunākās Ziņas. – 1938. – 25. aug.
- ⁶⁰ Kā Francijā veicinās dzimstību // Jaunākās Ziņas. – 1939. – 8. jūl.; 80 dekretu tikumības un valsts aizsardzībai Francijā // Turpat. – 29. jūl.; Franču jaunais ģimenes kodekss // Turpat. – 2. aug.
- ⁶¹ *Andersons J., cand. oec.* Priekšrocības daudzbērnu ģimenēm // Jaunākās Ziņas. – 1939. – 14. janv.
- ⁶² Kādus nodokļus maksās neprecētie un bezbērnu ģimenes? // Rīts. – 1939. – 26. marts; *Freijvalds R.* Tautas dzīvā spēka fonds // Jaunākās Ziņas. – 1939. – 22. apr.
- ⁶³ Neprecējušos nepieņems valsts dienestā // Rīts. – 1938. – 2. sept.
- ⁶⁴ Izlīdzinās ģimenes nastas // Rīts. – 1939. – 29. marts.
- ⁶⁵ Nopietns brīdinājums // Rīts. – 1939. – 20. janv.
- ⁶⁶ Vecpuiši maksās lielāku mantojuma nodokli // Rīts. – 1939. – 19. apr.
- ⁶⁷ Top likums par nodokli neprecētiem un bezbērnu ģimenēm // Jaunākās Ziņas. – 1939. – 12. jūn.; Ienākuma nodokļa maksātājus šķiros pēc ģimenes lieluma // Rīts. – 1939. – 22. jūn.; Ienākuma nodokļa atvieglojumi daudzbērnu ģimenēm // Jaunākās Ziņas. – 1939. – 22. jūn.; Atvieglojumi daudzbērnu ģimenēm (LTRK komisijas atzinumi par jauno ienākuma nodokļa likumprojektu) // Turpat. – 4. jūl.
- ⁶⁸ Kādas likmes paredz jaunais ienākuma nodokļa likumprojekts // Rīts. – 1939. – 15. aug.
- ⁶⁹ Noskaidro, kāpēc nav bērnu // Jaunākās Ziņas. – 1939. – 25. maijs; Ievāktas ziņas par bezbērnu ģimenēm // Turpat. – 28. jūl.

- ⁷⁰ *Lācis J. Kādēļ jums ir bērni? // Jaunākās Ziņas. – 1939. – 22. jūl.; Vecmeita protestē // Turpat. – 29. jūl.; Lācis J. Atbilde Siksnas jaunkundzei // Turpat. – 5. aug.; Vai tikai sieva vainīga? (Pārrunas par bezbērnū laulībām, vecmeitām un vecpuīšiem) // Turpat. – 10. aug.; Pārrunas par bezbērnū ģimenēm, vecpuīšiem un vecmeitām // Turpat. – 12. aug.; Ko saka vecpuisis? (Pārrunas par dzīvā spēka vairošanu) // Turpat. – 19. aug.; Kādēļ mēs neprecamies? (Lasītāju balsis) // Turpat. – 26. aug.; Lasītāju balsis // Turpat. – 2., 9. sept.*
- ⁷¹ LVVA, 2927. f., 1. apr., 1947. l., 98. lp.
- ⁷² Turpat, 3724. f., 1. apr., 10867. l., 123. lp.
- ⁷³ Diagramma veidota, balstoties uz datiem: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1939. – Rīga, 1940. – 10. lpp.
- ⁷⁴ Diagramma veidota, balstoties uz datiem: Latvijas statistiskā gada grāmata, 1939. – Rīga, 1940. – 10. lpp.
- ⁷⁵ Diagramma veidota, balstoties uz datiem: Latvijas statistiskā gada grāmata, [1928–1939]. – Rīga, [1929–1940]. – [34.; 38.; 46.; 33.; 26.; 24.; 27.; 33.; 32.; 32.; 30. lpp.]
- ⁷⁶ Atvесеļоšanās sabiedrības pamatos // Rīts. – 1936. – 13. febr.
- ⁷⁷ Pārgrozījumi un papildinājumi Civilprocesa nolikumā // LMKNK. 1935. gads. – 191. lpp. [Stājās spēkā 1935. gada 15. jūnijā.]
- ⁷⁸ Nams, kurā satek dzīves pavedieni // Jaunākās Ziņas. – 1937. – 4. febr.
- ⁷⁹ Tagad Latvija arī tiesiski apvienota (Pieņemts jaunais Civillikums) // Jaunākās Ziņas. – 1937. – 29. janv.
- ⁸⁰ Alkohols un ārzemju laukstrādnieki posta lauku ģimenes // Jaunākās Ziņas. – 1938. – 10. nov.
- ⁸¹ Laulību šķiršanās samazinās // Jaunākās Ziņas. – 1939. – 25. apr.
- ⁸² Nams, kurā satek dzīves pavedieni // Jaunākās Ziņas. – 1937. – 4. febr.
- ⁸³ Dzīve pilsētās veicina laulību iziršanu. (Visvairāk šķirtu laulību Rīgā) // Rīts. – 1940. – 16. apr.
- ⁸⁴ Diagramma veidota, balstoties uz datiem: Latvijas statistiskā gada grāmata, [1928–1939]. – Rīga, [1929–1940]. – [34.; 38.; 46.; 33.; 26.; 24.; 27.; 33.; 32.; 32.; 10., 30. lpp.]
- ⁸⁵ Laulības dzimumdzīve un aborti // Jaunākās Ziņas. – 1929. – 1. marts.
- ⁸⁶ Projektam par darba tiesību ierobežošanu sievietēm – kļūmīgas sekas // Jaunākās Ziņas. – 1931. – 9. nov.
- ⁸⁷ Darbinieku laulību šķiršanas iet plašumā // Jaunākās Ziņas. – 1931. – 9. nov.
- ⁸⁸ Nesteidzaties ar laulību šķiršanu // Jaunākās Ziņas. – 1931. – 10. nov.
- ⁸⁹ Lūgums tautietēm // Jaunākās Ziņas. – 1921. – 20. apr.
- ⁹⁰ Prasa, lai Kara ministrijā atlaiž no dienesta visas sievietes // Jaunākās Ziņas. – 1930. – 25. sept.
- ⁹¹ Prasa atlaist no darba 81. p. kārtībā augstāko kategoriju ierēdņu sievas // Jaunākās Ziņas. – 1931. – 12. sept.
- ⁹² Latvijas Akadēmiski izglītoto sieviešu apvienības ziņojumi. – 1932. – Nr. 9. – 156., 157. lpp.
- ⁹³ Turpat. – Nr. 11/12. – 208. lpp.
- ⁹⁴ Turpat. – 1933. – Nr. 13. – 242., 243. lpp.
- ⁹⁵ LVVA, 2497. f., 1. apr., 6. l., 200. lp.
- ⁹⁶ Jaunākās Ziņas. – 1933. – 27. apr.; LVVA, 2497. f., 1. apr., 69. l., 297. lp.
- ⁹⁷ LVVA, 2412. f., 2. apr., 25. l., 4. lp.

- ⁹⁸ Turpat.
- ⁹⁹ *Junona*. Vīnietes padomi Rīgas dāmām // Jaunākās Ziņas. – 1929. – 11. janv.
- ¹⁰⁰ LVVA, 2412. f., 2. apr., 3. l., 6. lp.
- ¹⁰¹ Satversmes sapulces II sesijas 8. sēde. – 1625.–1631. lpp.
- ¹⁰² *Kaija I*. Lauības likums Satversmes sapulcē // Latvijas Sargs. – 1920. – 17. dec.; *Kaija I*. Divi lēģeri // Latvijas Sargs. – 1920. – 23. dec.
- ¹⁰³ Kā apkarot prostitūciju Rīgā // Jaunākās Ziņas. – 1925. – 23. apr.
- ¹⁰⁴ LVVA, 1376. f., 2. apr., 5368. l., 14. lp. [Armijas Sanitārās pārvaldes priekšnieks P. Sniķers 1919. gada 22. decembrī]; *Vidiņš J.* Svešvārdu grāmata. 2. papild. iesp. – Rīga: Valters un Rapa, 1933. – 340. lpp.
- ¹⁰⁵ LVVA, 4578. f., 4. apr., 489. l., 34. lp. [Rīgas pilsētas komandants 1920. gada 12. novembrī.]
- ¹⁰⁶ No 1920. gada 31. janvāra, kad Latvijas Armijas virspavēlnieks Jānis Balodis apstiprināja “Noteikumus par venerisku slimību apkarošanu”, līdz 1921. gada 18. oktobrim, kad izsludināja iekšlietu ministra Alberta Kvieša parakstītos “Pagaidu noteikumus par venerisku slimību apkarošanu”.
- ¹⁰⁷ Drāma “brīvās mīlas priesterieņu” dzīvoklī Liepājā // Jaunākās Ziņas. – 1927. – 8. febr.
- ¹⁰⁸ Likums par laulību // LMKNK. 1921. gads. – 91.–96. lpp. [Pieņemts 1921. gada 1. februārī.]
- ¹⁰⁹ Likums par civiltāvokļu aktu reģistrāciju // LMKNK. 1921. gads. – 100. lpp. [Pieņemts 1921. gada 18. februārī.]
- ¹¹⁰ Kai podoj par latgališim // Latgolas Vārds. – 1922. – 26. jūl.
- ¹¹¹ Turpat.
- ¹¹² *Audzeknis*. Myusu ilands nagrib un nawar iwest ciwil-registrācijas // Latgolas Vārds. – 1923. – 13. jūn.
- ¹¹³ Par ciwillauleibu // Latgolas Vārds. – 1920. – 29. dec.
- ¹¹⁴ *Sabris*. Nelaimīgais pogosta laulību lykums // Latgolas Vārds. – 1922. – 14. jūn.
- ¹¹⁵ Kai podoj par latgališim // Latgolas Vārds. – 1922. – 26. jūl.
- ¹¹⁶ Latgolas Vārds. – 1922. – 12. jūl.
- ¹¹⁷ Turpat. – 3. aug.
- ¹¹⁸ *Trasuns F.* Ciwillaulības un ciwilaktu sarokstu nudalias // Latgolas Vārds. – 1923. – 6. jūn.
- ¹¹⁹ Turpat.
- ¹²⁰ Ciwilaktu nudaliu litā // Latgolas Vārds. – 1923. – 1. aug.
- ¹²¹ Apspride par ciwillaulibom un sarokstu nudaliom // Latgolas Vārds. – 1923. – 28. nov.
- ¹²² *Čirps*. Kodeļ nateik atcaltas dzimts sarokstu nudaļas // Latgolas Vārds. – 1924. – 20. aug.
- ¹²³ *Kūlis P.* Ko devušas dzimtsarakstu nodaļas // Jaunākās Ziņas. – 1924. – 4. jūl.
- ¹²⁴ Turpat.
- ¹²⁵ Ap pagosta “laulību un kristību” // Latgolas Vārds. – 1925. – 14. janv.
- ¹²⁶ *Pastors A., deputats bz-gs.* Pogosta “laulību” litā // Latgolas Vārds. – 1927. – 16. febr.; Lauības un dzimtsarakstu nodaļu likuma grozījumus // Zemgales Balss. – 1927. – 7. dec.; Lauības un dzimtsarakstu lykuma grozījumus // Latgolas Vārds. – 1927. – 14. dec.
- ¹²⁷ Demonstrācija pret ciwillaulibom // Latgolas Vārds. – 1927. – 15. jūn.
- ¹²⁸ *Skujenieks M.* Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gada 10. februārī. – I–III. – Rīga, 1925. – 11. lpp.

- ¹²⁹ *Pastors A., bkgs.* Dzimtsarokstu nudaļas // Latgolas Vārds. – 1928. – 18. jūl.
- ¹³⁰ Pārgrozījumi un papildinājumi likumā par laulību // LMKNK. 1928. gads. – 62. lpp. [Izsludināts 1928. gada 7. martā.]; *Pastors A., Saeimas deputāts, bkgs.* Laulība un civilstovukļa aktu registrācija // Latgolas Vārds. – 1928. – 2. maijs.
- ¹³¹ Pārgrozījumi un papildinājumi Likumā par civilstāvokļa aktu reģistrāciju // LMKNK. 1928. gads. – 62. lpp. [Izsludināti 1928. gada 22. martā.]
- ¹³² Tomēr dažkārt tiesas pirmajā instancē garīdznieku notiesāja, lai gan viņš noteiktajā laikā informēja dzimtsarakstu nodaļu. Tā notiesāja Brigu prāvestu Cercini, kurš pārsūdzēja lietu Tiesu palātā, kur tika attaisnots. Tāpat Biržu prāvestu Kindzuli Latgales apgabaltiesa notiesāja 1928. gadā, bet Tiesu palāta viņu attaisnoja. (*Pastors A., bkgs.* Dzimtsarokstu nudaļas // Latgolas Vārds. – 1928. – 18. jūl.; Lykums par laulību un civilstovukļa aktu registrāciju // Turpat. – 1929. – 20. febr.)
- ¹³³ LVVA, 2412. f., 2. apr., 3. l., 5. lp.
- ¹³⁴ Kāpēc likums neparedz laulības pārkāpēju sodīšanu // Jaunākās Ziņas. – 1938. – 16. sept.
- ¹³⁵ 1932. gadā Pēteris Mednis no Zemgales iesūdzēja sievu mirtiesā par laulības pārkāpšanu, turklāt iesniedza sūdzību prokuroram, ka sieva uzturot neatļautus sakarus ar citiem vīriešiem. Izmeklēšanā tika noskaidrots, ka sūdzība ir ļaunprātīga, jo abi laulātie dzīvoja šķirti. Par tiesas maldināšanu Jelgavas apgabaltiesa vīrieti notiesāja ar piecām dienām arestā. (Iesūdzējais sievu par laulības pārkāpšanu // Zemgales Balss. – 1932. – 27. marts.)
- ¹³⁶ Mozus sūdz Zālamānu par meitas neprecēšanu // Brīvā Zeme. – 1935. – 12. aug.
- ¹³⁷ *Būmanis A.* Vispārējs pārskats par jauno Civillikumu // Prezidenta Ulmaņa Civillikums. Rakstu krājums. – Rīga, 1938. – 100. lpp.)
- ¹³⁸ Kāpēc likums neparedz laulības pārkāpēju sodīšanu // Jaunākās Ziņas. 1938. – 16. sept.
- ¹³⁹ Motivācija – ja “pieviltā sieva publiski sūdz savu sāncensi, nav šaubu, ka ģimenes kopdzīve daudz vairāk cieš, nekā ja viņa to nedarītu”. (Kāpēc likums neparedz laulības pārkāpēju sodīšanu // Jaunākās Ziņas. – 1938. – 16. sept.)
- ¹⁴⁰ *Raskajs L.* Tēmas, par kurām patlaban interesējas visa pasaule // Jaunākās Ziņas. – 1931. – 24. janv.
- ¹⁴¹ Karīna Mihaelis un viņas 1. lekcija Rīgā // Jaunākās Ziņas. – 1926. – 26. maijs.
- ¹⁴² LVVA, 1900. f., 1. apr., 5. l., 21. lp.
- ¹⁴³ *Kundziņš J., māc.* Laulības dzīve tagadnē, [I–V] // Zemgales Balss. – 1930. – 16., 17., 18., 19., 20. jūl.
- ¹⁴⁴ *Strautmanis J., māc.* Par nekristīgu laulības dzīvi un viņas uzlabošanu // Zemgales Balss. – 1935. – 23., 24., 25. okt., 1. nov.
- ¹⁴⁵ LVVA, 1536. f., 36. apr., 78. l., 1. lp.
- ¹⁴⁶ Turpat.
- ¹⁴⁷ Mūsdienu sievietes traģika (Lasītāju pārdomai un apcerei) // Jaunākās Ziņas. – 1936. – 29. febr., 7., 11., 14., 18., 21., 28. marts, 4., 18., 25. apr., 2. maijs.
- ¹⁴⁸ Myusdīnu tragika // Latgolas Vārds. – 1936. – 8. apr.
- ¹⁴⁹ Šķirtie vīri zaudēs darbu // Rīts. – 1940. – 24. janv.

Ineta Lipša

PUBLIC MORALITY IN LATVIA IN THE FACET OF PROBLEMS OF DEMOGRAPHY, 1918–1940

Summary

The First World War brought about a considerable disproportion in the male and female population of Latvia aged between 20 and 24. Although women in general outnumbered men only by 4.8% in 1920 and by 3.2% in 1935, nevertheless in the first years after the war there were much more young girls of marriageable age (between 20 and 29) than young men who would marry them. But in the most disadvantageous position were young girls born between 1896 and 1900, i.e. those who in 1920 had reached the age of 20 to 24. In this age group females outnumbered males by 38 343 and by 24 854 in the age group between 25 and 29.

The birth-rate was estimated as low. Between 1922 and 1927 there were more than 40 000 births yearly and approximately 35 000 births in the 2nd half of the 1930s, but in 1938 the birth-rate reached the level of 1921. Therefore people considered divorce a disturbing phenomenon. Thus the problem of single men (up to the age of 35), and of singles of both sexes after the age of 35, was a constant source of anxiety to society, as well as a source of public discussions of sinfulness of unproductive sexual activity and demands to limit the number of single and divorced people.

In the context of female predominance every single male in the reproductive age group was viewed as a potential offender to the nation. The chairman of the Constitutional Assembly Jānis Čakste was the first who publicly spoke to the problem of single men on 17 November 1919. After that there were numerous proposals to levy a special tax on bachelors and small families which came forth until the soviet occupation.

In the course of five years (from 1920 to 1925) the disproportion in the male and female population lessened and statisticians concluded that it was within normal even for young people of marriageable age. Nevertheless people continued to pay attention to the single men's problem, using deep-rooted stereotypes which were furthered by businessmen who viewed this theme as attractive advertisement. Thus people considered it possible to discuss in public the single men's problem, connecting it with sexuality, namely with right or wrong sexual orientation. The single men's problem reflects also the prevailing patriarchal notions about role of sexes. There is no reason to speak about equality of women in the 1920s. They were not supposed to pay any "spinster tax" because of the prevailing patriarchal notions and belief that men, not women were responsible for being single. This stance was carried on even in 1937. The authoritarian regime intended to change that policy

at the end of the 1930s, but the soviet occupation interrupted the plan which was already worked out.

Between 1928 and 1938 approximately 16 000 marriages were registered in Latvia. Although two thirds of the population of Latvia lived in the country, there were registered approximately as many marriages as in the towns where only one third of the population lived. So countrymen got married more seldom than citizens who not only got married but also divorced more frequently. Only 25.6% (in 1928) and 29.1% (in 1938) of divorced marriages in Latvia were registered in the country. The largest number of divorced marriages was registered in Riga, but there was registered the largest number of marriages as well. One of the reasons for marrying was the belief that sexual intercourse should take place only between married people. Thus people tried to align their behaviour with patriarchal norms of conduct, but the reasons for obtaining a divorce were different. The majority of middle-class women actively and successfully defended the traditional institute of marriage and disclaimed "illegal conjugal life." The attitude to the so-called "free love" testifies in favour of the traditional notions that were particularly obvious in Latgale (eastern Latvia).

The attitude of Catholic inhabitants of Latgale to the Law on Marriage and the Law on Registration of Civil Status Acts that were passed in 1921 reveals people's notions of such private topic as sexual relations. These laws forbade priests to marry couples who had not registered at the registry office and obliged them to inform the registry office about the marriage within seven days, as well as forbade to baptize newborn children without preliminary registration at the registry office and to issue birth certificates. The Catholic Church looked upon these laws as an interference of the secular power into matters of sacrament. The majority of Latgallians considered these laws disgusting and some of them even tried to achieve the amendment of these laws in the course of eight years, and some clergymen, on their hand, infringed both laws and were tried and served their terms. In a word, Catholics in Latgale equated the civil marriage with the so-called "free love." In their opinion, a marriage registered at the registry office was the same as dissolute sexual conduct. Therefore many pagasts (civil parish) councils of Latgale (for example, 18 of 22 pagasts councils of Rēzekne District) protested against both laws. As a result Saeima amended them in 1928.

In seeking the best solution to the divorce problem the department of social welfare of Riga municipality even proposed not to keep or not to engage divorced husbands in the employment of the municipality. The press commented it as follows: divorced men would lose their jobs. Although the proposal was refused nevertheless it testifies to the fact that some officials were ready to interfere even in the family matters.

Gatis Krūmiņš

DAŽI JAUNI FAKTI PAR 1949. GADA MARTA DEPORTĀCIJAS ORGANIZĒŠANU UN KOLEKTIVIZĀCIJU

Līdz šim visdetalizētāko pārskatu par PSRS okupācijas režīma organizēto Latvijas iedzīvotāju izsūtīšanu uz attāliem PSRS apgabaliem, kas notika 1949. gada 25. martā, sniedz Latvijas Valsts arhīva (LVA) izdevums "Aizvestie".¹ Šajā monumentālajā izdevumā ir publicēti un analizēti ne tikai visi svarīgākie šobrīd pieejamie ar deportāciju saistītie dokumenti, bet arī ziņas par visiem izsūtītajiem. Neapšaubāmi, šis izdevums, kurš kopā ar identisku darbu par 1941. gada 14. jūnija deportāciju veido trīs apjomīgus sējumus, ir viens no nozīmīgākajiem projektiem Latvijas vēstures iemūžināšanā pēc mūsu valstiskās neatkarības atjaunošanas. Vienlaikus jākonstatē, ka ar deportāciju organizēšanu un realizāciju saistīto jautājumu izpēti nebūt nevar uzskatīt par pabeigtu. Tiek apzināti arvien jauni dokumenti, kas ļauj paplašināt un padziļināt mūsu zināšanas par šiem Latvijas tautai traģiskajiem notikumiem. Daudzi dokumenti, kuri atrodas dažādos Krievijas arhīvos, joprojām nav apzināti. Ievērojama daļa 20. gadsimta četrdesmitos gadus raksturojošu dokumentu kā slepena joprojām pētniekiem nav pieejama. Šī raksta mērķis ir darīt zināmus vēsturniekiem un plašākai sabiedrībai vairākus dokumentus, kurus autoram izdevās atrast Krievijas Sociālpolitiskās vēstures arhīva fondos Maskavā 2008. gada maijā. Jau iepriekš, veicot pētījumus un iepazīstoties ar dokumentiem Latvijas Valsts arhīvā, konstatēju, ka Latvijas PSR varas institūcijām ir bijusi intensīva sarakste ar Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas (VK(b)P CK) Lauksaimniecības nodaļu, tāpēc izmantoju izdevību iepazīties ar šīs struktūras dokumentiem Maskavā. Jāpiebilst, ka vairākas aprakstu lietas līdz šim nebija piesaistījušas neviena vēstures pētnieka uzmanību. Tas lieku reizi apliecina, ka ir kļūdaini meklēt dokumentus par nozīmīgāko lēmumu sagatavošanu 20. gadsimta četrdesmitajos – piecdesmitajos gados vienīgi PSRS valdības, kā arī Komunistiskās partijas Biroja un Sekretariāta fondos.

Nozīmīgākais dokuments, kuru uzskata par atskaites punktu 1949. gada 25. marta deportācijas organizēšanā, ir PSRS Ministru padomes 1949. gada 29. janvāra lēmums *“Par kulaku un viņu ģimeņu, nelegālā stāvoklī esošo bandītu un nacionālistu ģimeņu, bruņotās sadursmēs nošauto un notiesāto bandītu ģimeņu, legalizējušos bandītu, kas turpina naidīgu darbību, un viņu ģimeņu, kā arī represēto bandītu atbalstītāju ģimeņu izsūtīšanu no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas teritorijas”*.² Ar to ne tikai tika pieņemts lēmums par izsūtīšanu, bet arī noteikts izsūtāmo skaits no katras republikas (no Latvijas – 39 000 cilvēku), norādīti rajoni, kuros izsūtītie jāizvieto, kā arī dots precīzs akcijas realizācijas laiks – no 20. līdz 25. martam. Zīmīgi, ka lēmuma pirmajā punktā teikts, ka tas pieņemts pēc Lietuvas, Latvijas un Igaunijas komunistisko partiju un ministru padomju priekšlikuma, savukārt Latvijas PSR Ministru padomes 1949. gada 17. marta lēmumā *“Par kulaku ģimeņu izsūtīšanu ārpus Latvijas PSR”* norādīts, ka tas pieņemts saskaņā ar PSRS Ministru padomes 1949. gada 29. janvāra lēmumu.³ Līdz ar to abas institūcijas atsauca viena uz otru, bet atbildību par šo “iniciatīvu” neuzņemas. To, ka Latvijas PSR varas iestāžu lomas deportācijas gatavošanā izpētei līdz šim trūkst dokumentālu liecību, atzinis arī LVA vecākais referents J. Riekstiņš.⁴ Vienlaikus viņš pieņem, ka *“deportācijas iecerē un gatavošanā LK(b)P CK [Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālā komiteja. – G. K.] loma ir bijusi daudz lielāka, nekā tas tagad ir redzams arhīvu dokumentos”*.⁵ Līdz šim plašāk ir zināmi tikai fakti par to, ka Igaunijas PSR vadība centās nepieļaut Igaunijas iedzīvotāju izsūtīšanu ārpus tās teritorijas, piedāvājot (1948. gada 21. oktobrī) PSRS vadībai organizēt Igaunijas iekšienē tā sauktos kulaku ciematus, kuros tiktu ieviests komandanta režīms un stingra kontrole.⁶ Taču PSRS vadība šo ideju principiāli noraidīja, pēc tam Igaunijas Komunistiskās partijas vadītājs N. Karotamms pasteidzās šo “kļūdu” labot, 1949. gada 17. janvārī PSRS MP priekšsēdētājam J. Staļinam piedāvājot *“izdarīt pagriezienu šajā politikā [..], izsūtīt kulakus un viņu ģimenes”*.⁷ N. Karotamms arī tālredzīgi norādīja, ka *“izsūtīšanu vajag rūpīgi sagatavot un veikt vēl līdz 1949. gada pavasara sējai. Ļoti būtiski ir tas, lai šis pasākums notiktu vienlaicīgi Igaunijas, Latvijas un Lietuvas PSR”*.⁸ Nākamajā dienā – 1949. gada 18. janvārī J. Staļins tikās ar visiem trim Baltijas valstu komunistisko partiju vadītājiem. Tikšanās ilga tikai 45 minūtes, un tā bija pēdējā reize, kad “baltiešiem” bija tas gods tikties ar J. Staļinu.⁹ Šajā reizē arī tika panākti Baltijas vadības “priekšlikumi” iedzīvotāju izsūtīšanai.

Kā jau tika atzīmēts, par Latvijas PSR vadības attieksmi pret deportācijām pagaidām ir maz informācijas. Lielāku skaidrību šajā jautājumā vieš vairāki VK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļas dokumenti. Pirmkārt tie precīzi norāda, ka kolektivizācija bija viens no tiem jau-

tājumiem, kuru risinājumu stingri kontrolēja Maskava. Uz Baltiju tika nosūtīti īpaši pārstāvji, lai iepazītos ar situāciju. Lēmumi tika pieņemti VK(b)P CK Sekretariāta līmenī, to pierāda VK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļas vadītāja A. Kozlova 1948. gada 2. decembra ziņojums VK(b)P CK sekretāram G. Maļenkovam, kurā norādīts, ka, *“lai iepazītos ar kolektivizāciju Latvijas PSR, saskaņā ar Jūsu rīkojumu uz Latvijas partijas organizāciju tika nosūtīts VK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļas instruktors biedrs P. Ļeļikovs. Biedra Ļeļikova ziņojumu nododu Jūsu izskatīšanai.”*¹⁰ P. Ļeļikovs Latvijas PSR atradās 1948. gada oktobrī – novembrī, minētais ziņojums tapa novembrī. Tas bija izsmeļošs pārskats par situāciju Latvijas PSR uz 13 lappusēm, un tajā analizēta ne tikai kolektivizācija, bet arī Latvijas PSR vadības un vietējo komunistu attieksme pret aktuāliem jautājumiem. **Dokuments liecina, ka LK(b)P vadība nebija deportācijas atbalstītāja, centās šo akciju, kā arī viensētu likvidāciju un ciematu būvi vismaz novilcināt.** Lūk, kā P. Ļeļikovs atreferē sarunu ar Latvijas Komunistiskās partijas vadītāju J. Kalnbērziņu un citiem LK(b)P vadītājiem: *“Centrālkomitejā biedrs Kalnbērziņš sarunā ar mums paziņoja, ka pēc viņa aprēķiniem kolektivizācija var beigties 1951.–1952. gadā. Tālāk viņš teica, ka kulakam Latvijā ir savas īpatnības. Tas nozīmē – viņš ir cieši saistīts ar inteliģenci – skolotājiem, ārstiem, agronomiem, advokātiem utt. Inteliģence – tie ir kulaku bērni vai bagāto zemnieku radi. Tāpēc kulaku izsūtīšana neglābjami skars inteliģenci. Pie tam Kalnbērziņš atsaucās uz Lietuvas PSR, kur, pēc viņa vārdiem, daļu kulaku jau izsūtīja, bet lietas nevis uzlabojās, bet pasliktinājās. “Lietuvā,” saka Kalnbērziņš, “CK sekretārs pa galvaspilsētu brauc bruņumašīnā, bet es savā pilsētā kājām staigāju.”*

Citā sarunā Kalnbērziņš teica, ka, līdzko kolektivizācija sasniegs 30–40%, viņš ierosinās jautājumu par kulaku izsūtīšanu ārpus republikas teritorijas republikas valdībai.

*Patlaban Latvijas PSR gandrīz netiek būvēti kolhoznieku ciemati. Pēc Latvijas Komunistiskās partijas sekretāru domām, jautājums par kolhoznieku ciematu būvi nav jāizvirza kā prioritārs uzdevums. Šis jautājums, pēc viņu domām, tiks risināts pakāpeniski un aizņems ilgāku laiku.”*¹¹

P. Ļeļikovs Latvijā atrada arī deportāciju piekritējus: *“Apriņķu un pagastu partijas un padomju organizāciju darbinieki, ar kuriem runājām, uzskata, ka attiecībā pret kulakiem jāpieņem singrāki mēri. Viņi uzskata, ka kulaku pārvietošana pagastu vai apriņķu robežās nedod rezultātu, jo kulaki saglabā zināmu politisku ietekmi un ir visa veida bandītisku grupu rezerve.*

Talsu apriņķa partijas sekretārs biedrs Sēja uzskata: “Lai labāk cīnītos ar bandītiskām grupām un vācu [! – G. K.] buržuāziski nacionālistisko pagrīdi, kā arī stabilizētu situāciju kolhozos, nepieciešams likvidēt bandītisko grupu un citu naidīgo elementu bāzi. Kulaku pārvietošana

no pagasta uz pagastu, pārbraukšana uz pilsētu – tie ir tikai pagaidu pasākumi (полумера), nepieciešams tos izsūtīt ārpus republikas.”

Jelgavas apriņķa partijas sekretārs biedrs Tropņikovs šajā jautājumā teica: “Liekas, ka Latvijas PSR apstākļos pienācis laiks pieņemt stingrākus mērus pret kulakiem, pēc veco republiku pieredzes tos izsūtīt no Latvijas, ar to atrisināsies arī otrs jautājums – viņi nebūs kolhozu masīvos.””¹²

Loģiski var izskaidrot, kāpēc totalitārais režīms vērsās pret tiem, kuri aktīvi pretojās okupācijas varai, bet nekādai loģikai nepakļaujas tā sauktā kulaku apkarošana. Šī no PSRS trīsdesmito gadu sākumā realizētās kolektīvizācijas pārmantotā dogma tika no Maskavas īpaši modri uzraudzīta. Tā sauktie kulaki – vienkāršie zemnieki bija iedzīti pilnīgā strupceļā. Ar nacionalizācijām aplaupīti un ekonomiskās un nodokļu politikas izputināti, šie cilvēki pat nedrīkstēja kļūt par kolhozu biedriem. Tiesiski viņi bija izsludināti ārpus likuma; analizējot okupācijas varas attieksmi pret šo cilvēku grupu, tā atbilst genocīdam pēc visiem starptautiskajiem standartiem. Šīs situācijas absurdim nespēja izprast daudzi vietējie okupācijas varas darbinieki. Par šo bīstamo antipartejisko nostāju ziņoja arī P. Ļeļikovs: “Partijas, padomju un lauksaimniecības organizācijas pielāvušas kulaku un citu klasu ziņā naidīgu elementu iekļūšanu kolhozos. Sakarā ar kolektīvizācijas sākumu zemnieku kulaku un turīgā daļa mainījusi taktiku, kulaki paši bieži izrāda aktivitāti kolhozu dibināšanā. Kulaki ir iniciatīvu grupu priekšgalā, [...] ieņem amatus. Tas notiek tāpēc, ka partijas, padomju un lauksaimniecības organizācijās nav pareiza attieksme pret kulakiem, kur uzskata, ka, ja kulaks ir mierīgs attiecībā pret padomju varu, tad šādu saimniecību var paturēt kolhozā un neuzskatīt par kulaku saimniecību.

LK(b)P CK sekretāram biedram A. Ņikonovam tika uzdots šāds jautājums: “Lūdzu izskaidrot – vai Padomju Latvijā ir ierobežojumi kulaku noteikšanā? Vai var iedalīt lojālos un nelojālos? Piemērs: saimniecība tika pakļauta divām reformām, saimniecības vadītājs ir mierīgs attiecībā ar padomju varu, pirmais iestājas kolhozā, nodod kolhozam visu, kas apvienojams. Apriņķa darbinieki uzskata, ka tādu saimniecību var pagaidām paturēt kolhozā. Vai tas būs pareizi?” Šis jautājums, kuru uzdeva Priekules MTS direktors, zināmā mērā atspoguļo ievērojamas partijas – padomju aktīva daļas viedokli.”¹³

Lielā mērā vadoties no sava darbinieka ziņojuma, VK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļa turpināja deportācijas un kolektīvizācijas jautājuma tālāku virzību. 1948. gada 21. decembrī VK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļas vadītājs A. Kozlovs nosūtīja VK(b)P CK sekretāram G. Maļenkovam dokumentu ar nosaukumu “Par kolhozu celtniecību Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR”, kurā teikts: “Ar mērķi turpināt kolektīvizācijas attīstību un organizatoriski saimnieciski nostiprināt esošos Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR kolhozus, VK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļa uzskata par mērķtiecīgu:

1. *Nemot vērā, ka Lietuvā, Latvijā un Igaunijā ir nobrieduši apstākļi vēl plašākai kolhozu celtniecībai, realizēt kulaku un aktīvo vācu atbalstītāju izsūtīšanu ārpus Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR uz PSRS attāliem rajoniem.*

2. *Paplašināt MTS tīklu un palielināt traktoru ieviešanu.*

3. *Organizēt politisku masu un organizatorisku darbu zemnieku vidū.*²¹⁴

Balstoties uz savu darbinieku ziņojumiem, A. Kozlovs apkopoja informāciju un to nosūtīja VK(b)P CK sekretāram G. Maļenkovam. Cita starpā viņš konstatēja, ka “galvenā kļūda, kuru ir pieļāvuši Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR partijas, padomju un zemes orgāni, ir **kulaku un citu klasu ziņā naidīgu elementu iekļūšanas kolhozos nepamanīšana**”.¹⁵ Noklusējot iebildumus par kulaku diskriminēšanu un izsūtīšanu, A. Kozlovs secināja: “Daudzi partijas un padomju apriņķu un pagastu darbinieki uzskata, ka kulaku pārvietošana no vienas vietas uz otru pagasta vai apriņķa robežās nedod vēlamo rezultātu, jo kulaki turpina saglabāt zināmu politisko ietekmi zemnieku vidū un turpina būt dažādu bandītisku grupu rezerve. Turklāt **lidz ar kolektivizācijas pieaugšanu kulaku pārvietošana pagastu un apriņķu robežās turpmāk kļūs neiespējama**.”¹⁶ Šis ir ļoti atklāts un paties atzinums – okupācijas vara atzina par liekiem, kaitīgiem un nederīgiem apmēram 40 tūkstošus Latvijas iedzīvotāju, par pamatkritēriju nosakot viņu sociālo izcelsmi, nevis naidīgumu pret pastāvošo iekārtu. Lielākā daļa nepašaubāmi būtu pieņēmusi okupācijas varas spēles noteikumus un būtu “brīvprātīgi” iestājusies kolhozos, taču pat šī izvēles iespēja tika liegta.

A. Kozlovs analizēja arī tā saukto igauņu iniciatīvu par kulaku atstāšanu Igaunijas teritorijā: “Igaunijas K(b)P CK un Igaunijas PSR MP iesniegušas VK(b)P CK priekšlikumus cīņai ar kulakiem. Viņi piedāvā ieviest kulakiem, vācu atbalstītājiem un viņu ģimenes locekļiem pasu ierobežojumus, lai laupītu tiem iespēju nokļūt aizliegtos rajonos un pierobežā. Aizliegt kulakiem un vācu atbalstītājiem nekustamā īpašuma, liellopu, zirgu un lauksaimniecības inventāra pārdošanu, uzliekot kriminālatbildību par šo noteikumu neievērošanu. Turpmāk, kolektivizācijai pieaugot, veikt kulaku un vācu atbalstītāju piespiedu pārvietošanu uz noteiktiem Igaunijas PSR rajoniem, kur tiem tiks izveidoti speciāli ciemati ar Valsts Iekšlietu ministrijas noteiktu komandanta režīmu.

VK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļa uzskata šos Igaunijas K(b)P CK un Igaunijas PSR MP priekšlikumus cīņai pret kulakiem par nepieņemamiem. Šie priekšlikumi neatrisina tādus uzdevumus kā vienlaicīgu triecienu pa kulakiem un viņu izolēšanu no darba zemniekiem. Šādos apstākļos kulaks vēl spēj saglabāt savu politisko ietekmi uz zemniekiem, bet republikas iekšienē izveidoti kulaku ciemati var kļūt par dažādu provokatīvu baumu un pretpadomju baumu avotiem.”¹⁷ Lai arī Igaunijas

varas iestādes savu pārdošību 1949. gada janvārī steidza labot, šis un citas “kļūdas” tika paturētas prātā – un gadu vēlāk Igaunijas PSR partijas un valdības vadītāji savu amatu zaudēja.

Galvenais A. Kozlova secinājums bija: *“Pašreiz Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR ir nobrieduši labvēlīgi apstākļi kolektivizācijas atīstībai.”*¹⁸

VK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļā tika sagatavots VK(b)P CK lēmumprojekts (divi varianti) “Par kolhozu celtniecību Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR”, kurš 1948. gada 21. decembrī tika iesniegts G. Maļenkovam. No šā lēmumprojekta vēlāk tapa abi zināmie PSRS vadības dokumenti – 1949. gada 28. janvāra PSRS MP lēmums *“Par palīdzības pasākumiem Lietuvas PSR, Latvijas PSR un Igaunijas PSR lauksaimniecībai”* un 1949. gada 29. janvāra lēmums *“Par kulaku un viņu ģimeņu, nelegālā stāvoklī esošo bandītu un nacionālistu ģimeņu, bruņotās sadursmēs nošauto un notiesāto bandītu ģimeņu, legalizējušos bandītu, kas turpina naidīgu darbību, un viņu ģimeņu, kā arī represēto bandītu atbalstītāju ģimeņu izsūtīšanu no Lietuvas, Latvijas un Igaunijas teritorijas”*. Lauksaimniecības nodaļas 1948. gada 21. decembra lēmumprojektā abi lēmumi bija apvienoti vienā,¹⁹ pirmajā–ceturtajā punktā runa bija par kolhozu celtniecības veicināšanu, papildu līdzekļu piešķiršanu kolhoziem un jaunu MTS veidošanu, politisko nodaļu veidošanu pie MTS, bet piektais skanēja šādi: *“Ņemot vērā, ka kulaki pretojas kolhozu veidošanai, apmelo kolhozus un sabotē partijas un valdības pasākumus, kas traucē kolhozu veidošanu, atzīt par nepieciešamu veikt kulaku un viņu ģimenes locekļu izsūtīšanu ārpus Lietuvas, Latvijas un Igaunijas PSR, veicot šo pasākumu vienlaicīgi visās šajās republikās pirms šā gada pavasara sējas.*

*Uzdot republiku partiju CK un MP kopīgi ar PSRS Valsts drošības ministriju un PSRS Iekšlietu ministriju iesniegt savus priekšlikumus VK(b)P CK un PSRS MP par šī pasākuma organizācijas termiņiem un kārtību.”*²⁰

Jāatzīst, ka, tiklīdz atslāba tiešs okupācijas režīma centrālo varas iestāžu spiediens no Maskavas, Baltijas republiku vadība, neskatoties uz tās vadošo kadru rūpīgu iepriekšēju atlasīšanu, sāka realizēt patstāvīgāku politiku. Tā, piemēram, 1944. gadā, vēl pirms atgriešanās Latvijas teritorijā, LK(b)P CK sekretārs J. Kalnbērziņš VK(b)P CK ar visai lielu entuziasmu rakstīja par kolhozu veidošanas perspektīvām, bet drīz pēc atgriešanās Latvijā – jau 1946. gadā bija novērojama tendence censties realizēt patstāvīgāku politiku. Tikai aktīva VK(b)P CK Latvijas biroja vadības iejaukšanās šīs tendences uz laiku apturēja. Taču pēc VK(b)P CK Latvijas biroja izformēšanas 1947. gadā atkārtotās iepriekšējā situācija – 1948. gada sākumā Latvijas PSR vadība atkal sāka novirzīties no partijas ģenerālās līnijas gan lauksaimniecības politikā,²¹ gan cenšoties atjaunot nesen (1946. gadā) par buržuāzisko

nacionālismu no amata atlaistā LK(b)P CK 3. sekretāra J. Jurgena ietekmi. Bija nepieciešama īpaša vizīte pie J. Staļina, kā arī tīrīšanas Igaunijas PSR vadībā 1949.–1950. gadā, lai atkal piespiestu Latvijas PSR vadību kļūt paklausīgu. Nākamā patstāvības pieaugšanas reize bija jau pēc J. Staļina nāves – piecdesmito gadu otrajā pusē, kas beidzās jau ar daudz nopietnākām, labi zināmām sekām 1959. gadā.

SECINĀJUMI

1. Iniciatīva par 1949. gada 25. marta deportāciju nepārprotami nāca no centrālajām PSRS varas institūcijām Maskavā.

2. Sākotnējo darbu, nosūtot darbiniekus uz Baltiju un izstrādājot nepieciešamos likumprojektus, veica VK(b)P CK Lauksaimniecības nodaļa 1948. gada otrajā pusē.

3. Dokumenti pierāda, ka 1949. gada 25. marta deportācija bija visciešākajā veidā saistīta ar lauksaimniecības kolektivizāciju.

4. Sākotnēji Baltijas padomju republiku vadība (vismaz Latvijā un Igaunijā) centās no iedzīvotāju deportācijām izvairīties vai tās vismaz novilcināt, taču pēc Maskavas izdarīta spiediena (vizīte pie paša J. Staļina) bez ierunām piekrita to realizācijai.

5. Okupācijas varas realizētā politika attiecībā pret ievērojamu Latvijas zemniecības daļu, faktiski to izsludinot ārpus likuma un visbeidzot deportējot no Latvijas teritorijas, bija diskriminācija ar genocīda pazīmēm.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Aizvestie. – Latvijas Valsts arhīvs, 2007.

² Turpat. – 82., 83. lpp.

³ Turpat. – 97. lpp.

⁴ Turpat. – 21. lpp.

⁵ Turpat.

⁶ Krievijas Sociālpolitiskās vēstures arhīvs (turpmāk – KSVa), 17. fonds, 138. apraksts, 8. lieta, 161. lapa.

⁷ Aizvestie. – 19. lpp.

⁸ Turpat.

⁹ Зубкова Е. Прибалтика и Кремль. – Москва, 2008. – С. 145.

¹⁰ KSVa, 17. f., 138. apr., 8. l., 140. lp.

¹¹ Turpat, 153. lp.

¹² Turpat, 152. lp.

¹³ Turpat, 145. lp.

¹⁴ Turpat, 154. lp.

¹⁵ Turpat, 160. lp.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ Turpat, 161. lp.

¹⁸ Turpat.

- ¹⁹ 1948. gada 28. decembrī PSRS MP pieņēma atsevišķu lēmumu “Par palīdzību Latvijas PSR kolhoziem, sovhoziem un MTS”, kurā bija izklāstīts plāns par plašu finansiālu un tehnisku palīdzību Latvijas PSR kolektivizācijas laikā, kā arī akceptēti vairāki Latvijas PSR vadības priekšlikumi par izmaiņām lauksaimniecības pārvaldē sakarā ar kolhozu skaita palielināšanos. (Sk. KŠVA, 17. f., 138. apr., 7. l., 19.–27. lp.)
- ²⁰ KŠVA, 17. f., 138. apr., 8. l., 168. lp.
- ²¹ Jau 1946. gadā VK(b)P CK Latvijas biroja vadība norādīja Latvijas PSR vadībai, ka “*mums tagad kolhozi jābūvē*”, 1947. gadā biroja darbinieki uzsāka aktīvu darbu kolektivizācijas gatavošanā, šo sfēru bez pārspilējuma var nosaukt par biroja 1947. gada darbības prioritāti.

Gatis Krūmiņš

SOME NEW FACTS ABOUT THE ORGANIZATION OF THE DEPORTATION OF MARCH 1949 AND COLLECTIVIZATION

Summary

The deportation of 1949 was one of the most tragic episodes in the history of the Baltic States. Documents found in the Sociopolitical State Archives of the Russian Federation presented new facts and nuances. In 1948, the Agricultural Department of the Central Committee of the Soviet Communist Party (CPSU) in Moscow worked out a scheme of collectivization, i.e. organization of collective farms (sovkhozes and kolkhozes) in the Baltic republics. Previous to collectivization thousands of the so-called “kulaks” and their families had to be deported to Siberia in order to neutralize possible obstructionists. The first reaction of the Baltic communist party leaders to the planned deportation was negative but after pressure from the “centre” and an audience “granted” to them by Joseph Stalin all three first secretaries of the Baltic communist parties acquiesced in this scheme. The soviet government officials strictly saw to the political and economical discrimination of the “kulaks” (in fact the owners of the most prosperous farms and their families). This policy of the soviet regime culminated on 25 March 1949 when in accordance with the scheme thousands of families of Baltic farmers were deported to Siberia.

Iesniegts 26.09.2008.

VĒSTURES AVOTI

LATVIJAS ARMIJA ATBRĪVOŠANAS CĪŅU PIRMAJOS MĒNEŠOS

Šogad aprit 90. gadskārta kopš Latvijas armijas dibināšanas. Tieši mūsu valsts bruņotajiem spēkiem jāpateicas par to, ka vēstures posms, kuru Latvijas historiogrāfijā dēvē gan par Atbrīvošanās cīņām, gan Neatkarības karu, gan Brīvības cīņām, beidzās ar visu Latvijas iekšējo un ārējo ienaidnieku sakāvi un valsts teritorijas atbrīvošanu. Šim uzvarām sekoja valsts starptautiskā atzīšana un divdesmit mierīgas attīstības gadi, kurus pārtrauca padomju okupācija. Atbrīvošanās cīņas (1918–1920) ir vienīgais karš, kurā latviešu karavīri gājuši cīņā zem savas valsts karoga krāsām, savas valsts armijas rindās.

Sava laika vēstures liecības ir arī fotogrāfijas, tapušas šajā mūsu valstij tik nozīmīgajā vēstures periodā. Turpinot iepriekšējos žurnāla numuros aizsākto Latvijas Kara muzeja krājuma fotomateriālu publicēšanu, šoreiz piedāvājam ielūkoties fotogrāfijās, kas tapušas Latvijas Atbrīvošanas cīņu pirmajos mēnešos, neilgi pēc valsts proklamēšanas.

Latvijas valsts proklamēšana notika laikā, kad tās teritorija bija okupēta, kad saira impērijas, kad tikko bija norimis 1. pasaules karš. Kā vēlāk atzina daudzi šo notikumu aculiecinieki un pētnieki, tas bija “skaisto ilūziju laiks”.¹ ASV prezidenta Vudro Vilsona 14 punktu deklarācija par brīvību visām tautām – lielām un mazām – šo “skaisto ilūziju laiku” tikai pastiprināja.²

Veidojot Ministru kabinetu, sākumā nebija paredzēts kara jeb apsardzības ministra postenis, jo Latvijas Tautas padome (LTP) tobrīd vismazāk domāja par jaunās valsts aizsardzību. LTP politiskās platformas 6. pantā “Valsts aizsardzība” bija teikts: “Latvijas tautas milicija

¹ *Krīpēns A.* Kalpaka bataljons un Baloža brigāde. – Belmore, N.S.W., Austrālija, [b.g.]. – 13. lpp.; *Bambals A.* Apsardzības ministrijas pirmie soļi latviešu nacionālā karaspēka veidošanā // Latvijas Arhīvi. – 1998. – Nr. 1. – 51. lpp.

² *Seskis J.* Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara notikumu norisē: atmiņas un apcerējumi (1914–1921). – Rīga, 1991. – 153. lpp.

(apsardzības spēks) dibināma uz iesaukšanas pamatiem, neizslēdzot brīvprātīgu pieteikšanos.”³ Milicija bija paredzēta iekšējās kārtības uzturēšanai, un tā pakļautos iekšlietu ministram. Sākotnēji Pagaidu valdībā pat nebija paredzēts apsardzības (kara) ministra postenis. Kara lietu pakļautība Pagaidu valdības iekšlietu ministram (latviešu bruņoto vienību formēšana tika uzticēta šīs ministrijas apsardzības nodaļai) ātri izrādījās neefektīva, un 1918. gada 22. novembrī izveidoja atsevišķu Apsardzības ministriju, par kuras pagaidu pārvaldītāju iecēla apakšpulkvedi (pulkvedi-leitnantu) Robertu Dambīti, 6. decembrī ministra amatam nominējot Jāni Zālīti, savulaik vienu no strēlnieku bataljonu organizētājiem un bijušo Krievijas valsts domnieku.⁴

Tūlīt pēc Latvijas proklamēšanas Pagaidu valdība vilcinājās veidot savas karaspēka vienības, jo tika deklarētas miermīlīgas un draudzīgas attiecības ar visām kaimiņvalstīm, ieskaitot Padomju Krieviju. Tomēr šo vienību nepieciešamību diktēja svarīgi iekšpolitiskie un ārpolitiskie apstākļi. Latvija bija vācu okupācijas varā, un faktiskais noteicējs bija Vācijas valdības 15. novembrī ieceltais pilnvarotais pārstāvis Augusts Vinnigs. Saskaņā ar 1918. gada 11. novembra Kompjēnas pamiera noteikumiem pēc Sabiedroto prasības Austrumu frontē esošajam vācu karaspēkam vajadzēja palikt Baltijā kā drošības garantam pret lielinieku eventuālo uzbrukumu rietumu virzienā. Līdz ar to mainījās šeit dislocētā Vācijas karaspēka statuss – no okupācijas armijas tas, vismaz formāli, transformējās par kārtības uzturēšanas garantu, lai gan reālā situācija bija tāla no vēlamās.

Stratēģiskā situācija aizvien pasliktinājās, Latgali jau bija ieņēmusi Sarkanā armija, bet vācu karaspēks šo Latvijas daļu vienkārši pameta.⁵ 7. decembrī apsardzības ministrs J. Zālītis Latvijas Pagaidu valdības vārdā noslēdza līgumu ar Vācijas valdības ģenerālpilnvaroto A.Vinnigu par landesvēra (*Landeswehr* – latv.: zemessardze) – īpaša karaspēka dibināšanu un sastāvu.⁶ Saskaņā ar līgumu landesvērā bija paredzēts izveidot 26 kājnieku rotas un 6 artilērijas baterijas, kuras būtu komplektētas pēc nacionālā principa, t.i., 18 latviešu, 7 vācu un 1 krievu kājnieku rota, 3 latviešu un 1 vācu artilērijas baterija. Bija plānots savākt karaspēku ar 6000 brīvprātīgajiem. Landesvēra komandu un pavēļu valoda būtu atbilstoša tautībām – latviešu, vācu un krievu. Vienošanās paredzēja, ka vācu vienībās varēja stāties vietējie vācbaltieši, kuri bija Vācijas pavalstnieki un līdz tam dienēja Vāci-

³ Dokumenti stāsta. Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas / Sast. V. Bērziņš. – Rīga, 1988. – 57., 58. lpp.

⁴ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 1468. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.

⁵ Turpat, 1899. f., 2. apr., 268. l., 30.–32. lp.

⁶ Turpat, 278. l., 10.–14. lp.

jas armijā.⁷ Par jaunizveidotā karaspēka, kuru oficiāli nosauca par Baltijas landesvēru, komandieri plānoja iecelt neitrālas valsts – Zviedrijas virsnieku, tomēr beigās par landesvēra komandieri kļuva vācu armijas majors Šaiberts.⁸ Landesvēra vācu vienību formēšana sākās jau novembra sākumā: 1. Rīgas rota tika saformēta 12. novembrī, Trieciena nodaļa – 11. novembrī, bet 2. un 3. Rīgas rota un fon Rādena rota – novembra beigās. Šīs vienības veidoja vietējie vācbaltieši.

Latviešu tautas vairākums noraidīja sadarbību ar vācu okupantiem, un tāpēc latviešu rotu formēšana norisa neapmierinoši. Latgalē to formēšanu nepaspēja uzsākt. 8. decembrī sāka Cēsu rotas – pirmās latviešu karaspēka vienības formēšanu Cēsīs. Rotas pirmais komandieris bija virsleitnants Arturs Jansons.

10. decembrī Rīgā sāka Instruktoru rezerves rotas (vēlākās Virsnieku rezerves rotas un Neatkarības rotas) formēšanu. Komandieris – kapteinis Jānis Balodis. 20. decembrī no latviešu studentu korporācijām “Selonija”, “Talavija” un citām saformēja Atsevišķo (Studentu) rotu, kas pakļāvās tieši Apsardzības ministrijai. Šai karaspēka vienībai arī pirmajai no latviešu karavīru formācijām izdevās iegūt daudz maz vienveidīgu formas tērpu: baltus aītādas puskažociņus, šņorzābakus un “Adriāna” modeļa bruņucepures (sk. 13. att.). Vēl Rīgā izveidoja Latgales virsnieku un apakšvirsnieku rotu un trīs Rīgas apsardzības rotas.

Taču tas viss nespēja apturēt lielinieku straujo iebrukumu. Ar landesvēra vācu vienību un vācu dzelzsbrigādes sakāvi pie Inčukalna 1918./1919. gada mijā Rīgas liktenis bija izšķirts. Pagaidu valdība 1. janvārī pieņēma lēmumu atstāt Rīgu. Tuvojoties lieliniekiem, arvien vairāk pastiprinājās nedrošības sajūta latviešu karavīros. Biežāki kļuva neierašanās un dezertēšanas gadījumi. 3. janvāra rītā no Rīgas uz Jelgavu atkāpās arī Pagaidu valdībai vēl uzticīgās nacionālā karaspēka vienības, kopā nedaudz vairāk kā divsimt vīru.

5. janvārī Pagaidu valdība atstāja arī Jelgavu, aizbraucot uz Liepāju. Turp devās arī Atsevišķā (Studentu) rota, kas bija norīkota apsargāt Pagaidu valdību. Pārējās latviešu vienības nolēma apvienot lielākā karaspēka daļā. 5. janvārī ar apsardzības ministra priekšrakstu bija nodibināts Latviešu atsevišķais bataljons, par kura komandieri iecēla Oskaru Kalpaku. Bataljonā izveidoja divas rotas: Cēsu un Virsnieku rezerves (vēlāko Neatkarības) rotu.⁹ Bataljons kā atsevišķa struktūrvienība ietilpa Baltijas landesvērā un bija pakļauts tā vadībai – Virsštābam. Turpinot atkāpšanos, “kalpakieši” (kā drīz sāka dēvēt bataljona karavīrus) atvirzījās aiz Ventas līdz

⁷ Turpat.

⁸ *Bērziņš V., Bambals A.* Latvijas armija. – Rīga, 1991. – 8. lpp.

⁹ LVVA, 1515. f., 1. apr., 48. l., 1. lp.

Aizporu mājām. 29. janvārī ar Skrundas ieņemšanu sākās Latvijas teritorijas atbrīvošana no lielinieku karaspēka. 3. februārī bataljonā pēc saraksta skaitījās 276 vīri.¹⁰ Divas nedēļas vēlāk ieradās papildinājums – Atsevišķā (Studentu) rota. Pēc papildināšanas 21. martā Latviešu atsevišķo bataljonu pārveidoja par brigādi, komandēšanu uzticot pulkvedim Jānim Balodim, kas stājās 6. martā kritušā O. Kalpaka vietā. Par brigādes štāba priekšnieku iecēla kapteini Ludvigu Bolšteinu. Marta beigās Latviešu atsevišķajā brigādē skaitījās 1324 vīri.¹¹

1919. gada sākumā Pagaidu valdība nolēma sākt Latvijas atbrīvošanu arī no ziemeļiem. 7. janvārī no Rīgas uz Tallinu izbrauca Pagaidu valdības nozīmētais militārais pārstāvis Jorģis Zemitāns un valdības uzdevumā noslēdza vienošanos ar igauņu armijas komandieri pulkvedi Juhanu Laidoneru par latviešu rotu organizēšanu Igaunijas teritorijā un tās karaspēka atbrīvotajos Ziemeļlatvijas pagastos.¹² 26.–28. janvārī latviešu mobilizācijā Tallinā, Pērnavā un Tērbatā tika iesaukts 670 vīru; kad 1. februārī Igaunijas armija ieņēma Valkas apkārtni, mobilizācija turpinājās Vidzemes ziemeļos (janvāra beigās igauņi ieņēma arī Rūjienu).¹³ 18. februārī tika uzsākta 1. Valmieras kājnieku pulka formēšana. Ar Igaunijas armijas komandiera pavēli 31. martā izveidoja Ziemeļlatvijas brigādi, jo kopumā mobilizācija Igaunijā un Ziemeļvidzemē deva pāri par 2000 vīru. Tas radīja iespēju stāties pie papildbataljona, vēlākā 2. Cēsu kājnieku pulka formēšanas. Ziemeļlatvijas brigāde atradās Igaunijas armijas operatīvā pakļautībā, bet politiski pakļāvās Latvijas Pagaidu valdībai. Pēc 16. aprīļa puča Liepājā Ziemeļlatvijas brigādes vadība atklāti deklarēja uzticību K. Ulmaņa Pagaidu valdībai atšķirībā no J. Baloža brigādes, kurai objektīvu iemeslu dēļ nācās ieturēt neitralitāti. Par Ziemeļlatvijas brigādes komandieri kļuva J. Zemitāns, par štāba priekšnieku – pulkvedis-leitnants Voldemārs Ozols.

Šis periods neizceļas ar fotomateriālu daudzumu: Latvijas Kara muzeja krājumā fotogrāfijas, attiecināmas uz 1918.–1920. gadu, ir nedaudz mazāk par tūkstoti salīdzinājumā ar apmēram desmitkārt lielāko starpkaru posma fotogrāfiju kolekciju. Tomēr arī šāds neliels vizuālais materiāls lieliski papildina rakstīto dokumentu klāstu. Raugoties uz fotogrāfijām, kas tapušas pirmajos valsts pastāvēšanas mēnešos, redzam, kā veidojās mūsu valsts armija. Dažādi formas tērpi, nereti kaut cik kara apstākļiem piemēroti civilie apģērbi, dažādu armiju uzskabe, bieži palikusi no tiem karaspēkiem, kas gājuši pāri

¹⁰ Turpat, 48. lp.

¹¹ Turpat, 50. lp.

¹² 4. Valmieras kājnieku pulka vēsture. – [B.v.], 1976. – 8.–11. lpp.

¹³ LVVA, 1468. f., 1. apr., 131. l., 49. lp.

Latvijas zemei garajos karu gados, – tas raksturo topošās Latvijas armijas karavīrus pirmajos 1919. gada mēnešos. Abi jau minētie Latvijas Pagaidu valdību atzīstošie latviešu karaspēka grupējumi savos pirmsākumos attīstījās pilnīgi dažādos apstākļos: tas attiecas gan uz apgādi, gan organizāciju. “Kalpakiešiem” jeb “dienvidniekiem” bija viena atšķirības zīmju un uniformu sistēma, kuru pieņēma ar apsardzības ministra 1919. gada 27. februāra pavēli. Šo sistēmu ieviešot, “kalpakiešu” vadība centās piešķirt karavīriem vairāk vai mazāk unificētu izskatu (sk. 3. att.), taču reālajos apstākļos tas ne vienmēr bija iespējams. Karavīri tērpās daždažādi, bieži vien pēc savām iespējām. “Ziemeļnieku” komandieri savukārt “dienvidnieku” atšķirības zīmju sistēmu neatzina un centās ieviest savu, kas gan vēlāk pēc vienotas Latvijas armijas izveidošanas tika noraidīta.

Juris Ciganovs

1. att. Latviešu atsevišķā bataljona karavīri. Rudbāržu muiža, 1919. gada februāris. Vidū aiz ložmetēja no kreisās bataljona komandieris Oskars Kalpaks, Neatkarības rotas komandieris Jānis Balodis

2. att. Latviešu atsevišķās brigādes I Kurzemes Atsevišķā eskadrona karavīri. 1919. gada pavasaris

3. att. Latviešu atsevišķās brigādes štābs. 1919. gada aprīlis. Pirmajā rindā otrais no kreisās brigādes štāba priekšnieks kapteinis Ludvigs Bolšteins, trešais – brigādes komandieris pulkvedis-leitnants Jānis Balodis

4. att. Latviešu atsevišķā bataljona karavīri.
Kandava, 1919. gada marts

5. att. Latviešu atsevišķās brigādes virsnieki.
1919. gada pavasaris

6. att. Latviešu atsevišķās brigādes kareivis Kristaps Akmens.
Kurzeme, 1919. gada 10. aprīlis

7. att. Brīvprātīgie no Vecpils pagasta. Kurzeme, 1919. gada pavasaris. No labās: 1) Ernests Zaķis, 2) Kārlis Zaķis Miķeļa dēls, 3) Ernests Zaķis Miķeļa dēls (dz. 1894), 4) puisis no Vecpils pagasta

8. att. Ziemeļlatvijas brigādes kapteinis Raimonds Bebris.
Tallina, 1919. gada sākums

9. att. Rīgas apriņķa jauniesauktie. 1919. gada pirmā puse

10. att. Ziemeļlatvijas brigādes 1. (4.) Valmieras kājnieku pulka sakaru komandas karavīri. 1919. gada pavasaris

11. att. Ziemeļlatvijas brigādes karavīri. 1919. gada pirmā puse

12. att. Ziemeļlatvijas brigādes karavīri.
1919. gada pavasaris

13. att. Studentu rotas kareivis Kārlis Barons (Krišjāņa Barona mazdēls).
Kritis Bateru kaujā 1919. gada 22. martā

ANNA IRENE RUCIŅA, DZIMUSI TAUBE (1910–1997), UN VIŅAS ATMIŅAS PAR 1949. GADA 25. MARTA DEPORTĀCIJU*

Anna Irene Ruciņa, dzimusi Taube, nāca pasaulē 1910. gada 14. septembrī Rīgā. Viņas tēvs Antons Taube (21.07.1866.–16.02.1943.) bija skolotājs, bet māte Emilija Taube, dzimusi Ērgle (01.07.1871.–11.02.1968.), – mājsaimniece. A. Ruciņai bija viena māsa Olga Veronika Taube (22.01.1915.–27.02.1996.), kura latviešu literatūras vēsturē pazīstama kā dzejniece Anna Dagda.

Anna piedzima dzemdību namā Rīgā, kur viņas māte ieradās no Ventspils, bet pirmo bērnības laiku līdz 1913. gadam pavadīja Ventspilī un pēc tam Aizputē. Abās pilsētās viņas tēvs A. Taube strādāja par skolotāju. 1915. gada aprīlī Annas ģimene devās Pirmā pasaules kara laika bēgļu gaitās. Sākumā Taubes apmetās Valmierā, tad Tartu (Igaunija), bet vēlāk nonāca Krievijā, kur dzīvoja Podoļskā pie Maskavas un Staraja Rusā. 1920. gadā Taubju ģimene atgriezās Latvijā. Annas tēvs A. Taube dabūja skolotāja vietu Valsts Ventspils vidusskolā, un tāpēc ģimene apmetās Ventspilī, Jūras ielā 47–3, kur Anna dzīvoja visu laiku, kamēr mācījās Ventspils skolās.

Anna 1924. gadā beidza Ventspils 5. pamatskolu, bet 1929. gada jūnijā kā teicamniece pēc reālģimnāzijas programmas [oriģinālajā dokumentā – pēc reālģimnāzijas tipa] – Valsts Ventspils vidusskolu, 1930. gadā viņa absolvēja Bulduru dārzkopības skolu, bet 1936. gadā – Latvijas Universitātes Lauksaimniecības fakultātes Lauksaimniecības nodaļu un ieguva agronoma grādu. Mācoties Ventspilī, Anna iestājās gaidu organizācijā, bet studiju laikā Rīgā LU – vienotnē “Ausma”. Mācoties Bulduru dārzkopības skolā, A. Ruciņa dzīvoja Bulduros, Muižas ielā 20, bet studiju gados – Rīgā, Merķeļa ielā 5–6, Brīvības ielā 44/46–24 un Elizabetes ielā 21–8.

1937. gada 17. jūnijā Rīgā Latvijas ev. lut. baznīcas arhibīskaps Teodors Grīnbergs (1870–1962) salaulāja viņu ar Jāni Voldemāru Ruciņu (08.10.1906.–09.10.1974.). T. Grīnbergs bija Annu Ventspilī 1910. gada 30. oktobrī arī kristījis un 1928. gada 27. maijā iesvētījis. Pirmskara dokumentos A. Ruciņas un viņas vīra uzvārds tika pierakstīts arī kā “Ruciņš–Vējiņš”. Agronoma vietu pēc Latvijas Universitātes beigšanas A. Ruciņa nedabūja un tāpēc pievērsās skolotājas darbam. Jau studiju laikā no 1934. gada februāra līdz 1934. gada maijam viņa strādāja par

* LETONIKA Avotu publikācija sagatavota Valsts pētījumu programmas “Letonika” projekta “Okupācijas režīmi Latvijā un to sekas: politiskie, ekonomiskie, tiesiskie, sociālie un ētiskie aspekti. 1940–1965” ietvaros.

skolotāju Daugavpils apriņķa Aiviekstes pagasta Kūģu pamatskolā un no 1934. gada septembra līdz 1936. gada augustam – Ludzas apriņķa Pasienes pamatskolā. No 1936. gada augusta līdz 1944. gada jūlijam un otrreiz no 1948. gada februāra līdz pat izsūtīšanas dienai 1949. gada 25. martā A. Ruciņa bija Valkas apriņķa Alsviķu pamatskolas skolotāja. Strādājot Pasienes un Alsviķu pamatskolās, A. Ruciņa vadīja vietējos mazpulkus. Protams, pēc kāzām A. Ruciņa veica arī saimniecības darbus savam vīram piederošajās Alsviķu pagasta Lieljāku mājās. Izsūtījumā A. Ruciņa ar vīru atradās Krievijā, Tomskas apgabala Koževņikovas rajonā.

Pēc atbrīvošanas un atgriešanās 1957. gadā Latvijā A. Ruciņa īsu laiku strādāja par dārznieci Rīgas rajona Dreiliņos padomju saimniecībā (sovhozs) “Pļavnieki” un Bauskas rajona Ziedoņos, bet kopš 1958. gada aprīļa – Bauskas rajona Ceraukstē. 1966. gadā viņa aizgāja pensijā. Līdz 1985. gadam A. Ruciņa dzīvoja Bauskas rajona Ceraukstes ciema Līdaku un Aizvēju mājās, bet tad pārcēlās uz Dobeles rajona Vītiņu ciemu, Liepu ielu 7, kur 1997. gada 31. maijā mira. Apbedīta 1997. gada 4. jūnijā Bauskas rajona Plūdoņa kapos blakus vīra un māsas kapa kopiņām.

1989. gada 18. decembrī A. Ruciņa uzrakstīja Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijai iesniegumu, kurā lūdza izsniegt viņai izziņu par nelikumīgu un nepamatotu izsūtīšanu nometinājumā. 1990. gada 14. jūlijā Latvijas Republikas Iekšlietu ministrija A. Ruciņu un viņas vīru J. Ruciņu reabilitēja.

Publicētās atmiņas A. Ruciņa sarakstīja 1989. gada nogalē. Vēstulē, kas datēta 1989. gada 3. decembrī, A. Ruciņa man rakstīja, kā viņai radās ideja dalīties atmiņās par savu izsūtījuma laiku: “[..] Bij tāds aicinājums visiem Staļina repres[iju] upuriem 11.XI[1989] sapulcēties Aucē. Mēs ar Gaidu [Enci] (21.04.1927.–30.12.2003.) arī aizbraucām. [..] Tika nodibināts repres[ēto] klubs LTF-es paspārnē. Viņi vāksot visādas ziņas par izsūtījuma laiku. Vadītāja man piezvanīja, ka būšot pie manis 26.XI[1989] ar magnetofonu. Nu tur nu es neesmu spējīga ko sakarīgu ierunāt. Tā vadītāja gan slimības dēļ neatbrauca. Citu reizi. Bet es sāku rakstīt “romānu” – “Teiksma par Sibīrijas zemi”. Nupat kā pabeidzu. Man tikai bail, ka mans rakstītais būs nepieklājīgi “rožains”, salīdzinot ar to visu, kas jau uzrakstīts.”

Pēc tam A. Ruciņa, ar roku pārrakstot, atmiņas pavairoja vēl dažos eksemplāros un plānoja tās atdot muzejiem Aucē un Rīgā un savai skolai Alsviķos. Manā rīcībā nav pilnīgas informācijas, kas no iecerētā tika paveikts. 1990. gada 5. februārī A. Ruciņa vienu savu atmiņu eksemplāru, kas bija sarakstīts divās rūtiņu burtnīcās, no Auces pa pastu nosūtīja man uz Rīgu. Abas burtnīcas visu laiku glabājās pie manis, bet tagad arī citiem lasītājiem dota iespēja iepazīties ar A. Ruciņas rakstīto par traģēdiju, kas pirms 60 gadiem – 1949. gada 25. martā – izpostīja viņas un tūkstošiem citu Latvijas iedzīvotāju turpmāko dzīvi.

Atmiņas publicēšanai sagatavojis un komentējis
Dzintars Ērglis

Anna Ruciņa

ATMIŅU AINAS PAR 1949.–1957. G. IZSŪTĪJUMĀ PAVADĪTAJIEM GADIEM

IEVADAM

Mūsu saimniecība Alūksnes apr.¹ Alsviķa pag. “Lieljāki” bij 36 ha liela. Tās saimnieks Jānis Ruciņš bij īsts Zemnieks. Viņš bija beidzis Priekuļu lauksaimniecības skolu un vēl Lauksaimniecības tautas augstsk[olu] Rīgā. Saimniekošanai Jānis nodevās ar visu sirdi. Malienas smiltiņā viņam labi auga kvieši un cukurbietes. Bij liels paša stādīts un paša potēts augļu dārzs ar dažādām šķirnēm. Tas gan baigajā ziemā nosala. Māju greznoja gan puķes, gan košuma krūmi. Jānis pats ar savām rokām pļāvā izraka meliorācijas grāvjus. Govslopiem ierīkoja drāšu aplokus. Cūkām bij savs aploks. Starp dažādām lauksaimniecības mašīnām bij arī modernais daudzdarbis.

Jānis uztaisīja nelielu vēja dzinēju, kas ražoja elektrību istabu apgaismošanai, gan vāju un raustīgu, bet gaisā jau slējās “vēja roze”, kas bij paredzēta apgaismošanai, ūdens sūkņēšanai, malšanai un zāģēšanai.

Vācu okupācijas laikā viņš dabūja atļauju savākt un izremontēt kādu sadragātu, grāvī pamestu kāpurķēžu traktoru. Tas bij fantastisks darbs, ko viņš pielika kara apstākļos, to salabojot. Bet degvielas nav. Iztaisīja un piemontēja gāzģeneratoru, ko “baroja” ar smalkiem apses koka klucišiem. Kad nu traktors bij gatavs, tas rūca ne tikai uz savas zemes, bet caurām naktīm, arī kaimiņu zemes aparat.

Padomju varai no jauna nodibinoties, Jāni uzaicināja traktoru atdot, ko viņš arī bez iebildumiem darīja. Bija arī teicis, ka ar mieru kolhozā stāties, ja tas būs vajadzīgs.

Jānis darbojās arī sabiedriskajā laukā – vadīja mazpulku, strādāja par pasniedzēju papildskolā pie Alsviķu pag. 7-gadīgās skolas. Nodarbojās arī ar pretalkohola audzināšanu jauniešos.

Man ir Bulduru dārzkopības skolas un LU Lauksaimniecības fakultātes izglītība. Agronoma darbu nedabūju, bet strādāju par skolotāju Alsviķa 7-g[adīgajā] skolā.² Prezidents K. Ulmanis ieteica, lai katrai skolai būtu savs agronoms. Tā nu es biju savā robā – pārņēmu no Jāņa mazpulka vadīšanu,³ vēlāk padomju laikā vadīju jauno naturālistu pulciņu. Ar Jāņa Grestes⁴ iniciatīvu un palīdzību ierīkoju dabas zinību kabinetu. Rikoju klases vakarus.⁵

1949. g. janvārī skolā ieradās kāds inspektors no Rīgas, atzinīgi novērtēja manu darbu un par to uzrakstīja “Skolotāju Avīzē”.⁶

Trešais cilvēks mūsu saimniecībā bij strādniece Valtere Alma jeb Kārļa māte ar savu dēlenu pamatskolnieku Kārlēnu.

Anna Ruciņa.

Atmiņu ainavas par 1949.-1957.g.
izsūtījumā pavadītajiem gadiem.

Jevadam.

Mūsu saimniecība Mūksnes apr.
Alsviņa pag. "Lieljāki" bij 36ha liela.
Tās saimnieks Jānis Ruciņš bij
Tsts Zemnieks. Viņš bija ķēdnieks
Priekules lauksaimniecības skolā un
vēl "Lauksaimniecības Tauts augstsk.
Rīgā. Saimniekošanai Jānis uzcēlās
ar visu sirdi. Malieņas smiltiņos
viņam labi auga kvieši un cukurbietes.
Bij' liels paša stādīts un paša potēts
augļu dārzs ar dažādām šķirnēm.
Tas gan beigajā sīmā nosala.
Māji gresnāja gaupeles gan kusiņa
kūni. Jānis pats ar savām rokām
plavā izraka meliorācijas grāvjus.
Dzīvlopiņu cūkņāja māsu aploks
Cūkām bij' savs aploks. Starp
dažādām lauksaimniecības mašīnām
bij' arī modernais daudzdarbis.
Jānis uztaisēja uelēļu vēja

Vecais saimnieks bij jau miris 1942. g.,⁷ saimniece vēl agrāk.

Kad Kārļa māte taisijās nākt uz "Lieljākiem" par strādnieci, ļaudis viņu brīdināja: – Apdomā, ko tu dari! Vai tu nezini, cik Ruciņkundze ir smalka un iedomīga! Bet Kārļa māte nenobijās un atnāca, un mēs kļuvām labi draugi. Viņa bij taisnīga sieva bez glaiņiem un lišķības un vēl ar labu humora izjūtu. Man viņa bij vīra mātes vietā. Mācīja sieru siet un salināto maizīti cept un pie reizes arī parīkoja: – Aiztec, meit, pēc govīm, tev vieglākas kājas. Krauj, meit, uz augšu, uz augšu, vietas diezgan. Ziemā "mēs" audām. Es sagudroju stripas un rūtis, bet Kārļa māte auda i kleitu vadmalīņu,

Anna Taube un Jānis Ruciņš kāzu dienā 1937. gada 17. jūnijā Rīgā

Anna un Jānis Ruciņi Alsviķu pag. Lieljāku mājas pagalmā 1937. gadā

i pakulu priekšautus gan sev, gan man. Vakaros Kārļa māte adīja, bet es lasīju priekšā. Atmiņā palikuši Virzas “Straumēni”.⁸ Kārļa māte tais drūmajos laikos teica: – *Ka mums neiet tā kā tām “Straumēnu” zosīm Mārtiņos – diezgan mēs esam tos labumus baudījuši. Ēdām, protams, pie kopīga galda.*

Kad pienāca laiks nolīdzināt tās lielās saimniecības līdz 30 ha, tad tos 6 ha norakstījām Kārļa mātei. Viņai bij arī savas 2 aitas.

Apkulakoti nebijām, nekad netikām maksājuši kulaku nodokli.

Jāņa māšas vīram O. Nīmanim bija kuļmašīna. Viņš uz pirmo uzaicinājumu to neatdeva. Tad viņam to konfiscēja un pašu aplika ar kulaka nodokli. Kad nodoklis pieauga nesamaksājams, tad O. Nīmani par “ļauņprātīgu” nodokļa nemaksāšanu ielika uz 1 g[adu] cietumā.⁹

Jo uz mūsu skaistās zemes

Katram augt un dzīvot brīv...

Jau veselu nedēļu māca kaut kādas baigas nojausmas. Sveši cilvēki staigājot pa mājām un oksķerējot. Mūsu mājās gan netika manīti. 24. marta pēcpusdienā skolas direktors paziņoja, ka ciema izp[ild]k[omitej]ā būšot neliela sapulce un vēlams arī skolotājiem piedalīties. Nu, tās precētās – Bībere un Ruciņa varot iet uz mājām, bet jaunajām gan esot jāiet. Aizdomīgi ... Kaut varētu pabrīdināt to un to ... Bet ja nu? ...

25. marta rīts.

Nākam ar Kārļa māti no kūts no slaukšanas. Krēslā pagalmā redzu mašīnu un cilvēkus staigājam. Skaidrs ...

Pie durvīm nostājas zaldāts, visi citi ieejam iekšā. Galvenā persona ir privātās drēbēs. Vēl ir i[zpild]k[omitejas] priekšsēdētājs Laiviņš un mana kolēģe Milda Rūsīte. Laiviņš satraukti atkāro: – *Es nesaprotu, kas te notiek.* Jānim ar Laiviņu, tiešām solidu cilvēku, bij labas attiecības. Svešo redzēju 18. III savā klases vakarā. Tas nu paziņo, ka mums – Jānim, man un manai 78 g[adus] v[ecajai] mammītei – stundas laikā jāsataisās uz tālāku braukšanu. Prasu: – *Par ko mēs tiekam arestēti?*

– *Jūs netiekat arestēti, jūs tiekat tikai pārvietoti un paturat visas pilsoņu tiesības, izņemot tiesības pārvietoties.* Līdz jāņem pārtika ilgākam laikam, siltas drēbes, cirvis, zāģis u.c.

Ahā, es nodomāju, ja jau liks mūs spaidu darbos, gan tad zāģis atradīsies. Jāņem pārtika un apģērbs. Kolēģe Mildiņa citīgi palīdz man pakoties. Mana vecā māmuliņa guļ gultā un kunkst gandrīz pusnemaņā. Noliecos pie viņas, nesaprotu, ko darīt. Viņa iečukst man ausi: – *Mierā, nav tik traki.* Priekšnieks ir cilvēciņš, atstāj māmiņu guļot.¹⁰ Staigāju ārā uz klēti un citur. Zaldāts mierīgi stāv pie durvīm. Varētu kur aizšmakt?... Bet kam tu būsi uz kakla? Nē, jānes pašai savs liktenis.

Sāpīgas atvadas. Jāsēstas līdz ar pekelēm vezumā, kam priekšā mūsu Varis.

Strautiņos pie skolas vezums apstājas. Mums pievienojas Jāņa māsa Verīte (Oskara Nīmaņa sieva) ar meitu Liju.¹¹ Partordze

Struņikova iegājusi klasē pie Lijas un teikusi: – *Meitiņ, nāc, lejā mamma tevi gaida*. Visa klase palikusi, balsī raudot. Saprata.

Tālāk līdz Alsviķim. Tur gaida smagās mašīnas. Mūs arī iesēdina vienā. Tajā mašīnā sēž arī Daukas Elza ar dēlu – manu skolnieku¹² un maziņo meitiņu. Vīrs esot vakar aizbraucis uz dzirnavām un neatgriezies mājās. Ap mašīnu staigā mazās meitiņas krustmāte. Vienā izdevīgā brīdī ar mīļiem vārdiem klusu izceļ meitiņu no mašīnas un pazūd.

Mašīnas dodas ceļā uz Amatas staciju. Lokomotīve vilciena priekšā izpūš 8-veidīgu dūmu mutuli. Zilējam – vai tie būs 8 gadi? ... Mūs salādē sarkanajos vagonos ar lāviņām 2 stāvos, krāsniņu vidū.

Visu laiku man prātā tikai māmuliņa – ko viņas divas ar K[ārļa] māti?...

Stacijās uz sliedēm vienmēr ir vēl kāds ešelons. Pa restoto lodziņu sasaucamies: – *No kurienes jūs?* – *Un jūs?* Ilgs ceļš.

Čeremošņikos¹³ mūs izlādē un novieto kādā lāgerī barakās ar divstāvu lāviņām. Ārste mūs diez pret ko sapotē. Neatminu, cik ilgi tur bijām. Vai tā karantīna?

Un tad mūs ar pekelēm salādēja kuģī, pašā lejā kuģa tilpnē. Jau pilns, bet vēl un vēl, vēl un vēl. Nesaprotu, kā to izturējām un kā cits citam nepazudām.

No kuģa izlaida Tomskas apgabala Koževņikovā – rajona centrā. Tur mums bij pretī “biku” (vērsu) pajūgi. Paunas, bērniņus un vecīšus vezumos, pārējie – kājām pakaļ uz Pičūginas sādžu, k[olho]zs “Komintern”. 36 kilometri.

Tas bij viens no visnabadzīgākajiem kolhoziem. Vietējie stāstīja: “Когда то Пичугино далеко гремело.”¹⁴ Bet tos bagātos kulakus nolikvidēja, un palika vieni “svoloči”, un Pičūgina iegrima dziļā nabadzībā.

Vakarā mūs sabāza kolhoza kantorī (на базе) ap 50 cilvēku. No rīta ieradās k[olho]za pr[iekšsēdētājs], ko visi sauca par Saņku. (Mūsu puiši tikai par Bifeli.) Viņš sāka mūs, rindā nostādītus, skaitīt. Skaitīja, skaitīja un nekādi nevarēja saskaitīt. Tas trakākais, ka viens izgājis laukā. Atnāca grāmatvede Kapka ar 4 kl[ašu] izglīt[ību]. – *Dodiet, es saskaitīšu!* Un – viens, divi – saskaitīja. Ieradās komandants – vec[ākais] l[ei]tn[ants] Skoba. Tas lika mums parakstīties, ka esam te nometināti uz mūžu. Nedrīkstam no sādžas nekur tālāk iziet, un par bēgšanas mēģinājumu draud 20 gadi katorgas. Atņēma mums pases. – *Kā tad tā? Mājās mums pat zirgiem bij pases.* Skoba: – *Priekš kam jums pases? Nevienam kolhozniekam to nav.*

Sāka izvietot pie krieviem. Mēs, viens pulciņš, ieraudzījām sādžas galā lielu (2 istabas) izdegušu māju, un 5 ģimenes salīdām tur. Lai nu cik biezs, bet latvieši kopā. Nosaucām to par “Melno māju”. Kamēr krāmējāmies, ziņkārīgās krievu babas ar bērniem uz rokas drūzmējās pie tukšā loga un par visu brīnījās. – *Kāpēc jums nav maziņo?*

Uzreiz mūs darbā nesūtīja – lai būvējot sev zemnīcas, kur dzīvot, un sagādājot ziemei malku. Jā, turpat apkārt bērzi skaistu skaistie, bet zāģis un cirvis ... nav. Laimīgā kārtā Lūsīšiem bij, un tie mums neliedza. Lūsīši bij ļoti vecs laulāts pāris, kuriem bērni bij kaut ko “noziegušies”.

Reiz ar Verīti gatavojam mežā malku. Nāk Saņka! Tas huligāns ar vienu ieplēsto aci. Asinis sastingst dzīslās. Bet Saņka: – *Dievs palīdz! Nu kad tad sāksiet būvēties? – Mums nedod vērsus, ar ko baļķus atvest. – Prasiet, prasiet! Viņiem jādod.* Un Saņka aiziet. Uh - - -

Visu laiku nomāc domas par māmuli. Kas ar viņu? ... Tad sāk pieņākt vēstules. Viena no viņām, ak, laime, vēsta, ka pēc mūsu aizvešanas “Lieljākos” ieradušās mana un manas māsas draudzene. Abas piedāvā, lai māmiņa izvēloties, pie kuras gribētu dzīvot. Alīsei ir maza meitiņa un sava māja.¹⁵ Māmiņa izvēlas to. Kā milzu slogs novēlās no krūtīm.

Es jau biju no tām retajām laimīgām, kam bija savs vīrs līdz. Uztaisīs zemnīcu, ziemā – ragaviņas. Ķērāties kopā pie zemnīcas rakšanas un celšanas. Un uzcēlām ar! Kādu metru zemē ierakts, kādi 5 baļķu vainagi virsū, un jumts no velēnu “plāksnēm”. Bez griestiem. Viens logs uz dienvidiem uz sētas pusi viena baļķīša augstumā un apmēram vienu metru platumā. Otrs – mazītiņš “lūrlodziņš” uz ielas pusi. Bet kur ņemt logiem rūtis??? Veikalā Sergejevka (6 km) stiklu nav. Vēl gan tikai pavasaris. Kad varēja sarakstīties, uzticējām savu bērdu Kārļa mātei, un viņa, mīlā, labā, atsūtīja pasta pakā 5 stikla gabalus logam un sesto “lūrlodziņam”. Vēlāk viņa un citi draugi sūtīja mums pakas ar pārtiku un drēbēm u.c. vajadzībām. Vajadzīga arī krāsns. Mums iedalītā zemes strīpa piedrazota visādiem lūžņiem. Vesela bagātība! Lasījām dažādas salauztas stīpas, drašu gabalus, beigtas dakšas un lāpstas. No lūžņiem un māliem Jānis uzmūrēja glaunu plītiņu ar māla skursteni. Plīts virsā bij iemūrēta dzelzs plāksne, kas ātri sildīja, un uz tās varēja pat vārīt. Par plīts durtiņām noderēja veca lāpsta, pakārta ķēdes gabalā. Nu varēja vārīt un maizi cept, kaut tik būtu no kā.

Zemnīcai priekšā tika izpīts priekšnamīņš no niedrām un savvaļas kaņepju stiebiem. Arī durtiņas uz āru pītas. Priekšnamā aiz pīta aizkara bij ziemas tualete. Vasaras t[ualete] bij laukā, arī pīta sētiņa apkārt. Krieviem gan tāda luksusa nebij. Viņiem aiz pakša “vijolītes ziedēja”.

Nu ir mūsu pils gatava, jādod tikai cienīgs mājas vārds. Lai tad būtu “Ielāpiņi”. Istabas iekārta: 2 no blukīšiem un žagariem izpītas “tahtas”. Galds – resns blukis, kam virsū uzsists kaut kas dēlim līdzīgs. Vēl plauktiņi pie sienām. Pastkastītes tika pakārtas pie jumta spārēm.

To zemes strēmeli mums iemērija upes krastā no ielas līdz pat upei lejā. Augšā bij bieza, līdz pat 2 m bieza brūna kūdras kārta, bet drīz vien sākās skaista melnzeme. Nesaprotu – kā tā kūdra kalna galā izveidojusies?! Pajautāju krieviem. – *Tie jau, mīlā, ir mēsli. Mēsli. Te kādreiz bij staika (kaut kas līdzīgs kūtij). Mēsli krājas lopiem zem kājām*

un tiek noblietēti. Virca notek pa krauju zemē. Kad govīm ragi sāk jumtā durties, tad staiku noplēš un uzbūvē tai vietā jaunu. Saprati, mīlā?

Tās staikas nebūvēja no baļķiem, bet no salmu sablīvējumiem starp kārtīm. Velēnu jumts virsū un k[olho]za kūtij “siltie” vārti priekšā. Tā mūsu puīšu asprātība – “siltie” vārti – atceļami, aizceļami reti kāršu v[ārti].

Nu vēl bēda – ielas pusē būtu sēta jātaisa, bet jāsāk jau darbā iet. Kāpēc gan sēta tik steidzīgi vajadzīga? Lūk, krievu sieva, no rīta savu gotiņu izslaukusi, palaiž uz ielas, lai iet. Un gotiņa aiziet pati ganības meklēt. Kad pienāk slaucamais laiks, pati pārnāk mājās. Sākumā to negribēju ticēt. Vēlāk gan algoja kopīgu ganu. Kad jau latviešiem arī bij govīs, gans dusmojās, ka tās grūti valdāmas, bez laika skrien mājās...

Mums bij tā laime, ka mūsu “bērns” – Lija vēl nebija darba vecumā. Viņa sargāja sakņu dārzu, ravēja to, kad vakarā vēlu nācām no darba, mājās bij kaut kāda zupa izvārīta. Gadījās izdevība nopirkt kazu. “Nopirku” to par vilnas segu un zīda kleitu. Nu mums bij pašiem savs piena lops Musjka priekšnamīnā, un “bērns” to vakarā bij jau izslaucis, kad pārnācām no darba. Pēc kāda laiciņa pamanījām, ka esam sākuši daudz mazāk kartupeļu ēst. Cik svētīgs kaziņas piens!

No krieviem pirkām un par drēbēm iemainījām kartupeļus un arī miltus. Mūsu sievām satiekoties, viena no iemīļotākajām sarunām bij par to, kā maizē vairāk kartupeļu iecept. Pavasarī apkārtne brikšņos uz zemes bij daudz putnu ligzdu ar olām. Tās “medījām” pavalgam. Zupām derēja dažādu jaunu zāļu asni. Mēs ar Verīti sākām gudrot, ka vajadzētu iegādāties pārīti vistu. Krievi ziemā vistas turēja zem krāsns. Mēs varētu “tahtas” galā kaktiņā. Bet Jānis – nē, nē, neparko! Vista istabā! Jāni katru ziemu aizsūtīja tālu meža darbos. Uz pavasara pusi, kad Jānis vēl bij mežā, mēs tomēr nopirkām vistu pārīti un ierīkojām būri kaktā. Atgriežas Jānis. Priecīgi tērzējam. Te uzreiz vista izbāž galvu un iekladzinās. Jānis uzlec kājās – vista istabā!!! Bet vairāk ar neko.

Tā kā es labi pratu krievu valodu, komandants mani tūliņ iecēla par desmitnieci. Man bij jāzin par katru Pičūginas latvieti, kur viņš kuru brīdi atrodas un – galvenais – vai netaisās bēgt. Kad komandants ieradās sādžā, parasti no rīta pirms darbā izešanas, pirmais, kurš viņu pamanīja, tūliņ atskrēja pie manis. – *Anna, komandants sādžā!* Es tūliņ apskrēju visus, vai nav kāds kādā norīkojumā vai dežūrā, un noziņoju: – *Visi ir.* Komandants: – *Vai netaisās kāds bēgt? – Nē, netaisās.*

Reiz mums no k[olho]za izsniedza “graudus” – saslaucas ar zemi un pusi žurku mēslu klāt. Kad ieradās komandants, es viņam parādīju paraugu, kādu maizi, lūk, mums dod. Bet viņš atbildēja: – *To var izsijāt, nomazgāt un lietot.* Tā.

Jānis Ruciņš (pirmajā rindā
pirmais no labās) meža dar-
bos Tomskas apgabala

No kreisās: Jānis Ruciņš,
Anna Ruciņa, Lija Nīmane
un Vera Nīmane Tomskas
apgabala Koževņikovas ra-
jona Pičuginā. 1953. gads

Citā reizē gadījās, ka veikalā bij rupjmaizes “ķieģeliši”. Tagad komandants smīnēdams rāda man šķēli. – *Ruciņš, kā, pēc jūsu domām, vai šito var ēst? – Tā ir laba maizīte. – Jā, es pats arī to ēdu.*

Sormuļu māte bij izsūtīta ar pieciem bērniem.¹⁶ Kā tos izbarot? Viņa tūlīt iestājās cūku fermā par kopēju. Varēs atnest kādu kartupeli, kādu vājpiena lāsi. Vienu savu meitiņu viņa atdeva “bagātājā” Borzunovkas sādžā (2 km) par bērnaukli. Būs meitene paēdusi un vēl ģimenei ko nopelnīs. Es nesaku nekā. Pēc kāda laika tas tomēr nācis komandantam zināms. Viņš mani izsauc. – *Ruciņš, Sormuļis strādā Borzunovkā? – Jā. – Un jūs man to neziņojāt! – Kā, man taču tikai par ļaudīm jāzina, bet tas taču ir bērns. – Uz priekšu ziniet, ka bērns līdz ar piedzimšanu ir arī cilvēks! – Turpmāk zināšu.*

Citu reizi viņš man liek aģitēt savējos, lai gādā govīs. – *Par ko tad mēs to govi lai nopērkam?! Atkal citu reizi: – Ruciņš, ejiet un sakiet savējiem, lai viņi sūta bērnus k[olho]za darbā. Nopelnīs maizi un naudu. (Mums tas bērns ir daudz vērtīgāks mājās nekā tai nabaga k[olho]zā.) – Es domāju, ka tā ir kapitālisma priekšrocība izmantot bērnu darba spēku... – Ruciņš! Izbeidziet reiz to savu dialektiku, vai es jūs izolēšu!*

Vēlāk Jānim smiedamās stāstu, ka komandants mani izolēšot. Es taču esmu jau izolēta. Bet Jānis: – *Tu nemaz nezini, ko ar tevi izdarīs, tevi izolēs tā, ka tu gaismas neredzēsi. Varbūt ar ...*

Pienāca vēlēšanas. Tās būs Kuģinovkas skolā. Tie mums svētki – satiksimies ar turienes latviešiem! Eju reģistrēties, bet mana vārda nav sarakstā. Skolotājas kā apsvīlušas sāka skraidīt. – *Bet viņai taču ir tiesības balsot!* Es sevī tik smīnēju. Beidzot nokārtoja, un es nobalsoju.

Pirmajā vasarā strādāju lauku brigādē. Pļāvu sienu, plūcu linus, sēju kūlišus utt. To analfabētu Saņku nomainīja cits pr[iekšsēdē]tājs Jemeljanovs. Krievi teica: – *Viņš ir baigi (uuōko) izglītots – 10 klases! Nu ies kolhozs uz augšu. Nekā, jaunais pr[iekšsēdē]tājs izrādījās plencis un briesmīgs meitu ģēģeris. Mums bij pat kolektīvi jāsargā mūsu glītākās meitenes. Viņš dabūja iesauku Blotnoj.*

Toruden agri uzbira pirmais sniedzīņš. Pārsalušām rokām sējām kūlišos kviešus. Brauc Blotnojs. K[olho]zā bij tikai viens zirgs. Tas pr[iekšsēdē]tāja, arī brigadiera vajadzībām. Ratos sēdēdams, viņš pamāj mums ar roku. Pieejam viss pulciņš pie kunga. – *Kāpēc jūs tik riebīgi (отвратительно) strādājat?*

Ilgi šitais kundziņš nenoturējās. Tad atnāca Jermolovičs – baltkrievs, vīrs jau gados. Tas nu bij īsts saimnieks, k[olho]zu tiešām pacēla. Katru sīkumu redzēja. K[olho]zā lietoja tādus garus ratus – priekšējie riteņi no pakalējiem bij apmēram 2,5–3 m atstatu. Ratu virsa bij trīs kārtis, vidējā mazliet zemāk. Mūsu puīši tos iesauca par “Pētera ratiem”. Sēdēt tajos bij neērti. Tā nu reiz brauc viens k[olho]znieks ar “P[ētera] ratiem”, palicis zem dibena linu kūli (linus

tur sēja resnos kūļos). Gadās ceļā Jermolovičs. Izrauj puisim linu kūli laukā. – *Tie taču ir lini! Saproties – lini!* Jā, saimniekoja Jermolovičs labi, bet grūti bij klausīties, kā viņš mocījās ar gada atskaites lasīšanu pilnsapulcē. Pusanalfabēts.

Kādu reizi man piedāvā grāmatvedes darbu tās Kapkas vietā. – *Nē, nē, nē, nevaru!* – *Nu lasīt tu taču proti?* – *Protu.* – *Un rakstīt arī?* – *Protu.* – *Nu, un rēķināt arī?* – *Ne vismazākās jēgas!* Kapka: – *Mēs tev parādīsim.* – *Tikpat nekā nesapratīšu.* Tiku no tā bīstamā amata vaļā. Andersona Rūdis¹⁷ tomēr to uzņēmās.

Turpinājums sekos

KOMENTĀRI

¹ Līdz 1946. gadam Alsviķu pagasts ietilpa Valkas apriņķī. 1946. gada 19. aprīlī Valkas apriņķi sadalīja divos apriņķos: blakus Valkas apriņķim izveidoja arī Alūksnes apriņķi. Alsviķu pagastu iekļāva jaunizveidotajā Alūksnes apriņķī. – Okupētās Latvijas administratīvi teritoriālais iedalījums: Vēsturiskās uzziņas un pārvaldes iestāžu arhīvu fondu rādītājs (1940–1941, 1944–1990). Zinātniska arhīvu rokasgrāmata. – Rīga, 1997. – 14., 293. lpp.

A. Ruciņa bieži raksta Alsviķu pagasta senāko nosaukumu – Alsviķa pagasts.

² Vēstulē, kas datēta 1992. gada 10. novembrī, A. Ruciņa man izklāstīja, kā viņa, būdama pilsētas meitene, iemilēja zemnieka darbu un nonāca laukos: “[...] Esmu uzaugusi tikai pilsētās. 1915. g. rudenī, evakuējoties uz Krieviju, kādu laiku uzturējāties Tērbatā. Mamma reiz paņēma mani līdz pie kādas sievietes, kam bija krāšņs dārzs. Vēl tagad redzu skaitās dālijas un jūtu viņu rudenīgo smaržu (Tagad vairs nesmaržo.) Tā bij pirmā saskare ar dārzu. Kad bijām atgriezušies Ventspilī 20-tajos gados, reizēm ciemojos [Ventspils aprinča Dundagas pagasta Dūmeles ciema. – *Dz. Ē.*] “Ragavās” pie Reiņa un Līnas [Reinholda Augusta (12.10.1878.–05.10.1947.) un Līnas, dzim. Lēmanes (27.05.1887.–27.05.1945.). – *Dz. Ē.*] Ērgļiem. Brīnišķīgie meži! Tur atkal man sirds piesējās zemei. Ventspilī pie vidusskolas mums bij mazs zemes gabaliņš. Te atkal mēs ar mammu bijām tās galvenās gājējās pilsētai cauri un kopējas. Pamazām man nobrieda doma, ka kļūšu par dārznieci, tikai nevienam to nestāstīju. Katrā ziņā gribēju studēt, bet tādas dārkop[ības] fakultātes nebija. Izdomāju, ka studēšu lauks[aimniecī]bu. Kad man jautāja, ko mācīšos, teicu – nezinu. Pašās beigās atzinos tēvam, ka studēšu lauksaimn[iecī]bu. Tēvs nenoliedza, bet piedāvāja, vai negribot pirms tam pamācīties Bulduru dārk[opības] skolā. (Varbūt skuķim tas niķis pāries.) Ar lielāko prieku! Dārk[opības] skolu beidzu 1 gadā, par pirmo kursu noliku eksām[enus]. Tad iestājos LU Lauks[aimniecības] fak[ultātē]. To beidzot, tikai būvniecībā un lauks[aimniecības] mašīnās bij atzīme labi, visas pārējās – ļoti sekmīgi. Beidzu 3,5 gados.

Sākām ar draudzeni Almu [P]lavnieci], Zemnieci ar lielo burtu, meklēt agronoma darbu. Nedabūjām. Ziemsvētkos Alma paņēma mani līdz ciemos

uz Pasieni, kur viņas tēvocis Plaudis strādāja par skolas pārzini. Viņš piedāvāja Almai nākt par skolotāju. – Nē, nē, viņa neiešot savu jaunību te krievoš, poļoš aprakt. Tad Plaudis viņai jautāja, vai Anniņa nebūtu ar mieru. Ai! Tas bij tas skaistākais, ko varēju iedomāties. Bija 1933. g. Ziemsvētki. Nu tad ar nākošo māc[ību] gadu. [19]34. g. pavasara pusgadu nostrādāju Ķūgu 4 kl. skolā. Tas bij Daugavpils apr. dažus km no Gostiņu miesta. Skoliņa bij privātā mājā, vienā telpā 2 klases. Ar abām reizēm bij jāstrādā. Bijām 2 skolot[ājas], pārzine un es. Dzīvošana blakus istabā. Nākamā rudenī 1934. g. pārcēlos uz Pasieni. Skola bij vecā muižas ēkā. Bij 10 skolotāju. Liela zāle, kurā rādīja kino un bij priekšlasījumi. Pašdarbības teātri. Mācīju g.k. dabas zinības, arī latv[iešu] un vācu val[odu]. Nodibināju 407. Pasienes mazpulku “Atvasīte”. Vasarās ar velosipēdu braukāju pie mazpulcēniem un pārraudzīju viņu darbu. Biju laimīga. [..]

Tā bij liela laime, ka nedabūju agronoma darbu. Es būtu galīgi izgāzusies. Toreiz nesapratu, ka nepietiek ar labu diplomu. Ar zemi vajag saaugt un to pazīt. To man mācīja mans Jānītis. Bijām iepazinušies jau 1931. g. vasarā Gunāra [Gunārs Gabrāns (13.01.1931.–04.06.2007.) bija A. Ruciņas krustdēls un arī māsiņas Annas Gabrānes, dzim. Prūse (16.06.1888.–24.03.1979.), dēls. – *Dz. Ē.*] kristībās. Pasienē nostrādāju 2 laimīgus gadus. 1936. g. pārgāju uz Strautiņu skolu (Alūksnes) toreiz Valkas apriņķī. Bijām saderinājušies ar Jāni Ruciņu un 1937. g. 17. VI apprecējāmies. Strautiņu skolā mani ņēma ar noteik[umu], ka mācīšu angļu valodu. Biju to mācījusies kā neoblig[āto] priekšmetu jau ģimnāzijā, pēc tam studiju laikā tāpat prieka pēc apmeklēju īslaicīgus kursus. Ar to nepietika, vajadzēja diploma. Tūlī pēc kāzām aizbraucu uz Rīgu uz kursiem. Strautiņos jau Jānis bij nodibinājis 71. Alsviķa mazpulku (Alsviķa pag.). Tagad tā vadišanu pārņēmu es. Audzināšanā dabūju vecāko – 6. klasi. Sapratos ar skolniekiem labi. Nākošā gadā bij jāaudzina 1. klasīte. Tad gan nobijos – ko es ar tiem mazulišiem iesākšu!? Bet viņi bij tik mīļi, gāja labi. Kad [19]41. g. ienāca vācieši, tad skolā bij jāmacā vācu valoda. To es zināju daudz labāk par angļu val[odu] – jau no bērnības, tomēr bij jāietursos un jādabū “papīrs”. Kursi bija Balvos. Braukāju turp ar savu “mašīnu” – velosipēdu. Ai, Latgale, zilo ezeru zeme! Pienāca 1944. g. Vācieši sāka atkāpties un dzina arī zemniekus no mājām laukā. Augustā devāmies bēgļu gaitās. Vecais samn[ieks] un saimniece [Jāņa Ruciņa tēvs un māte. – *Dz. Ē.*] bij jau miruši. Ceļā devāmies Jānis, es un Kārļa māte – strādniece. Mantas 2 zirga vezumos. Līdz skrēja kumelīte Vaira. Dzinām govīs un cūkas. Oktobrī pie Raiskuma krievu armija atgriezās mūs atpakaļ. Uz mūsu zemes bij vismaz 5 bumbu bedres. Māja tomēr bij vesela. Skolā mani vairs nepieņēma – esot nokavējusi. Nu ta liela bēda! Strādāšu mājās! Strādāju arī, bet sāku jau ilgoties pēc skolas. [19]47. g. beigās saņēmām aicinājumu strādāt skolā.” – No Dzintara Ērģļa personiskā arhīva.

³ Latvijas Lauksaimniecības kameras mazpulku un jaunatnes audzināšanas nodaļas vadītājs Kārlis Bruno Ķīrsis (1906–?) apstiprināja Annu Ruciņu par 71. Alsviķu mazpulka vadītāju 1939. gada 26. aprīlī. – No Dzintara Ērģļa personiskā arhīva.

⁴ Jānis Greste (1876–1951) – pedagogs un ģeologs. 1903. gadā beidzis Pēterburgas skolotāju institūtu. No 1904. līdz 1934. gadam strādāja par skolotāju Valmierā, Rīgā, Pēterburgā, Jēkabpilī un Jelgavā. Finanšu ministrijas Lat-

vijas Zemes bagātību pētīšanas institūta konsultants (1936–1940). Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Ģeoloģijas un ģeogrāfijas institūta zinātniskais līdzstrādnieks (1946–1951). Izveidoja Latvijas Skolotāju savienības Pedagoģisko muzeju un Latvijas Derīgo izrakteņu muzeju. Daudzu rakstu autors par pedagoģijas un dabaszinātnes jautājumiem. Grāmatas “Latvijas derīgie izrakteņi” autors (1937). J. Greste bija mācījies Alsviķu pagastskolā.

Vēstulē, kas datēta 1992. gada 10. novembrī, A. Ruciņa man pastāstīja par sadarbību ar J. Gresti: “[..] J. Greste bij dāvinājis savai skolai muzeju. Par muzeja pārzini iecēla jaunu meiteni, pionieru vadītāju Pugaču. Vispirms vajadzēja iet pie Grestes kursos. Greste nebija ar viņu mierā un padzina. Tad aizsūtīja mani uz Rīgu pie viņa mācībā. Mēs sapratāmies labi. Mācījies pazīt visdažādākos akmeņus (“Akmens Greste”) un to lietderību. Klausījies Grestes publikos priekšlasījumus. Viņam bij liels krājums anekdošu.” – No Dzintara Ērgļa personiskā arhīva.

- ⁵ Pozitīvas atsauksmes par A. Ruciņu lasāmas arī 1948. gada 5. jūnija izrakstā no Alsviķu pagasta Strautiņu septiņgadīgās pamatskolas skolotāju raksturojumu grāmatas par 1947./1948. mācību gadu:

“Anna Ruciņa – dabas zinību skolotāja ar pabeigtu augstskolas izglītību. Strādā Alsviķa pag. Strautiņu septiņgadīgā pamatskolā no 1948. gada 1. februāra. Māca dabas zinības, vada skolēnu jauno naturalistu pašdarbības pulciņu un veido skolas dabas zinību kabinetu.

Savā neilgajā – 4 mēnešu skolas darbā Ruciņa ir sevi parādījusi no darba cilvēka nopietnākās puses. Ar aizraušanos iekļaujas viņai uzticētā skolas darbā un pienākumos. Sevišķi spilgti izceļas ar sava darba atbildības sajūtu, izturēti vedot katru iesākto darbu līdz galam. Stundās lietpratīgi izmanto visus pieejamos mācību uzskates līdzekļus, teorētiskos atzinumus pielieto praksē.

Patī, būdama dabas noslēpumu risinātāja, savā ikdienas dzīvē un darbā ar sevišķu cieņu, atsaucoties uz lielajiem Padomju Savienības dabas pētniekiem, skolēnos veido un nostiprina materiālistisko pasaules uzskatu.

Labprāt piedalās skolas, kā arī ārpus skolas sabiedriskajā darbā. Dzīvi risina komunistiskās audzināšanas problēmas.” – No Dzintara Ērgļa personiskā arhīva.

- ⁶ Inspektors J. Gatis, aplūkojot Alsviķu pagasta Strautiņu septiņgadīgās skolas klases audzinātāju darbu, visu rakstu, izņemot pirmās divas rindkopas, veltīja A. Ruciņai:

„[...] Labākos panākumus guvusi III klases audzinātāja A. Ruciņa.

Vienmēr nopietni gatavojoties ikvienai mācību stundai, skolotāja darbu izplānoja tā, lai visi skolēni stundās uzmanīgi un ar interesi strādātu. Panākums – teicami uzlabojās un nostiprinājās darba disciplīna.

Taču skolēniem trūka vēl kopības izjūtas. Bieži cits citam nodarīja pāri. Sīkumaina sūdzēšanās, rupjība savstarpējās sarunās – bija masveidīga parādība. Audzinātāja sāka ciņu pret šiem trūkumiem, ciņu par kolektīva izveidošanu. Sūdzības sāka iztīrīt klases sapulcēs. To noskaidrošanā piedalījās arī paši audzēkņi. Pamazām samazinājās pāri darījumi. Audzēkņi sāka izprast, ka labi uzvesties ir visas klases gods, sāka just sevi par klases kolektīva locekļiem.

Mācību darbu ļoti traucēja biežie nosebojumi rītos. To novēršana prasīja neatlaidīgas pūles. Nosebotājus klases sapulcē parādīja kā pārējo skolēnu

darba traucētājus. Biedri tos asi kritizēja. Rezultātā arī nosebojumi samazinājās.

Gadījās, ka viens skolēns saslima un tika ievietots slimnīcā. Audzinātāja ierosināja skolēnus sarakstīties ar slimo biedru. Šī sarakstīšanās stiprināja biedriskuma apziņu.

Biedre Ruciņa daudz vērības veltīja audzēkņa rakstura izpētīšanai. Analizējot sava darba rezultātus, pirmā ceturkšņa beigās audzinātāja konstatēja, ka izdevies skolēnos radīt atbildības un kopības izjūtu, pa daļai arī pacelt darba disciplīnu. Taču sekmes vēl nebija apmierinošas. Tāpēc II ceturkšņa audzināšanas darba plānā b. Ruciņa nosprauda šādus mērķus:

1. Pacelt sekmes mācībās.
2. Veicināt satiecību un sadraudzību.
3. Samazināt trokšņošanu.
4. Pilnīgi izskaust rupju izturēšanos.

Šos jautājumus apsprieda klases sapulcē.

Audzinātāja meklēja pasākumus, kā izraisīt audzēkņu aktivitāti disciplīnas un sekmju celšanā. Atzīmes sekmju žurnālā, ieraksti skolēnu uzdevumu burtnīcās par kārtību un uzvedību nedeva gribētos rezultātus. Skolotāja iekārtoja atsevišķas burtnīcas piezīmēm par nesagatavotiem uzdevumiem, kārtības pārkāpumiem, labiem darbiem un nedarbiem. Katru dienu krājās piezīmes. Klases sapulces apsprieda atzīmētos notikumus, kā arī iepriekšējo lēmumu izpildi. Tā vēl vairāk nostiprinājās kolektīva pašapziņa. Skolēni sāka cīnīties par sekmju uzlabošanu.

Darbs sekmējās. Pusgadu nobeidzot, no 25 skolēniem tikai diviem vēl bija nepietiekamas atzīmes, bet astoņiem – visos priekšmetos tikai labas un teicamas. Sekmībā III klase izvirzījās pirmajā vietā, pārējās klasēs ir 10–20 % nesekmīgu skolēnu.

Audzināšanā b. Ruciņa plaši izmanto arī skolēnu lasītās grāmatas, rakstus žurnālos un avīzēs, redzētās lugas un kino filmas.

Teicami panākumi gūti arī antireliģiskajā audzināšanā. 25. decembrī klasē bija ieradušies visi skolēni. Dažiem, kuri dzīvo internātā, vecāki atbrauca pakaļ. Un tomēr skolēni nebrauca mājās, bet palika skolā.

Audzinātāja Ruciņa ieguvusi autoritāti – drošāko atslēgu turpmākiem panākumiem.” – *Gatis J. Organizēta darba rezultāti.* – Skolotāju Avīze. – 1949. – 2. febr. – Nr. 5. – 5. lpp.

- ⁷ Īstenībā Jāņa Ruciņa tēvs Aleksis Ruciņš (1876–1943) bija miris 1943. gadā. J. Ruciņa māte Elīna Ruciņa, dzim. Rudzīte, bija mirusi 1937. gadā. – Latvijas Valsts arhīvs (turpmāk – LVA), 1894. f., 1. apr., 3109. l., 41. lp.; 4947. l., 3., 11. lp.
- ⁸ Edvarta Virzas (1883–1940) poēma “Straumēni”, kurā slavināts patriarhālais latviešu zemnieka dzīvesveids, nāca klajā 1933. gadā.
- ⁹ Oskaram Nīmanim (28.04.1901.–?) Alūksnes tautas tiesa 1948. gadā piesprieda brīvības atņemšanu uz vienu gadu. – LVA, 1894. f., 1. apr., 3109. l., 1.a, 6., 8., 12., 28. lp.
- ¹⁰ Par A. Ruciņas mātes Emilijas Taubes neizvešanu Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas Alūksnes apriņķa daļas priekšnieks vecākais leitnants Galkins 1949. gada 31. martā rakstiski ziņoja Latvijas PSR valsts drošības ministram ģenerālmajoram Alfonam Novikam (1908–1996):

“Рапорт.

Во время проведения операции по изъятию семьи кулака Ручиньш Яниса Алексеевича не изъята мать его жены Таубе Эмилия Петровна, 1871 года рождения, как не могущая самостоятельно передвигаться ввиду престарелости”.

(“Raports.

Veicot kulaka Ruciņa Jāņa Alekša d. ģimenes izsūtīšanas operāciju, netika izsūtīta viņa sievas māte Taube Emilija Pētera m., dzimusi 1871. gadā, kā vecuma dēļ nespējīga patstāvīgi pārvietoties.”)

(Tulkojums no krievu valodas.) – LVA, 1894. f., 1. apr., 4947. l., 8. lp.

- 11 Vera Nīmane (20.03.1909.–12.03.1987.) bija Annas Ruciņas vīra Jāņa Ruciņa māsa. Viņa ar savu meitu Liju Nīmani (27.06.1934.–06.04.1996.) 1949. gada 25. martā tika izsūtīta no Alsviķu pagasta Jaunpuntužu mājām. Abas tika atbrīvotas 1956. gada 22. maijā. – Aizvestie. 1949. gada 25. marts. – Rīga, 2007. – I daļa. – 262. lpp.; LVA, 1894. f., 1. apr., 3109. l., 73. lp.
- 12 Elza Dauka (1908) un viņas dēls Laimonis Dauka (1935) 1949. gada 25. martā tika izsūtīti no Alūksnes apriņķa Alsviķu pagasta Jaungabrānu mājām uz Tomskas apgabala Koževņikovas rajonu. Abi tika atbrīvoti 1955. gada 15. novembrī. – Aizvestie. 1949. gada 25. marts. – Rīga, 2007. – I daļa. – 263. lpp.; LVA, 1894. f., 1. apr., 4942. l., 77.–79. lp.
- 13 Ešelons nr. 97322, kurā bija 1318 cilvēku, no Amatas stacijas izbrauca 1949. gada 27. martā plkst. 2 un sasniedza galastaciju Tomskas apgabala Čeremoņikos 1949. gada 8. aprīlī. – Aizvestie. 1949. gada 25. marts. – Rīga, 2007. – II daļa. – 1. karte [starp 208. un 209. lpp.].
- 14 Когда то Пичугино далеко гремело. – Kādreiz Pičugina tālu skanēja (krievu val.).
- 15 Vēstuli Ruciņiem, kurā tika paziņots par Annas Ruciņas mātes Emīlijas Taubes tālāko likteni pēc 1949. gada 25. marta, Alma Valtere Lieljākos uzrakstīja 1949. gada 19. jūnijā. – No Dzintara Ērgļa personiskā arhīva.
Alise Valērija Bula, dzim. Zvaigznīte (19.09.1911.–11.03.1993.), bija Annas Ruciņas māsas Olgas Taubes draudzene. A. Bulai bija meita Vita Irena Bula (1940–1969), un 1949. gadā viņas dzīvoja Madonā.
- 16 Marta Sarmule (1907–1988) ar pieciem bērniem – Alisi Sarmuli (1934), Ilgu Sarmuli (1935), Valiju Sarmuli (1936), Guntaru Sarmuli (1938) un Nikolaju Sarmuli (1943) 1949. gada 25. martā tika izsūtīta no Alūksnes apriņķa Veclaicenes pagasta Upesleju mājām uz Tomskas apgabala Koževņikovas rajonu. Visi seši tika atbrīvoti 1956. gada 24. decembrī. – Aizvestie. 1949. gada 25. marts. – Rīga, 2007. – I daļa. – 294. lpp.; LVA, 1894. f., 1. apr., 3087. l., 54.–59. lp.
- 17 Fridrihs Andersons (27.11.1902.–?) 1949. gada 25. martā tika izsūtīts no Cēsu apriņķa Veclaicenes pagasta Zeņģu mājām uz Tomskas apgabala Koževņikovas rajonu. Atbrīvots 1956. gada 24. maijā. – Aizvestie. 1949. gada 25. marts. – Rīga, 2007. – I daļa. – 294. lpp.; LVA, 1894. f., 1. apr., 4579. l., 18., 19. lp. Iespējams, ka, aprakstot šo epizodi, A. Ruciņa kļūdījies ar Fridriha Andersona vārdu, nosaucot viņu par Rūdi.

EDUARDA BERKLAVA AICINĀJUMS LATVIEŠIEM PAPILDINĀT LKP RINDAS: KĀDA RAKSTA ATSKAŅAS

Notikumi, par kuriem stāsta publicētie dokumenti, risinājās tieši pirms 50 gadiem – 1959. gada pirmajā pusē.

Dokumenti atspoguļo Eduarda Berklava – tolaik Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieka un LKP CK biroja locekļa – raksta laikrakstā “Rīgas Balss” (sk. dokumentu nr. 1) atskaņas Maskavā un Rīgā. Vērtējumi, kurus izpelnījās minētais raksts PSKP CK un LKP CK, bija, var teikt, pat krasi atšķirīgi. Varētu likties, ka rakstā nav nekā, kas runātu pretī padomju komunistiskās ideoloģijas dogmām. Tajā uzsvēta PSKP vadošā loma sabiedrībā, atzīmēti gūtie panākumi ekonomikā un kultūrā un izteikts aicinājums visiem iedzīvotājiem vēl aktīvāk iesaistīties komunisma celtniecībā, stājoties kompartijas un komjaunatnes biedru rindās. Kāpēc tad tieši šis raksts izraisīja kritiku no PSKP CK puses?

Atbilde uz šo jautājumu ir vienkārša. Partijas funkcionāri Maskavā saskatīja E. Berklava rakstā tiešus uzbrukumus PSKP Statūtiem, kuros bija stingri noteikta individuāla pieeja uzņemšanai kompartijas rindās vienīgi ar partijas pirmorganizāciju starpniecību. Vēršoties pie “labākajiem ļaudīm” pāri kompartijas pirmorganizāciju galvām, E. Berklavs faktiski apšaubīja PSKP “īstenoto līniju” (sk. dokumentu nr. 3). Turklāt PSKP Statūtos bija sniegts kompartijas definējums, saskaņā ar kuru komunisti ir strādnieku šķiras, darba zemniecības un tautas inteligences avangards. Pēc raksta “Saruna no sirds” varēja spriest, ka daudzi no šī avangarda tomēr ir palikuši ārpus kompartijas rindām. Visi šie momenti tika uzsvērti PSKP CK atbildīgo darbinieku dienesta ziņojumos (sk. dokumentus nr. 2, 3). Tomēr izteiktā kritika nebija tik bargā, kā varētu gaidīt. To var izskaidrot ar vairākiem faktoriem. Pirmkārt, stāvoklis LKP un Latvijas PSR kopumā atšķirībā no citām savienotajām republikām neizraisīja Maskavā nekādas bažas. Pēc PSKP CK vadošo darbinieku pārlicības, te viss ir bijis kārtībā. Otrkārt, vienīgie pārmetumi, ko līdz tam izteica no PSKP CK sūtītās daudzās komisijas, bija tieši “vietējo kadru” (latviešu) trūkums vadošajos amatos. To apliecināja arī 1959. gada aprīlī PSKP CK Transporta nodaļas komisija, kura savā noslēguma ziņojumā uzsvēra, ka Latvijas dzelzceļā trūkst nacionālo kadru.¹ Treškārt, E. Berklavs un viņa darbība līdz tam bija baudījusi PSKP CK labvēlību un augstu novērtējumu. Pastāvēja pat uzskats, ka būtu lietderīgi pārceļt viņu uz Maskavu “lielās Centrālās komitejas” aparātā.²

Atgriežoties pie raksta “Saruna no sirds”, Maskava apmierinājās ar to, ka šis jautājums tika pārrunāts ar LKP CK sekretāriem Jāni Kalnbērziņu un Vili Krūmiņu, arī LKP CK biroja sēdē apsprieda E. Berklava rakstu, pieņemot attiecīgu lēmumu (sk. dokumentu nr. 4). Galu galā 1959. gada 12. jūnijā šis jautājums tika noņemts no uzskaites PSKP CK. Maskava uzskatīja, ka E. Berklava raksta lieta ir atrisināta. Un vairs pie tās neatgriezās.

Pavisam citāda situācija ar rakstu “Saruna no sirds” veidojās Rīgā. Vēl ilgu laiku te to izmantoja kā ieroci cīņai ar E. Berklavu un nacionālkomunistiem kopumā.

Šis raksts ne velti ir tapis tieši 1959. gada sākumā. Šajā laikā nacionālkomunisti pilnā mērā izprata, ka viņu iniciēto pasākumu – latviešu valodas un kultūras attīstība, migrācijas ierobežošana, republikai nepieciešamo ražotņu attīstības veicināšana u.c. – veiksmīgai īstenošanai nepietiek ar attiecīgu lēmumu pieņemšanu, ir nepieciešams plašāks atbalsts uz vietām, pirmkārt jau partijas pirmorganizācijās (sk. dokumentu nr. 8). Vislielākā neapmierinātība bija vērojama no nelatviešu puses, kuriem bija divu gadu laikā jāapgūst latviešu valoda un kuriem bija apgrūtināta radnieku pārcelšanās uz dzīvi Latvijā. Latviešu īpatsvars LKP rindās tolaik tikai nedaudz pārsniedza trešdaļu, tāpēc pilnīgi loģisks šķiet E. Berklava aicinājums pirmām kārtām jau latviešiem aktīvāk papildināt komunistu un komjauniešu (kā topošo komunistu) rindas. Tikai tādā veidā nacionālkomunisti varēja paplašināt savu atbalstītāju loku. Tas viņiem bija vitāli svarīgi, jo neapmierināto skaits arvien pieauga.

E. Berklava raksts tapis pēc ilgām pārdomām un sarunām ar līdzgaitniekiem. Viņš lieliski apzinājās, ka, pirmkārt, ar to tiek pārkāpti PSKP Statūti (svētums visiem komunistiem) un, otrkārt, aicinājums tiek adresēts latviešiem, kā to arī pareizi izprata lasītāji. Tādā veidā tika pārkāpta viena no svarīgākajām padomju ideoloģijas dogmām, uz kurām balstījās kompartijas darbība, – proletāriskais internacionālisms. Vispirms autors gribēja šo rakstu publicēt “Cīņā” un aiznesa to šī laikraksta atbildīgajam redaktoram Pāvelam Pizānam, kurš pat uzrakstīja atsaukumi. Tomēr P. Pizāns atteicās to publicēt “Cīņā”,³ jo, būdams jau ilgu laiku (no 1952. gada) Latvijas kompartijas centrālā laikraksta atbildīgais redaktors, lieliski apzinājās, kādu reakciju izsauks E. Berklava publikācija. Kaut pašam draudošās nepatīkšanas apzinājās arī “Sarunas no sirds” autors, viņš publicēja to laikrakstā “Rīgas Balss”, ar kura redaktoru Osvaldu Darbiņu viņam bija visai draudzīgas attiecības.

Diemžēl situācija 1959. gadā veidojās tā, ka, neraugoties uz to, ka E. Berklavam LKP vadībā bija domubiedri, kuri ne vien atbalstīja viņa iniciētos lēmumus, bet paši centās palielināt latviešu lomu Latvijas kompartijā un Latvijas PSR pārvaldē, tomēr viņu

starpā nevaldija vienotība, daudzus atbaidīja E. Berklava asais, dažkārt nesavaldīgais raksturs. Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis 1959. gada 20. jūnija LKP CK biroja sēdē šo stāvokli precīzi raksturoja šādi: “Tas noveda pie tā, ka tai vietā, lai saliedētu, konsolidētu un ietu visiem kopā vienotā frontē uz kopēju mērķi, tagad sanācis ne tā un [tas] nesis milzīgu kaitējumu.”⁴ Lai gan teiktais attiecās uz visiem LKP CK biroja locekļiem (ieskaitot LKP CK ideoloģisko sekretāru Arvīdu Pelši), to pilnā mērā var reducēt uz nacionālkomunistiem. Tieši viņu vienotības trūkums, kurš redzami izpaudās LKP CK 1959. gada 7.–8. jūlija slēgtajā plēnumā, ļāva galu galā A. Pelšem gūt virsroku cīņā par varu, kaut gan praktiski visi šī plēnuma lēmumā minētie trūkumi, ko pārmeta LKP CK vadībai, tieši attiecās uz viņa kā ideoloģiskā sekretāra pārraugāmo sfēru. Ne pēdējo lomu cīņā LKP CK vadībā nospēlēja arī E. Berklava raksts “Saruna no sirds” (sk. dokumentus nr. 6, 7).

* * *

Publicēto materiālu vidū ir dokumenti no Latvijas Valsts arhīva (turpmāk – LVA) un Krievijas Valsts jaunāko laiku vēstures arhīva (turpmāk – KVJLVA). Minētais Krievijas arhīvs Maskavā, neraugoties uz to, ka pašlaik tas ir atvērts ārvalstu pētniekiem, joprojām ir faktiski slēgts, jo atslēpenota ir tikai neliela daļa no tur glabātiem PSKP Centrālās komitejas materiāliem. Tur glabājas PSKP CK materiāli par laikposmu no 1953. gada līdz 1991. gadam.

Maskavā tapušie dokumenti ir publicēti pilnībā. LKP CK materiāli ir publicēti fragmentāri, trūkstošās vietas atzīmētas ar diviem punktiem kvadrātiekāvēs [...]. Dokumentu tekstā kvadrātiekāvēs ir ievietoti vārdi, kuri palīdz precīzāk izprast izteikto domu. Kā pirmais dokuments ir ievietots E. Berklava raksts “Saruna no sirds” laikrakstā “Rīgas Balss”, kura izsaukto rezonansi atspoguļo publicētie dokumenti.

¹ LVA, PA-101. f., 22. apr., 48.a l., 107. lp.

² Turpat, 102. lp.

³ Sīkāk sk. P. Pizāna uzstāšanos LKP CK biroja 1959. gada 20. jūnija sēdē: LVA, PA-101. f., 22. apr., 48.a l., 189. lp.

⁴ LVA, PA-101. f., 22. apr., 48.a l., 124. lp.

Nr. 1

**Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieka
LKP CK biroja locekļa E. Berklava¹ raksts "Saruna no sirds"
laikrakstā "Rīgas Balss"²**

1959. gada 25. februāris

Meklējot padomu, kā atrisināt vienu vai otru sasāpējušu problēmu, pārbaudot savu ieceru pareizību un cenšoties izraudzīt vispiemērotākos kadrus atbildīgam darbam, man pēdējā laikā bijusi iespēja personīgās sarunās pilnīgi atklāti dalīties domās ar diezgan paprāvu skaitu mūsu labāko ļaužu no dažādām ražošanas, kultūras, veselības aizsardzības un citām nozarēm. Sakarā ar VĻKJS un LĻKJS četrdesmitās gadadienas atzīmēšanu daudz esmu runājis arī ar jaunatni mācību iestādēs, darba vietās.

Mani sarunu biedri bija dažādu profesiju un dažādu tautību pārstāvji. Viņu vidū bija komunisti, komjaunieši un bezpartejiskie. Starp tiem bija ļaudis, ko es pats pazinu vai kas man bija ieteikti kā labākie no labākajiem savā nozarē, ļaudis, kā saka, ar gaišām galvām un zelta rokām, nepagurstoši jaunā meklētāji, principiāli un pašizliedzīgi.

Tā kā mūsu sarunas nebija privāta rakstura, tad nolēmu par tām un par dažādām šo sarunu izraisītām pārdomām atklāti pastāstīt.

Man likās divaini, kāpēc, neraugoties uz to, ka, jo sevišķi pēdējā laikā, partijā un komjaunatnē iestājies liels skaits labāko latviešu, krievu un citu tautību darba cilvēku, manu sarunu biedru – visādā ziņā jauku un vērtīgu cilvēku, it īpaši latviešu vidū ir vēl daudzi, kas atkarībā no vecuma nav ne komjaunatnes, ne partijas biedri.

Līdzīgs stāvoklis ir arī vairākās skolās. Ne mazums labu, dažreiz pat labāko skolēnu atturas iestāties komjaunatnē.

Glūži labi saprotu, ka padomju, saimnieciskajā un kultūras darbā var strādāt arī bezpartejiskais un ka ne jau visiem godīgiem pilsoņiem jābūt komjauniešiem vai komunistiem, un šo sarunu neuzsāku, lai kādu no šiem ļaudīm pierunātu iesniegt lūgumu par uzņemšanu komjaunatnē vai partijā.

Es jautāju sarunās un jautāju arī tagad šiem ļaudīm: vai jūs ticat marksisma-ļeņinisma ideoloģijai, tās cildenumam, neatvairāmībai un neuzvaramībai? Vai jūs ticat padomju varas taisnīgumam un priekšrocībām? Sakiet pavisam atklāti! Lielākā daļa bez kavēšanās, bet daži pēc neilgām pārdomām man atbildēja – "jā". Kā gan arī varētu būt cita atbilde! Par to varēja varbūt vēl šaubīties līdz Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvarai, kad marksisms-ļeņinisms pastāvēja

* Slīpā šriftā izceltas tās vietas, kas bija pasvītrotas ar zīmuli raksta kopijā (krievu valodā), kura tika pievienota publicētiem PSKP CK dokumentiem. – Sk.: KVJLVA, 5. f., 31. apr., 37., 38. lp.

kā mācība, kā zinātne, bet nebija šīs mācības praktiska piepildījuma. Vajadzēja vienkārši ticēt. Bet tagad? Tagad taču ir šīs mācības praktisks piepildījums.

Ik gadus tūkstošiem delegāciju un ekskursantu no dažādām ārvalstīm apmeklēja Padomju Savienību un aizbrauc, pārliecinājušies, ka viss, ko buržuāzija savās mājās saka par mums, ir salti meli, ka **pastāv*** milzīga un varena, brīva un bagāta Padomju valsts. Marksisma-ļeņinisma mācība ir ieguvusi pārliecinošu apstiprinājumu, tā realizēta mūsu dzīves īstenībā.

Bet tā ir tikai jautājuma viena puse. Otra puse ir tā, ka šī mācība nav aprobežojusies ar savu piepildīšanos tikai Padomju Savienībā vien. Tā neatvairāmi iet savu uzvaras ceļu. Šodien dzīvē ir pierādījies, ka revolucionārais pasaules uzskats — marksisms-ļeņinisms ir **vienīgi** pareizā ideoloģija, kas sagrauj visas citas. Vienīgi šī ideoloģija ir pastāvīga un dzīvot spējīga. Lūdzu, padomājiet paši kaut vai par šādu faktu: sākumā revolucionārais pasaules uzskats ieguva savu, tam laikam atbilstošu piepildījumu tikai uz īsu laiku, tikai vienā pilsētā uz zemeslodes – Parīzē “Parīzes Komūnas” formā, pēc Oktobra sociālistiskās revolūcijas – jau veselā milzīgā valstī, kas aizņēma un aizņēma 1/6 daļu no zemeslodes, bet tagad – tagad sociālistiskās valstis jau izveidojušas veselu pasaules sistēmu, kurā dzīvo pāri par 900 miljoniem iedzīvotāju.

Vai tad tā nav vispārliecinošākā valoda par šīs mācības neuzvaramību, par drīzu kapitālisma bojā eju visā pasaule? Vai tad par to neliecina tas, ka vienīgi mēs spējam sakaut par neuzvaramu izslavēto hitleriešu armiju? Vai par to neliecina tas, ka mēs radījām pirmo atomelektrostaciju, pirmo reaktīvo pasažieru lidmašīnu, pirmos zemes mākslīgos pavadoņus, varenākās starpkontinentālās raķetes, pirmo mākslīgo planētu utt.? Vai par to neliecina pasaulē varenākie ražošanas kāpināšanas tempi, vai par to neliecina tautas apspriestie un XXI kongresā apstiprinātie grandiozie pasākumi nākamajā septiņgadē?

Tāda ir patiesība neatkarīgi no tā, kā katram tā patīk. Lūk, te arī ir tas varenais faktors, kas visas pasaules darbaļaudīm dod jaunus spēkus, kas spārno tālākam lidojumam. Tas ir faktors, kas nāves agonijā liek trakot visas pasaules imperiālistiem.

Ir taču pavisam dabiski, ka godīgie cilvēki visā pasaulē šodien spriež apmēram tā:

ja jau proletariāts Krievijā varēja salauzt carismu un buržuāzijas varu, ko turklāt vēl atbalstīja visas pasaules imperiālisti, pie kam **toreiz** pasaulē vēl nebija nevienas sociālistiskas valsts, tad kāpēc to nevar paveikt šodien jebkurā citā zemē, kad blakus pastāv vesela sociālistisko valstu sistēma;

* Treknā šriftā dotas laikrakstā publicētajā rakstā izceltās vietas.

ja jau uz visādā ziņā atpalikušās cara Krievijas bāzes varēja uzcelt sociālismu un to pašreiz sekmīgi ceļ vēl daudzās citās zemēs, tad kāpēc to nevar un nedrīkst arī citur;

ja jau lielā Ķīnas tauta varēja nokratīt imperiālistu jūgu un uzsākt strauju un neapturamu gājienu uz sociālismu, ja šo jūgu nokratīja puse no Korejas, Vjetnamas, ja koloniālo jūgu salauza un par patstāvīgu valsti kļuva Indija, tad kāpēc to nespēt un nedarīt visām citām apspiestajām koloniālajām tautām?!

Tādus secinājumus diktē katra cilvēka veselais prāts. Lūk, kāpēc ar tik lielu spēku attīstās tautu atbrīvošanās kustība, kāpēc arvien varenāka kļūst revolucionāra kustība visās kapitālistiskajās valstīs, kāpēc, pateicoties Padomju Savienības paraugam, pārējo socialistisko zemju tautas ar lielu entuziasmu ceļ sev jaunu dzīvi.

Šajā apstākļi arī ir mūsu uzvaras milzīgā starptautiskā nozīme, visas pasaules revolucionarizējošais spēks. Taisni tāpēc jau arī "Auro-ras" zalvēs pasaules buržuāzija sadzirdēja savas nāves iezvanišanu. Mēs šodien sakām: jā, kungi buržuji, tā nu tas ir, un neviens nespēj un nevēlas jūs glābt.

Šādi jautājuma nostādnei mani sarunu biedri piekrita. Viņi atzina, ka marksisms-ļeņinisms kā ideoloģija un padomju vara kā valsts pārvaldīšanas forma ir cildenas un vēsturiski nosacītas.

Bet tālāk? Kāpēc tad daudzi no labākajiem, čaklākajiem, izglītōtākajiem nav to cīnītāju kodola sastāvā, nav komjaunatnē, partijā, kas iemieso marksisma-ļeņinisma idejas?

Varbūt jums kas nepatīk mūsu ikdienā? Varbūt jums iedvēš šaubas tie trūkumi, kādi vēl ir mūsu dzīvē, vai arī agrāk pieļautās kļūdas? Varbūt uzņēmuma vai iestādes kolektīvā, kurā jūs strādājat vai mācāties, kā arī partijas vai komjaunatnes pirmorganizācijā jūs esat saskatījuši atsevišķus cilvēkus, kas nevar būt par paraugu ne darbā, ne sadzīvē? Varbūt jūs uzskatāt, ka viens otrs no mums neatbilst Ļeņina tipa vadītājam?

Tā kā mūsu sarunas, es atkārtāju, bija atklātas un mēs pilnīgi viens otram uzticējāmies, es visos gadījumos saņēmu apmēram šādu atbildi: *"Jā, taisni tas ir tas, kas mani līdz šim ir atturējis meklēt ceļu uz partiju, uz komjaunatni."*

Bet kas tad noliedz visu to? Kas tad saka, ka šādu trūkumu nav mūsu dzīvē? Partija saka – ir. Bet ir taču arī milzīgi sasniegumi. Svarīgi ir padomāt, **kāpēc** šie trūkumi radušies. Vai pie tā vainīga padomju vara, vainīga partija? Vai tad tieši partija visiem spēkiem necenšas cīnīties pret šiem trūkumiem, neaicina to darīt katram godīgam cilvēkam?

Jūs netīcat, ka ir iespējams šos trūkumus novērst? Gribat nogaidīt, noskatīties no malas? Bet ko nogaidīt? Cik ilgi noskatīties no malas?

Ja jūs piederat vēl pie tiem – tagad jau gandrīz uz rokas pirkstiem saskaitāmiem, kurus mulšina aizjūras kara bungu rībināšana un kuri spriež, ka “nevarot zināt, kā tas beigsies”, tad man viss saprotams.

Bet pret šādu varbūtību visi mani sarunu biedri kategoriski iebilda: “*Ai, nē! Es nepiederu pie tādiem, tam es esmu par saprātīgu.*”

Es nešaubijos un nešaubos par šo iebildumu patiesīgumu, jo savus sarunu biedrus vērtēju pietiekami augstu. *Bet ko un kāpēc tad gaidāt?*

Te parasti mūsu sarunā iestājas pagara pauze. Pēc tās man parasti atbildēja tā: “Zināt, es nemaz tā īsti par to nebiju padomājis, nekad tā tieši sev nebiju to jautājis, laikam būšu kļūdījies, nepareizi domājis, jums taisnība.”

Jā, patiesi, cienījamie draugi, jūs esat kļūdījušies! Ja jūs arī paši sevi patiesi uzskatāt par labu jaunieci, kas grib un prot strādāt, mācīties un uzvesties, ja jūs gribat, lai klase un skola, kurā jūs mācāties, būtu pati labākā visā rajonā, pilsētā, republikā un pat visā Padomju Savienībā, tad zināt, ka tieši to vēlas arī komjaunatne un partija. Ja, mīļais, labais jaunieci, tu vēlies, lai rūpnīca, kurā tu strādā, ražotu vēl vairāk un tikai augstas kvalitātes produkciju, lai tajā būtu gaiši, silti, tīri, tad zini, ka tieši to grib arī komjaunatne un partija. Ja tu vēlies, lai mūsu vidū nebūtu neviena huligāna, zagļa vai izlaidīga jaunieša, tad zini – tieši to vēlas arī komjaunatne un partija. Ja nu tas tev ir skaidrs, tad kur ir tava vieta? Vai to jauno cīnītāju kodolā, kas cīnās par šiem mērķiem, jaunatnes priekšpulkā – komjaunatnē vai ārpus tās? *Padomā un izlem!*

Ja tu, priekšzīmīgais Latvijas strādnieks, skolotājs, ārsts, kolhoznieks, lauksaimniecības, rūpniecības, celtniecības vai transporta speciālists, zinātniskais darbinieks, rakstnieks vai mākslinieks, uzskati sevi par progresīvu cilvēku, ja neesi aizmirsis un tev ir dārgas latviešu tautas slavenās revolucionārās un demokrātiskās tradīcijas, ja tu vēlies, lai visi tavi kolēģi būtu labi, lai rajonā, pilsētā, Padomju valstī, kurā tu strādā un dzīvo, būtu viss skaists un priekšzīmīgs, ja tu vēlies, lai mūsu Dzimtene būtu visstiprākā, visbagātākā valsts pasaulē, tad zini, ka to grib arī partija. Ja tu vēlies, lai drīzāk tiktu novērsti visi trūkumi mūsu dzīvē un nekad vairs neatkārtotos pielaidās kļūdas, zini un ticī – tā ir arī partijas karstākā vēlēšanās. Partijai nemaz nav cita svarīgāka uzdevuma kā sasniegt to, lai mēs visi varētu dzīvot vēl labāk, lai paši kļūtu vēl labāki. Un, ja nu tu redzi, ka tava kolektīva partijas organizācijā ir tāds, kas nevar būt par kārtīgu cilvēka paraugu, tad nevērtē taču pēc tā partiju. Kad partiju no līdzīgiem cilvēkiem varēs ātrāk attīrīt, kad ātrāk likvidēsīm trūkumus, kad būs vairāk garantijas, ka mazāk pielaidīsīm kļūdas, – vai tad, ja tu, sevi par kārtīgu, priekšzīmīgu cilvēku uzskatīdams un tāds patiesi būdams, būsi partijā, atrotīsi piedurknes un pieliksi visus spēkus un

zināšanas, lai novērstu visus trūkumus, vai ja stāvēsi sāņus? Atbilde šeit ir tikai viena.

Dārgais biedri, tici, ka par šo jautājumu esmu runājis no visas sirds, jo vēlu tev un mums visiem tikai labu. *Man liekas, ka mūs šķiris pārpratums.*

Tu vienkārši nebiji, kā nākas, padomājis. Padomā par savu vietu dzīvē! Saprotams, partija arī bez tevis sasniegs sprasto mērķi, jo tā vadās no vispareizākās un viszinātniskākās ideoloģijas, to atbalsta visplašākās darbaļaužu masas, un arī tu līdz šim to jau esi darījis. Bet mūsu gaita uz priekšu būs vēl ātrāka, ja visi labākie, arī latviešu tautas labākie dēli un meitas, atradīsies cīnītāju avangardā – komjaunatnē, partijā. Sniedz roku, mēs tevi gaidām!

*Es zinu partijas svarīgos norādījumus un nekad neesmu gribējis teikt, ka galvenokārt svarīgs ir partijas un komjaunatnes organizācijas skaitliskais sastāvs. Tieši pretēji – vienmēr esmu domājis, ka ļaunāk ir pārsteigties uzņemt partijā vai komjaunatnē kaut vienu tādu, kas ar savu darbu un uzvešanos kompromitē tās, nekā uzņemt piecus kārtīgus, priekšzīmīgus cilvēkus ar novēlošanos. Es vairākkārt šeit pasvītroju, ka runa ir par tiem, kas ar savu darbu un uzvešanos ir visiem citiem paraugs. Visiem ir jāzina, ka nevienu nelūdz **iestāties komjaunatnē un partijā, bet ka šis gods, šī uzticība ir jānopelna ar teicamu darbu un priekšzīmīgu personisko dzīvi.***

Arī mums – partijas un komjaunatnes biedriem ir par ko padomāt. Vai esam izdarījuši visus nepieciešamos secinājumus no PSKP XX kongresa lēmumiem par ļeņinisko partijas dzīves normu atjaunošanu un attīstību, kuri tik spīdoši tika iemiesoti PSKP XXI kongresa darbā un lēmumos? Vai mēs paši esam ar tiem, kas to pelnījuši, atklāti, no visas sirds parunājuši par šo jautājumu, vai mēs esam viņiem parādījuši uzticēšanos, piedāvājot savu ieteikumu? *Vērtējot cilvēku, nemeklēsim pilnīgu ideālu, jo tādi mēs neesam arī paši. Saskaņā ar galveno: vai šis cilvēks ar savu darbu un uzvedību var būt citiem par paraugu, vai viņš grib un var kalpot tautai, un vai viņš ir un būs arī turpmāk vienmēr uzticīgs partijai un padomju varai.*

Atteiksimies no vispārējiem spriedelējumiem par vajadzību uzņemt labākos strādniekus, inženierus, radošo inteliģenci partijā un komjaunatnē. Ar praktisku darbu parādīsim savu iniciatīvu, sniegsim palīdzīgu biedra un drauga roku jaunajam biedram, lai viņš nešaubītos, ka mēs viņu gaidām ar tīru sirdi, lai viņš ar mums justos labi. Tas būs visu mūsu un mūsu kopējās lietas interesēs.

Rīgas Balss. – 1959. – 25. februāris. – Nr. 47.

¹ Eduards Berklavs (1914–2004) – Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks. Šo amatu viņš ieņēma arī 1954.–1956. gadā. Bija arī Latvijas kompartijas Rīgas pilsētas komitejas sekretārs (1951–1954 un 1956–1958).

- ² “Rīgas Balss” – vakara laikraksts, iznāca no 1957. gada 1. oktobra. No 1959. gada līdz 1990. gadam Latvijas kompartijas Rīgas pilsētas komitejas un Rīgas Darbaļaužu (vēlāk – Tautas) deputātu padomes laikraksts. Iznāca latviešu un krievu valodā. 1959. gadā metiens bija 100 tūkst. eksemplāru (60 tūkst. – latviešu valodā, 40 tūkst. – krievu valodā). – LVA, PA-101. f., 22. apr., 50. l., 60. lp.

Nr. 2

PSKP CK Propagandas un aģitācijas savienotajās republikās nodaļas vadītāja L. Iljičova¹ un šīs nodaļas avižu sektora vadītāja S. Šackova dienesta ziņojums PSKP CK Savienoto republiku partijas orgānu nodaļas vadītājam P. Pigaļevam² ar 1959. gada 25. februārī laikrakstā “Rīgas Balss” publicētā E. Berklava raksta “Saruna no sirds” satura vērtējumu

1959. gada 13. martā

Laikrakstā “Rīgas Balss” 25. februārī publicēts Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieka un Latvijas KP CK biroja locekļa b. Berklava raksts ar nosaukumu “Saruna no sirds”.³ Raksts, pēc mūsu uzskatiem, ir politiski kļūdains un kaitīgs.

Pēc raksta satura labākie cilvēki – “ar gaišām galvām un zelta rokām, nepagurstoši jaunā meklētāji, principiāli un pašaizliedzīgi” – atrodas ārpus partijas un komjaunatnes rindām un nevēlas stāties partijā un komjaunatnē. Autors noraizējies par šādu stāvokli un mēģina noskaidrot tā cēloņus, uzstādot šāda rakstura jautājumus:

“Vai jūs ticat marksisma-ļeņinisma ideoloģijai, tās cildenumam, neatvairāmībai un neuzvaramībai? Vai jūs ticat padomju varas taisnīgumam un priekšrocībām? Sakiet pavisam atklāti ..

Varbūt jums kas nepatīk mūsu ikdienā? Varbūt jums iedvēš šaubas tie trūkumi, kādi vēl ir mūsu dzīvē, vai arī agrāk pieļautās kļūdas? Varbūt uzņēmuma vai iestādes kolektīvā, kurā jūs strādājat vai mācāties, kā arī partijas vai komjaunatnes pirmorganizācijā jūs esat saskatījuši atsevišķus cilvēkus, kas nevar būt par paraugu ne darbā, ne sadzīvē? Varbūt jūs uzskatāt, ka viens otrs no mums neatbilst Ļeņina tipa vadītājam?”

Ar tamlīdzīgiem jautājumiem pretnostatot bezpartejiskos komunistiem, b. Berklavs paziņo: “Mūs šķīris pārpratums ..”

Viņš tālāk apgalvo, ka, jo ātrāk “visi labākie cilvēki” iestāsies partijā un komjaunatnē, jo drīzāk mēs attīrīsim partiju no necienīgiem cilvēkiem, pilnīgāk pārvarēsim trūkumus, mazāk pieļausim kļūdas.

Vēršoties pie bezpartejiskiem pāri partijas organizāciju galvām, b. Berklavs aicina: “Padomā par savu vietu dzīvē. Saprotams, partija arī bez tevis sasniegs sprauto mērķi .. Bet mūsu gaita uz priekšu būs

vēl ātrāka, ja visi labākie, arī latviešu tautas labākie dēli un meitas, atradīsies cīnītāju avangardā – komjaunatnē, partijā. Sniedz roku – mēs tevi gaidām.”

Uzskatām par mērķtiecīgu vērst Latvijas KP CK uzmanību uz kļūdaino b. Berklava uzstāšanos laikrakstā “Rīgas Balss”.

PSKP CK Propagandas un aģitācijas
savienotajās republikās
nodaļas vad.

L. Iljičovs (paraksts)

Avižu sektora vad.

S. Šackovs (paraksts)

KVJLVA, 5. f., 31. apr., 123. l., 39., 40. lp. Oriģināls. Tulkojums no krievu valodas.

- ¹ Leonīds Iljičovs (1906–1990) – 1958.–1961. gadā PSKP CK Propagandas un aģitācijas (savienotajās republikās) nodaļas vadītājs. Vienlaikus (1956–1961) PSKP Centrālās revīzijas komisijas loceklis.
- ² Pāvels Pigaļevs (1911–?) – 1950.–1960. gadā PSKP CK Savienoto republiku partijas orgānu nodaļas vadītāja pirmais vietnieks un nodaļas vadītājs.
- ³ Sk. dokumentu nr. 1.

Nr. 3

**PSKP CK Savienoto republiku partijas orgānu nodaļas sektora
vadītāja M. Gavrilova un šīs nodaļas instruktora K. Ļebedeva
PSKP CK sekretāram A. Kiričenko¹ nosūtītais dienesta
ziņojums par 1959. gada 25. februārī laikrakstā publicētajā
E. Berklava rakstā “Saruna no sirds”² pieļautajām kļūdām**

1959. gada 13. marts

Vakara laikrakstā “Rīgas Balss” 1959. g. 25. februārī (nr. 47) publicēts liels raksts “Saruna no sirds”, kura parādīšanās izskaidrojumu nevar atrast.

Raksta autors – Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietn[ieks], CK biroja loceklis b. E. Berklavs ceļ trauksmi un cenšas tikt skaidrībā, kāpēc daudzi pirmrindas Latvijas cilvēki nestājas partijā un komjaunatnē.* It kā satraukts par to, viņš sarunājas ar šādiem cilvēkiem un uzdod viņiem šāda rakstura jautājumus: “Vai jūs ticat marksisma-ļeņinisma ideoloģijai, tās cildenumam, neatvairāmībai un neuzvaramībai? Vai jūs ticat padomju varas taisnīgumam un priekšrocībām?” Kā redzams, pats jautājuma raksturs izsauc dažādus skaidrojumus un sēj šaubas.

Tālāk autors jautā, kāpēc daudzi no labākajiem, enerģiskākajiem un izglītotākajiem cilvēkiem neatrodas avangardā, nav komjaunatnē vai partijā. “Varbūt jums kas nepatīk mūsu ikdienā? Varbūt jums

* Slīpā šriftā izceltas dokumentā ar zīmuli pasvītrotās vietas.

iedveš šaubas tie trūkumi, kādi vēl ir mūsu dzīvē..” u.tml. Uzbrūkot* saviem sarunu biedriem, autors vēlreiz taujā: “Jūs neticat, ka ir iespējams šos trūkumus novērst? Gribat nogaidīt, noskatīties no malas? Bet ko nogaidīt? Cik ilgi noskatīties no malas?”

Saskaņā ar autora vārdiem viņš zina “partijas svarīgākos norādījumus, un nekad neesmu gribējis teikt, ka galvenokārt svarīgs ir partijas un komjaunatnes organizācijas skaitliskais sastāvs”. Taču pretēji šim apgalvojumam rakstā pilnīgi noteikti ir ieturēta līnija uz bezierunu uzņemšanu partijā un komjaunatnē. Rakstā teikts: “Vērtējot cilvēku, nemeklēsim *pilnīgu* ideālu, jo tādi mēs neesam arī paši .. Atteiksimies no vispārējiem spriedelējumiem par vajadzību uzņemt labākos strādniekus, inženierus, radošo inteligenci partijā un komjaunatnē.” (!)

Vairākas reizes dažādās raksta vietās autors uzbāzīgi vērsas pie tiem, kuri šaubās, vai stāties partijā un komjaunatnē, ar aicinājumu: “Sniedz roku, mēs tevi gaidām!”

Samudžinātais b. E. Berklava raksts klaji runā pretī mūsu partijas īstenotajai līnijai attiecībā uz stingri individuālo atlasī PSKP, un pilnīgi nav saprotama tā trauksme, ko ceļ autors, pieprasot pēc būtības forsēt latviešu nacionalitātes pārstāvju uzņemšanu PSKP.

Īstenojot noteiktu līniju jautājumā par uzņemšanu partijā, kas ir pretrunā PSKP CK līnijai šajā jautājumā, autors maldina partijas un komjaunatnes aktīvu, ienes apjukumu pilnīgi skaidrās problēmās, izsauc nepareizus skaidrojumus. Tam nepieciešams piebilst, ka b. E. Berklavs pazīstams republikas aktīvam ne kā privātpersona, bet gan kā vadošs partijas darbinieks.

Mūsaprāt, laikraksts “Rīgas Balss” rīkojās nepareizi, publicējot savās slejās samudžināto un politiski nepareizo b. E. Berklava rakstu.

Par nopietniem trūkumiem laikraksta “Rīgas Balss” darbā 1958. gadā sarunā PSKP CK Savienoto republiku partijas orgānu nodaļā bija izteikti aizrādījumi Latvijas KP CK sekretāriem bb. Kalnbērziņam un Krūmiņam. Viņu uzmanība cita starpā bija vērstā uz to, ka laikraksts aizraujas ar notikumu viegliem aprakstiem un otršķirīga svarīguma jautājumiem, materiāls nereti tiek pasniegts uzbāzīgi, ar kļedzošiem virsrakstiem, ar atsevišķu mūsu dzīves nepilnību apsūkāšanu. Dažkārt laikrakstā nokļūst nepārdomāti, gadījuma rakstura un pat bezidejiski materiāli, kuri dezorientē lasītāju, izraisa tenkas. Toreiz viņiem tika ieteikts izskatīt šī laikraksta darbu. 1959. g. februārī Latvijas KP CK birojs apsprieda jautājumu “Par laikraksta “Rīgas Balss” redakcijas darbu”, norādīja uz trūkumiem un pieprasīja laikraksta redaktoram b. Darbiņam uzlabot laikraksta tematiku un saturu, pievēršot uzmanību galvenokārt publicētā materiāla idejiskam ievirzienam un politiskam asumam.³

* Oriģinālā – наступаюя.

Taču augstākminētā b. E. Berklava raksta parādīšanās laikraksta “Rīgas Balss” slejās jau pēc šī Latvijas KP CK lēmuma liecina par to, ka nepieciešamie secinājumi no šī lēmuma netika izdarīti.

Ar bb. Kalnbērziņu un Krūmiņu mēs pārrunājām b. E. Berklava raksta sakarā. Viņi paziņoja, ka tuvākajās dienās šis raksts kļūs par Latvijas KP CK biroja apspriešanas objektu.

Uzskatām par lietderīgu izteikt b. Kalnbērziņam aizrādījumu sakarā ar b. Berklava rakstu un vērst Latvijas KP CK uzmanību uz republikas laikrakstu partijas vadības uzlabošanas jautājumiem.

PSKP CK Savienoto republiku partijas
orgānu nodaļas sektora vad[ītājs] M. Gavrilovs (paraksts)

PSKP CK Savienoto republiku partijas
orgānu nodaļas instruktors Ļebedevs (paraksts)

KVJLVA, 5. f., 31. apr., 123. l., 35., 36. lp. Oriģināls. Tulkojums no krievu valodas.

¹ A. Kiričenko (1908–1975) – 1957.–1960. gadā PSKP CK sekretārs.

² Sk. dokumentu nr. 1.

³ LKP CK birojs savā 1959. gada 17. februāra sēdē tiešām apsprieda laikraksta “Rīgas Balss” redakcijas darbu. Apspriešanas gaitā tika uzsvērti vairāki pozitīvi momenti laikraksta redakcijas darbā (materiāls tiek pasniegts īsi un saistoši, pakāpeniski nostiprinās saites ar lasītājiem, rakstu aktuālā problemātika u.c.), kā arī norādīts uz trūkumiem (pārāk daudz kritiska materiāla, jāpaplašina rakstu tematika u.c.). LKP CK pieņemtais lēmums bija labvēlīgs “Rīgas Balss” redakcijai. Līdzās norādījumiem “plaši propagandēt PSKP XXI kongresa materiālus un lēmumus, plašāk atspoguļot partijas komiteju darbu, cīnīties ar buržuāzisko ideoloģiju” bija atzīts, ka “nepieciešams palielināt honorārus un algu redakcijas darbiniekiem”, kā arī nodrošināt laikraksta izplatīšanu Rīgas apkārtnē. Šis lēmums, kā arī biroja sēdes materiāli 1959. gada 28. aprīlī tika nosūtīti PSKP CK. – LVA, PA-101. f., 22. apr., 23. l., 85.–87. lp.; 50. l., 60.–66. lp.

Nr. 4

LKP CK biroja lēmums par E. Berklava rakstu “Saruna no sirds” laikrakstā “Rīgas Balss”¹

1959. gada 14. aprīlis

[..]

5. p. Par b. E. Berklava rakstu “Parunāsim no sirds”²

/bb. Veselovs, Ozoliņš, Bisenieks, Ņikonovs, Pinksis, Saļejevs, Batovs, Berklavs, Pelše, Alatircevs, Lācis, Kalnbērziņš/

Apspriedis biedra E. Berklava rakstu “Parunāsim no sirds”, kas bija publicēts laikrakstos “Rīgas Balss” un “Padomju Jaunatne”, Latvijas KP CK birojs atzīmē, ka tādā veidā šo rakstu nevajadzēja publicēt presē.

Nepareizi ir tas, ka rakstā atklāti atzīts tāds fakts, it kā daudzi labākie republikas cilvēki, īpaši latviešu tautības, neiestājas partijā un komjaunatnē. Autors aicina viņus aktīvāk iestāties PSKP un VĻKJS rindās. Šādu jautājuma nostādni daži komunisti izskaidroja dažādi. Turklāt laikraksta “Rīgas Balss” redakcija, tulkojot rakstu no latviešu valodas krievu valodā, pielaida kļūdu, izkropļojot autora domu.

Latvijas KP CK birojs nolēmj:

1. Vērst b. E. Berklava uzmanību uz to, ka laikrakstā “Rīgas Balss” publicētais raksts “Parunāsim no sirds” nav veicinājis pareizu jautājuma par partijas un komjaunatnes rindu augšanu izpratni partijas organizācijās.

2. Turpmāk uzskatīt par lietderīgu apspriest Latvijas KP CK birojā biroja locekļu un locekļu kandidātu rakstus par svarīgiem principiāliem jautājumiem pirms to publicēšanas.

3. Aizrādīt laikraksta “Rīgas Balss” redakcijai /b. Darbiņam/, ka uzmanīgāk jātulko laikrakstā publicējamie raksti, nepieļaujot satura izkropļojumus.

4. Uzdot Latvijas KP CK sekretāram b. V. Krūmiņam uzrakstīt rakstu par partijas rindu augšanas tematu un publicēt to laikrakstos “Cīņa” un “Sovetskaja Latvija”.

[..]

LVA, PA-101. f., 22. apr., 34. l., 165. lp. Oriģināls.

¹ Sk. dokumentu nr. 1.

² Dokumentā kļūda. Raksta nosaukums ir “Saruna no sirds”. Kļūda ir izskaidrojama ar to, ka lēmums bija pieņemts krievu valodā (tur raksta nosaukums ir pareizs) un pēc tam pārtulkots latviešu valodā. – LVA, PA-101. f., 22. apr., 25. l., 125. lp.

Nr. 5

PSKP CK Savienoto republiku partijas orgānu nodaļas vadītāja P. Pigaļeva¹ dienesta ziņojums par E. Berklava raksta “Saruna no sirds”² apspriešanas rezultātiem

1959. gada 12. jūnijs

Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietn[ieka], CK biroja locekļa b. E. Berklava rakstu “Saruna no sirds”, ko publicēja laikraksts “Rīgas Balss” 1959. g. 25. februārī, 1959. g. 14. aprīlī apsprieda Latvijas KP CK biroja sēdē.³ CK sekretāram b. Krūmiņam uzdots sakarā ar uzņemšanu PSKP rindās tuvākajā laikā uzstāties republikas presē ar īpašu rakstu. Nolemts turpmāk vadošo darbi-

nieku uzstāšanos laikrakstos par īpaši principiāliem jautājumiem iepriekš pārrunāt CK birojā.

Uzskatu, ka PSKP CK Savienoto republiku partijas orgānu nodaļas un PSKP CK Aģitācijas un propagandas nodaļas dienesta ziņojumus sakarā ar b. Berklava rakstu ir iespējams noņemt no kontroles.

PSKP CK Savienoto republiku
partijas orgānu nodaļas vad[ītāja]
vietn[ieks]

P. Pigaļevs (paraksts)

KVJLVA, 5. f., 31. apr., 123. l., 43. lp. Oriģināls. Tulkojums no krievu valodas.

¹ Sk. 2. piezīmi pie dokumenta nr. 2.

² Sk. dokumentu nr. 1.

³ Sk. dokumentu nr. 4.

Nr. 6

Fragmenti no LKP CK biroja sēdes stenogrammas ar CK sekretāra A. Pelšes uzstāšanos par E. Berklava rakstu laikrakstā "Rīgas Balss"

1959. gada 20. jūnijs

[..] Mums vajag, tā kā Berklavs šeit šodien savā uzrunā neizvērtēja savu pozīciju, savu uzvedību, mums vajag pieņemt ļoti nopietnu pieeju šim jautājumam un nopietnus secinājumus izdarīt.

Vajag pateikt, ka te mēs esam vainīgi un stipri vainīgi, ka mēs savlaicīgi nepalabojām biedru Berklavu. Mēs dažreiz pieļāvām nolaidību, liberālismu, samierniecisku pozīciju dažkārt pieļāvām.* Tagad šo lietu vajag nopietni uzlabot.

Šeit, Jāni Eduardovič [Kalnbērziņš], es gribētu arī jums pateikt, ka pēdējā laikā mēs neredzam kaujiniecisku, principiālu pieeju jautājumu risināšanai.

Lūk, biedra Berklava raksts.¹ Esmu pārliecināts, ka jūs iekšēji nepiekrītat šim rakstam, bet pamēģiniet nepiekrīst Berklavam. Viņš ir ļoti uzstājīgs vīrs, un viņš argumentē [savu pozīciju]. Viņam ir šāds arguments: es tam nepiekrītu. Vajag, ja audzināt, tad man šķiet, ka ne ar tādu pieeju, [bet] kaut kā miermīlīgi, neapvainot. Tā nevar [riķoties] principiālu jautājumu risināšanā. Šeit mums visiem attiecībā vienam pret otru jābūt asākiem reizēm, lai tieši acīs pateiktu, ka mēs tam nepiekrītam. Tāpēc ka [citādi] tas noved pie kļūdām.

* LKP CK biroja sēdes stenogramma nav labota. Tulkojumā saglabātas oriģināla stila īpatnības.

Es domāju, ka mums šodien vajag izdarīt ļoti nopietnus secinājumus un ne tikai spriedelēšanas rakstura secinājumus. Es domāju, ka mums nepieciešams atzīt, ka mēs šinī svarīgākajā [nacionālo attiecību] jautājumā pieļāvām virkni nopietnu kļūdu, kuras vajag izlabot. Un turklāt nepieciešams izdarīt organizatoriskus secinājumus.² [..]

LVA, PA-101. f., 22. apr., 48.a l., 154., 155. lp. Oriģināls. Tulkojums no krievu valodas.

¹ Domāts E. Berklava raksts "Saruna no sirds". Sk. dokumentu nr. 1.

² A. Pelše uzskatīja, ka E. Berklavu nekavējoties ir jāatbrīvo no LKP CK biroja locekļa pienākumu pildīšanas.

Nr. 7

Fragments no LKP CK pirmā sekretāra J. Kalnbērziņa referāta pēc LKP Centrālās komitejas VII slēgtā plēnuma stenogrammas

1959. gada 7. jūlijs

[..] Tāpat samiernieciski birojs piegāja PSKP CK dienesta ziņojuma apspriešanai sakarā ar politiski neizturēto, jucekliģo b. Berklava rakstu par partijas rindu izaugsmi, kurš tika publicēts laikrakstā "Rīgas Balss"¹. Un mēs šajā jautājumā pieņemām bezprincipu lēmumu.² CK biroja locekļi bb. Bisenieks un Ņikonovs pat neuzskatīja šo raksta vērtējumu par taisnīgu un nobalsoja pret [lēmumu]. Tātad viņi pilnībā atbalstīja Berklava pozīciju šajā jautājumā.

CK birojā apsprieda jautājumu par laikraksta "Rīgas Balss" redakcijas darbu.³ Šī laikraksta sakarā bija daudz runāts, izteikti pamatoti pārmetumi, aizrādījumi un pretenzijas. Un tā vietā, lai nopietni kritizētu šo laikrakstu un tā redaktoru, mēs gandrīz divas stundas to slavinājām. Atsevišķi biroja locekļi tieši norādīja, ka pārējiem jāņem piemērs no šī laikraksta. [..]

LVA, PA-101. f., 22. apr., 15. l., 21. lp. Oriģināls. Tulkojums no krievu valodas.

¹ Sk. dokumentu nr. 1.

² Sk. dokumentu nr. 4.

³ Sk. 3. piezīmi pie dokumenta nr. 3.

Nr. 8
Fragments no E. Berklava atmiņām “Zināt un neaizmirst”
ar raksta “Saruna no sirds” vērtējumu

1998. gads

[..] centos palielināt latviešu īpatsvaru atbildīgajos posteņos. Zinot, ka visu nosaka partija un ka jebkura lēmuma izpilde ir atkarīga no partijas pirmorganizāciju sastāva, arī es iedomājos, ka mērķi būtu vieglāk sasniegt, ja partijā palīdzētu godīgi, gudri latvieši. Neatradis labāku ceļu, es uzrakstīju rakstu “Saruna no sirds”, kas tika publicēts avīzēs *Rīgas Balss* un *Padomju Jaunatne*. Aicināju labākos, spējīgākos latviešus iestāties partijā, lai varētu sekmīgi cīnīties pret nekārtībām un nelikumībām, jo atbildīgā darbā nedrīkstēja izvirzīt nevienu, kas nebija partijas biedrs. Raksts noderēja par vienu no pierādījumiem nacionāļkomunismā, kad apsprieda manu “kaitīgo” darbību. Domāju, ka raksts nāca par vēlu. Kaut ko pozitīvu tas, iespējams, būtu devis agrāk, bet piecdesmito gadu nogalē partiju jau pilnīgi bija pārņēmuši krievi. Tātad īsto brīdi biju nokavējis un rīkojies, apstākļus pietiekami dziļi neapdomājis. Tas bija nespēka, var pat teikt, izmisuma solis. [..]

Berklavs E. Zināt un neaizmirst. – Rīga, 1998. – 192., 193. lpp.

Materiālu publicēšanai sagatavojusi *Irēne Šneidere*

ZINĀTNES DZĪVE

PĀRSKATS PAR LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA DARBU 2008. GADĀ

LU Latvijas vēstures institūtam 2008. gads iesākās līdzīgi kā iepriekšējie – ar zināmu neskaidrību un satraukumu par finansējuma apjoma samazinājumu un tā pārskaitījuma kavēšanos gada pirmajos mēnešos.

2008. gadā LU Latvijas vēstures institūtā piecās nodaļās, trīs krātuvēs, vienā laboratorijā strādāja 61 darbinieks (53 pamatdarbā, 8 blakusdarbā), no tiem vadošie pētnieki – 13, pētnieki – 19, asistenti – 11, zinātniski tehniskais personāls – 14 un zinātni apkalpojošais personāls – 4.

Institūtā turpinājās agrāko zinātnisko tēmu izstrāde, jo visi pētījumu projekti, arī tie, kuru izpilde beidzās, tika pagarināti vēl uz vienu gadu. Tādējādi 2008. gadā tika izstrādāti Valsts pētījumu programmas “Letonika” trīs projekti un vienpadsmit Latvijas Zinātnes padomes finansētie fundamentālo un lietišķo pētījumu granti.

2008. gadā noslēdzās LU Latvijas vēstures institūta un Bulgārijas ZA institūta projekta *“Tradicionālais un laikmetīgais bulgāru un latviešu ikdienas kultūrā globalizācijas laikmetā”* realizācija, kurā piedalījās mūsu etnoloģes A. Jansone un I. Boldāne. Kā starptautiskā projekta noslēguma akcents atzīmējama Sofijā 2008. gada 8.–10. oktobrī notikušī konference “Balkāni un Baltijas valstis apvienotajā Eiropā: vēsture, reliģija un kultūra”. Projekta realizācija bija nozīmīga abu pušu zinātniekiem, pilnveidojot kultūras vēstures, etnisko un sociālo procesu pētniecību, koncepcijas un nostādnes. Veiksmīgās sadarbības rezultātā 2008. gada oktobrī tika noslēgts jauns divpusējais sadarbības projekts *“Bulgārija un Latvija: nemateriālā kultūras mantojuma problēmas”*. No Latvijas puses triju gadu periodā (2009.–2011. g.) projekta realizācijā piedalīsies septiņi pētnieki, t.sk. visi LU Latvijas vēstures institūta etnologi.

2008. gadā (01.03.–31.12.) LU Latvijas vēstures institūts bija iesaistīts arī trīspusīgā starptautiskā projektā *“Vēsture vieno tautas”* (Latvija, Zviedrija, Baltkrievija). Latvijas puse apakšprojekta “Panorāma Dvina/Daugava” ietvaros organizēja arheoloģiskos izrakumus Dinaburgas pils apmetnē (ekspedīcijas vadītāja A. Vilcāne, koordinatore I. Lazdiņa), finansētājs – Gotlandes apgabala administratīvā pārvalde *Sida*. Izrakumu noslēgumā 2008. gada 25.–26. septembrī notika starptautiskais seminārs par projekta ietvaros paveikto. Arheoloģisko pētījumu nolūks bija pēc lietiskajiem avotiem iegūt apstiprinājumu vēsturiskajiem kontaktiem starp Skandināviju un Daugavas/Dvina upes reģionu 750.–1500. gadā, bet visa projekta mērķis – sekmēt šo reģionu starptautiskos sakarus un tūrisma attīstību tajos.

2008. gadā institūta zinātnieki ir publicējuši 15 grāmatas, to skaitā septiņas monogrāfijas, vienu dokumentu krājumu, trīs rakstu krājumus, divus albumus ar pētnieku ievadrakstiem un komentāriem un divas brošūras. Publicēti kārtējie divi Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti (22., 23. sēj.). 2008. gadā institūta vēsturniekiem kopumā ir 121 zinātniskais raksts, publicēts Latvijas un ārzemju izdevumos, un 91 populārzinātniska un cita rakstura publikācija. To vidū ir viena zinātniskajā periodikā norādīta, zinātniskajā literatūrā un starptautiski pieejamās datu bāzēs citēta zinātniska publikācija, bet seši raksti ir publicēti anonīmi recenzētu un starptautiski pieejamās datu bāzēs iekļautos zinātniskajos izdevumos.

Gandrīz visi institūta darbinieki ir iesaistīti Valsts pētījumu programmas **“Letonika: pētījumi par vēsturi, valodu un kultūru”** triju projektu realizācijā. Jāuzsver, ka 2008. gads ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Senāta lēmumu un Letonikas II kongresa rezolūciju tika pasludināts par Letonikas gadu, kas bija veltīts Latvijas Republikas proklamēšanas 90. gadadienai un mūsdienu ortogrāfijas simtgadei. Līdz ar to Letonikas programmas ietvaros tika organizēti daudzi pasākumi, arī LU Latvijas vēstures institūts par godu Latvijas Republikas proklamēšanas 90. gadadienai organizēja divas starptautiskas konferences.

Letonikas projektā **“Okupācijas režīmi Latvijā un to sekas: politiskie, ekonomiskie, tiesiskie, sociālie un ētiskie aspekti. 1940–1965”** (vad. Dr. hist. D. Bleiere) 2008. gadā paveikts liels darbs, papildinot padomju represīvo orgānu 1940.–1941. gadā represēto personu datu bāzi ar 300 arestēto personu krimināllietām. Nozīmīga ir 319 lpp. biežā dokumentu krājuma *Latvijas PSR Ministru kabineta sēžu protokoli: 1940. gada 23. jūlijs – 24. augusts* publicēšana (sastādītāji, komentāru un priekšvārda autori I. Šneidere, A. Žvinklis). Materiāli parāda, kā tika uzsākts Latvijas sovetizācijas process vēl pirms tās oficiālas inkorporācijas PSRS sastāvā un pirmajās nedēļās pēc tās.

Rakstu krājumā *Letonikas Otrais kongress. Vēsture un identitāte* publicēti 5 šī projekta dalībnieku raksti. Ar Letonikas programmas atbalstu trīs pētnieki (Dz. Ērglis, A. Žvinklis, E. Evarts) apmeklēja Maskavas un Berlīnes arhīvus, iegūstot nozīmīgus materiālus turpmākiem pētījumiem un dokumentu publikācijām. Projekta dalībnieki aktīvi piedalījās starptautiskās konferencēs.

Letonikas projektā **“Etniskie un sociālpolitiskie procesi Latvijā: stereotipu analīze”** (vad. Dr. hist. A. Karlsona) iesaistīti kopumā astoņi pētnieki un krājuma glabātāja (t.sk. divi cita institūta zinātnieki). 2008. gadā pētījumu galvenie aspekti apkopoti krājuma *Letonikas Otrais kongress. Vēsture un identitāte* pirmajā daļā. Kopumā vairāk nekā 10 rakstos atspoguļoti pētījumu rezultāti par stereotipu vietu un lomu Latvijas vēstures notikumu un mūsdienu sociālpolitiskos un etniskos procesos.

Projekts **“Letonikas avotu izpēte un datorizācija”** (vad. Dr. hist. I. Ose) ir visapjomīgākais, tā realizācijā piedalās 27 izpildītāji (7 institūta krātuvju darbinieki un 20 zinātnieki (t.sk. 3 emeritētie zinātnieki) no četrām no daļām). Projekta galvenais mērķis ir Latvijas arheoloģisko, antropoloģisko, etnogrāfisko, dendrohronoloģisko un jauno laiku kultūrvēstures avotu apkopošana, sistematizēšana, izpēte un elektronisko datu bāzu veidošana.

Arheoloģisko materiālu krātuvē (vad. S. Tilko, krājuma glabātājas E. Guščika, I. Lazdiņa) Letonikas programmas ietvaros 2008. gadā izveidoja apjomīgu arheoloģisko izrakumu pārskatu sarakstu (1181 ieraksts, <http://www.lvi.lv/arhkratuve.htm>). Līdzīgi *Etnogrāfisko materiālu krātuvē* (vad. Dr. h. c. L. Vanaga, krājuma glabātājas A. Nikoluškina, I. Ulmane) ir ieskenēti 582 apdraudētie krātuves audumu paraugi, kā arī izveidoti, papildināti un rediģēti elektroniskie rādītāji par 1947.–1950. gada ekspedīciju materiāliem Cēsu, Daugavpils, Ilūkstes, Jēkabpils, Ludzas, Rēzeknes, Viļakas apriņķī, kopumā ievadītas ziņas par 9583 glabāšanas vienībām, izdarot 7194 ierakstus (<http://www.lvi.lv/etnokratuve.htm>).

Turpināts darbs arī pie antropoloģiskā materiāla paleodemogrāfisko rādītāju elektroniskās datu bāzes izveides. *Bioarheoloģisko materiālu krātuvē* (vad. Dr. hist. G. Zariņa, krājuma glabātājas N. Smotrova, I. Šmerliņa) 2008. gadā paleodemogrāfisko datu bāzē ievietota informācija par Madoņas viduslaiku kapsētas un Veselavas kapulauka antropoloģiskā materiāla inventarizāciju.

Dendrohronoloģijas laboratorijas (vad. Dr. biol. M. Zunde) datu bāze 2008. gadā papildināta ar agrāk pētīto vēsturisko objektu būvelementu dendrohronoloģiskajiem datiem, kā arī veikta būvelementu koksnes paraugu sagāde no 13.–14. gs. koka senceltnēm Cēsis, Rožu laukumā, un paraugi sagatavoti apstrādei.

Salīdzinājumam institūta kvantitatīvais devums Letonikas programmas realizācijā apkopots tabulā. Diemžēl nebija atrodami dati, cik cilvēku iesaistījies visas Letonikas programmas 16 projektu realizācijā. LU Latvijas vēstures institūtā trijos Letonikas projektos strādāja: 14 vadošie pētnieki (t. sk. 5 emeritētie zinātnieki), 18 pētnieki, septiņi zinātniskie asistenti, astoņi krājumu glabātāji un zinātniski tehniskais personāls.

Nr. p. k.	Visā Letonikas programmā 2008. gadā realizētais		LU LVI projektos realizētais			
	Nosaukums	Skaits	<i>D. Bleieres</i>	<i>A. Karlsones</i>	<i>I. Oses</i>	Skaits
			11 izpildītāji	9 izpildītāji	27 izpildītāji	47
1.	Publicēti monogrāfiskie izdevumi	54	2	1	7	10
2.	Zinātniskie raksti	470	7	9	26	42
3.	Organizētas zinātniskās konferences	25	1	–	1	2
4.	Nolasīti referāti	234	3	11	25	39
	Nolasītas populārzinātniskas lekcijas	45	–	–	2	2
5.	Izveidotas datu bāzes	18	1	1	3	5
6.	Sarīkotas Letonikas tematikai veltītas izstādes	5	–	–	–	–
7.	Projektos iesaistīti studējošie	62	3	2	3	8

2008. gadā LU Latvijas vēstures institūts realizēja arī 11 Latvijas Zinātnes padomes finansētos fundamentālo pētījumu projektus, kas aptver Latvijas vēstures problemātiku no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām.

Padomju un nacistiskā okupācijas režīma pētniecības nodaļas darbinieku darbs galvenokārt koncentrējās grantā *“Latvijas vēsture. 1940.–1960. g. 3. sējums”* (vad. Dr. hist. I. Šneidere). Tika rakstītas apakšnodaļas un izstrādāti galīgie teksta varianti. Pētījums balstīts uz triju okupāciju koncepciju, un katrs zinātniskais redaktors (I. Šneidere, K. Kangeris, D. Bleiere) veica attiecīgo nodaļu pilnveidošanu, tekstu papildināšanu vai saīsināšanu. Turpinājās arī darbietilpīgais biogrāfisko ziņu sagatavošanas darbs, lai izveidotu grāmatā minēto personu rādītāju. 2008. gadā notika arī ilustratīvā materiāla apzināšana un atlase.

Jauno laiku tēmu pētniecība noris arī grantā *“Sabiedriski politiskās un ekonomiskās vēstures problēmas Latvijā 1900.–1934. gadā”* (vad. Dr. habil. hist. J. Bērziņš), kurā iesaistījušies septiņi darbinieki. 2008. gadā turpinātas iepriekš iesāktas pētniecības tēmas par 1905. gada demokrātiskās revolūcijas kaujinieku un mažabratņu kustību (L. Lapa) un par Latvijas Republikas ārējo tirdzniecību 1918.–1934. gadā (A. Lerhis). 2008. gadā pabeigta izpēte par sabiedrisko tikumību – Latvijas valsts politiku azartspēļu jautājumā (I. Lipša). Atskaites gadā izvirzītas divas jaunas pētniecības tēmas – par I Valsts domes vēlēšanām, tās darbības uztveri un novērtējumu Latvijas sabiedrībā (J. Bērziņš) un līdz šim neatsegta vēstures problēma par latviešu karagūstekņiem un bēgļiem 1919.–1921. gadā un to atgriešanos Latvijā (Ē. Jēkabsons).

Viduslaiku, jauno un jaunāko laiku pētniecības nodaļas 4 darbinieki – M. Auns, M. Barzdeviča, A. Čerpinska, M. Jakovļeva projektā *“Latvijas agro jauno laiku aktuālās problēmas: sabiedrība, politika, ekonomika (16.–19. gs.)”* (vad. Dr. hist. M. Jakovļeva) pievērsušies plašam tematiskam lokam – Kurzemes un Zemgales hercogistes vēstures problēmām, Lielajam Ziemeļu karam, Rīgas un Latvijas agro jauno laiku kartogrāfijai, Napoleona kara laikam, vēsturiskai demogrāfijai u.c.

Vēstures institūta etnoloģi turpināja darbu divos nelielos grantos. A. Jansone un A. Karlsone pētīja Latvijas etnogrāfiskās tekstilijas grantā *“Latviešu tekstiliju attīstības vēsture Eiropas kultūrvēstures kontekstā”* (vad. Dr. hist. A. Jansone). Savukārt R. Blumberga turpināja darbu par tēmu *“Igauņi, latvieši un lībieši Ziemeļkurzemē un Ziemeļvidzemē, 19. gs. – 20. gs. sākums: iedzīvotāju etniskais sastāvs un tā dinamika, saimnieciskā darbība un kultūra”*. 2008. gadā pētījumi tika veltīti diviem būtiskiem 20. gadsimta 20. un 30. gadu lībiešu kultūras vēstures jautājumiem – lībiešu tautas nama vēsturei un lībiešu sabiedriskās organizācijas *“Līvōd it”* darbībai. Šo pētījumu rezultātus tuvākajos gados ir paredzēts publicēt monogrāfijā *“Lībiešu tautas nama vēsture”*.

Grantā *“Latvijas iedzīvotāju bioarheoloģiskā izpēte”* (vad. Dr. hist. G. Gerhards, izpildītāji Dr. hist. R. Grāvere, N. Smotrova, I. Šmerliņa) izvērtēti Ventspils Nikolaja kapsētā, Zlēku 15.–17. gs. kapsētā un Veselavas 14.–17. gs. kapulaukā apbedīto iedzīvotāju demogrāfiskie dati un risināts jautājums par viņu dzīves kvalitāti. R. Grāvere 2008. gadā apkopoja un

analizēja 20. gs. pirmās puses Latgales iedzīvotāju fiziskās attīstības jautājumus, datus salīdzinot ar 1920.–1939. gada antropoloģiskajās ekspedīcijās iegūtiem materiāliem. 2008. gadā G. Gerhards veica arī Latvijas iedzīvotāju bioarheoloģisko datu iekļaušanu starptautiskajā datu bāzē (*Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*).

Arheologi – akmens laikmeta un agro metālu perioda pētnieki 2008. gadā turpināja darbu grantā *“Cilvēks un kultūra apkārtējās vides kontekstā Latvijas aizvēstures senākajos posmos”* (vad. Dr. habil. hist. A. Vasks). Tēmas ietvaros pētīta Burtnieku ezera apkārtnes paleovide – dabas un ģeogrāfiskie apstākļi, dzīvnieku valsts un senā cilvēka vieta tajā. Notika izrakumi Braukšu II apmetnē. I. Loze risināja jautājumus par Lubāna mitrāja mezolīta–neolīta–eneolīta apmetņu iesaisti jaunajā koordinātu tīklā, iegūti jauni dati Lubāna mitrāja neolīta–eneolīta ainavas rekonstruēšanai. 2008. gadā V. Bērziņš turpināja pētījumus par jūras piekrastes apdzīvotību neolīta laikā (izrakumi Priedaines neolīta apmetnē Jūrmalas pilsētas teritorijā).

Pētījumi grantā *“Latvijas iedzīvotāju kultūra 9.–13. gs. Baltijas ekonomisko un politisko notikumu kontekstā”* tika veikti Dr. hist. G. Zemīša vadībā. Pieci arheologi (T. Berga, A. Vilcāne, Ē. Mugurēvičs, R. Spirģis, G. Zemītis) 2008. gadā pievērsās tēmām par varu un varas centriem, kā arī atsevišķām tēmām par lībiešu, latgaļu kultūru un sakariem dzelzs laikmetā, kas atspoguļojas vairāk nekā 15 rakstos un astoņās uzstāšanās reizēs vietējās un starptautiskās konferencēs.

Projektā *“Latvijas viduslaiku un jauno laiku arheoloģija”* (vad. Dr. hist. I. Ose) veikti galvenokārt Latvijas viduslaiku piļu, jauno laiku nocietinājumu un vecpilsētu vēstures pētījumi (Z. Apala, V. Bebre, R. Brūzis, V. Muižnieks, I. Ose). Rezultāti apkopoti 15 publikācijās un septiņos referātos.

Projektā *“Latvijas kultūrvides pētījumi pēc zinātnisko ekspedīciju materiāliem”* (vad. Dr. biol. M. Zunde) notiek gan ekspedīcijās jauniegūto, gan arī krātuvēs jau esošo materiālu kārtošana, sistematizēšana un pieejamības nodrošināšana zinātniskiem pētījumiem, kā arī senvēstures interesentiem. Bez tam grantā iesaistītie trīs zinātnieki un pieci krājuma glabātāji 2008. gadā publicējuši deviņus rakstus un nolasījuši referātus divās konferencēs.

Iesaistīto skaita (27) un apskatāmo tēmu ziņā viens no lielākajiem institūtā realizētajiem ir starpdisciplinārais projekts *“Etnokulturālie procesi Baltijā. Latvijas pilsētas un reģioni no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām inovatīvo pētījumu lokā”* (vad. Dr. hist. G. Zariņa). 2008. gadā turpinājās pētījumi šādos tematiskos blokos: Akmens laikmeta un agro metālu perioda sabiedrības Rietumlatvijā un Lielupes baseinā: saimniecība, kultūra, dzīvesveids (V. Bērziņš, I. Loze, I. Zagorska A. Vasks); Kurzemes un Zemgales hercogiste Eiropas vēstures diskursā (M. Auns, M. Jakovļeva); Latvijas etnokulturālās un demogrāfiskās vēstures pētījumi (I. Boldāne, A. Jansone, L. Vanaga, G. Zariņa); Pētījumi Rīgas vēsturē un zinātnes vēsturē (M. Barzdeviča, V. Bebre, T. Berga, Dz. Cēbere, I. Lipša, I. Ose, J. Stradiņš, D. Svarāne). Projekta realizētāji nolasījuši 24 referātus un publicējuši vairāk nekā 30 rakstu.

2008. gads bija salīdzinoši bagāts ar arheoloģiskajiem izrakumiem. Izrakumi turpināti Cēsīs – viduslaiku pili un Rožu laukumā, nelieli pārbaudes un uzraudzības darbi veikti arī vairākās vecpilsētas vietās (Z. Apala). Pabeigti apjomīgie izrakumi Ogresgala Čabu lībiešu apmetnē un kapulaukā (R. Brūzis, R. Spirģis). Kurzemē nelieli uzraudzības darbi veikti Nurmuižas centra kapulaukā (R. Brūzis, A. Vijups), bet vēstures studentu lauka darbu apguvei arheoloģiskie izrakumi norisa Mežītes pilskalnā un apmetnē (E. Guščika, A. Vasks). A. Vilcānes vadībā arheoloģiskie izrakumi notika ne tikai starptautiskā projekta ietvaros Dinaburgas pils apmetnē, bet arī Preiļu muižas kapelā. 2008. gadā turpinājās nelieli pārbaudes izrakumi divās jaunatklātās akmens laikmeta apmetnēs – Priedaines neolīta apmetnē Jūrmalā (V. Bērziņš) un Braukšu II mezolīta apmetnē Valmieras raj. Sēļu pag. (I. Zagorska).

Savukārt etnologi organizēja zinātniskās ekspedīcijas Vidzemē – Madonas raj. Ērgļu, Iršu, Sausnējas pagastā (L. Vanaga) un Kurzemē – Liepājas raj. Rucavas pagastā (A. Jansone).

2008. gadā institūts organizēja 4 zinātniskās konferences. 2008. gada 1. februārī kopā ar LU Vēstures un filozofijas fakultāti organizēta Latvijas Universitātes 66. konferences Arheoloģijas sekcija. 22. aprīlī notika kārtējā Latvijas arheologu atskaites sesija par arheoloģiskajiem pētījumiem 2006. un 2007. gadā. Divas konferences bija veltītas Latvijas Republikas 90. gadadienai. 23.–25. oktobrī notika starptautiska zinātniska konference “Hanzas pilsēta Rīga kā starpniecība starp austrumiem un rietumiem”, bet 13.–14. novembrī – starptautiska konference “Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija”.

2008. gadā LU Latvijas vēstures zinātnieki ir nolasījuši 108 referātus Latvijā un 17 ārvalstīs (ASV, Baltkrievijā, Bulgārijā, Čehijā, Dānijā, Francijā, Igaunijā, Krievijā, Lietuvā, Maltā, Nīderlandē, Norvēģijā, Polijā, Somijā, Šveicē, Vācijā, Zviedrijā) – kongresos, konferencēs, semināros un citos forumos.

2008. gadā divi institūta jaunie pētnieki ir aizstāvējuši maģistra darbus (E. Guščika – “Kapulauki un apbedīšanas tradīcijas teritorijā starp Lielupi un Ventu 1.–5. gadsimtā” un N. Jērums – “Krustadatas Latvijas arheoloģiskajā materiālā”). LU Latvijas vēstures institūta akadēmisko darbinieku rindas ir papildinājuši divi jauni vēstures doktori. E. Evarts 2008. gada 10. oktobrī aizstāvēja disertāciju “Zemes pašpārvalde Latvijas ģenerālapgabalā (1941–1944)”. Savukārt Oulu universitātē (Somija) V. Bērziņš ar iespīestu promocijas darbu “*Sārņate: living by a coastal lake during the east Baltic Neolithic*” ieguva doktora grādu, kuru tagad jāpielēdzina Latvijas diplomiem.

Institūta pētījumu publicēšanu nodrošināja “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” un Latvijas vēstures institūta apgāds, kā arī citas izdevniecības.

2008. gada 28. augustā, nesagaidot savu 90 gadu jubileju, mūžībā aizgāja viens no ievērojamākajiem Latvijas agrārvēstures pētniekiem Dr. habil. hist. Mihails Kozins (dzim. 01.09.1918.).

2008. gadā Salaspils novada dome arheologam Latvijas ZA akadēmīķim Dr. habil. hist. Ēvaldam Mugurēvičam par ieguldījumu Salaspils novada pētniecībā piešķīra titulu “Goda salaspilietis”.

LZA Senāta priekšsēdētājs, akadēmiķis, Dr. hab. chem. un vēstures goda doktors Jānis Stradiņš 2008. gada 11. novembrī iecelts par Atzinības krusta lielkrusta komandieri.

Savukārt arheoloģei Dr. hist. Antonijai Vilcānei 2008. gada 17. novembrī tika pasniegta Daugavas savienības balva par ieguldījumu senās Jersikas izpētē.

Noslēgumā jāatzīmē, ka 2008. gadā LU Latvijas vēstures institūta darbība bija daudz maz finansiāli nodrošināta un neizpalika arī rezultatīvie rādītāji. Toties 2009. gadam piešķirtais budžets ir institūta "izdzīvošanas" budžets, un galvenais mērķis ir ekonomiskās krīzes gados saglabāt zinātnisko potenciālu un pašu institūtu kā Latvijas vēstures zinātniski pētniecisko iestādi.

Viktorija Bebre

STARPTAUTISKĀ PROJEKTA "liveARCH"

5. SEMINĀRS LATVIJĀ

2000. gadā Vācijā, Erlinghauzenē, nodibināja Eiropas Arheoloģisko brīvdabas muzeju un sakaru apmaiņas apvienību (EXARC), kurā Latviju pārstāv nodibinājums "Āraišu ezerpils fonds". Šobrīd apvienība aptver 85 dalīborganizācijas no dažādām Eiropas valstīm. Astoni apvienības arheoloģiskie brīvdabas muzeji izveidojuši projektu "liveARCH", kura mērķis ir veicināt sabiedrības interesi par vēsturi, Eiropas mērogā popularizējot kultūras mantojumu ar "dzīvās vēstures" palīdzību. Otrs svarīgs mērķis ir uzlabot "dzīvās vēstures" muzeju kvalitāti, apmainoties pieredzē, izmantojot praktisko un akadēmisko apmācību. Projekta īstenošanas laiks – no 2006. gada 1. novembra līdz 2009. gada 30. oktobrim, un tā aktivitātes izpaužas kā tematiski apmācību semināri (piemēram, Dialogs ar apmeklētājiem, Mārketings un komunikācija u.c.), pieredzes apmaiņa, kopīgas izstādes veidošana, iespieddarbu izdošana u.tml.

2008. gada 25.–28. septembrī Latvijā Āraišu arheoloģiskajā muzejparkā notika šī projekta 5. seminārs, kas noslēdza Āraišu ezerpils fonda un partneru veiktās tēmas *Skills trainig* (Prasmju apguve) izpēti. Seminārā bija pārstāvēts Eindhovenas brīvdabas muzejs (Nīderlande), Unterludingenas pāļu būvju muzejs (Vācija), Matricas muzejs (Ungārija), Terramaras arheoloģiskais parks Montālē (Itālija), Āraišu ezerpils fonds (Latvija), Lofotras vikingu muzejs (Norvēģija), Skotu kranogu centrs (Skotija) un Fotevīkenas vikingu muzejs (Zviedrija).

Semināra mērķauditorija bija minēto muzeju speciālisti (arheologi, mednežeri, muzeju darbinieki) un praktiķi – seno amatu pratēji. Uz muzeju pieredzes bāzes seminārā apsprieda divas tēmas: *Crafts for archaeological open air museums* un *Applicability for archaeological reconstructions at archaeological open air museums* (Amati arheoloģiskajos brīvdabas muzejos; Arheoloģisko rekonstrukciju pielietojamība arheoloģiskajos brīvdabas muzejos).

Šo tēmu ietvaros muzeju speciālisti nolasīja desmit ziņojumus, identificēja problēmas un demonstrēja labas prakses piemērus atbilstoši katras

valsts muzeju individualitātei un iespējām. Domu apmaiņā un diskusijās iesaistījās arī klātesošie amatnieki.

M. Šmits (*Schmidt, Niedersachsisches Land Museum of Hannover; Vācija*) divos ievadziņojumos – *An Odyssey between Maintenance and Experimental Archaeology* un *Functions of houses in archaeological open air museums* (Odiseja starp uzturēšanu un eksperimentālo arheoloģiju; Ēku funkcijas arheoloģiskajos brīvdabas muzejos) sniedza seminārā aplūkojamo tēmu vispārēju raksturojumu. Viņš atzīmēja, ka arheoloģisko brīvdabas muzeju pamatā ir rekonstruētās ēkas, kuras ceļot un uzturot jārisina virkne jautājumu: kas par to maksās, kādas ir rekonstrukciju veidotāju zināšanas, iemaņas un izglītība, ko nozīmē autentiskums, kāda ir muzeju atbildība par zinātniskumu, ko gūs apmeklētāji u.tml. Jāskaidro, kas rekonstrukcijās ir zinātne, kas analogijas un kas ir pieņēmumi. Lai sasniegtu labu rezultātu, rekonstruētā ēka jāveido kā laboratorija. Referents uzsvēra arī amatnieku darba kvalitātes lomu. Pēc M. Šmita domām, ideāla amatnieka portrets muzejā ir šāds: viņš vienmēr ir paškritisks, ar dziļām zināšanām arheoloģijā, ir apguvis vēsturiskos amatus un spēj nodalīt atšķirību starp arheoloģisko, etnogrāfisko un moderno. Viņš vienmēr darbosies, izejot no tālās pagātnes, nevis saviem mūsdienu priekšstatiem.

R. P. Pārdekūpers (*Paardekooper, University of Exeter; Anglija*) ziņojumā *Archaeological open air museums as time travel centres* (Arheoloģiskie brīvdabas muzeji kā “ceļojumu laikā” centri) raksturoja galvenās klasisko un arheoloģisko brīvdabas muzeju atšķirības, atzīmējot, ka arheoloģisko brīvdabas muzeju darbībā priekšplānā izvirzās sabiedrības izglītošanas funkcijas, izmantojot rekonstruēto pagātnes elementu prezentēšanu ar “dzīvās vēstures” metodi un paņēmieniem, kā arī arheoloģiskos eksperimentus. Arheoloģisko brīvdabas muzeju grupā pastāv liela daudzveidība: tie darbojas kā vēsturiskās darbnīcas, aizvēstures ciemi, seno tehnoloģiju parki, muzeji u.c. Tāpat ļoti dažādi ir veidi, kā brīvdabas rekonstrukcijas tiek kombinētas ar klasisko vēstures muzeju ekspozīcijām. Ēku rekonstrukcijas rada kā seno, tā mūsdienu muzeoloģisko vidi, lai uz tās bāzes veidotu stāstus par pagātni – seno cilvēku ikdienas dzīvi. Neraugoties uz to, ka rekonstrukciju pamatā ir arheoloģiskie atradumi un akadēmisko pētījumu rezultāti, speciālistu vidū dažkārt sastopama arī skeptiska attieksme pret šiem muzejiem. Savukārt arheoloģisko brīvdabas muzeju darbinieki savas izglītojošās aktivitātes un demonstrējumus mēdz maldīgi uzskatīt par arheoloģiskajiem eksperimentiem.

S. Rosborns (*Rosborn, Foteviken Viking Museum; Zviedrija*) ziņojumā *Can modern craftsmen's skill be used in archaeological reconstructions?* (Vai mūsdienīgās amatnieku iemaņas var izmantot arheoloģiskajos brīvdabas muzejos?) iepazīstināja ar sava muzeja ilgākā laikā uzkrāto bagātīgo pieredzi darbā ar amatniekiem. Arheoloģisko brīvdabas muzeju mērķis ir rādīt autentisku vidi un ar to saistītās aktivitātes tā, kā, pēc mūsu domām, tās ir notikušas senatnē. Ir jārespektē senā amatniecība, taču jāsamierinās ar domu, ka mēs tai varam tikai tuvojties. Amatniekam, kurš strādā arheoloģiskajā brīvdabas muzejā, ir jāspēj domāt neatkarīgi, atsakoties no modernajām darba metodēm un noteikumiem. Amatniekam jābūt aktīvai

interesei par to, ko dara, lai spētu atrast risinājumus, ir jābūt drosmei eksperimentēt un gribai nodot jauniegūtās zināšanas citiem speciālistiem un arī muzeju apmeklētājiem.

A. Pelilo un K. Zanasi (*Pelillo, Zanasi, Terramara Archaeological Park of Montale*; Itālija) interesantajā ziņojumā *Crafts production at the Terramara Park of Montale between science and interpretation* (Amatniecība starp zinātni un interpretāciju Terramaras parkā Montālē) stāstīja par zinātnisko pētījumu rezultātu izmantošanu rekonstrukciju veidošanā, kā arī šo rekonstrukciju iesaistīšanas veidiem muzeja izglītojošā darbā. Muzeja darba nozīmīga sastāvdaļa ir arheoloģiskie eksperimenti. Terramaras arheoloģiskajā parkā ir gūti ļoti labi rezultāti eksperimentos ar bronzu (liešana, formu un priekšmetu izgatavošana), māla trauku repliku izgatavošanu, kaula, krama apstrādi u.c. Eksperimentiem piesaistītas oriģinālo priekšmetu arheoloģiskās un metalogrāfiskās analīzes. Demonstrējot senos amatus apmeklētājiem, muzeja darbinieki vienmēr skaidro atšķirības starp arheoloģisko eksperimentu un seno priekšmetu reproducēšanu. Terramaras muzejā senos amatus demonstrē gan atsevišķām aktivitātēm un projektiem pieaicinātie eksperti, gan apmācītie pašu darbinieki, kam ir universitātes līmeņa izglītība arheoloģijā.

N. Diksons (*Dixon, the Scottich Crannog Centre*; Skotija) referēja par tēmu *Creating a Crannog: The Foundations of Archaeological Reconstruction for the Public* (Veidojot kranogu: arheoloģiskās rekonstrukcijas sabiedrībai), parādot arheoloģiskās pētniecības komplicēto raksturu, nozīmību un šo pētījumu izmantošanas iespējas konkrētas senbūves – viena kranoga rekonstrukcijas procesā *Loch Tey* ezerā Skotijā.

A. Menserts (*Mensert, Historisch Openlucht Museum Eindhoven*; Nīderlande) ziņojumā *Practical reconstructions at the Eindhoven Historical Open Air Museum* (Praktiskās rekonstrukcijas Eindhovenas arheoloģiskajā brīvdabas muzejā) analizēja faktoros, kas ietekmē kvalitatīvu, muzeja mērķiem atbilstošu ēku rekonstrukcijas izveidi. Viņš uzsvēra, ka kvalitāti nosaka izmantotā arheoloģiskā un cita izpētes materiāla pieejamības pakāpe un korekta interpretācija. Bet, tā kā seno ēku rekonstrukcijas funkcionē kā sabiedriskas būves, tām jāatbilst arī visām mūsdienu prasībām (ugunsdrošība, būvnoteikumi u.c.), un tas nereti rada zināmu disonansi.

G. A. Johansens un L. E. Narmo (*Johansen, Narmo, Lofotr Viking Museum*; Norvēģija) ziņojumos *Handicrafts at the Viking Museum* un *Handicraft at the time travel – context of the Lofotr Viking Museum* (Amatī vikingu muzejos; Amatniecība kā “ceļojums laikā” Lofotras vikingu muzeja kontekstā) sniedza plašu ieskatu veidos, kā muzejs sadarbojas ar amatniekiem un strādā ar replikām. Savu darbību muzejs balsta uz projektiem. Apmeklētājiem tiek piedāvātas ekskursijas, braucieni ar vikingu kuģiem un vikingu laika maltītes dziesmu un deju pavadībā. Tas dod iespēju “ceļot laikā”. Aktivitāšu īstenošanai tiek piesaistītas privātkompānijas un atsevišķi amatnieki. Muzejs sezonas laikā uztur pastāvīgus kontaktus ar 100–150 dažādu nozaru amatniekiem. Ziņojumos īpaši tika uzsvērts, ka vajadzīgā rezultāta iegūšanai ir svarīgi iesaistīt cilvēkus ar labām teorētiskām zināšanām un praktiskām iemaņām. Tikpat svarīgi ir arī pareizi organizēt un vadīt amatnieku komandas darbu.

J. Apals un I. Lūse (Latvija) pārstāvēja nodibinājumu “Āraišu ezerpils fonds” un Āraišu arheoloģisko muzejparku. Viņu ziņojums *Damage to logs and their preservation during the reconstruction of Araisī lake fortress* (Būvkoču konservācija un degradācija Āraišu ezerpils rekonstrukcijā) ietvēra atziņas, kas gūtas ezerpils (9.–10. gs.) ilgstošas zinātniskās izpētes, rekonstrukcijas projekta izstrādāšanas un brīvdabas modeli (mērogā 1:1) uzceltās rekonstrukcijas novērošanas gaitā. Summējot pieredzi ezerpils rekonstrukcijas remontu darbā un koksnes speciālistu veikto analīžu datus, tika secināts, ka galvenie rekonstrukcijas pamatu un atsevišķu ēku bojāšanās cēloņi ir: 1) atrašanās paaugstināta mitruma apstākļos, 2) vāja apbūves pamatu ventilācija un 3) apmeklētāju izraisītā mehāniskā slodze. Kā atzina referenti, zināma nozīme ir arī rekonstrukcijas būvniecībā izmantoto koku sugu – egles un priedes – atšķirībām impregnēšanas preparātu uzsūkšanā un dažiem citiem faktoriem. Āraišu būves pastāvēšanas 15 gados iegūtās atziņas ir noderīgas arī citiem muzejiem, kas jau izmanto vai domā veidot arheoloģisko koka rekonstrukciju kompleksus.

G. Šēbels (*Schöbel, Pfahlbaumuseum Unteruhldingen*; Vācija) ziņojumā *On the reconstruction of a Stone Age house in South-western Germany, – construction design Hornstaad* (Par akmens laikmeta ēkas rekonstrukciju no Dienvidrietumvācijas – pēc Hornstades parauga) atspoguļoja muzeja gūto pieredzi akmens laikmeta ēkas rekonstrukcijas un izmantošanas procesā. Šo ēku pēc Konstances ezera un Šveices akmens laikmeta apmetnēs iegūto pētījumu datiem Unteruhldingenas muzejā uzcēla 1996. gadā 20 dienās. Kopš tā laika ēka joprojām tiek rūpīgi novērota, dokumentēti visi bojājumi, remontu un pārbūves. Taču pēc divpadsmit gadu centieniem ēkas tālāka saglabāšana vairs nešķiet lietderīga. Pamatojoties uz plašākiem pierādījumiem un arī dendrohronoloģijas datiem, G. Šēbels secināja, ka ēku pastāvēšanas ilgums akmens laikmetā caurmērā bijis 10–15 gadi.

Trešā sanāksmes diena pilnībā bija atvēlēta seno amatu pratējiem, kuru sniegumu vērot bija ieradies arī plašāks vietējo interesentu loks. Amatu demonstrējumu vietas, apgādātas ar minimālo aprikojumu, atradās brīvā dabā Āraišu ezera krastā un uz saliņas pie ezerpils rekonstrukcijas. Demonstrējumos piedalījās 40 dažādi amatnieki, kas pārstāvēja četras nozares: tekstilijas, kokamatniecību, metālapstrādi un podniecību. Visplašākā bija tekstiliju grupa, kurā savas prasmes – linu apstrādi, dzijas un audumu krāsošanu ar dabas krāsvielām, celu jostu aušanu, audumu darināšanu vertikālajos aužamajos stāvos, ieaūžot arī bronzas gredzentiņus, – rādīja Ungārijas, Nīderlandes, Skotijas, Zviedrijas un Latvijas arheoloģisko muzeju vai pētniecības kopu amatnieki. Interesants bija bronzas liešanas process un jau izgatavoto priekšmetu repliku klāsts, ko rādīja Itālijas meistari. Senā kalēja amata prasmi demonstrēja norvēģi. Iespēju vērot keramikas atdarinājumu veidošanu un māla trauku apdedzināšanu ugunskurā sagādāja Latvijas, Nīderlandes, Ungārijas un Zviedrijas keramiķi. Viens no galvenajiem amatniecībā izmantotajiem materiāliem visos laikos ir bijis koks. Kokapstrādi, lietojot seno darbarīku replikas, demonstrēja amatnieki no Zviedrijas, bet norvēģi veidoja vikingu kuģa dekoratīvu detaļu un rādīja, kā ar dzelzs kniedēm tika savienoti kuģu dēļi. Āraišu amatnieki ar dzelzs šaurasmens cirvju replikām apstrādāja būvkokus,

demonstrēja izgatavotos 9. gs. meža dravnieka darba piederumus – dzeini un medus spiedi, rādīja dažādu saimniecībā lietotu priekšmetu (kausi, muldiņas, mieturi, aužamie naži u.c.) kopijas. Visiem pasākumā iesaistītajiem amatniekiem šī bija lieliska iespēja mācīties un veidot personiskos kontaktus tālākai sadarbībai.

Tomēr atklāts joprojām paliek jautājums – kā senās tehnoloģijas piemērot mūsdienām un otrādi.

Vērtējot semināra norises gaitā dzirdētās atziņas un praktiskajos demonstrējumos redzēto, varam secināt, ka arheoloģiskajos brīvdabas muzejos saistībā ar senajiem amatiem izdalāmas triju veidu aktivitātes.

Pirmkārt, tie ir arheoloģiskie eksperimenti zināšanu papildināšanai pagātnes rekonstrukciju jomā, otrkārt, reprodukciju izgatavošana pagātnes reprezentācijām muzeju ekspozīciju un izglītojošo programmu attīstībai un, treškārt, seno amatu demonstrējumi apmeklētājiem. Ideālā variantā visas šīs aktivitātes īsteno viena projekta ietvaros, tādējādi tās papildina cita citu un padara efektīvāku muzeju rīcībā esošo resursu izmantošanu. Svarīgi, lai atšķirība starp šiem aktivitāšu veidiem vienmēr būtu skaidri definēta un izprotama ne tikai muzeju speciālistiem, bet arī apmeklētājiem. Arheoloģiskajos brīvdabas muzejos rekonstrukcija ir viena no svarīgākajām pagātnes interpretācijas metodēm. To nosaka “dzīvās vēstures” sniegto iespēju izmantošana, veidojot dabiska lieluma eksponātus – atdarinājumus senajai videi atbilstošos vai ļoti līdzīgos apstākļos. Reprodukcijas procesā ir svarīgi nodrošināt autentiskumu, kura pamatā ir arheoloģiskais eksperiments; akurātumu – praktiskās iemaņas senās vēstures prezentācijai veidošanā un akadēmisko pētījumu rezultātu izmantošanā. Muzeju apstākļos tikpat svarīga ir arī reproducēto repliku, procesu un vides pieejamība mūsdienu vajadzībām un nosacījumiem. Pretrunai starp korektas pagātnes ainas prezentēšanu plašai sabiedrībai un mūsdienīgajām drošības, ekonomiskajām u.c. prasībām ir jārod risinājums katrā konkrētā muzejā atsevišķi.

Sanāksmes ietvaros tās dalībnieki Rīgā iepazinās ar Latvijas Nacionālā vēstures muzeja ekspozīcijām un Etnogrāfisko brīvdabas muzeju, bet Cēsis apskatīja vecpilsētu un arheoloģiskos atsegumus viduslaiku pilsdrūpās. Sanāksmes dalībnieku lielākajai daļai šī bija pirmā iepazīšanās ar Latviju, kas, spriežot pēc izteikumiem, sagādājusi necerēti pozitīvus iespaidus.

Zigrīda Apala, Anda Vilka

23. BALTIJAS ZINĀTŅU VĒSTURES KONFERENCE

2008. gada 9.–10. oktobrī Rīgā notika tradicionālā 23. starptautiskā Baltijas zinātņu vēstures konference. Tā bija veltīta triju Baltijas valstu neatkarības 90 gadu jubilejai, kā arī 50 gadiem, kopš aizsākta Baltijas zinātņu vēstures konferenču tradīcija, atjaunots Rīgas Politehniskais institūts (tag. Rīgas Tehniskā universitāte, RTU; 1958. g. 1. septembrī)

un oficiāli nodibināts P. Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs (1957. g. septembrī, kopš 1958. g. 18. augusta saucas dibinātāja Paula Stradiņa vārdā). Konferenci rīkoja Baltijas valstu Zinātņu vēstures un filozofijas asociācija, Latvijas Zinātņu akadēmija, Rīgas Tehniskā universitāte, Latvijas Universitāte, Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs. Rīkotāju vidū bija arī Latvijas Zinātņu vēstures asociācija, kas pati dibināta tieši pirms 50 gadiem – 1958. gada janvārī. Pieteikti 83 referāti, kas publicēti materiālu krājumā “*Nova Miscellanea Historiae Scientiarum Baltica – 50*”; no tiem reāli nolasīti vai prezentēti 55. Konferencē piedalījās zinātņu vēsturnieki no 11 valstīm (Vācija, Lielbritānija, Austrija, Portugāle, Krievija, Ukraina, Baltkrievija, Somija, Igaunija, Lietuva, Latvija), referentu un klausītāju kopskaits 2 plenārsēdēs un 6 sekciju sēdēs pārsniedza 150–200 cilvēku.

Pirmo plenārsēdi RTU Lielajā aulā atklāja RTU rektors profesors Ivars Knēts. Tika nolasīts izglītības un zinātnes ministres prof. **Tatjana Koķes** apsveikums konferencei un Baltijas Zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas prezidentam prof. J. Stradiņam pasniegts T. Koķes parakstīts ministrijas Atzinības raksts par ilggadēju un rezultatīvu darbu Latvijas, Baltijas un Eiropas zinātnes vēstures pētniecībā, par Baltijas zinātniskā darba organizēšanu un aktivizēšanu. LZA prezidents akadēmiķis **Juris Ekmanis** ievadvārdos izteica gandarījumu par zinātnieku interesi un atsaucību, pievēršoties dažādu zinātņu nozaru vēstures pētniecībai. Zināšanas nav domājamas bez sistemātiskas, uz pirmavotiem balstītas pētniecības. Zīmīgi, ka Baltijas valstiskuma veidošanos saista ar zinātnes un augstākās izglītības problēmu analīzi, izcilu vietējo zinātnieku darbības atceri un godināšanu. Svarīgi, lai par laikmeta ietekmi uz zinātnes un augstākās izglītības attīstību, par zinātnisko skolu tapšanu, par Baltijas ceļu uz Eiropu un Eiropas ietekmi Baltijā, par izcilajām, radošajām personībām veidotu visu triju valstu kopējus plašākus darbus.

Ievadreferātu par Baltijas zinātņu vēstures konferenci 50 gadiem (1958–2008) nolasīja akadēmiķis **Jānis Stradiņš**, ieskicējot gan vēsturiskos priekšnoteikumus šādu konferenču rīkošanai, gan sīkāk iztīrējot pirmās konferences sarīkošanu (to sasauca Rīgā 1958. g. 6.–7. jūnijā pēc prof. Paula Stradiņa ierosmes, un tās organizēšanā piedalījies arī ievadreferāta autors). Referents izcēla šo konferenču nozīmību Baltijas republiku zinātnieku vienošanai, brīvdomīgas gaisotnes uzturēšanai un “garīgai pretestībai” pret sovietisko unifikāciju. Tika atzīmēts, ka jau 1990. gada 29. oktobrī Rīgā nodibināta Baltijas valstu Zinātņu vēstures un filozofijas asociācija, kuras prezidents 1991. gada janvārī griezās ar radiovēstījumu zinātnes pasaulei, lai protestētu pret padomju armijas brutālajām akcijām Viļņā un solidarizētos ar Lietuvu. Iezīmēta turpmākā konferenču norise jau atgūtās neatkarības apstākļos (1991. g. 4.–6. oktobrī Viļņā notika 16. Baltijas zinātņu vēstures konference, kas bija pats pirmais Baltijas zinātnieku saiets pēc valstu neatkarības atgūšanas). Iezīmētas konferenču nākotnes izredzes saistībā ar paaudžu maiņu zinātņu vēsturnieku vidē, parādīti daudzi dokumenti un fotoattēli šo konferenču pusgadsimta pieredzes raksturošanai.

Labi dokumentētu un ilustrētu materiālu par augstāko inženierizglītību Latvijā cauri gadsimtiem, raksturojot Rīgas Politehnikuma (RP; Rīgas Politehniskā institūta, LU tehnisko fakultāšu un atjaunotā Rīgas Politehniskā institūta) vēstures galvenos posmus un pašreizējo situāciju, nolasīja RTU rektors **Ivars Knēts**. Referātu par 20. gadsimtu kā liktenīgu notikumu un pagrieziena gadsimtu Baltijas valstu vēsturē, īpaši pievērsoties zinātnes attīstības periodizācijai Lietuvā kopš 1907. gada saistībā ar sociāli politiskām norisēm, nolasīja Lietuvas Zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas prezidents **Jozs Algimants Krikštopaitis** (Viļņa). Igaunijas ZA akadēmiķa **Karla Sīlivaska** (Tallina) referāts, kurā sniegts Baltijas jūras reģiona zinātniskās dzīves kopējs raksturojums 17.–19. gs., publicēts konferences materiālu krājumā.

Sakarā ar Latvijas Zinātņu vēstures asociācijas pastāvēšanas 50 gadiem tika pasniegti šīs asociācijas goda biedru diplomu profesoram L. Klimkam (Viļņa), rektoram I. Knētam (Rīga) un Dr. H. Tankleram. Vēl līdzīgi diplomu šajā reizē piešķirti hologrāfijas izgudrotājam prof. J. Upatniekam (ASV), emeritētajam ķīmijas profesoram J. Lielmežam (Kanāda) un G. Brauerei – slavenā ķīmiķa Vilhelma Ostvalda mazmeitai, kas dzīvojusi Vācijā Ostvalda muzejā – mītnē “Energija” un piedalījusies sava vectēva zinātniskā un materiālā mantojuma saglabāšanā.

Sekcija “Zinātne un sabiedrība” darbojās RTU doc. J. Klētnieka un prof. L. Klimkas vadībā. T. Kīskinenas (Helsinki) referāts bija veltīts tēmai par meteoroloģiju un politiku – tika analizēti zviedru astronoma un garīdznieka S. A. Forsija spriedumi par 1594.–1596. gadā Tallinā novēroto komētu un citām parādībām, saistot tās ar karu paredzēšanu. Divi igauņu referāti bija veltīti zinātnes filozofijai – L. Nepinens (Tallina) referēja par matemātikas pielietojumu dabas izpratnei, bet prof. P. Mīrseps (Tallina) – par katastrofu teoriju un tās atdzimšanu laika gaitā. L. Lepika (Tallina) uzstājās ar interesantu ziņojumu par zinātnes popularizēšanu Igaunijas Republikā 1920.–1940. gadā. V. Pocjus (Viļņa) pastāstīja par vecā RPI un tur funkcionējušās lietuviešu studentu organizācijas “Viltis” nozīmi Lietuvas zinātnei un kultūrai. A. Vasiļauskiene (Šauļi) nolasīja divus referātus par Lietuvas Katoļu akadēmiju un katoļu garīdznieku V. Uštupa un S. Iļas darbību, bet prof. L. Klimka – par Latvijas lietuvēs darinātajiem zvaniem Lietuvas un Latvijas katoļu baznīcām. Divi referāti – A. Kukela (Rīga) un J. Klētnieka (Rīga) bija veltīti Ēģiptes piramīdu (Džosera piramīdas) pētījumiem ar modernajām mērījumu sistēmām. Turklāt J. Klētnieks iztirzāja arī Džosera piramīdas garīgumu un vispār seno ēģiptiešu priekšstatus par mūžību, mirušo valstību un astronomiju. Latvijas pētnieku darbs ēģiptoloģijā izpelnījies starptautisku ievēribu, bet J. Klētnieka pārdomas iekļautas viņa izcilajā grāmatā “Mūžības valdnieki”.

Dabzinātņu un inženierzinātņu vēstures sekcijā, kas strādāja LU Dr. Ilgoņa Vilka vadībā, noklausījās K. Bēra muzeja vadītāja Erki Tamiksāra (Tartu) referātu par Sibīrijas mamutu un mūžīgā sasaluma pētījumiem 19. gs., kur liela bijusi Igaunijas zinātnieku (K. Bēra, A. Midendorfa) loma. J. Baņonis (Viļņa) ziņoja par A. Jakšta-Dambrauska nopelniem matemātikas attīstībā Lietuvā, bet N. M. Diasa un līdzautoru (Koimbra, Portugāle) referāts bija veltīts Tartu botāniķa H. M. Vilkoma savāktai Ibērijas

augu herbārija kolekcijai. I. Šperberga un U. Sedmalis (Rīga) referēja par keramikas ķīmiju un tehnoloģiju Latvijā no 1863. gada līdz mūsdienām, bet Dr. I. Grosvalds (Rīga) – par ķīmiskās rūpniecības attīstību Latvijā no 1918. līdz 1944. gadam. L. Petrauskiena (Viļņa) aplūkoja jautājumu, kurš ir bijis dēļu barometra izgudrotājs 18. gs., bet J. Olehnovičiene – ihtioloģisko pētījumu attīstību Lietuvā. N. Avakjana (Sanktpēterburga) savu referātu veltīja pazīstamam 19. gs. sākuma naturālistam J. G. Fišeram-Valdheimam, pirmās dabaspētnieku biedrības dibinātājam Krievijā.

Pedagoģijas vēstures sekciju, kuras sēdes notika LU Pedagoģijas muzejā Anniņmuižā, vadīja Dr. Alīda Zigmunde. Referāti skāra galvenokārt Latvijas pedagoģijas vēstures un metodoloģijas problēmas. To vidū bija prof. R. Garlejas referāts par pedagoģiju un izglītības kvalitāti, prof. I. Ķesteres referāts par pedagoģijas kā disciplīnas veidošanos Latvijā, prof. A. Krūzes referāts par izglītības vēstures pētījumiem Latvijā pēc neatkarības atgūšanas. Divi ziņojumi bija veltīti senākas pagātnes notikumiem – A. Staris (Rīga) nolasīja referātu par pirmo reālģimnāziju Rīgā (1861–1873) saistībā ar Rīgas Politehnikuma tapšanu, bet A. Zigmunde – par J. G. Stučki kā pirmo kurlmēmo skolu pasniedzēju sagatavotāju Latvijā. L. Klimkas un R. Kivilšienes (Viļņa) referāts bija veltīts mācību sistēmai piāru ordeņa skolās Lietuvā 18.–19. gs., savukārt A. Lanka un A. Zigmunde (Rīga) referēja par pavisam mūsdienīgu tematu – pedagoģijas studijām RTU Humanitāro zinātņu institūtā.

Kā allaž, skaitliski lielākā un rosīgākā bija **Medicīnas vēstures un muzeoloģijas sekcija**, kura pulcējās Medicīnas vēstures muzejā direktores E. Bērziņas un Dr. M. Pozemkovskas vadībā. Bija divas piemiņas sēdes. Pirmā veltīta ilggadējā muzeja direktora docenta Dr. h. c. K. Ē. Arona (1933–2005) piemiņai, kuram 2008. gadā apritētu 75 gadi, otra – muzeja dibinātāja un Baltijas zinātņu vēstures konferenču iniciatora prof. P. Stradiņa (1896–1958) piemiņai. Plaša un emocionāli bagāta izvērtās *Kārļa Ērika Arona piemiņas sēde*, ko ievadīja prof. Jura Salaka referāts par K. Ē. Arona daudzpusīgo un spilgto personību. M. Pozemkovska raksturoja muzeja attīstību 50 gados un tā šodien. Pazīstamais medicīnas vēsturnieks prof. K. Vasiļjevs (Odesa), kurš bija piedalījies ar referātu jau pirmajā konferencē, strādādams tolaik vēl Rīgā, sniedza visai pārdomātu, kaut ļoti subjektīvu līdzšinējo Baltijas konferenču tematikas izvērtējumu, runāja par šo konferenču nākotni, par nacionālā un internacionālā saistību medicīnas vēsturē, par Baltijas “tilta” funkcijām. J. Stradiņa un Dz. Cēberes referātā tika aplūkota Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja ģenēze un agrīnais attīstības posms, kad muzejs formāli darbojās Latvijas PSR ZA Bioloģijas un eksperimentālās medicīnas institūta sastāvā (1946–1952); tika analizēts neīstenots Latvijas PSR Ministru padomes lēmumprojekts (1946. g. augustā) par šī institūta sadalīšanu divos institūtos un atsevišķa medicīnas vēstures muzeja kā ZA autonomas vienības izveidošanu.

Paula Stradiņa piemiņas sēdē akadēmiķis prof. A. Viksna referēja par Latvijas medicīnas vēstures tematikas iztirzāšanu Baltijas zinātņu vēstures konferencēs (1958–2006), bet prof. J. Salaks – par Medicīnas vēstures muzeja starptautiskajiem kontaktiem. V. Sjudīks, T. Meks un Z. Šimantiene

(Kauņa) raksturoja Lietuvas Medicīnas un farmācijas muzeja sadarbību ar P. Stradiņa muzeju Rīgā, bet M. Līvi-Kalninā (Tartu) un A. Viksnas kopziņojums bija veltīts vadošā igauņu medicīnas vēsturnieka Viktora Kalnina aktīvajai līdzdalībai Baltijas zinātņu vēstures konferencēs. Dr. B. Felders (Tībingene) raksturoja iedzimtības higiēnu (rase, tautība, psihiatrija) Latvijā 1937.–1944. gadā. Arī K. Kallinga (Tartu) lekcija par psihiatriskajām slimnīcām Igaunijā nacistu okupācijas laikā (1941–1944) bija veltīta nacistu rasu teoriju praktiskajām konsekvencēm. J. Duplenko un N. Kočubejas (Kijeva) referāts skāra oftalmoloģijas attīstību Ukrainā un Latvijā 20. gs. pirmajā ceturksnī – paralēles un sadures. O. Kulpanoviča (Minska) runāja par veselības aizsardzības ekonomiku kā darbības jomu, tās ģenēzi un vēsturisko attīstību, bet V. Kuzņecovs (Rīga) – par psihiski slimo cilvēku patversmi un pārmācības namu Rīgas Citadēlē (1787–1823), tā kārtības noteikumiem.

Pazīstamā somu dabzinātņu vēsturnieka LZA ārzemju locekļa prof. A. Leikolas (Helsinki) referāts vēstīja par E. J. Bonsdorfu kā anatomijas celmlauzi Somijā, A. Ričkieni (Viļņa) analizēja dažus vēstures avotus par Viļņas Universitātes farmaceitu darbību botānikā. A. Ruplis (Rīga) demonstrēja savu muzeja digitalizācijas projektu.

Noslēguma plenārsēde un humanitāro zinātņu sekcijas sēde notika Latvijas Akadēmiskās (Misiņa) bibliotēkas lielajā zālē. **Humanitāro zinātņu sekcija** prof. A. Cimdiņas un prof. V. Muktupāvela vadībā notika kā “Letonikas gada” starptautisks pasākums. Doc. S. Kļaviņas referāts sniedza pārskatu par latviešu valodniecības sākumiem (19. gs. vidus – 1930. g.), raksturojot gan baltvācu devumu latviešu valodniecībā (A. Bilenšteina gramatikas tapšanu), gan pirmā latviešu valodnieka – ārsta J. Bāra nopelnus, gan jaunlatviešu pienesumu (J. Alunāns, K. Valdemārs, A. Kronvalds, K. Biezbārdis u.c.), Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas un tās valodniecības nodaļas aktīvo darbību (K. Milenbahs, J. Endzelins), noslēdzot šo posmu ar LU Filoloģijas fakultātes un tās baltu nodaļas dibināšanu un J. Endzelīna “*Lettische Grammatik*” (1922) iznākšanu. Prof. J. Štrauhmanis savukārt pievērsās vēsturisko atlantu veidošanas problēmām, izceļot nepieciešamību sagatavot kopēju Latvijas, Lietuvas un Igaunijas vēsturisku atlantu, kas atbilstu mūsdienu prasībām. P. Daija (Rīga) referēja par apgaismības laikmetā izdoto M. Stobes “Latvisku Gadagrāmatu” (1797–1798). A. Rēmera un pāragri mirušā H. Tanklera (Tartu) kopējā referātā bija aplūkoti zviedru–igauņu kontakti humanitāro zinātņu jomā 20. gs. 20.–30. gados, bet J. Lilja (Tampere) skāra divu Somijas literāro biedrību publikāciju starptautisko rezonansi kopš biedrību dibināšanas 19. gs. pirmajā pusē līdz 2. pasaules kara sākumam. J. Stradiņa un Dz. Cēberes referātā bija aplūkotas Maskavas latviešu pulciņa 19. gs. 80. gados iedibinātās prēmijas par populārzinātniskiem darbiem dabzinātnēs un vēstures zinātnēs. Īpaši izcelta t.s. Reinberga prēmija, ko piešķīra 1886.–1889. gadā par F. Brīvzemnieka ziedotiem finanšu līdzekļiem, tās saņēmēju skaitā bija J. Krodznieks, V. Olavs, Skruzīšu Mikus. Sīkāk iztirzāts tika arī maskaviešu prēmijas piešķiršanas fakts Tērbatas studentam – dzejniekam Eduardam Veidenbaumam 1892. gadā par apjomīgo rokrakstu “Apcerējumi par mehāniku”. Referātā tika ierosināts Latvijā

iedibināt K. Valdemāra un K. Barona balvas (prēmijas) dižo Atmodas laika darbinieku un pirmo latviešu zinātnes sponsoru piemiņas iemūžināšanai.

A. Zigmunde (Rīga) un Vinfrīds J. Šellers nolasīja referātu par Jūliju Kalēju – Kuzņecovu, viņa saskarēm ar Lietuvu, Latviju un Samarkandu, kur šis īpatnējais filologs un Krievijas Ģeogrāfijas biedrības biedrs miris 1905. gadā. Īpatnējs un saistošs bija Jura Baldunčika un Guntas Ločmeles referāts par avižu sludinājumiem un to nozīmi latviešu valodas attīstībā kopš K. Vatsona “Latviešu Avīzēm” (1822) līdz mūsdienām.

Noslēguma plenārsēdē LZA viceprezidente, LU Latviešu valodas institūta direktore akadēmiķe **Ilga Jansone** sniedza pārskatu par Valsts pētījumu programmu “Letonika”, tās ritējumu, par “Letonikas gada” iecerēm un to risinājumu. LZA prezidents **Juris Ekmanis** kopā ar Dr. **Anitu Dravenieci** veidotajā, labi strukturētajā referātā iztirzāja zinātniskās sadarbības problēmas Baltijas jūras valstīs, īpaši sadarbību starp trim Baltijas valstīm un arī ar Ziemeļvalstīm. Tika raksturotas kopējas pētnieciskās programmas, ieskicēta Baltijas intelektuālās sadarbības konferenču vēsture (iedibinātas 1935. g., atjaunotas kopš 1999. g.), pieminēta arī kopējas triju Baltijas ZA medaļas iedibināšana un piešķiršana (kopš 1999. g.). Tika izcelta Latvijas ZA iniciatīva šo ieceru izvirzīšanā un īstenošanā.

Plenārsēdi noslēdza Tartu Universitātes profesora **Reina Vihalema** referāts par teorētisko filozofiju un zinātnes filozofiju padomju laikā (1960.–1990. g.), kurā referents centās atbildēt uz jautājumu, kāda ir šajā nozarē veikto tālaika pētījumu paliekošā zinātniskā vērtība. Pēc prof. Vihalema domām, vienlaikus ar dogmatiskiem uzstādījumiem un ideoloģisku tukšvārdību vairākos darbos rodamas idejas, kas nav zaudējušas savu nozīmību. Īpaši tas sakāms par pētījumiem, kuros iztirzāti agrinie K. Marksa darbi (piem., tēzes par L. Feierbahu), domas par praksi kā zinātniskās patiesības kritēriju.

Pēc plenārsēdes notika **Baltijas Zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas Ģenerālās asamblejas sēde**, kurā līdzšinējais prezidents – Latvijas pārstāvis J. Stradiņš nodeva savas pilnvaras Igaunijas pārstāvjiem. Par asociācijas darbības dažādām pusēm un tās nākotnes redzējumu viedokļus izsacīja E. Tamiksārs, J. A. Kriķstopaitis, P. Mīrseps, J. Salaks, A. Leikola, J. Stradiņš un citi. Tika ierosināts koordinēt turpmāko Baltijas konferenču norisi ar Ziemeļvalstu simpozijiem par zinātnes un ideju vēsturi, kuri gan nav rīkoti kopš 1991. gada, bet kurus somi paredzējuši atsākt 2010. gada augustā. Taču asambleja noslicās par labu Igaunijas pārstāvju iniciatīvai turpināt līdzšinējo Baltijas zinātņu vēstures konferenču organizēšanas praksi kopā ar medicīnas vēsturniekiem, bez šaubām, padziļinot kontaktus ar Ziemeļvalstu zinātņu vēsturniekiem. Nākamo Baltijas zinātņu vēstures konferenci iecerēts rīkot 2010. gada oktobrī Tallinā uz Tallinas Tehniskās universitātes bāzes, tematikā iekļaujot arī zinātnes filozofijas problēmas lielākā mērā, nekā tas darīts līdzšinējās konferencēs. Kā konferences potenciālie rīkotāji minami Dr. E. Tamiksārs un prof. P. Mīrseps, kas ir jaunākās paaudzes igauņu zinātņu vēsturnieki un filozofi.

Pēc Ģenerālās asamblejas notika plašas grāmatu un dokumentu izstādes atklāšana Latvijas Akadēmiskajā (Misiņa) bibliotēkā, ko organizējusi bibliotēkas darbiniece Arta Poriete kopā ar Latvijas Zinātņu vēstures asociāciju. Izstāde aptver izdevumus no 18. gs. līdz mūsdienām – gan senas grāmatas un rokrakstus, gan visu Baltijas zinātņu vēstures konferenču programmas, tēzes, ielūgumus, rokrakstus, kas raksturo Baltijas Zinātņu vēstures un filozofijas asociācijas darbu, Jāņa Strupuļa veidotas zinātnieku medaļas, Latvijas, Lietuvas un Igaunijas zinātņu vēsturnieku grāmatas, rakstu krājumus, cita veida publikācijas, dažus J. Klētnieka, J. Stradiņa u.c. zinātņu vēsturnieku personiskos materiālus. Izstāde ir bagāta, veidota ar lielu rūpību, skatāma daudzus mēnešus, arī 2009. gada sākumā. Tā liek atcerēties pirmajā – 1958. gada konferencē sarīkoto zinātnisko grāmatu izstādi, ko bija veidojusi toreizējā Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas darbiniece Meta Taube.

Konferences ietvaros notika arī piemiņas zīmju atklāšana ievērojamiem Rīgas zinātniekiem – ķīmiķim Nobela prēmijas laureātam Vilhelmam Ostvaldam (1853–1932) un ķīmiķim analītiķim, daudzu organisko krāsu reakciju atklājējam analītiskajā ķīmijā Edvīnam Iegrīvem (1878–1944), kuru pētnieciskā darbība lielā mērā saistīta ar RP, RPI un LU. Slēgtajos Lielajos kapos pēc mūsu ierosmes ar mecenāta *Itera* – *Latvija* prezidenta Jura Savicka finansiālu atbalstu Ostvaldu dzimtas kapa pieminekli iekalti fizikālās ķīmijas pamatlicēja vecāku, kā arī brāļa LU mežsaimniecības profesora Eižena Ostvalda vārdi un dzīves dati (viņi te visi apbedīti), bet pieminekļa pakājē uzstādīta piemiņas plāksne *in memoriam* pašam V. Ostvaldam, kurš apbedīts Vācijā, savas pēdējās mītnes “*Landhaus Energie*” parkā. Savukārt plāksne ar Pozenē (Poznaņa) mirušā Edvīna Iegrīves vārdu uzstādīta pie viņa svaiņa ķīmijas profesora Valdemāra Fišera kapa pieminekļa. E. Iegrīve atklājis vairākus reaģentus, kurus analītiskajā ķīmijā lieto vēl šodien, viņa vārds ir starptautiski pazīstams, viņa izgudrotās reakcijas pieminētas daudzās rokasgrāmatās. Piemiņas zīmju atklāšana notika 13. oktobrī, piedaloties LZA prezidentam J. Ekmanim, RTU rektoram I. Knētam, *Itera* – *Latvija* prezidentam J. Savickim, LZA viceprezidentam R. Valteram, akadēmiķim T. Milleram, prof. I. Meirovicam un daudziem konferences dalībniekiem no RTU. Tika godināta daudzu ievērojamu zinātnieku un sabiedrisku darbinieku (pirmo RP vadītāju, Dž. Armitsteda, V. Fišera, F. Candra, K. Valdemāra, K. Barona, F. Brīvzemnieka u.c.) piemiņa viņu atdusas vietās.

Sava veida turpinājums Baltijas zinātņu vēstures konferencei bija RTU 59. starptautiskās zinātniskās konferences plenārsēde pārpildītajā RTU aulā, kur pulcējušos ar uzrunu sveica Valsts prezidents Valdis Zatlers; rektors I. Knēts latviski atkārtoja savu zinātņu vēstures konferences nolāsīto lekciju, RTU prorektors akadēmiķis L. Ribickis stāstīja par RTU pašreiz veicamo zinātnisko pētniecību un demonstrēja filmu par to. RTU muzeja vadītāja A. Zigmunde stāstīja par mēģinājumiem atjaunot RPI laikā no 1920. līdz 1958. gadam, bet J. Stradiņš nolasīja referātu par inženiertehniskās inteliģences veidošanos Rīgā un Latvijā 19.–20. gs., īpaši akcentējot Rīgas Tehniskās biedrības dibināšanas (1858) nozīmi saistībā ar šīs biedrības 150 gadiem. Tika aplūkota slavenā izgudrotāja Vernera

Sīmensa uzturēšanās Rīgā 1852. gadā, kad viņš te izveidoja pirmo civilo elektromagnētisko telegrāfa līniju Krievijas impērijā (no Bolderājas uz Rīgu).

Ar visu šo pasākumu kopumu ne tikai atzīmēti RPI atjaunošanas 50 gadi, bet akcentēta Latvijas valsts un abu pārējo Baltijas valstu nodibināšanas 90. gadskārta, īpaši rādot augstākās tehniskās izglītības vēsturiskās attīstības gaitu, Baltijas valstu sadarbību zinātnē, kopēju zinātņu vēstures konferenču tradīciju, tāpat Medicīnas vēstures muzeja izveidošanas un attīstības nozīmīgumu ne tikai Latvijas, bet arī Baltijas mērogā.

Ir gandarījums, ka arī šajā zinātnes attīstībai nelabvēlīgajā finansiālajā un ekonomiskajā situācijā, kad sarūk zinātnes budžets, vēsturiskās tradīcijas tomēr tiek uzturētas un gūst pietiekamu rezonansi sabiedrībā (publicētas Z. Kiperes un G. Zemlicka plašas reportāžas par konferenci Latvijas un Lietuvas presē).

Īpaši jāuzsver, ka konferenču rīkošana pāriet jaunākās paaudzes (īpaši igauņu) zinātnieku rokās. Tas apliecina, ka arī šajā jomā vēstures stafete tiek nodota tālāk un Baltijas medicīnas un zinātņu vēstures pētnieku sadarbībai, ko aizsāka Pauls Stradiņš pretrunīgajos un grūtajos 20. gs. 50. gados, paredzams cienīgs turpinājums.

Jānis Stradiņš

11. STARPTAUTISKAIS FESTIVĀLS “TIKŠANĀS AR VĒSTURI”

2008. gadā no 9. līdz 12. oktobrim Bluā pilsētā Francijā notika 11. starptautiskā kultūras festivāla “Tikšanās ar vēsturi” (*Rendez-vous de l'histoire*) pasākumi, kuros piedalījās arī pārstāvis no Latvijas vēstures institūta. Festivālu regulāri organizē Francijas Kultūras ministrija un Bluā pilsētas mērija, piesaistot arī Eiropas Savienības resursus. “Tikšanās ar vēsturi” nav zinātniska konference vārda tiešajā nozīmē, lai gan uzstāties tajā tiek aicināti vienīgi profesionāļi vai personas ar atbilstošu reputāciju vēsturnieku aprindās. Drīzāk to var uzskatīt par masu izglītošanas pasākumu, kas nodrošina visdažādākajiem Francijas iedzīvotāju slāņiem iespēju klausīties visplašākās tematikas lekcijas un diskusiju sanāksmes, apmeklēt izstādes un vēsturei veltītu filmu festivālus, izvēlēties jebkuru tematu pēc savām interesēm un uzzināt, kādi ir Eiropas vēsturnieku pašreizējie uzskati un pētījumu virzieni.

Par pēdējā festivāla reputāciju liecina kaut vai tas, ka tā organizācijas darbā piekrita piedalīties izcilais franču viduslaiku vēstures pētnieks Žaks Legofs, bet festivāla patronu lomā uzņēmās vairāki Franču akadēmijas locekļi un pazīstamais politiķis un diplomāts Valēri Žiskārs d'Estēns. “Tikšanās ar vēsturi” sakrīta ar vēl vienu pasākumu – Eiropas vēstures veicināšanas centra organizētu 27 lekciju ciklu, ko divpadsmit Francijas pilsētās bija jānolasa vēsturniekiem no katras Eiropas Savienības dalībvalsts. Lekciju cikla vienojošā tematika bija Eiropas vēsture un kontinenta

valstu vēsturiskās pieredzes kopība, ļaujot katram autoram brīvā formā izteikt savas pārdomas. Bluā pilsētā festivāla laikā tika lasītas piecas no minētajām lekcijām.

10. oktobrī Bluā Eiropas vēstures lekcijas nolasīja vēsturnieki no Francijas, Austrijas, Polijas, Igaunijas un Latvijas. Žaks Legofs runāja par Eiropas vēstures stratifikāciju, Ernsts Brukmillers pievērsās Austrijai kā "Eiropas problēmai", poļu vēsturnieks Ježijs Klocovskis apskatīja kristīgā humānisma pieredzi Eiropas kontekstā, bet igauņis Kristians Tomaspoegs izvērtēja atšķirības starp Vācu ordeņa darbību Baltijā un Vidusjūras reģionā. Latviju pārstāvēja Juris Pavlovičs ar lekciju "Latvija padomju un nacistiskās okupācijas laikā: kā izdzīvoja cilvēktiesības". Lekcijas tēma tika izraudzīta pēc franču puses lūguma, kas pamatoja šo izvēli ar nepieciešamību izskaidrot saviem tautiešiem, ko patiesībā piedzīvojusi Latvija.

Eiropas vēstures cikla lekcijas bija tikai niecīga daļa no pasākumu kopuma, kas uz dažām dienām faktiski padarīja Bluā par vēsturei pakļautu pilsētu. Vienlaikus notika līdz pat desmit lekciju un semināru, neskaitot deviņas izstādes, kuru izvietojšanai bija atvēlētas pilsētas mērijas telpas, iespaidīgs grāmatu tirgus ar visu vadošo franču izdevniecību dalību un daudzu autoru autogrāfiem, kā arī kinofestivāls. Uzturoties Bluā tikai pusotru dienu, bija absolūti neiespējami izsekot vairākiem simtiem pasākumu, kuru tematika svārstījās no diskusijas par Fugeru dinastijas lomu Eiropas ekonomikas attīstībā līdz semināram, kas apcerēja Baraka Obamas atbildību "īstā amerikāņā" tēlam. Jāšaubās, vai pat aktīvākie Bluā vēstures entuziasti šajās dienās redzēja vairāk par piektdaļu no notikušā.

Līdz ar to lekcijas apmeklētāju nospiedošs vairākums bija cienījama vecuma franči ar visai aptuvenu priekšstatu par vēsturi un skolu jaunatne, kam šāds apmeklējums acīmredzami bija daļa no mācību procesa. Tomēr izrādītā interese bija liela un auditorija uzdeva Latvijas apstākļos pavisam negaidītus jautājumus. Lai cik dīvaini tas būtu, lielākā daļa jautājumu bija saistīti ar Latvijas nacionālo partizānu kustības dalībnieku profesionālo piederību. Klausītāji vēlējās zināt, kādā veidā uzticība konkrētai ticībai iespaidoja gatavību cīnīties par savas zemes neatkarību. Pretēji gaidītajam politiska rakstura jautājumu nebija vispār, cik noprotams, sakarā ar to, ka tikai viens no klātesošajiem bija apmeklētājs Rīgu.

Protams, festivālam bija arī noteikta politiskā orientācija un zināma impēriskā pieskaņa, kas izpaudās norādēs uz Francijas īpašo nozīmi mūsdienu Eiropā un propagandiskajā Kvebekas grāmatu izstādē. Taču šie atribūti nebija uzkrītoši, ja vien tos nevēlējās redzēt. Tā vietā varēja tikai apbrīnot cieņu un uzmanību, ko franču valsts velta savai pagātnei un tās pētniekiem. Festivāla laikā vēsturnieku rīcībā tika nodota senā Bluā franču karaļu pils, un politiķi un pašvaldība bija darījuši visu iespējamo, lai festivāla dalībnieki un viesi uz dažām dienām justos kā goda pilsoņi. Saglabājot sirdī vispatīkamākās atmiņas par šiem dižajiem vēstures svētkiem, atliek vienīgi jautāt, kad atnāks latviešiem tie laiki.

Juris Pavlovičs

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE “LATVIJAS VALSTS NEATKARĪBA: IDEJA UN REALIZĀCIJA” RĪGĀ

Īsi pirms Latvijas valsts jubilejas – deviņdesmitās gadskārtas kopš valsts dibināšanas – 2008. gada 13.–14. novembrī Rīgā Kara muzeja telpās uz starptautisku konferenci bija sanākuši vēsturnieki, filozofi un tiesību speciālisti, lai kopīgi atskatītos un izvērtētu valsts noieto ceļu un sasniegumus un neveiksmes šajos deviņdesmit gados. Konferenci organizēja Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Latvijas Kara muzejs, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte un Valsts programma “Letonika”, un tajā ar ziņojumiem piedalījās pētnieki no sešām valstīm.

Konferenci ar uzrunu atklāja Latvijas Valsts prezidents Valdis Zatlers. Norādījis uz Latvijas valsts attīstības likumoto un sarežģīto gaitu, viņš aicināja ievērot visu valsts attīstības daudzveidību un pretrunību un novēlēja konferencē sekmīgu darbu. Par īpašu notikumu kļuva Amerikas Savienoto Valstu Hūvera institūta sagatavotā dokumentu dāvinājuma pasniegšana Latvijas valstij. Dāvinājumā, ko, klātesot Hūvera institūta pārstāvjiem, pasniedza ASV vēstnieks Latvijā Čārlzs Larsons, ir dokumenti, kas skar Amerikas Palīdzības pārvaldes darbību Latvijā (1919–1920), ASV veikto Latvijas Republikas atzīšanu 1922. gadā, pēckara latviešu trimdas pārstāvju centienus ASV aktualizēt Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas jautājumu, kā arī dokumenti, kas ļauj labāk iepazīt bijušā ASV prezidenta Herberta Hūvera personību.

Ar uzrunām Latvijas valsti un konferences dalībniekus sveica Igaunijas Republikas un Lietuvas Republikas vēstniecību pārstāvji Latvijā. Īpašu uzmanību izpelnījās Igaunijas Republikas vēstnieka Latvijā Jāka Jērita latviešu valodā sagatavotā runa, kurā viņš atgādināja, ka draudzība un sadarbība starp Baltijas tautām ir jākopj ne tikai svētkos, bet arī ikdienas darbos un plānos.

Konferences dalībniekus uzrunāja Latvijas Republikas izglītības un zinātnes ministre Tatjana Koķe, Latvijas Universitātes rektors Mārcis Auziņš, LU Latvijas vēstures institūta direktors Guntis Zemītis, Valsts pētījumu programmas “Letonika: pētījumi par vēsturi, valodu un kultūru” Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas priekšsēdētājs Tālavš Jundzis. Par konferences vadmotīvu kļuva Latvijas Zinātņu akadēmijas Senāta priekšsēdētāja Jāņa Stradiņa uzrunā izteiktā doma, ka Latvijas valstiskuma vēsture ir jāskata visā tās deviņdesmit gadu vienībā, rakstot tajā ne tikai neatkarības, bet arī apspiestības gadus, kuros cilvēku atmiņās un novembra ziedos pie Čakstes kapa tupināja dzīvot valsts ideja.

Konferences darbu ievadīja plenārsēde. Jau pirmajā ziņojumā “Latvijas valsts dibināšana: nostādnes historiogrāfijā”, ko nolasīja Inesis Feldmanis, atklājās Latvijas valstiskuma vēstures sarežģītā un pretrunīgā daba. Līdzās plašāk atzītajam uzskatam par Latvijas valsts dibināšanu 1918. gada 18. novembrī vēstures literatūrā pastāv vēl divas versijas, kas Latvijas valsts dibināšanu saista ar Latviešu Pagaidu nacionālās padomes darbību un par valsts dibināšanas dienu uzskata 1917. gada 19. novembri

(E. Dunsdorfs, Ā. Klīve) vai 1918. gada 30. janvāri (Ā. Šilde). Pēc referenta domām, ir vairāki pamatoti un būtiski argumenti, lai par Latvijas valsts pasludināšanas dienu drīzāk pieņemtu vienu no minētajām pēdējām versijām.

Ēriks Jēkabsons ziņojumā “Latvijas neatkarības kara (1918.–1920. g.) militārās vēstures historiogrāfija: stāvoklis un galvenās tendences” akcentēja divus galvenos jautājumus. Pirmkārt, Austrumeiropas valstu historiogrāfijā pastāv būtiskas atšķirības skatījumā uz Brīvības cīņām. To spilgtākais atspoguļojums ir katrā valstī dažādie vēstures literatūrā lietotie šo cīņu apzīmējumi. Otrkārt, neskatoties uz pietiekami plašo Latvijas neatkarības karam veltīto vēstures literatūru, vēl arvien paliek vairāki noklusējumi ne tikai par atsevišķām kara epizodēm, bet pat par ievērojamām kaujām.

Valsts neatkarības un brīvības vispārējos politiskos un filozofiskos aspektus iztīrāja divi nākamie ziņojumi. Šveices pētnieks Lucius Vildhabers (*Luzius Wildhaber*) savā ziņojumā “Valstu neatkarības atjaunošana: starptautiskie un nacionālie izaicinājumi” runāja par demokrātiskās sistēmas lomu un nozīmi valstu neatkarības atjaunošanā. Maija Kūle ziņojumā “Brīvības kā vērtības izpratne Latvijas valsts neatkarības atjaunošanā” iztīrāja brīvības kā filozofiskas kategorijas izpratni un tās lomu Latvijas valsts atjaunošanas pieredzē. Iezīmējot trīs izcilu filozofu spriedumus par brīvību kā robežzīmes un raksturojot gan I. Kanta brīvās gribas, gan Dž. Millsa sociālo brīvību idejas, referente lielāko uzmanību tomēr veltīja sera I. Berlina spriedumiem par brīvību kā “vēršanas *pret*” un brīvību kā “vēršanas *par*”.

Plenārsēdī noslēdza Aivara Strangas ziņojums “Neatkarības pretinieki: Pētera Stučkas režīms”. Iecerēts un radīts Maskavas kabinetos 1918. gada novembrī, P. Stučkas režīma dibināšanas militāri politiskais scenārijs vēlāk tika izmantots kā paraugs padomju varas pasludināšanai arī citās valstīs. Jaunā režīma agrārā politika strauji mazināja tā atbalstītāju skaitu, un pēc P. Stučkas režīma krišanas latviešiem Kremļa komunistu acīs vairs nekad netika izrādīta tik liela uzticība.

Tālākie konferences ziņojumi tika nolasīti četrās atsevišķās tematiski nodalītās sesijās. Pirmās sesijas ziņojumi bija veltīti neatkarības idejai un brīvības cīņām Baltijas valstu neatkarības pirmajos gados. Uldis Krēsliņš ziņojumā “Politisko partiju nostādnes un centieni Latvijas demokrātijas izbūvē: 1917.–1922. gads” analizēja latviešu pilsonisko un sociālistisko partiju pieejas un pozīcijas valsts politisko pamatu veidošanā. Kamēr sociāldemokrāti, atsakoties uzņemties politisko atbildību, 1918. gada beigās demonstrēja aklu principialitāti, pilsoniskās partijas atkāpās no principiem politiskās atbildības vārdā. 1919. gada maijā, pieļaujot sociāldemokrātu atgriešanos Tautas padomē bez jebkādas nožēlas un atvainošanās, pilsoniskās partijas ļāva uzvarēt skaļo principu politikai, kas Latvijas demokrātijas izbūvē vadījās no principu deklarācijām, nevis praktiskās lietderības. Vācu pētnieks Karstens Brugemans (*Karsten Bruggemann*) ziņojumā “Kari Baltijas valstīs pēc “Lielā kara”: meklējot jaunus pētniecības uzdevumus” iezīmēja vairākus vēl nepētītus vai maz pētītus un šodien aktuālus problēmu lokus, galvenokārt kā pamatu iz-

mantojot Igaunijas piemēru. Tādu pētniecisku tēmu izstrāde kā kara propaganda un sievietes un bērni karā ļautu paplašināt priekšstatus par jauno valstu politikas nostādņem un sabiedrības centieniem brīvības cīņu laikmetā. Divi nākamie ziņojumi – Pēters Jarvelaids (*Peeter Jarvelaid*) “Igaunijas valsts dibināšana” un Jons Vaičenonis (*Jonas Vaičenonis*) “Neatkarīgās Lietuvas Republikas pirmais gads: Latvijas kaimiņvalsts cerības un rūpes” – raksturoja un analizēja politiskos procesus abās Latvijas kaimiņzemēs. Liekot uzsvāru uz faktiskā materiāla izklāstu, abi šie ziņojumi vispirms izskanēja kā norāde uz aptveroša – izsvērtā un analizējoša – Baltijas valstu vēstures pētījuma trūkumu.

Konferences otrās sesijas ziņojumi aptvēra valsts politiskās un saimnieciskās dzīves attīstību un ārpolitikas centienus 20.–30. gados. Ilgvars Butulis ziņojumā “18. novembris un 15. maijs K. Ulmaņa autoritārajā ideoloģijā” pievērsās vienai no interesantākajām K. Ulmaņa režīma ideoloģiskajām nostādņēm – mēģinājumiem iedzīvotājiem leģitimizēt 15. maija režīmu kā 18. novembra ideju turpinājumu. Šim uzdevumam tika meklēti dažādi risinājumi. Viens no tiem bija 18. novembra akcentu pārcelšana, runājot par 18. novembra valsti nevis kā politisku, bet “taisnības valsts” ideālu un 15. maija režīmu šajā kontekstā skatot kā šī ideāla piepildījumu. Sarežģītāks risinājums bija A. Krodera un A. Bērziņa mēģinājumi pārrakstīt Latvijas neatkarības laikmeta vēsturi, kurā pēc viņu versijas 18. novembra ievadītajam varonības laikmetam bija sekojis pagrimuma un haosa laiks, ko pārtrauca 15. maija rīts.

Abi nākamie ziņojumi, lai gan tematiski atšķirīgi, netieši turpināja diskusiju ar jau plenārsēdē I. Feldmaņa ziņojumā izskanējušajiem spriedumiem. Ainārs Lerhis ziņojumā “LR ārlietu dienesta ieguldījums Latvijas valsts interešu aizstāvēšanā – neatkarības un okupācijas laikmetu pieredze (1918–2008)” izvērtēja Latvijas ārlietu dienesta darbību. Īpaša nozīme tam bija okupācijas gados, turpinot atgādināt pasaulei par trīs Baltijas valstu zaudētā valstiskuma ideju. Atsevišķi jāizceļ ziņojumā paustā atziņa, ka Latvijas ārlietu dienesta sākums ir datējams ar 1917. gada decembri, tādējādi ne tikai vēlreiz pasvītrotot Latviešu Pagaidu nacionālās padomes darbības nozīmi ceļā uz valstiskumu, bet arī netieši norādot, ka valsts institucionālie pamati ir meklējami pirms 1918. gada 18. novembra. Savukārt Valdis Blūzma ziņojumā “Rietumu konstitucionālo tiesību kultūras ietekme uz Latvijas Republikas Satversmes tapšanu” oponenti vēsturnieku viedoklim, uzsverot, ka no tiesību aspekta nav pamata meklēt Latvijas valsts dibināšanas dienu pirms 18. novembra. Lielbritānijas ārlietu ministra A. Dž. Belfūra 11. novembra nota par Latviešu Pagaidu nacionālās padomes atzīšanu *de facto* atzina Latvijas neatkarības kustības, nevis Latvijas valsts pastāvēšanu. Tāpat referents iebilda pret izplatīto viedokli, ka par Latvijas Satversmes normu galveno paraugu kalpoja Veimāras konstitūcija Vācijā: Satversmes debatēs izmantotais citu valstu pieredzes citēšanas indekss Vāciju atstāj tikai ceturtajā vietā, kamēr biežāk kā argumenti tika izmantoti Šveices, ASV un Francijas konstitucionālo tiesību piemēri.

Līgas Lapas ziņojums “1905. gada revolūcijas atskaņas Latvijas Republikas likumdošanā” bija veltīts kādam īpatnējam un jaunam skatījumam,

raksturojot likumdošanu ne tikai kā juridisku, bet arī kā vēsturisku fenomenu. 1905. gada revolūcijas atskaņas Latvijas likumdošanā bija meklējamas divos aspektos. Pirmkārt, tas bija cilvēciskās pieredzes aspekts: daudzi Latvijas valsts politiķi bija piedalījušies vai pat cietuši 1905. gada revolūcijas gados, un tam bija sava loma un nozīme šo politiķu vēlākajos uzskatos un darbībā. Otrkārt, tas bija konkrētais likumu saturs. Visticšāk 1905. gada revolūcijas ietekme parādījās agrārās reformas likumā, kas revolūcijas dalībniekiem paredzēja priekšrocības zemes iegūšanā.

Jānis Bērziņš ziņojumā "Latvijas Republikas tautsaimniecības atjaunošanas problēmas 1920.–1922. gadā" izvērtēja valdības plānus un pasākumus saimnieciskās dzīves atjaunošanā. Latvijas saimniecība karā bija cietusi milzīgus zaudējumus, ar rūpniecības reevakuāciju bija atgriezies tikai neliela daļa no kara laikā izvestajiem uzņēmumiem. Smags bija arī valsts finanšu stāvoklis, kur, nesaņemot ārvalstu aizdevumus, bija jāpalaucas tikai uz saviem spēkiem. Tomēr jaunajai valstij īsā laikā izdevās atgūties. Finanšu grūtības ļāva pārvarēt nodokļu politika un valsts monopolu ieviešana. Līdz 1923. gadam visumā bija atjaunota arī lauksaimniecība, un tikai rūpniecība vairs nespēja atgriezties pirmskara līmenī. Saimnieciskās dzīves atjaunošanu Latgales laukos analizēja Vladislavs Malahovskis ziņojumā "Latvijas valsts pasākumi agrāro problēmu risināšanā Latgalē (1920–1922)". Atzīmējis tradicionālās īpatnības Latgales lauku saimniecības modeli, referents raksturoja agrāro pārkārtojumu grūtības un atšķirības Latgalē.

Konferences otrās dienas darbu ievadīja trešās sesijas ziņojumi, kas pievērsās Latvijas neatkarības idejai okupācijas apstākļos. Jau sesijas pirmais – Artura Žvinkļa nolasītais ziņojums "No autoritārisma līdz padomju totalitārisma: manipulācijas ar Latvijas Republikas Satversmi (1934–1940)" parādīja, ka Latvijas vēsturē arī pēc 1934. gada paliek vairāki diskutabli jautājumi. Īpaši akcentējamas ir divas referenta izceltas nostādnēs. Atzīstot nenoliedzamos K. Ulmaņa nopelnus Latvijas valsts un tautas labā, tomēr jāatzīst, ka viņu nevar uzskatīt par leģitīmu Valsts prezidentu un no Latvijas Valsts prezidentu saraksta K. Ulmaņa vārds būtu jāsvītro. Otrs un ne mazāk būtisks jautājums ir par 1934. gadā nodibinātā autoritārā režīma vērtējumu: vairākos aspektos tas sabiedrības dzīvē ienesa uzplaukumu, bet tā radītā vienkāršotā valsts pārvaldes sistēma no tiesiskā aspekta būtiski atviegloja padomju varas nodibināšanos 1940. gadā.

Par nacionālajiem centieniem pirmās padomju un sekojošās nacistu okupācijas gados runāja divi nākamie referenti. Jānis Viļums ziņojumā "Latvijas valstiskās neatkarības idejas uzturēšana pirmajā padomju okupācijas gadā, 1940–1941" plašāk raksturoja 1940. gadā izveidoto Demokrātisko bloku un tā centienus. Kā vienu no aktīvākajiem pretestības spēkiem šajā laikā referents izcēla skolu jaunatni. Edvīns Evarts ziņojumā "Nacistiskās Vācijas autonomijas plāns Otrā pasaules kara laikā Latvijā" apskatīja vācu okupācijas varas politikas un latviešu sabiedrības cerību sadursmi pēc 1941. gada. Vācu plāni Baltijā latviešiem nozīmēja vilšanos, jo sabiedrības vairākums bija gaidījis valstiskās neatkarības atjaunošanu.

Antonijs Zunda ziņojumā “Baltijas jautājums un Rietumu lielvalstis, 1940.–1953. gads (attieksmes evolūcija)” izcēla trīs posmus Rietumu lielvalstu attieksmes attīstībā pret Baltijas valstīm pēc neatkarības zaudēšanas. Pirmais posms aptvēra pirmo padomju okupācijas gadu, kad lielvalstu attieksme bija diferencēta: kamēr ASV atklāti nosodīja PSRS rīcību, Lielbritānija atturējās publiski to darīt. Pēc 1941. gada, kad Rietumu lielvalstis un PSRS kļuva par sabiedrotajiem karā pret Vāciju, Baltijas jautājums tika atlikts un pieklusināts kopējo interešu vārdā. Savukārt trešais – pēckara – posms Rietumu lielvalstīm atkal lika atgriezties pie Baltijas jautājuma, ko rosināja arī ievērojama pēckara bēgļu skaits no Baltijas.

Ar nelielu rūgtumu, liekot domāt par mūsu vēsturiskās atmiņas kampaņveidīgumu un konjunktūru, savu ziņojumu “Latvijas Centrālās padomes aktivitātes (1943–1945)” ievadīja Dzintars Ērglis. Vēl neseni bieži pieminētajai K. Čakstes vadītajai latviešu pretestības organizācijai 2008. gadā klusi un neievēroti bija pagājusi 65. dibināšanas gadskārta. Organizācija, kuru bija dibinājušas četras lielākās latviešu partijas pēc 1931. gada Saeimas vēlēšanu rezultātiem, pelna ievēribu ne tikai ar tās statusu un ietekmi vācu okupācijas gados, bet arī ar centieniem tautas saglabāšanā, 1944. gadā uzsākot rosīgu darbu bēgļu laivu organizēšanā, kas daudziem deva iespēju atrast patvērumu un izglābties no padomju represijām.

Heinrihs Strods ziņojumā “Neatkarības ideja okupācijas laikā” vairāk pievērsās teorētiskiem pārspriedumiem. Norādot, ka, ja vēstures faktoloģijā vēl arvien paliek neskaidri un maz pētīti jautājumi, tad ideju vēsturē pētījumu stāvoklis ir vēl sliktāks, referents iezīmēja vairākas sabiedrības uzskatu pētniecības problēmas un aspektus.

Konferences ceturtās un pēdējās sesijas ziņojumi bija veltīti Latvijas valsts atjaunošanai. Somu pētnieks Marko Lehti ziņojumā “Marginalitātes grūtību pārvarēšana: Latvija Eiropā” pievērsās Latvijas neatkarības atjaunošanas laika norisēm un procesiem. Izmantojot tā laika laikrakstu publikācijas, referents iezīmēja vispārēju kopainu, kādu to redz vērotājs no malas. Citu pieeju bija izvēlējis Jānis Stradiņš, kura ziņojums “Trešā tautas atmoda un tās loma Latvijas neatkarības atjaunošanā” bija balstīts uz tā laika dienasgrāmatu pierakstiem un procesu aculiecinieka atmiņām. Pēc referenta domām, par tautas atmodu var runāt no 1988. gada, kad procesos iesaistījās plašas sabiedrības aprindas, kamēr līdz tam un vēl 1987. gadā Latvijā bija individuālu drošminieku laiks. Lielāku uzmanību referents veltīja radošo savienību plēnumam, kurā pirmo reizi bija izskanējušas ne tikai daudzas atklātībā vēl noklusētas domas, bet arī pirmoreiz izskanējis paša referenta dotais apzīmējums – Trešā tautas atmoda.

Nākamajos divos referātos analizēti valsts atjaunošanas tiesiskie aspekti: Romāns Apsītis ziņojumā “4. maija deklarācija un atjaunotās valsts tiesību sistēmas izveidošana” vairāk runāja par iekšpolitisko aspektu, bet Ineta Ziemele ziņojumā “Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atjaunošana starptautiski tiesiskajā kontekstā” – par starptautisko tiesību aspektu. Laiku, kurā veidojās atjaunotās Latvijas valsts tiesību sistēma,

raksturoja noteikts duālisms. No vienas puses, tas bija sarežģīts laiks, kad likumos varēja atrast daudz pretrunu, bet, no otras puses, tas bija arī lielu iespēju laiks, kad valsts starp dažādām alternatīvām izvēlējās savu attīstības virzienu. Interesanti, ka līdz pat 90. gadu beigām atjaunotajā valstī saglabājās arī PSRS laika tiesību sistēmas normas, un tikai no 1999. gada 1. janvāra Latvijas Republikā tika pārtraukta LPSR likumu izmantošana.

Abos pēdējos konferences ziņojumos tika izvērtēts Baltijas valstu izvēlētais nevardarbīgās pretošanās ceļš savas valstiskās neatkarības atjaunošanā. Tālav Jundzis ziņojumā "Nevardarbīgās pretošanās loma Latvijas valsts neatkarības atjaunošanā" pievērsās Latvijas pieredzei, bet Lietuvas pētnieks Arvīds Anušausks (*Arvydas Anušauskas*) ziņojumā "Okupācijas armija Baltijas valstīs un civilā pretošanās 1989.–1991. gadā" analizēja procesus Baltijas valstu kopējā kontekstā. Plašāku skatījumu uz nevardarbīgās pretošanās problemātiku un Latvijas pieredzes analīzi tagad visiem interesentiem būs iespēja iegūt grāmatā "Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš (1945–1991)", kuras atvēršanas svētki bija pieskaņoti valsts jubilejas konferencei.

Konferences darbu noslēdza atmodas laikmeta trīs redzamu politiķu un procesu virzītāju – Jāņa Stradiņa, Jāņa Petera un Romualda Ražuka – saruna, vēlreiz kopīgi atceroties nesenās vēstures notikumus. Šī saruna ļāva ieskatīties dažu atmodas laikmeta procesu aizkulisēs un apsvērt, kā tālaika procesu virzītāji vērtē norises un savu darbību no gadu attāluma. Šķiet, viena no būtiskākajām sarunā izskanējušajām atziņām bija spriedums par samēru, kas Trešās atmodas procesu virzībā pastāvēja starp norādēm "no augšas" un brīvu sabiedrības gribu un iniciatīvu. J. Stradiņa paustais uzskats, lai gan atzīstot varas aprindu būtisko lomu un ietekmi sevišķi atmodas sākumposmā, tomēr par noteicošo un izšķirošo faktoru atzina sabiedrības brīvo gribu.

Noslēdzot pārskatu par Latvijas 90. gadskārtai veltīto konferenci, gribētos izcelt vienu vērojumu, ko deva šī konference, un proti: tā bija mazliet negaidītā uzskatu jaunrade, kas brīžiem dažu Latvijas vēstures notikumu un procesu traktējumā likās ne tikai pārsteidzoša, bet arī pārsteidzīga. Kā tāda jaunu viedokļu parādīšanās un iepriekšējo uzskatu pārvērtēšana ir apsveicama parādība un dažos gadījumos, kā tas, piemēram, izskanēja A. Žvinkļa ziņojumā par nepieciešamību pārskatīt K. Ulmaņa Valsts prezidenta pilnvaru atzīšanu, tā izskatās pietiekami pamatota un pārlicinoša. Tajā pašā laikā ir grūti bez kritiskas attieksmes pieņemt konferencē izskanējušos spriedumus par to, vai par valsts dibināšanas dienu patiesībā drīzāk būtu uzskatāms kāds cits datums un vai Latvijas valstiskuma vēsturē vajadzētu rakstīt visus deviņdesmit gadus kopš 1918. gada 18. novembra. Iespējams, šie spriedumi tika izteikti tikai kā ierosinājums, kā pamudinājums pārdomām, tomēr tie izcēla divas būtiskas parādības: fundamentālu un konceptuālu pētījumu trūkumu par Latvijas 20. gadsimta politisko vēsturi un nopietnu zinātnisku diskusiju trūkumu ne tikai starp Latvijas vēstures speciālistiem, bet arī starp vēsturniekiem un tiesību normu speciālistiem. Acīmredzot ir laiks pievērsties Latvijas vēstures svarīgāko (un arī sāpīgāko) jautājumu no-

skaidrošanai – ja jau Latvijas vēsturnieku vidū nav skaidras, izsvērtas un argumentētas nostājas un noteiktas atbildes uz jautājumiem par valsts vēsturiskās attīstības būtiskākajiem jautājumiem, tad būtu grūti prasīt, lai mūsu skolas spētu dot skaidru vēstures izpratni jaunatnei un lai mūsu vēsturisko pieredzi spētu saprast un pieņemt arī ārpus Latvijas.

Uldis Krēsliņš

STARPTAUTISKĀ KONFERENCE “JAUNĀKIE ARHEOLOĢISKIE PĒTĪJUMI LIETUVĀ”

2008. gada 28. un 29. novembrī Lietuvā Kauņā norisinājās kārtējā starptautiskā konference, kas bija veltīta jaunākajiem arheoloģiskajiem pētījumiem Lietuvā. Par jaunākajiem atklājumiem pastāstīja arī arheologi no Krievijas – Kaļiņingradas apgabala, Polijas, Baltkrievijas, Igaunijas un Latvijas. Pavisam konferencē tika nolasīti 14 referāti.

Konferences sākumā ar priekšlasījumiem uzstājās viesi. Krievijas pārstāvis Konstantīns Skvorcovs (*Скворцов*) klātesošos informēja par glābšanas pētījumiem sakarā ar Baltijas apvedceļa izbūvi Kaļiņingradas apgabalā. Ceļa trasē apzināti pieci arheoloģiskie pieminekļi: četras apmetnes un viens kapulauks. K. Skvorcova referāts bija veltīts tieši seno prūšu kapulaukam Mitino (*Митино, Stantau*). Pavisam 2008. gadā šeit izpētīta 11 000 m² liela teritorija un atsegti 400 apbedījumi, kas lielākoties attiecas uz 6.–8. gadsimtu. Atzīmētas bagātīgas kapu piedevas un zirgu apbedījumi. Dīvos vīriešu kapos atrasti ornamentēti segli, konstatēts arī viens vīrieša rituālais apbedījums. Tāpat jāmin, ka atsevišķos apbedījumos saglabājušās auduma paliekas, kas sniedz priekšstatu par mirušo apģērbu.

Tālāk K. Skvorcovs prezentēja jaunu rakstu krājumu “*Germania – Sarmatia*” (*Germania – Sarmatia. Древности Центральной и Восточной Европы эпохи римского влияния и переселения народов. – Калининград, 2008. – 237 с.*), kas 2008. gadā iznāca Kaļiņingradā. Izdevuma mērķis ir iepazīstināt Rietumu speciālistus ar jaunākajiem pētījumiem Austrumeiropā par Romas un tautu staigāšanas laika arheoloģijas tematiku.

Krievijas arheologs Romans Širouhovs (*Ширухов*) iepazīstināja ar vēlā dzelzs laikmeta pieminekļu pētījumiem Kaļiņingradas apgabalā no 2004. līdz 2008. gadam. Aizsardzības izrakumi sakarā ar komunikāciju izbūvi pavisam notikuši piecos kapulaukos. Atzīmējami lieli pētījumi 1.–12. gs. kapulaukā Gerojskoje (*Героўскае, Eisliethen*), kur izpētīts ap 300 apbedījumu, kā arī 2.–12. gs. kapulaukā Alejka 3 (*Аллейка, Jungehennen*) ar 542 atsegtajiem apbedījumiem, kur, pateicoties augstam gruntsūdens līmenim, saglabājušies arī koksnes fragmenti. Daudz atsevišķu atradumu devis karjerā noraktais kapulauks Šosejnoje I (*Шосейное*). Visās minētajās apbedījumu vietās mirušie pārsvarā sadedzināti, jo pārēja uz inhumāciju prūšiem notiek tikai 12. gadsimta laikā. Apbedījumos atrastas bagātīgas piedevas, vīriešu kapiem raksturīgi zirgu apbedījumi.

Par pētījumiem Romas un tautu staigāšanas perioda kapulaukā Bogalcevas Paprotkos (*Bogalcewo Paprotki*) Ziemeļaustrumpolijā, kā arī par jaunām pētījumos izmantotām metodēm referēja poļu arheologi Malgožata un Macejs Karčevski (*Karczewski*). Kā svarīgs elements, kas izmantots šī pieminekļa izpētei, tika minēta dendrohronoloģija. Kapulaukā raksturīga kremācija urnās un bez tām, pavisam izpētīti 167 kapi. Atzīmēti virs apbedījumiem konstatētie ogļaini tumšas zemes apļi ar ovālu laukakmeni vidū un lielā skaitā fiksētās rituālās bedres. Analizējot iegūtos materiālus, izstrādāta apbedīšanas paražu tipoloģija un hronoloģija, pētīta apbedīto sociālā stratigrāfija.

Par jaunākajiem izrakumiem Baltkrievijā referēja Genādijs Semenčuks (*Семенчук*). Referāta centrālā tēma – politikas ietekme uz arheoloģijas stāvokli Baltkrievijā. Īsi raksturojot institūcijas, kas veic arheoloģisko izpēti valstī, referents atzīmēja Baltkrievijas Nacionālās zinātņu akadēmijas Vēstures institūta dominējošās tiesības. Starp svarīgākajiem pētījumiem atzīmēti apzināšanas darbi sakarā ar paredzēto HES celtniecību uz Nemunas upes pie Grodņas pilsētas. Izrakumi notiek arī pašā Grodņā un Radzivilu pilī, kur sakarā ar tūrisma nozares attīstības plāniem paredzētas lielas pārbūves.

Par pētījumiem Igaunijā 2007. gadā referēja Ants Krauts (*Kraut*), Ille Tamla (*Tamla*), Estere Orasa (*Oras*). Pavisam veikti 122 izrakumi, kurus vadījuši 30 arheologi. Lielākajai daļai izrakumu – 99 objektos – bija glābšanas raksturs. Starp zinātniskajiem darbiem atzīmēta Tartu Universitātes arheologu sadarbība ar Latvijas arheoloģi A. Vilcāni Drusku pilskalna izpētē. Izrakumos Jegalā (*Jāgala*) tika konstatēta apdzīvotība jau no neolīta laikmeta un atklātās koka konstrukcijas paliekas varētu būt attiecināmas uz senāko dzelzs laikmetu. Tāpat izrakumi veikti Tedvas (*Tōdva*) dzelzs laikmeta arheoloģiskajā kompleksā. Konferences dalībnieki tika īsi informēti par 18. gs. karakuģa vraka izcelšanu Tallinas vecpilsētas ostā 2008. gada rudenī.

Par jaunākajiem izrakumiem Latvijā referēja Viktorija Bebre, Roberts Spirģis un Līga Palma. 2008. gadā mūsu valstī pētījumi notika vairāk nekā 30 vietās. No akmens laikmeta objektiem plašāk pētītas divas apmetnes – Priedaines neolīta apmetne un Braukšu II mezolīta apmetne. Zviedrijas, Baltkrievijas un Latvijas kopprojekta ietvaros notika izrakumi apmetnē pie Dinaburgas pils. Plaši izrakumi turpinājās arī Ogresgala Čabu apmetnē un senkapos. Tāpat jāmin pētījumi Mežītes arheoloģiskajā kompleksā, viduslaiku pils Rīgā, Cēsis, Ropažos, Siguldas Krusta kalnā un citos objektos.

Konferences otrajā daļā uzstājās Lietuvas arheologi, kas iepazīstināja ar jaunākajiem izrakumiem Lietuvas teritorijā. Otrā daļā atklāja Lina Tamulīna (*Tamulynas*) referāts par seno dzīvesvietu meklējumiem Staičos (*Staiciai*) Klaipēdas rajonā. Šeit ir zināms kapulauks un divi pilskalni. Ekspedīcijas uzdevums bija atrast atbilstošās apmetnes. Pavisam tika apzināta 21 ha liela teritorija ap 5 km rādiusā ap kapulauku. Vispirms apzinātas muzeju senlietas un arhīvu ziņas par atradumiem šajā apkārtnē. Tad tika analizētas aerofotogrāfijas un veikta zondēšana ar ģeoradaru. Visbeidzot, perspektīvākajās vietās iemērīti izrakumu laukumi. Rezultātā

atklātas divas apmetnes. Tomēr nelielais atradumu un objektu blīvums norāda uz to, ka senatnē apdzīvotība šeit nekonzcentrējās ciemos un cilvēki dzīvoja lauku mājās izklaidus.

Ernests Vasiļausks (*Vasiliauskas*) referēja par pētījumiem apmetnē Kalnelis pilskalna pakājē netālu no Joniškiem. Pētījumi šeit notiek jau trešo gadu. 2008. gadā pavisam izpētīta 140 m² liela teritorija. Atrasti divu, iespējams, 12. gs. ēku vietas, konstatētas māla un akmeņu krāšņu paliekas. Senākā apmetnes apdzīvotība attiecas uz 2.–8. gadsimtu. Visvairāk liecību saglabāties no 12.–15. gadsimta. No šī perioda atrastas dažādas saktiņas, jostu un nažu fragmenti, zoomorfs piekariņš – zirdziņš, dzelzs bultu gali, zobena rokturis un māla trauku lauskas. Otra intensīvākā apdzīvotības fāze datējama ar 17.–18. gadsimtu.

Par pētījumiem Jaksisķu (*Jaksiskis*) uzkalniņu kapulaukā 2007. gadā referēja Andra Simnišķīte (*Simnišķytė*). Kapulaukā saglabājušies 309 diametrā līdz 20 m lieli un līdz 2 m augsti uzkalniņi. Glābšanas darbi šeit notika sakarā ar regulāru meža stigu aršanu. Pavisam stiga apsekota 120 m garumā, izpētot 11 uzkalniņus. Arī starp uzkalniņiem līdzenajā daļā konstatēti seši kapi. Mirušie galvenokārt kremēti. Atsegti arī vairāki zirgu ziedojumi. Atradumu nav daudz, kapu piedevas degušas un salauztas. Konstatēti akmeņu riņķi un dažādas citas akmeņu konstrukciju paliekas. Atradumi uzkalniņos tos datē ar 7. un 8. gs., bet līdzenie apbedījumi attiecināmi uz 2. un 3. gadsimtu.

Roberts Žukovskis (*Žukovskis*) un Ramune Butrimaite (*Butrimaitė*) referēja par 2006.–2007. gada izrakumiem Viļņā – 15.–16. gs. viduslaiku kapsētā Magoņu (*Aguonu*) ielā 10. Izrakumos atsegti gan individuāli, gan grupu apbedījumi. Pavisam šajā mūsdienās rūpnīcas teritorijā izvietotajā kapsētā izpētīti 220 kapi. Iegūtajā osteoloģiskajā materiālā antropologi konstatēja tuberkulozes, osteoporozes un artrīta pēdas. Piedevas bija 11 apbedījumos – atrasti dzelzs naži, maciņi ar monētām un pirkstu gredzeni.

Par izrakumiem Viļņas Rātslaukumā referēja Rītis Jonaitis (*Jonaitis*) un Irma Kaplūnaite (*Kaplūnaitė*). Tirgus vieta šeit ierīkota 15. gs. un šim nolūkam izmantota vēl pat 19. gadsimtā. Izrakumi parādīja, ka, pateicoties upes sanesumiem, 15. gs. otrajā pusē laukums paplašinājies un kopš 16. gs. sākuma jaunā teritorija sāka intensīvi izmantot. Šeit atsegti sāls tirgotavas pagrabi. Izsmelta viena atkritumu bedre. Starp atradumiem daudz ar tirdzniecību saistītu priekšmetu: atsvari, 16. gs. skaitīšanas žetoni, ap 50 svina preču plombu utt.

Par arheoloģisko izpēti Klaipēdas vecpilsētā, Kurpnieku (*Kurpiu*) ielā 3, referēja Ieva Masulienē (*Masiulienė*). Vispirms pētniece īsi raksturoja pilsētas plānojuma attīstību vispār, tad pievērsās izrakumos atsegtais koka ēkas aprakstam. Celtnes pamati atsedzās 1,5 m zem tagadējiem mūra ēkas pamatiem un atradās gruntsūdens līmenī. Konstatēti divi grīdas dēļu segumi un krāsns pamati. Paleobotāniskā analīze starp iegūtajiem sēklu paraugiem ļāva konstatēt eksotisko augļu – vīgu sēklas. Koka ēka šeit pastāvējusi no 1542. un gājusi bojā 1678. gada ugunsgrēkā.

Pēdējais konferencē referēja Vikints Vaitkevičs (*Vaitkevičius*), kas stāstīja par savu ekspedīciju pa Nemunas upi. Ekspedīcijas maršruts atkārtāja

pirms 150 gadiem notikušo grāfa Konstantīna Tiškeviča (*Tyszkiewicz*) braucienu. Ekspedīcijas laikā tika apzinātas un fiksētas visas iespējamās kultūrvēsturiskās vērtības, to skaitā arī arheoloģiskie pieminekļi, kulta vietas, dižakmeņi un peldlīdzekļu pietāšanas vietas, kas atrodas upes krastā.

Otrā dienā notika konferences dalībnieku brauciens uz Kauņas pilsētas 19. gs. otrās puses – 20. gs. sākuma nocietinājumiem un ekskursija pa vecpilsētu.

Tradicionālās starptautiskās arheologu atskaites konferences Lietuvā ir laba iespēja iepazīties ar jaunākajiem atklājumiem seno baltu apdzīvotā reģionā, kā arī iegādāties kaimiņzemēs pēdējos gados iznākušo arheoloģisko literatūru.

Konferencē nolasītos referātus plānots 2009. gadā publicēt.

Roberts Spirģis, Una Cine

4. STARPTAUTISKAIS EIROPAS IEDZĪVOTĀJU VESELĪBAS VĒSTUREI VĒLTĪTAIS SEMINĀRS FRANCIJĀ

2009. gadā no 15. līdz 18. janvārim Francijas pilsētā Duē (*Douai*) notika 4. starptautiskais seminārs “Vide un Eiropas iedzīvotāju veselība cauri gadu tūkstošiem”. To starptautiskā zinātniskā projekta “Eiropas iedzīvotāju veselības vēsture: no paleolīta līdz mūsdienām” ietvaros ar ASV Nacionālās Zinātnes padomes finansiālu atbalstu organizēja Ohaio Universitātes Ekonomikas un antropoloģijas departaments sadarbībā ar Duē Arheoloģijas servisa centru. Seminārā piedalījās pārstāvji no 20 Eiropas valstīm un ASV.

Semināra mērķis bija analizēt projekta gaitā (2004.–2008. g.) iegūtos datus un rezultātus apkopot stenda referātu veidā, kurus paredzēts prezentēt pasaules prestižākajā antropoloģijas un bioarheoloģijas forumā – gadskārtējā Amerikas Fiziskās antropoloģijas asociācijas kongresā, kas šogad aprīlī notiks Čikāgā. Projekta mērķis ir, balstoties uz arheoloģiskajos izrakumos iegūtā antropoloģiskā materiāla izpētes rezultātiem, raksturot iedzīvotāju veselību saistībā ar dažādiem vides faktoriem – klimatiski ģeogrāfiskajiem, sociālajiem, saimnieciskajiem u.c., kā arī izveidot Eiropas iedzīvotāju bioarheoloģisko datu bāzi. Lai realizētu šo mērķi, projektā iesaistīti vairāki desmiti pētnieku no dažādām valstīm, kas pēc vienotas metodikas veic antropoloģiskā materiāla izpēti un iegūtos datus ar interneta un speciālas datorprogrammas palīdzību nosūta uz Ohaio Universitātes (ASV) Statistikas centru, kur rezultāti tiek sistematizēti, apstrādāti un uzglabāti.

Projekta realizācijas gaitā iegūti dati par 15 000 indivīdiem. Hronoloģiski analizējamais antropoloģiskais materiāls iedalīts sešos periodos: aizvēsture (līdz 5. gs. pr. Kr.), antīkais periods (5. gs. pr. Kr. – 5. gs. pēc Kr.); agrīnie viduslaiki (6.–10. gs.), attīstītie viduslaiki (11.–13. gs.), vēlie viduslaiki (14.–15. gs.), jaunie laiki (16.–20. gs.). Vairākums datu

attiecas uz laiku no antīkā perioda līdz 20. gs. sākumam. Ņemot vērā pētīto vietu ģeogrāfisko stāvokli, tika noteikts projekta ģeogrāfiskais centrs, kas atrodas 22 km uz dienvidaustrumiem no Prāgas. Līdz ar to viss projektā analizētais materiāls ģeogrāfiski sadalīts pēc lieluma četros vienādos reģionos: ziemeļrietumu, dienvidrietumu, ziemeļaustrumu un dienvidaustrumu. No Latvijas projektā tika iekļauti dati par 655 Rīgas un Sēlpils 15.–17. gs. iedzīvotājiem. Pēc ģeogrāfiskā izvietojuma Latvijas materiāls kopā ar Polijas, Lietuvas, Zviedrijas un Ukrainas pētītajām vietām iekļaujas ziemeļaustrumu grupā.

Seminārā diskusijas norisinājās vairākos tematiskajos blokos. Tā kā šajā apskatā nav iespējams sniegt analīzi par visām diskusijām, minēšu tikai daļu no tēmām un interesantākos pētījumu rezultātus.

Projekta vadītājs **R. Stekels** (Ohaio, ASV) sniedza pārskatu par līdz šim paveikto. Projektā piedalījies vairāk nekā 50 zinātnieku no Eiropas un ASV. Dati iegūti par 21 Eiropas valsti. Pagaidām statistiski apstrādāti dati par 10 969 indivīdiem, no kuriem vairāk nekā puse hronoloģiski attiecas uz viduslaikiem. Skaitliski lielākais datu klāsts iegūts no Lielbritānijas, Vācijas un Lietuvas pētniekiem. Datu analīze liecina, ka salīdzinoši maz (20%) pētīto indivīdu vidū ir bērni un pusaudži. Tas daļēji saistīts ar apstākli, ka daudzās Eiropas valstīs 19. gs. un 20. gs. pirmās puses arheoloģiskajos izrakumos netika pilnībā savākts antropoloģiskais materiāls. Demogrāfiskie dati liecina, ka Eiropā laika periodā no 5. gs. pr. Kr. līdz 13. gs. pēc Kr. statistiski ticami pieaug iedzīvotāju vidējais mūža garums, maksimumu sasniedzot agrīnajos viduslaikos, bet pēc tam vidējais mūža garums samazinās. Konstatētas atšķirības starp ģeogrāfiskajiem rajoniem. Tā, piemēram, vislielākais vidējais mūža garums raksturīgs ziemeļrietumu reģiona iedzīvotājiem, bet vismazākais – dienvidaustrumu. Diskusiju izraisīja jautājums par jauno laiku iedzīvotāju demogrāfiskajiem datiem, jo kopējā analīzē iekļauti dati arī par karavīru apbedījumiem (piemēram, Napoleona armija), kas būtiski samazina iedzīvotāju vidējo mūža garumu. Diskusijas rezultātā tika nolemts militāro kapsētu datus analizēt atsevišķi.

T. Valkers (Santabarbara, ASV) analizēja datus par iedzīvotāju traumām un ievainojumiem. Rezultāti liecina, ka antīkajā periodā un agrīnajos viduslaikos iedzīvotāju traumatisms bijis salīdzinoši neliels (9–11% indivīdu), bet attīstītajos viduslaikos pieaug līdz 15%, savukārt vēlākajos hronoloģiskajos periodos atkal samazinās. Detalizēta traumu analīze liecina, ka 11.–13. gs. pieaug galvaskausu ievainojumu skaits, kas liecina par sabiedrības agresivitātes pieaugumu. Parasti tieši galvaskausa ievainojumi sniedz visuzskatāmākās liecības par dramatiskajiem notikumiem, jo bieži vien pretinieka galva bija galvenais sitienu, cirtieņu un dūrienu mērķis. Tā kā vairākums cilvēku ir t.s. labroči, tuvciņā gūtie galvas ievainojumi parasti ir lokalizēti kreisajā pusē – galvenokārt pieres un paura kaulu apvidū. Interesanti, ka vēlo viduslaiku Eiropas iedzīvotājiem (0,13% indivīdu) salīdzinājumā ar Amerikas iedzīvotājiem (20%) ir ļoti zems deguna kaulu lūzumu skaits.

Š. Robertsas (Darema, Lielbritānija) vadīja diskusiju par infekcijas slimību sastopamību Eiropas iedzīvotāju osteoloģiskajā materiālā.

Infekcijas slimību fiksācijas iespējas skeleta materiālā ir stipri ierobežotas. To nosaka apstākļi, ka osteoloģiskajā materiālā var noteikt tikai tos gadījumus, kas ir attīstījušies ilgstošākā laikposmā, no akūtas infekcijas pārejot hroniskā formā. No infekcijas slimībām tikai dažas, piemēram, tuberkuloze, sifiliss un lepra, ir labi diagnosticējamas skeleta kaulos. Iegūtie dati liecina, ka visvairāk tuberkuloze (1,9% indivīdu) konstatēta antīkajā periodā un agrīnajos viduslaikos (1,3%), savukārt lepra (73% no visiem gadījumiem) – agrīnajos un attīstītajos viduslaikos. Jāatzīmē, ka Baltijas valstīs, neskatoties uz vēsturiskajos avotos aprakstītajiem lepras gadījumiem un minētajiem leprozorijiem, pagaidām arheoloģiskajā materiālā neviens lepras gadījums nav zināms. Sifilisa izplatība Eiropā dramatiski pieaug līdz ar K. Kolumba atgriešanos no Jaunās pasaules, lai gan atsevišķi gadījumi zināmi arī agrāk.

M. Tešlere-Nikola (Vīne, Austrija) sniedza pārskatu par stresu (augšanas traucējumiem) senatnē, kura noteikšana pamatojās uz zobu emaljas izmaiņām, t.s. hipoflāzijas, kas konstatējama uz zobu sānu virsmas. Šie pastāvīgo zobu emaljas defekti (horizontālu līniju, bedrīšu u.c. veidā), kas saistīti ar stresa izraisītajiem zobu attīstības traucējumiem, indivīdam saglabājas visu mūžu. Konstatēts, ka vīrieši bijuši vairāk pakļauti stresam nekā sievietes. Zobu emaljas defekti vairāk raksturīgi Eiropas ziemeļdaļas iedzīvotājiem. Nav statistiski ticamu atšķirību starp pilsētu un lauku iedzīvotājiem.

G. Mats (Leidene, Nīderlande) analizēja Eiropas iedzīvotāju ķermeņa garuma datus un ķermeņa proporciju izmaiņas gadsimtu gaitā. Konstatēta pozitīva korelācija starp ķermeņa garumu, ģeogrāfisko vidi, apmetnes veidu un hronoloģisko periodu. Viduslaikos Eiropā lielāks ķermeņa garums raksturīgs lauku iedzīvotājiem salīdzinājumā ar pilsētas. Masīvāka ķermeņa uzbūve iezīmīga Eiropas ziemeļdaļas iedzīvotājiem. Konstatēts, ka vēlajos viduslaikos salīdzinājumā ar iepriekšējiem hronoloģiskajiem periodiem samazinās ķermeņa garuma dzimuma dimorfisms (vīriešu vidējā ķermeņa garuma procentuālā attiecība pret sievietes vidējo ķermeņa garumu). Īpaši raksturīgs tas Eiropas dienvidrietumu daļas (Spānija, Portugāle) pilsētu iedzīvotājiem. Jāatzīmē, ka vislielākais ķermeņa garuma dzimuma dimorfisms viduslaikos ir Eiropas ziemeļaustrumos (Lietuva, Latvija).

K. Larsens (Ohaio, ASV) sniedza pārskatu par Eiropas iedzīvotāju locītavu slimību izmaiņām laika gaitā. Locītavu slimības ir patoloģiskas vai vecuma izraisītas deģeneratīvi distrofiskas locītavu izmaiņas. To cēlonis var būt locītavas iekaisums, trauma vai pārslodze, skeleta attīstības traucējumi, dažas kaulu un infekcijas slimības. Deformējošā artroze (osteoartrīts) ir locītavu kaulu un skrimšļu dažādas hroniskas izmaiņas, kam raksturīga deformācija un izcilniši pie kaulu malām. Bieži vien locītavu patoloģiskās izmaiņas ir saistītas ar palielinātu fizisku slodzi, un pēc kādas noteiktas locītavas paaugstināta patoloģisko gadījumu skaita var spriest par iedzīvotāju fiziskā darba specifiku. Konstatēts, ka līdz ar bioloģisko novecošanos pieaug arī locītavu slimības (īpaši plecu un iegurņa), kas vairāk izteikts vīriešiem salīdzinājumā ar sievietēm. Jaunajos laikos salīdzinājumā ar viduslaikiem locītavu patoloģiju skaits pieaug. Vīriešiem

locītavu slimības vairāk izteiktas augšējās ekstremitātes labajai pusei. Sievietēm nav šādas izteiktas asimetrijas.

U. Vitvere-Backofena (Rostoka, Vācija) vadīja diskusiju par zobu sistēmas patoloģijām. Zobu sistēmas raksturojošie parametri ir kariess, hronisks zoba saknes periodontīts vai abscess (strutojošs iekaisums), zobu aplikums (zobakmens), zobu izkrišana dzīves laikā. Datu statistiskā analīze liecina, ka sievietēm vairāk nekā vīriešiem konstatēts kariess. Zobu sistēmas patoloģijas pieaug līdz ar katru hronoloģisko periodu. Īpaši izteikti tas notiek vēlajos viduslaikos.

Projektā iegūtos rezultātus paredzēts analizēt plašākās zinātniskās publikācijās. Seminārā gūtās atziņas un nodibinātie zinātniskie kontakti lieti noderēs turpmākajā pētniecības darbā, apzinoties, ka Latvijas iedzīvotāju bioarheoloģiskajā izpētē vēl ļoti daudz darāmā.

Guntis Gerhards

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES XIX ZINĀTNISKO LASĪJUMU VĒSTURES SEKCIJAS DARBS

Daugavpils Universitātes Humanitārā fakultāte 2009. gada 29.–30. janvārī rīkoja starptautisku konferenci jeb XIX zinātnisko lasījumus, kas bija veltīti pirmā atjaunotās Daugavpils Pedagoģijas institūta Latviešu valodas un literatūras katedras vadītāja filoloģijas doktora Jāņa Paklona (1928–1986) 80. dzimšanas dienas atcerei. Darbs notika sešās sekcijās – Baltu valodas: Sinhronija un diahronija; Slāvu valodas: Valoda, vēsture un kultūra; Vācu valoda kā mūsdienu lingvistikas pētniecības objekts; Angļu valodas kontrastīvais un sociolingvistiskais aspekts; Dzīvnieki literatūrā un kultūrā; Vēsture: Avoti un cilvēki. Sekcijā “Vēsture: Avoti un cilvēki” 48 referātus nolasīja pētnieki no Baltkrievijas, Igaunijas, Krievijas, Lielbritānijas, Lietuvas un Latvijas.

Referātu tematiskais loks un hronoloģiskie ietvari bija ļoti plaši – tika apskatīti arheoloģijas, etnogrāfijas, kartogrāfijas, vēstures metodikas, politiskās vēstures jautājumi, kas saistīti ne tikai ar Latgali, bet arī Baltijas valstu vēsturi. Referāti aptvēra laika periodu no dzelzs laikmeta līdz pat mūsdienām, bet pārsvarā tika apskatītas 19.–20. gs. problēmas. Lai dotu ieskatu referātu tematikā, īsi minēsim daļu aplūkoto jautājumu.

Latgalei bija veltīti vairāki Daugavpils Universitātes mācībspēku referāti. Prof. Henrihs Soms referēja par Dinaburgas cietokšņa Nikolaja vērtiem. Sakarā ar to plānoto restaurāciju viņš bija apkopojis ikonogrāfiskos avotus – fotogrāfijas un plānus, kā arī citus materiālus. Prof. Oļegs Papsujevičs aplūkoja būvkeramikas attīstību Latgalē 18.–19. gadsimtā. Prof. Vitālijs Šalda referēja par Dvinskas reālskolu 1905. gada notikumu kontekstā. Ar Latgales izpēti saistītu referātu nolasīja Ksenija Šumska (*Шумская*, Novosibirska, Krievija), analizējot uz Sibīriju 19. gs. pārcēlušos latgaliešu identitātes saglabāšanos 1918.–1938. gadā un uzsverot, ka Novosibirska bija Sibīrijas latgaliešu kultūras centrs, kur tika izdotas latgaliešu grāmatas un avīze “Taisnība”, darbojās

skolas, starpkolhozu teātris, bet šīs institūcijas 30. gadu otrajā pusē pakļāva represijām un likvidēja. Džefrijs Sveins (*Swain*, Glāzgova, Lielbritānija) referēja par latgaliešu jaunatnes iesaistišanu komjaunatnē 1944.–1959. gadā.

Konferencē Latvijas vēstures institūtu pārstāvēja četri referenti. Šo rindu autors nolasīja referātu par 14.–17. gs. cirvjiem Latvijas arheoloģiskajā materiālā, uzmanību pievēršot to tipoloģiskajai analīzei, hronoloģijai, izplatībai un lietošanas īpatnībām. Dr. hist. Margarita Barzdeviča pievērsās Rīgas mērnieka Eberharda Tolka 17. gs. un 18. gs. sākumā izgatavotajām Rīgas un tās apkārtnes kartēm, kā arī sniedza ieskatu viņa dienasgrāmatā. Doktorante Anita Čerpinska pievērsās Rīgas un Daugavpils nozīmei 1810.–1812. gada karadarbības kontekstā, uzsverot, ka abas pilsētas bija stratēģiski nozīmīgas Baltijas guberņu aizsardzībā un bieži minētas Napoleona sarakstē. Doktorante Ineta Lipša analizēja attieksmi pret Laulību likumu Latgalē 1920.–1928. gadā, kad tika samazinātas garīdznieku tiesības un bija izvirzīta prasība izveidot dzimtsarakstu nodaļu katrā pagastā, kas radīja neapmierinātību daudzos latgaliešos.

Latvijas 19.–20. gs. vēstures jautājumiem tika veltīti vēl vairāki referāti, kurus nolasīja dažādu zinātnisko iestāžu pārstāvji. LU doktorante Irina Buša sniedza ieskatu historiogrāfijā par Latvijas un Skandināvijas iedzīvotāju kontaktiem vikingu periodā, apskatot 19.–20. gs. arheoloģisko literatūru. LU doktorante Kristīne Ante analizēja 1885. gada sprādziena un ugunsgrēka iemeslus Jēkabpils pareizticīgajā baznīcā, uzsverot to konfesionālo, sociālo, politisko un vēsturisko fonu. Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja darbiniece Guna Vainovska pievērsās Vidzemes poligrāfijas tehnikas vēsturei 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā, aplūkojot avotus par poligrāfijas uzņēmumu atvēršanu, pasūtījumiem un spiestuvju apsekošanas aktiem. Maskavas arhīvu ziņas par jaunlatvieša Kaspara Biezbārža biogrāfiju un viņa pēctečiem 19. gs. otrajā pusē – 20. gs. sākumā apkopojusi Jevgēņija Nazarova (*Назарова*, Maskava, Krievija).

LU doktorants Jānis Šiliņš analizēja Latvijas Valsts arhīvā un Latvijas Valsts vēstures arhīvā atrastus jaunus avotus par Padomju Latvijas bruņotajiem spēkiem 1918.–1919. gadā, uzsverot, ka bez to izzināšanas apgrūtināta ir arī plašāka Brīvības cīņu izpēte. LU doktorantes Aldas Bražūnes referāts bija veltīts Francijas lomai Latvijas ārpolitikā starpkaru periodā, savukārt doktorante Ilze Pinte apskatīja sieviešu dienesta iespējas un lomu Zemessardzē no 1991. līdz 1999. gadam. Keramikas pētnieks Imants Klīdzējs savā ziņojumā pievērsās dažiem Latvijas keramikas vēstures aspektiem.

Nākamo referātu grupu veidoja ārzemju vēsturnieki, kas pētījuši savu zemju pagātni. Tā, piemēram, Tamāra Abrosimova (*Абросимова*, Sanktpēterburga, Krievija) aplūkoja somu strādnieku dzīvi un darba apstākļus 19. gs. Pēterburgā, lietuviete Sandra Grigaravičūte (*Grigaravičūtė*, Viļņa, Lietuva) analizēja Lietuvas konsulāta Rīgā darbību 1925.–1940. gadā, savukārt Olafs Mertelsmans (*Mertelsmann*, Tartu, Igaunija) pievērsās nacistu un padomju okupācijas režīmu upuriem Otrā pasaules kara laikā.

Daugavpils Universitātes ikgadējās starptautiskās konferences dod iespēju doktorantiem un jauniešiem pētniekiem prezentēt plašākai auditorijai savu pētījumu rezultātus, iepazīt kolēģus no citām Latvijas iestādēm un ārvalstīm, kā arī iegūt pieredzi publikāciju izstrādē. Vērtīga ir arī profesoru līdzdalība sekcijā, gan dodot padomus, gan ar saviem referātiem rādot piemēru jauniešiem vēsturniekiem. Nolasītos referātus Daugavpils Universitāte plāno publicēt ikgadējā izdevumā "Vēsture: Avoti un cilvēki".

Rūdolfs Brūzis

GADSKĀRTĒJĀ KONFERENCE LATVIJAS ETNOGRĀFISKAJĀ BRĪVDABAS MUZEJĀ

2009. gada 2. februārī Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā (BDM) pulcējās plašs speciālistu un interesentu loks uz kārtējo muzeja rīkoto zinātniski praktisko konferenci. Konference notika nozīmīgas Brīvdabas muzeja jubilejas zīmē, jo šogad aprit jau 85 gadi, kopš 1924. gada 2. februārī tika pieņemts Latvijas Republikas Pieminekļu valdes vēsturiskais lēmums par "brīvās dabas muzeja" dibināšanu.

Konference gan nebija veltīta apcerēm par muzeja cienijamo vēsturi un iespējamām nākotnes perspektīvām, bet ikgadējam pārskatam par to regulāro un nepieciešamo darbu, ko veic muzeja darbinieki, lai restaurētu un uzturētu kārtībā unikālās būves un eksponātus, kā arī zinātniski pamatoti papildinātu ekspozīciju. Ar klusuma brīdi konferences dalībnieki godināja 2007. gadā mūžībā aizgājušo ilggadējo BDM darbinieci Elgu Kēzi un mākslinieci Ainu Alksni-Alksnīti (Latvijas Nacionālais vēstures muzejs).

BDM galvenais krājuma glabātājs Mārtiņš Kuplais informēja par 2008. gadā veiksmīgi pabeigtajiem un uzsāktajiem darbiem: pabeigta BDM filiāles Vecpiebalgas Vēveru zemnieku-amatnieku sētu grupas ainaviskā centra – vējdzirnavu atjaunošana, un turpinās darbi Pabažu vējdzirnavās (BDM), veikti atsevišķu objektu (tēlnieka K. Zāles veidotās skulptūras, krucifiksa, metāla priekšmetu u.c.) restaurācijas darbi. Par Vecpiebalgas Virol-Vēveros veiktajiem restaurācijas pasākumiem un to apstāšanos finansējuma trūkuma dēļ stāstīja filiāles vadītājs Edgars Žigurs.

Saistībā ar iespējamu BDM ekspozīcijas papildināšanu ar atsevišķiem objektiem izskanēja vairāki referāti. Arheologa profesora A. Caunes apkojošais ziņojums par savdabīgo akmens riņķa krustu izplatību un hronoloģiskajām robežām Latvijā sasauca ar BDM ieceri pie Usmas baznīcas pēc vairāk nekā 50 gadu pārtraukuma atkal novietot no Aizkraukles pagasta Baznīcdūju mājām 20. gs. 30. gados pārvesto riņķa krustu. Savukārt par 1815. gadā celtās Eleonorvilas katoļu baznīcas altārglezņas kopijas (oriģināls atrodas Rudzātu baznīcā) izgatavošanas gaitu informēja Latvijas Mākslas akadēmijas profesors Andris Začests. BDM pārstāvis Andrejs Jakovļevs dalījās apsvērumos par tēmu "Brīvdabas muzeja ceļi un apgaismojums", jo Brīvdabas muzeja komplekss ir ne tikai dažāda vecuma

ēkas un ēku grupas, bet arī atbilstoša vide, ceļi, takas un apgaismojums, kam jāatbilst muzeja senlaicīgajam vizuālajam tēlam, vienlaikus kalpojot mūsdienīgai muzeja funkciju veikšanai. Brigita Čikste (BDM) raksturoja muzejā 2008. gadā notikušo plašo pasākumu loku, kuri piesaistījuši vairāk nekā 7000 interesentu (pavisam BDM 2008. gadā bijis vairāk nekā 135 tūkstoši apmeklētāju). Pasākumu centrā, kā aizvieni, ir tradicionālais BDM gadatirgus, bet tiek piedāvāti arī jauni sarīkojumi – Skolas svētki, Spēļu diena u.c., kuru nākotnes izredzes pagaidām vēl neskaidras.

Arī šī gada konferencē varēja gūt ieskatu vairāku citu Latvijas muzeju veikumā un problēmās, kas saistās ar tradicionālās tautas celtniecības būvju pārvešanu, uzstādīšanu un iekārtošanu. Ludzas novadpētniecības muzeja ar brīvdabas filiāli pārstāve Aina Loseviča stāstīja par Latgales jaunsaimnieka mājas – Mērdzenes pagasta (mūsdienās – Pušmucovas pagastā) Avīšu ciema viensētas, kurā, izrādās, dzīvojis latgaliešu kultūras darbinieks J. Silkāns, pārvešanu uz Ludzu un iecerēm 2009. gadā ēku uzstādīt muzejā. Tukuma muzeja direktore Agrita Ozola informēja par tā filiāles – E. Birznieka-Upīša Pastariņa muzeja (Dzirciema “Bisnieki”) 1913. gadā celtās, bet vairākkārt pārbūvētās dzīvojamās mājas atjaunošanu un risināmajiem jautājumiem.

Konferences noslēgumā E. Vēveris (BDM) demonstrēja 1972. gadā filmētās ainas nomaļajā Lejasciema Līves ciemā (mūsdienu Virešu pagastā), kur 19. gs. celtajās ēkās, iedzīves priekšmetos un darbarīku terminoloģijā bija saglabājušās rietumsomu kultūras iezīmes. Kā ziemeļaustrumu Vidzemes zemnieka sētas sastāvdaļa BDM uzstādīšanu joprojām gaida no šī ciema pērnstā Dzelmju māju rija. Ieskatu jau mūsdienīgajās pārvērtībās Līves ciema apbūvē un sadzīvē sniedza Īrisa Priedīte (BDM). M. Kuplais ne bez “baltās skaudības” dalījās 2008. gadā gūtajos iespaidos par veco ēku atjaunošanas pieredzi un iespējām Glentleitenes brīvdabas muzejā Augšbavārijā Vācijas dienvidos.

Latvijas Etnogrāfiskajam brīvdabas muzejam – vienam no Eiropas vecākajiem brīvdabas muzejiem, uzsākot 85. pastāvēšanas gadu, var novēlēt ne vienkārši izdzīvošanu, bet izcilus radošus panākumus turpmākajos kultūras mantojuma izpētes, saglabāšanas un popularizēšanas darba gados.

Lilīta Vanaga

LATVIJAS UNIVERSITĀTES VĒSTURES NOZARES PROMOCIJAS PADOMĒ

2008. gada 10. oktobrī **Edvīns Evarts** aizstāvēja disertāciju “Zemes pašpārvalde Latvijas ģenerālapgabalā (1941–1944)”; zinātniskais vadītājs Dr. habil. hist. prof. I. Feldmanis, recenzenti: Dr. habil. hist. prof. A. Zunda, Dr. hist. prof. A. Ivanovs, Dr. hist. Dz. Ērglis.

Ar Latvijas Universitātes vēstures nozares Promocijas padomes 2008. gada 10. oktobra lēmumu Edvīnam Evartam piešķirts doktora grāds vēstures nozares Latvijas vēstures apakšnozarē.

CURRICULUM VITAE

Edvīns Evarts dzimis 1976. gada 2. augustā Rīgā. 1983.–1994. gadā mācījies Rīgas 25. vidusskolā. Pēc tam uzsācis studijas LU Vēstures un filozofijas fakultātē vēstures bakalaura studiju novirzienā, vienu mācību gadu studējis J. Gūtenberga universitātē Maincā Vācijā. Bakalaura grādu ieguvis 1999. gadā.

Turpinājis studijas LU VFF vēstures maģistrantūrā, pētniecības nolūkos piecus mēnešus studējis J. Gūtenberga universitātē. Maģistra grādu ieguvis 2002. gadā. Tajā pašā gadā iestājies LU vēstures doktorantūrā, kuru pabeidzis 2006. gadā. Ieguvis pētniecības stipendiju Vācu akadēmiskajā apmaiņas dienestā (DAAD) un desmit mēnešus strādājis Berlīnes arhīvos.

Pastiprināti apguvis vācu valodu Gētes institūtā, valodas zināšanas papildinājis 1996. gadā Ostzē (*Ostsee*) akadēmijas organizētajos sestajos un septītajos vasaras kursos Trāvemindē Vācijā, kā arī 1997. gadā J. Gūtenberga universitātes organizētajos vasaras kursos Maincā. Papildus mācījies arī angļu valodu Latvijas Pieaugušo apvienībā, 2000. gadā iegūstot vidējā līmeņa apliecību.

1998. gadā sācis strādāt LU Latvijas vēstures institūtā par laborantu, 2001. gadā ievēlēts par asistentu. Uzstājies vairākās starptautiskās konferencēs, ir publicēti desmit raksti. Kopš 2000. gada līdztekus strādā Biznesa un vadības privātvidusskolā par vēstures skolotāju. Apguvis nepieciešamos kursus pedagoģijā un psiholoģijā, kā arī skolotāja darba metodiku kursos Šverīnē un Meisenē Vācijā.

PROMOCIJAS DARBA KOPSAVILKUMS (saīsināts)

Tēmas aktualitāte un nozīme. Promocijas darba tēma “Zemes pašpārvalde Latvijas ģenerālapgabalā (1941–1944)” ir sabiedriski un zinātniski aktuāla. Pētījuma aktualitāti nosaka saistība ar Latvijas suverenitātes idejas pastāvēšanu vienā no sarežģītākajiem posmiem Latvijas vēsturē – Otrā pasaules kara laikā. Zemes pašpārvalde, no vienas puses, atspoguļo Latvijas iedzīvotāju tiešanos pēc valstiskās pastāvēšanas, bet, no otras, parāda nespēju realizēt savas vēlmes.

Zemes pašpārvaldes radīšana un pastāvēšana Otrā pasaules kara gados nav nejausība nacistiskās Vācijas plānos, bet gan likumsakarīgs turpinājums tiem procesiem, kas bija sākušies ar hitleriskās Vācijas ekspansionistisko politiku Eiropā. Līdzīgi vietējās pārvaldes orgāni tika radīti arī citās Trešā reiha iekarotajās valstīs un teritorijās, kā Nīderlandē, Slovākijā, Lietuvā un Igaunijā. Tomēr šo t.s. pašpārvalžu patstāvība bija strikti ierobežota, un tās pastāvēja tikai tādēļ, ka bija nepieciešamas nacistiskajai Vācijai okupēto teritoriju veiksmīgākai izlaupīšanai un pārvaldei. Latvijas ģenerālapgabala Zemes pašpārvaldes izveide neatnesa sev līdzi ne tautas gaidīto neatkarību, ne arī ģenerāldirektoru cerēto autonomiju Vācijas sastāvā. Veidojot Zemes pašpārvaldi, tās funkcijas 1941. gadā tika sašaurinātas līdz izpildpārvaldes līmenim, un okupācijas pārvalde tās vēl vairāk sašaurināja arī turpmākajos kara gados.

Tomēr Zemes pašpārvalde arvien atgādināja par Latvijas iedzīvotāju vēlmēm un, neraugoties uz prasību biežo noraidīšanu, dažkārt spēja ietekmēt ģenerālapgabala iedzīvotājiem mazāk kaitīgu lēmumu pieņemšanu, kā arī to realizāciju, iestājoties par latviešu tautas nacionālajām interesēm. Šī nostāja bieži gan bija nekonsekventa. Tomēr tādējādi Zemes pašpārvalde centās piespiest okupācijas varu padomāt par iedzīvotāju interesēm.

Tēmas aktualitāte ir saistāma arī ar nepieciešamību informēt sabiedrību par Zemes pašpārvaldes lomu Otrā pasaules kara gados, novēršot neskaidrības terminoloģijā un izskaidrojot pašpārvaldes reālās iespējas. Uz Zemes pašpārvaldes piemēra labi var redzēt, kāpēc daļa inteligēnces bija gatava sadarboties ar vācu okupantiem un kā šī nostāja mainījās kara gaitā. Jāuzsver, ka bez zināmas sadarbības no iedzīvotāju puses viņu eksistence būtu apdraudēta. Vairāki ģenerāldirektori bija par stingrāku nostāju attiecībā pret vāciešiem, tomēr bailes tikt represētiem un zaudēt salīdzinoši drošu personisko situāciju kara gados, piemēram, samērā labo algu, atturēja viņus izveidot Zemes pašpārvaldi par tādu organizāciju, kas ļautu sekmīgāk aizstāvēt tautas vajadzības. Atsevišķos gadījumos ģenerāldirektori spēja vienoties par prasību izvirzīšanu okupācijas varai, tomēr izšķirošajos brīžos visi ģenerāldirektori pakļāvās vācu spiedienam un tādu vai citādu iemeslu dēļ parakstīja okupantiem nepieciešamos dokumentus, tādējādi padarot sevi līdzatbildīgus viņu veiktajos noziegumos.

Galvenajos vilcienos par Zemes pašpārvaldi nepastāv lielas atšķirības vēsturnieku uzskatos. Pēc Otrā pasaules kara šī tēma nebija viena no aktuālākajām, jo ģenerāldirekcijas praktiski nebija iesaistītas nacistu lielākajos noziegumos – holokaustā un civiliedzīvotāju iznīcināšanā. Tām bija minimāla ietekme saimnieciskajā laukā, un tās nespēja pieņemt nozīmīgus politiskus lēmumus. Tomēr deviņdesmitajos gados aizsāktā kolaborācijas tēma un katras iedzīvotāju grupas līdzatbildības pakāpes noteikšana ir aktualizējusi arī Zemes pašpārvaldes lomas izvērtēšanas nepieciešamību. Šī tēma prasa skaidrojumu, jo nereti Zemes pašpārvalde tiek saukta vienkārši par pašpārvaldi, kas ne saturiski, ne pēc uzbūves neatbilst tās būtībai.

Pasaulē mūsdienās ir izveidojušās divu veidu “kolaborācijas” izpratnes – Rietumos to raksturo Francijas piemērs, bet bijušās Padomju Savienības teritorijā ar šo terminu vairāk saprot tikai nodevīgu sadarbību. Krieviski iznākušajos darbos bieži nav ievērots, ka Hāgas ceturtnā (1907. gadā) konvencija “Par kara laika tiesībām un paražām” okupācijas varu padarīja pat par pilntiesīgu varu – likumu pieņēmēju un īstenotāju. Tā noteica iedzīvotāju zināmu sadarbību ar iekarotāju. Latvijā ir jāņem vērā abas šīs uztveres, jo tās izraisa asas diskusijas vēstures publicistikā.

Pētījuma mērķi un uzdevumi. Promocijai iesniegtais darbs nav visaptveroša Zemes pašpārvaldes darbības analīze, kas nav iespējama tāpēc, ka atsevišķu ģenerāldirekciju darbība, sevišķi 1941. gada rudenī, aptvēra plašu rīcības spektru un tiecās atbilst bijušo ministriju uzdevumiem. Darba pamatā ir Vācijā un Latvijā esošo arhīvu materiāli. Savukārt Krievijas arhīvu materiāli par šo tēmu nav apzināti to apgrūtinātās pieejamības dēļ.

Vācu okupācijas laiks, sevišķi ar Zemes pašpārvaldi saistītie jautājumi, piesaista uzmanību savas sarežģītības un strīdīguma dēļ. Šis darbs ir pirmais mēģinājums, balstoties uz dažādas izcelsmes avotiem, kompleksi un no dažādiem aspektiem izvērtēt Zemes pašpārvaldes darbību un uzbūvi. Liela uzmanība pievērsta zemju pašpārvalžu salīdzinājumam Lietuvā, Latvijā un Igaunijā. Ir mēģināts arī izsekot pārmaiņām Zemes pašpārvaldes struktūrās Latvijas ģenerālapgabalā.

Promocijas darba mērķis ir vispusīgi un kritiski analizēt Zemes pašpārvaldes lomu vācu okupācijas laikā. Lai sasniegtu šo mērķi, nepieciešams izvirzīt vairākus uzdevumus:

1) noskaidrot kolaborācijas īpatnības Latvijā; 2) atsegt Zemes pašpārvaldes vietu okupācijas pārvaldē, tās funkcijas vācu okupantu un pašu ģenerāldirektoru skatījumā; 3) fiksēt iedzīvotāju nostāju kara laikā, izsekot tās izmaiņām un šo izmaiņu ietekmei uz Zemes pašpārvaldes darbību; 4) noteikt, vai Zemes pašpārvalde bija pilnībā paklausīgs ierocis vācu Civilpārvaldes rokās un vai tai bija kāda iespēja ietekmēt vācu Civilpārvaldes lēmumus; 5) izpētīt, vai Zemes pašpārvaldes esamība un darbība zināmā mērā atviegloja Latvijas iedzīvotāju situāciju, novēršot vācu okupācijas varas izteiktāku represīvo un izlaupīšanas politiku. Šie un citi jautājumi ir būtiski, lai izprastu toreizējo situāciju. Bez tam svarīgi ir noskaidrot, kā veidojās Zemes pašpārvaldes iestādes, kādi mērķi un nolūki bija tiem ierēdņiem, kas sadarbojās ar vācu okupantiem.

Lai īstenotu darba mērķi, ir apzināti un analizēti pieejamie vēstures avoti un zinātniskā literatūra, galvenokārt Berlīnes Federālā arhīva un Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumenti, kā arī Latvijas Valsts arhīva un Politiskā arhīva Berlīnē dokumenti. Pētījumā izvērtēti Zemes pašpārvaldes veidošanās un attīstības procesi un administratīvās uzbūves struktūras. Tomēr vairāku struktūrvienību darbība aplūkota tikai pamatvilcienos. Šo struktūru, tāpat kā visa dienesta darbības efektivitātes izpēte ir turpmāku pētījumu uzdevums.

Pētījumā iekļauti gan agrāk npublicēti arhīvu materiāli, gan publicētie materiāli par Zemes pašpārvaldi. Apzinot galvenās avotu grupas, promocijas darbā izmantotas klasiskās avotu pētniecības un sistematizācijas metodes.

Pētījuma struktūra, teorētiskā un praktiskā nozīme. Promocijas darbs sastāv no piecām nodaļām, kurās sniegts pārskats par pētījuma galvenajiem jautājumiem pēc hronoloģiskā principa. Pirmajā nodaļā analizēta Baltijas sadarbības prakse ar nacionālsociālistisko Vāciju Otrā pasaules kara laikā un tās īpatnības. Salīdzinātas trīs Ostlandes ģenerālapgabalos izveidotās Zemes pašpārvaldes. Otrajā nodaļā aplūkots ietvars un apstākļi, kādos radās Zemes pašpārvalde, kā arī mērķi, kuru dēļ tā tika izveidota. Trešajā nodaļā analizētas dažas svarīgākās Zemes pašpārvaldes darbības jomas – tieslietu sfēra, saimniecība, kultūra – un tās ietekme uz sabiedrību. Ceturtajā nodaļā dots ģenerāldirektoru darbības izklāsts un izvērtējums. Piektajā nodaļā “Zemes pašpārvaldes Latvijas ģenerālapgabalā likvidācija” aplūkota ģenerāldirekciju darbības pārtraukšana un situācija 1944. gada beigās – 1945. gada sākumā.

Promocijas darba tēma ir svarīga Otrā pasaules kara notikumu Latvijā pilnīgākai izpratnei. Ģenerāldirekciju veidošanās un attīstības procesa dziļāka izpēte un analīze ir vēsturnieku maz skarta joma. Kopumā Zemes pašpārvaldes darbības administratīvie jautājumi līdzšinējos vēsturnieku darbos ir aplūkoti visai nedaudz. Šis darbs ir izstrādāts, balstoties galvenokārt uz arhīvu materiāliem un iekļauj zinātniskajā aprītē virkni agrāk neizmantotu arhīvu materiālu, īpaši administratīva rakstura dokumentu.

Pētījumā pirmo reizi ieskicēta Zemes pašpārvaldes struktūru pastāvīgā mainība visā kara laikā. Zemes pašpārvaldes darbība būtiski mainījās 1942. gadā, kad no vienpadsmit ģenerāldirekcijām palika sešas. Tomēr pilnībā Zemes pašpārvalde nebija nostabilizējusies, jo atsevišķu augstāko amatpersonu apstiprināšana amatā turpinājās visu 1942. gadu un 1943. gada sākumā un atsevišķos amatos nebija beigusies arī 1944. gadā. Zemes pašpārvalde bija arī tā struktūra, kas kara laikā tiecās pamatot neatkarības vai vismaz plašākas autonomijas ieviešanas nepieciešamību Latvijas ģenerālapgabalā. Latvija bija viena no daudzajām nacistiskās Vācijas okupētajām valstīm, kura tika iekļauta kāda reihskomisariāta sastāvā. Reihskomisariātu uzbūves un nozīmes salīdzināšana ļauj precīzāk noteikt Latvijas ģenerālapgabala vietu nacistiskās Vācijas pārvaldē. Latvijas ģenerālapgabala Zemes pašpārvaldes darbības pieredze ir arī Eiropas sadarbības ar okupācijas režīmu sastāvdaļa. Pētījums izmantojams arī salīdzinošos darbos par Baltijas zemju pašpārvalžu vēsturi.

Apkopojošie secinājumi. Sākoties vācu–padomju karam, nacistiskā Vācija plānoja iekļaut Baltiju Lielvācijas “dzīves telpā”, izsūtot vai ģermanizējot vietējos iedzīvotājus. Tomēr, situācijai mainoties, nacistiskā Vācija savus mērķus iedalīja tuvākajos un tālākajos. Tuvākie mērķi paredzēja pārvaldes darbā iesaistīt arī vietējos iedzīvotājus, bet tālākie satura ziņā bija palikuši tie paši, kas kara sākumā.

Vācu okupētajos austrumu apgabalos Latvijas ģenerālapgabala Zemes pašpārvalde nebija izņēmums. Tā organiski iekļāvās nacistiskās Vācijas pārvaldes sistēmā, kļūstot par vienu no tās sastāvdaļām. Pamatā izpildot vāciešu uzliktos pienākumus, pašpārvalde mēģināja, līdzīgi kā citos ģenerālkomisariātos, īstenot arī savus mērķus. Pēc kara latviešu ģenerāldirektori savu darbību centās parādīt iespējami pozitīvi, noklusējot vai izvairīgi runājot par viņiem nepatīkamām tēmām. Vienlaikus jāuzsver, ka vācu okupācijas iestādes ar lielu neuzticību raudzījās uz latviešu ģenerāldirektoriem, jo tām bija pamatotas aizdomas, ka viņi tiecas pēc iespējami lielākas patstāvības, kas neietilpa nacistu plānos.

Zemju pašpārvalžu sadarbības plašumu un specifiku zināmā mērā noteica arī ģenerālkomisāru personības. Tā, piemēram, Igaunijas ģenerālkomisāram K. Litcmanim bija izteiktāka takta izjūta attiecībā uz sev pakļauto tautu salīdzinājumā ar saviem kolēģiem Lietuvā un Latvijā. Ģenerālkomisārs meklēja personisku saikni ar iedzīvotājiem un ar nenozīmīgiem žestiem, kas okupācijas varai neko nemaksāja, bija iekarojis zināmas simpātijas. Jāatzīmē, ka vācu gatavību sadarbīties ar kādu no Baltijas tautām ietekmēja pārējos divos ģenerālapgabalos gūtā pieredze.

Ar zemju pašpārvalžu palīdzību nacisti cerēja vājināt vietējo iedzīvotāju iespējamo pretošanos. Tomēr kopumā okupantu attieksme pret pašpārvaldēm bija noraidoša, un vairāk "pilnvaru" viņi nevēlējās piešķirt. Daļēja sadarbība un daļēja pretošanās bija nostāja, kas zemju pašpārvaldes raksturoja visu kara gaitu.

Lietuvas, Latvijas un Igaunijas attīstībā bija vērojama arī viena būtiska atšķirība. Nacistiskā Vācija pieļāva Baltijas vāciešu atgriešanos Lietuvā, kas nebija paredzēta Latvijā un Igaunijā. Praksē izrādījās, ka daudziem lietuviešiem tika atņemta zeme, kas izraisīja milzīgu neapmierinātību un bija viens no noteicošiem faktoriem mobilizācijas neveiksmei Lietuvā.

Atšķirās arī zemju pašpārvalžu vadītāju personības. Lietuvā P. Kubilūns tika raksturots kā īstens lietuvietis, kurš strādājis nacistu labā tāpēc, ka ticējis vācu uzvarai un, vadoties no tā, pieņēmis savus lēmumus. Turpretī Latvijā O. Dankeru visi, gan vācu Civilpārvalde, gan latviešu Zemes pašpārvaldes ierēdņi, raksturoja kā vājas gribas cilvēku, kas bieži svārstījies savā nostājā. Igaunijā H. Mee joprojām tiek izteikts pārmetums par pilnīgu piekrišanu vācu mērķiem attiecībā uz igauņu tautu.

Kopumā kolaborācija Otrā pasaules kara laikā bija process, kur pastāvīgi mainījās nosacījumi un līdz ar to arī kolaborācijas formas. Baltijā Zemes pašpārvaldes gadījumā var konstatēt vairākas kolaborācijas formas. Ģenerāldirektori atsevišķos jautājumos darbojās, pārkāpjot savu tiesību robežas un nododot savu valsti un tautu. Tomēr arī šeit ir nepieciešama diferenciācija. Viena daļa, kā H. Mee un O. Dankers, bija gatava sadarbīties pilnīgi bez jebkādam pretprasībām, bet otra daļa, kā A. Valdmanis, savai līdzdarbībai izvirzīja zināmas pretprasības. Historiogrāfijā šīs personas ir vērtētas dažādi, jo ir gandrīz neiespējami izvirzīt vienotus kritērijus, pēc kuriem visus dalībniekus varētu iedalīt kādā kolaborācijas formā. Tomēr zemju pašpārvaldes visumā var iedalīt taktiskās kolaborācijas formā.

Daudzu Latvijas iedzīvotāju noskaņojums pēc nacistu ienākšanas bija vāciešiem draudzīgs, jo iepriekš bija pieredzēts komunistiskais terors – aresti, izsūtīšana, zemes atsavināšana un tamlīdzīgi pasākumi. Paļāvība bija vērojama gandrīz visās aprindās. Taču jau neilgi pēc nacistu okupācijas viņu darbības rezultātā iedzīvotāju noskaņojums radikāli mainījās.

Vietējām iestādēm salīdzinoši vislielākās iespējas ietekmēt vācu okupācijas varas lēmumus bija militārvaldes laikā. Izveidojoties vācu Civilpārvaldei, šīs iespējas un kompetences pakāpeniski tika ierobežotas. Visvairāk Zemes pašpārvaldes kompetence tika ierobežota 1942. gada pirmajā pusē. Zemes pašpārvalde nevarēja iespaidot svarīgākos okupācijas iestāžu lēmumus, tomēr, piedaloties pārvaldē, tā dažkārt varēja mīkstināt vācu Civilpārvaldes lēmumu asumu birokrātiskā novilcināšanas veidā. Tā, piemēram, Tieslietu ģenerāldirekcija spēja novilcināt dažu nepatīkamāko lēmumu izpildi, tādējādi palīdzot iedzīvotājiem pielāgoties jaunajai situācijai.

Latvijas ģenerālapgabala Zemes pašpārvaldes aizmetņi radās vācu militārvaldes laikā, jo tā bija ieinteresēta miera un kārtības uzturēšanā frontes aizmugurē. Daudzi latvieši bija pārliecināti, ka Latvija tādā veidā ātrāk atgūs neatkarību un patstāvību. Latviešu sabiedrībā nebija informācijas par vācu okupantu nodomiem un paredzēto kārtību. Vēlākā

iesaistīšanās pārvaldes darbā bieži bija saistīta ar maldīgu cerību, ka tādējādi varēs nodrošināt lielāku patstāvību pārvaldē un ietekmēt vācu ierēdņu lēmumus. Liela nozīme bija arī citiem faktoriem, piemēram, iespējai nodrošināt stabilus ienākumus un drošību kara laikā.

Nacistu attieksme pret Zemes pašpārvaldi Latvijas ģenerālapgabalā nebija viennozīmīga. Militāro varu interesēja lietu praktiskā puse, tā nepievērsa lielu uzmanību pārvaldē iesaistīto cilvēku politiskajai pagātnei, kas radīja nepatīkamas situācijas vācu Civilpārvaldei, jo tā nevarēja tik vienkārši atbrīvot ieceltos ierēdņus, strauji nepasliktinot iedzīvotāju noskaņojumu. Tā nevarēja arī veidot sev vēlamas pārvaldes struktūras, aizbildinoties ar vietējo kadru trūkumu. Par ģenerāldirektoriem iecēla cilvēkus, kuri bija politiski neitrāli un vismaz pret vāciešiem draudzīgi noskaņoti. Vairāki no viņiem personisku apsvērumu dēļ dziļi ienīda komunistus. Trūkstot ierēdņiem, okupanti savu plānu izpildei bija spiesti piesaistīt arī tādus latviešus, kas nebija pilnīgi uzticami un kurus stingri kontrolēja.

Tā kā 1941. gada septembra sākumā vēl nebija skaidri plāni, kādai jābūt vāciešu sadarbībai ar vietējiem iedzīvotājiem, vācu Civilpārvalde nelikvidēja jau izveidotās Zemes pašpārvaldes struktūras. Arī personālsastāvā lielas pārmaiņas netika veiktas, atsaucoties uz militārās pārvaldes doto latviešu iestāžu pozitīvo raksturojumu. Zemes pašpārvaldes galvenais uzdevums bija palīdzēt okupantiem mobilizēt cilvēkus militārajām vajadzībām, kā arī palīdzēt apgādāt militāros formējumus ziemeļu frontē. Šie uzdevumi tika arī veikti.

Strukturālā ziņā Zemes pašpārvalde visu kara laiku piedzīvoja pārmaiņas. Tas bija saistīts ar daudziem faktoriem, no kuriem galvenais ir latviešu ierēdņu sākotnējā tiekšanās ieņemt svarīgākos amatus, līdz ar to izraisot sabiedrībā daudzas pretrunas. Otrais faktors, sākot ar 1942. gada janvāri, bija vācu Civilpārvaldes vēlme samazināt latviešu ierēdņu skaitu, lai mazinātu vietējo iestāžu jau tā nelielo ietekmi. Latviešu iestāžu personāla samazināšana turpinājās visu kara laiku līdz pat to likvidācijai.

Iedzīvotāju attieksme pret Zemes pašpārvaldi Latvijas ģenerālapgabalā nebija viennozīmīga. Iedzīvotāju lielāko daļu sākotnēji interesēja galvenokārt saimnieciska rakstura jautājumi, un par Zemes pašpārvaldi viņi zināja maz. Visu līmeņu nacistu iestādes atzina, ka nepieciešams izolēt mazpilsētas un laukus no Rīgas politiķu un inteliģences aprindām, tādējādi nomācot vēlmi atjaunot neatkarīgu Latvijas valsti. Vairums iedzīvotāju tomēr cerēja, ka pēc kara tiks atjaunota Latvijas valsts.

Pēc 1942. gada 7. marta, kad Zemes pašpārvalde uzsāka darbību, daudzi pārvaldes sektori bija izņemti no tās ietekmes sfēras, piemēram, saimniecība, policija, pasts, dzelzceļš. Tāpat Rīga nebija pakļauta Zemes pašpārvaldei, kas uzskatāmi parādīja tās īsto lomu – tā bija tikai "torso", izkārtne nacistu īsto mērķu piesegšanai. Ģenerāldirektoru sapulcēm, kas iesākās 1942. gada 6. janvārī, un Zemes pašpārvaldes iesniegtajiem memorandiem vācu vadībai nebija nekādas praktiskas nozīmes.

1943. gadā Zemes pašpārvaldes uzmanības centrā bija Latviešu leģions. Pašpārvalde piedalījās tā veidošanā, izdeva daudzus uzsaukumus, lai gan ģenerāldirektoriem bija zināma tautas skeptiskā attieksme pret

jaunajiem iesaukumiem. Okupantu vidū izkristalizējās doma nepieļaut latviešu militārpersonām ieņemt posteņus Zemes pašpārvaldē, lai viņi nevarētu Latviešu leģiona panākumus frontē attiecināt uz Zemes pašpārvaldi.

Zemes pašpārvaldes ģenerāldirektoru un iedzīvotāju attieksme pret Latviešu leģiona veidošanu nebija viennozīmīga. Sadarbību ar vāciešiem sekmēja Padomju Savienības politika Latvijā 1940.–1941. gadā un Latvijas neatkarības zaudēšana, kā arī frontes tuvošanās Latvijas robežām. Noteikti var apgalvot, ka bez Zemes pašpārvaldes atbalsta iesaukšanai Latviešu leģionā nebūtu bijuši tik lieli panākumi. Latvijas iedzīvotāji tomēr necīnījās par nacionālsociālisma mērķiem un vāciešu proponēto t.s. Jauno Eiropu. Viņus nesaistīja ne Vācijas militārie, ne ideoloģiskie mērķi. Vācija bija vajadzīga kā sabiedrotais cīņai pret Padomju Savienību.

Tikai 1943. gadā Zemes pašpārvalde, izmantojot vāciešu vajadzību pēc karavīriem, uzdrīkstējās atklātāk runāt par savām prasībām. Starp tām bija prasība neatzīt Latvijas tiesisko pievienošanu Padomju Savienībai un prasība piešķirt plašu autonomiju. Tas bija viens no iemesliem, kāpēc 1943. gadā okupantu sarakstē tika izteikta nepieciešamība nomainīt vairākus ģenerāldirektorus, ieskaitot O. Dankeru, ar uzticamākām kandidatūrām. Tomēr ģenerāldirektoru nomainīšana nenotika, jo vāciešiem neizdevās atrast piemērotas kandidatūras. 1944. gada 22. februārī Pirmā ģenerāldirektora iecelšana nenozīmēja Zemes pašpārvaldes situācijas uzlabošanu. Tas tikai pastiprināja okupantu kontroli pār Zemes pašpārvaldi, jo par visu atbildīgs bija viens cilvēks – Pirmais ģenerāldirektors.

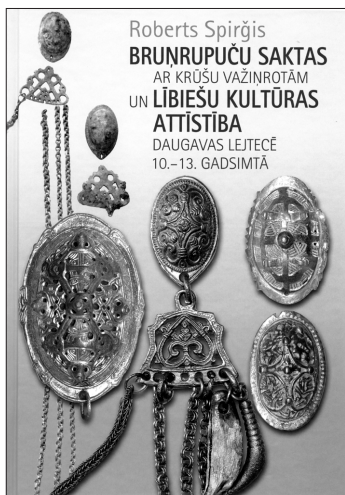
1944. gadā Zemes pašpārvaldei pakāpeniski tika piešķirtas vairākas jaunas funkcijas, samazinot vācu ierēdņu kontroli, kam kara beigu posmā nebija būtiskas nozīmes, jo ģenerāldirekciju štati, fronteī tuvojoties, tika pakāpeniski samazināti.

Svarīgākās problēmas – politika un ekonomika, arī iedzīvotāju pārtikas normas, darba apmaksas, dažādās klaušas un obligātās nodevas, mobilizācija – tika izšķirtas vācu iestādēs. Zemes pašpārvaldei nebija tiesību pat apspriest vācu Civiltārvaldes pavēles. Tāds stāvoklis saglabājās līdz kara beigu posmam, kad 1944. gada septembrī ģenerāldirekcijas tika likvidētas, jo okupantiem tās vairs nebija vajadzīgas.

RECENZIJAS

Spirģis R. Brunrupuču saktas ar krūšu važiņrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2008. – 511 lpp.: il.

2008. gadā LU Latvijas vēstures institūta pētnieks Roberts Spirģis ar apjomīgu (511 lpp.) monogrāfiju noslēdza vienu posmu savā zinātniskajā darbībā. Monogrāfija pamatoti uzskatāma par pētnieka brieduma apliecinājumu. Jāatzīst, ka R. Spirģis to sasniedzis salīdzinoši agri (dzimis 1975. gadā). Tajā pašā laikā autora arheologa darba stāžs nebūt nav mazs, viņa līdzšinējā darbība

bijusi mērķtiecīgi vērsta uz savas zinātniskās tēmas – seno lībiešu kultūras un etniskās vēstures izpēti. R. Spirģis vadījis izrakumus Ikšķiles Kābeļu uzkalniņu kapulaukā, Cēsu dzelzceļa stacijas vendu senkapos, Ogresgala Čabu apmetnē un senkapos, Vecrīgā, veicis Daugavas lībiešu arheoloģisko pieminekļu apzināšanu. R. Spirģis 2007. gadā aizstāvējis doktora disertāciju (Dr. hist.) par tēmu “Krūšu važiņrotas ar brunrupuču saktām Daugavas lejtecē”. Disertācija novērtēta ar LU balvu par sasniegumiem zinātnē nominācijā “Labākais doktordarbs LU 2007. gadā”.

R. Spirģa darbs patīkami pārsteidz ne tikai ar apjomu, bet arī ar izcili sagatavotu ilustratīvo materiālu. Autors pilnībā izmanto tās iespējas, kuras dod digitālā fotogrāfija, skenēšana, datortehnika. Tas ļauj izdalīt atsevišķas senlietu detaļas, elementus, parādīt to griezumus, apjomu utt. Šāda senlietu, īpaši tādu komplicētu senlietu kā brunrupuču saktas “sadališana sastāvdaļās” ļauj labāk izprast to elementu izcelsmi, pie reizes arī nepārsprotami apliecina pētnieka iedziļināšanos arheoloģiskajā materiālā.

Monogrāfija ir konceptuāla. Tās ievadā formulēts darba mērķis, uzdevumi un metodes. Kā galvenais mērķis izvirzīta Daugavas lībiešu brunrupuču saktu un važiņrotu izvērstās kompleksās tipoloģijas izstrāde, kas ietver ne tikai saktu un važiņrotu sastāvdaļu analīzi, bet arī to saistību ar Daugavas lībiešu materiālo kultūru un ļauj noteikt šī lībiešu rotu kompleksa vietu Baltijas jūras piekrastes toreizējo kultūru kontekstā. Autors izsaka apgalvojumu, ka važiņrotas ietver informāciju

par daudziem pagātnes dzīves aspektiem – estētiskiem un reliģiskiem priekšstatiem, valkātāju materiālo stāvokli, etnisko piederību. Ne visas šīs tēzes var pieņemt kā aksiomas, īpaši par važiņrotām kā etniskās piederības raksturotājām.

Darbs izstrādāts uz lietisko avotu bāzes, kas iegūta laikā no 1837. līdz 2007. gadam. Autors apzinājis visas vai gandrīz visas (netika manīts, ka būtu minēts Liepājas muzejs) krātuves Latvijā, kur glabājas ar izpēti tēmu saistītais materiāls, – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja, Ģederta Eliasa Jelgavas vēstures un mākslas muzeja, Daugavas muzeja Doles salā, Andreja Pumpura muzeja Lielvārdē, krātuves Igaunijā – Tallinā un Tartu, bet senlietas, kuras glabājas Vācijā un Anglijā, – pēc aprakstiem un literatūras. Salīdzināšanas nolūkos iepazītas senlietu kolekcijas Somijas Nacionālajā vēstures muzejā Helsinkos. Liela daļa analizēto arheoloģisko senlietu – vairāk nekā 1500 – iegūta sistemātiskos izrakumos kapu kompleksos, to skaitā 365 kapos, kuri droši uzskatāmi par sieviešu apbedījumiem. Neapšaubāma vērība ir tam, ka autors tēmas izstrādāšanas laikā pats ir vadījis izrakumus Daugavas lejtecē – Ikšķiles Kābeļu uzkalniņu kapulaukā un Ogresgala Čabās, kā arī veicis arheoloģisko pieminekļu apzināšanu.

Važiņrotas ir kompleksa rotaslieta, kas ietver sevī daudz elementu – vispirms saktu pāri (retāk rotadatu pāri), tad važturus, važiņu sadalitājus, važiņām piestiprinātus sadzīves un greznuma priekšmetus – atslēgas, nažus greznās makstis, dažādus piekariņus. Šādam rotaslietu kompleksam atbilst arī attiecīgs tērps – pie pleciem saspraužami brunči.

Katrai sastāvdaļai ir komplicēta izcelsme. Autors vispirms aplūko skandināvu bruņrupu saktas – divas Vendeles laikmeta (550.–800. g.) un 44 vikingu laikmeta (9.–10. gs.) saktas. Līdz šim par skandināvu saktām un to saistību ar vietējām – lībiešu saktām Latvijā rakstījuši T. J. Arne, B. Nermans, E. Šturms, Ē. Mugurēvičs un I. Jansons (*Jansson*). Neapšaubāmi, R. Spirģa paveiktais ir pilnīgākais un argumentētākais šī tipa saktu apskats. Tas pats attiecas arī uz viņa secinājumiem par lībiešu saktu izcelsmi, to iedalījumu tipos un izstrādāto hronoloģiju. Tā ir paliekoša vērtība visa tā reģiona arheoloģijā, kur vērojami somugru un skandināvu kultūru iespaidi.

Tālāk seko lībiešu bruņrupu saktu apskats. R. Spirģis pierāda, ka lībiešu bruņrupu saktas radušās no diviem skandināvu saktu tipiem. Viens 10. gs. pēdējā desmitgadē vai laikā ap 1000. gadu darināts pēc skandināvu P55:2F1 tipa saktu parauga un, domājams, radies Doles salā, otrs – 11. gs. pirmajā pusē pēc Birkas tipa saktu parauga izveidots Salaspils Laukskolā un Daugmalē. Pēc Birkas tipa parauga gatavotās saktas kļuva par paraugu visu nākamo – 3., 4., un 5. tipa saktu izgatavošanai. R. Spirģis atzīst, ka, lībiešu saktas ne tikai cēlušās no skandināvu saktām, bet arī to turpmāko attīstību ir ietekmējušas skandināvu liešanas mākslas tendences 10. gadsimta beigās (231. lpp.).

Arheoloģe Dagnija Svarāne, kura specializējusies liešanas tehnoloģijās, lūdzta izteikt dažas kritiskas piezīmes par R. Spirģa aprakstīto saktu izgatavošanas tehnoloģiju. Piemēram, jautājumā par liešanu veidsmilts veidnēs – pēc D. Svarānes atziņas, pārspīlēts ir apgalvojums, ka liešana

veidsmilts veidnēs ir moderna tehnoloģija (231. lpp.). Līdz šim par enciklopēdisku patiesību tika uzskatīts, ka tas ir viens no senākajiem liešanas paņēmieniem. Vēl mūsdienās apmēram 80% no visiem lējumiem tiek iegūti šādā veidā (pirmo reizi liešana veidsmilti konstatēta Ķīnā 645. g. pr. Kr.).

Diskutabls ir izteikums, ka “saplīsušās veidnes vēlāk sadrupinātas, tām pievienots svaigs māls un no šīs masas gatavotas jaunas veidnes” (231. lpp.). Paņēmieni, kad māla veidņu materiāls tiek izmantots vairākkārt, lietojams tikai veidnēm, kas paredzētas ļoti vienkāršiem lējumiem ar zemu kušanas temperatūru (piemēram, alvas-svina kausējumam). Tā kā bruņrupuču saktas ir gatavotas no bronzas, to atliešanai māla lejamveidnei ir jābūt kārtīgi apdedzinātai, kā rezultātā veidņu fragmentiem vairs gruntsūdens nekaitē un tiem ir jāaglabājas. Par to liecina, piemēram, izrakumi vikingu laika Birkā, kur bronzas lējēja darbnīcā atrasti 2500 lejamveidņu fragmenti (B. Ambrosiani, B. G. Erikson, 1996. g.).

Aplūkojot važiņrotu sastāvdaļas, R. Spirģis pārliecinoši parāda, kā no Somijas patapināti važturi ar stilizētu divu zirgu attēlu uz laivas kļūst par pamatu lībiešu važturiem. Jāatzīst, ka pārējo važiņrotu sastāvdaļu – važiņu sadalītāju, piekariņu, arī citu kompleksā ietilpstošo rotu analīze vairs nav tik detalizēta un salīdzinošais materiāls un priekšmetu izcelsmes jautājumi skaidroti visumā tradicionāli.

Tā par nažu makstīm atzīmēts, ka to paraugi meklējami Gotlandē, tās lietojušas somietes un igauņietes.

Nodaļā “Bruņrupuču saktas ar važiņrotu un lībiešu kultūras hronoloģiskie posmi” R. Spirģis, līdzīgi kā Ē. Tenisons (*Tōnisson*), lībiešu kultūras attīstībā izdala trīs posmus (E. Šturms – divus). R. Spirģa argumentācija ir pamatota un iebildumus neizraisa.

Jautājumi, kas skar saktu, važiņrotu un to sastāvdaļu izcelsmi, skaidroti pārliecinoši un argumentēti, savukārt nodaļas, kurās uz arheoloģiskā materiāla bāzes risināts lībiešu izcelsmes jautājums, izraisa pārdomas. Tās ir nodaļas “Bruņrupuču saktas ar važiņrotu un etniskā vide Daugavas lejtecē vidējā dzelzs laikmetā” un “Bruņrupuču saktu ar važiņrotu izplatība un nozīme etnisko jautājumu risināšanā”.

R. Spirģis, līdzīgi kā lielākā daļa Latvijas arheologu, pārvērtē arheoloģiskā materiāla nozīmi etnisko procesu skaidrošanā. Jautājums par to, vai senlieta var kalpot par etnisko pazīmi diagnosticējošu elementu, ir diskutabls. Tāpat mūsdienu zinātnieki visai skeptiski attiecas pret vācu arheologa Gustava Kosinns 1911. gadā izteikto uzskatu, ka stingri norobežoti arheoloģisko kultūru apgabali visos laikos atbilst konkrētai tautai vai ciltij. Robeža, kur kultūra vai kultūru raksturojošs elements ir droši saistāms ar kādu etnosu un autora vēlmi redzēt sev vēlamu, ne vienmēr ir tverama. Nav nekāda pamata apšaubīt, teiksim, skandināvu un lībiešu bruņrupuču saktu izcelsmi un saistību ar vienu vai otru konkrētu etnosu. Tajā pašā laikā kā negatīvu piemēru var minēt krievu zinātnieka Valentīna Sedova mēģinājumu ar dažu loka jeb pirkstveidīgo saktu izplatību pamatot, viņaprāt, slāvu cilts – vendu ienākšanu Kurzemē, bet tālāk jau piešķirt vendiem gan Daugavas lejteces apgabalu, gan uzkalniņu kapus pie Gaujas (V. Sedovs, 1994, 1995).

Šķiet, nav pamata šaubīties par to, ka kultūras apgabals Daugavas lejtecē 11.–13. gs. saistāms ar lībiešiem, lai gan noteikti to rakstītie avoti apliecina no 12. gs. otrās puses. Neko nevar iebilst pret apgalvojumu, ka lībiešu kultūrā saplūst skandināvu, baltu kultūras elementi, motīvi no Somijas un Austrumiem (palmete). Arī E. Šnore atzinusi, ka lībiešu kultūra veidojusies no šādiem komponentiem – baltu tautas (latgaļi, sēļi, zemgaļi), Kurzemes lībieši un skandināvi (E. Šnore, 1996).

Runājot par krūšu važiņrotu izcelsmi, R. Spirģis to atrod Kurzemē: “Notika arī skandināvu un vietējo Baltijas somu iedzīvotāju saplūšana, un tieši Ventas un Abavas lejtecē, kur krustojās kuršu, zemgaļu, Ziemeļkurzemes lībiešu un skandināvu kultūras ietekmes, varēja izveidoties sieviešu rotaslietu komplekts, kas sastāvēja no skandināvu bruņrupuču saktām, važiņrotām no ovāliem važturiem un divriņķu važiņām, kā arī masīvām, dobām aprocēm un vītiem kaklariņķiem ar cilpu galiem. Spriežot pēc Ziemeļkurzemē atrasto bruņrupuču saktu variantiem, aprakstītā rotu kompleksa veidošanās šeit notika 9. gadsimta pašās beigās, bet 10. gadsimta otrajā pusē tipoloģiski nedaudz vēlākie važiņrotu varianti parādījās Daugavas lejtecē. Tā kā 11. gadsimta bruņrupuču saktas ar važiņrotām Ziemeļkurzemē neatrod, važiņrotu analīze apstiprina teoriju par jaunu iedzīvotāju ienākšanu Vidzemē no Ziemeļkurzemes. Skandināvu kolonistu pārceļošanai no Kurzemes uz toreiz mazapdzīvotajiem Daugavas lejteces krastiem, jādombā, bijuši galvenokārt ekonomiski apsvērumi” (379. lpp.). Ziemeļkurzemē bruņrupuču saktu pāru un važiņrotu atradumi iegūti Stendes selekcijas stacijā, Zlēku Cirkalē, Zlēku Priedniekos. Daugavas lejtecē to ir vairāk – 14 skandināvu bruņrupuču saktu pāri ar važiņrotām no 10. gs. otrās puses. Pats R. Spirģis to skaidro ar atšķirīgu abu reģionu izpētes intensitāti (341. lpp.). Nevar iebilst viņa secinājuma pirmajai daļai par sieviešu rotu kompleksa veidošanos Ziemeļkurzemē un tālāku attīstību Daugavas lejtecē. Tomēr doma par to, ka šī kompleksa nesēji Daugavas lejtecē bija skandināvu kolonisti no Kurzemes, nav pieņemama bez iebildēm. Skandināvu elementu Daugavas lejtecē neveidoja tikai atnācēji no Kurzemes (ja atnācējus vispār var uzskatīt par skandināviem). To parāda Gotlandes sievietes apbedījums (67. kaps) un vīrieša apbedījums (359. kaps) Salaspils Laukskolā. Abi kapī datējami ar 10. gs. beigām (A. Zariņa, 1992).

Runājot par skandināvu kolonistiem Kurzemē, R. Spirģis Sabiles Krievu kapus piešķir skandināviem (379. lpp.). Uzkalniņkaps Sabiles tuvumā daži arheologi (F. Balodis, E. Šnore) ir atzinuši gan par kuršu, gan lībiešu (E. Šturms), gan slāvu, t.i., vendu (V. Sedovs). Rotās ir līdzība ar zemgaļiem, lībiešiem, arī ar Gotlandi. Ē. Mugurēvičs (2006) atzīmējis stipru zemgaļu ietekmi, bet uzkalniņi kā apbedījuma veids radies skandināvu iespaidā, atzīstot, ka ietekme nākusi nevis no Skandināvijas, bet no skandināvu kolonijas Grobiņā. 10.–11. gs. skandināvu kolonisti uzturējušies Ventas lejteces apgabalā, bet viņu ietekme sniegusies līdz Sabilei. Tomēr pašos uzkalniņkapos nav tādu elementu, kas ļautu tos nepārprotami saistīt ar skandināviem.

Var piekrist R. Spirģim, ka Kurzemes ziemeļos pēc tam, kad, viņaprāt, skandināvu kolonisti ir pārcēlušies uz Daugavas lejteci, pieaug Sāmsalas

iespajds, bet vai tas liecina par to, ka šeit izveidojās jauna kultūra? Cik elementiem kultūrā ir jānomainās, lai runātu par jaunu kultūru?

Autors uzsver, ka sievietes tērps un rotu komplekss bija ļoti konservatīvs un neapšaubāmi demonstrēja valkātājas etnisko piederību (330. lpp.). “Sieviešu rotas un apģērbs senatnē bija ļoti konservatīvs un atspoguļoja dažādu tautu etniskās atšķirības” (347. lpp.). Konservatīvs, tomēr veidojās no dažādiem komponentiem, kas varēja ienākt dažādos veidos – gan ar cita etniskā elementa klātbūtni, gan kultūras sakaru ceļā. Nevar noliegt sociālā prestiža priekšmeta nozīmi. Pārspilēts šķiet mēģinājums pēc kapu piedevām veikt precīzus aprēķinus par iedzīvotāju etnisko sastāvu Daugavas lejtecē.

“Tomēr jāņem vērā, ka apbedījumos ar rotadatām nav sastopami nedz lībiešiem raksturīgie važturi, nedz sadalitāji un arī pārējās rotas parasti ir netipiskas šim reģionam. Līdz ar to var droši apgalvot, ka kapos ar rotadatām ir apbedītas kaimiņtautu pārstāves – zemgalietes, vendietes vai igaunietes” (347. lpp.). Raksturojot etnisko vidi Daugavas lejtecē, vēlajā dzelzs laikmetā, R. Spirģis aprēķinājis, ka no netraucētiem sieviešu apbedījumiem 63% veido lībietes, 12% – vendietes, 7% – sāmsalietes un igaunietes, 4% – zemgalietes, 8% – nenosakāmas, 1% – citas (373. lpp.). Jautājums nav tik vienkāršs. Tukuma tirgus kapulaukā 1. kaps arī ir ar krustadatām. Jautājums – vai tad Tukuma tirgus kapulauks nav piešķirams lībiešiem? Vendiem? Tādā gadījumā – vai mēs vendus, kas, spriežot pēc Indriķa hronikas ziņām, ir pavisam neliela etniska vienība, nesaskatām pārāk plašā teritorijā? E. Šnore krustadatu ieviešanas Daugavas lejtecē, konkrēti – Doles Vampeniešu I kapulaukā, skaidro ar ienācējiem no Kurzemes rietumu piekrastes – kuršiem (E. Šnore, 1996).

Atgriežoties pie Daugavas lejteces un lībiešiem, joprojām saglabājas pretruna, kuru R. Spirģa koncepcija neatrisina. Nav šaubu, ka Daugavas baseins 10.–11. gs. ir mazapdzīvots. Piemēram, Mārtiņsala, pēc Ē. Muguŗēviča pētījumiem, šajā laikā ir tikai skandināvu tirgotāju pieturas vieta, bet intensīvi lībiešu apdzīvota no 11. gadsimta. Tāpat pētnieku vairākums nešaubās, ka līdz lībiešu ienākšanai tas ir baltu – zemgaļu apdzīvots rajons. Baltisko elementu vēl pastiprina latgaļi, iespējams, arī kurši (E. Šnore 1996). Otrs etniskais elements, pēc R. Spirģa, ir Kurzemes skandināvi, kuri turklāt 10.–11. gs. saņem impulsus, ieskaitot arī pārceļotājus, no Skandināvijas (pēc E. Šnores – Gotlandes un Ēlandes salām). Loģiski rodas jautājums – kādēļ lībiešu kultūra nekļuva baltiska vai skandināviska, bet gan somiska? Atbilde uz šo jautājumu nav meklējama arī tajā apstākļī, ka Daugavas lejtecē 11. gs. vērojams iedzīvotāju pieplūdums, kas, pēc G. Zariņas aprēķiniem, izdarītiem uz Salaspils Laukskolas kapulauka materiāla bāzes, par apmēram trešdaļu pārsniedz populācijas dabiskās robežas (G. Zariņa 2006, uz viņu atsaucas arī R. Spirģis). Pat tik liels iedzīvotāju skaita pieaugums diezin vai varēja novest pie valodas maiņas. Jādōmā, ka somiskais lībiešu kultūras pamats ir jāmeklē jau agrāk un, šķiet, tomēr Kurzēmē, kur skandināvu kolonisti pakāpeniski zaudēja savu etnisko identitāti – gan nonākot sakaros ar kuršiem, gan Baltijas somiem. Mēs nekad nespēsīm viennozīmīgi atbildēt, kādā valodā runāja tā kopiena, kura apbedīja savus mirušos, teiksim, Sa-

biles Krievu kapos, bet varam konstatēt, ka senlietu materiāls un apbedīšanas veids atspoguļo skandināvu, baltu un Baltijas somu kultūru elementus.

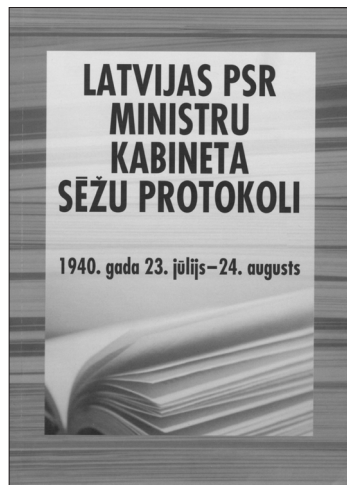
Baltijas somiem raksturīgo elementu – zoomorfo un cita veida piekariņu, trapeceveida važturu, nažu makstu, apgērba izcelsmes un paralēlu studijas vēl saglabā potenciālas iespējas skaidrot impulsus no pārējās somu pasaules, kas paša R. Spirģa vērtējumā “ir turpmāko pētījumu uzdevums” (383. lpp.). Kaut gan, domāju, viens no iemesliem, kāpēc paralēles un izcelsmes avotu daudziem priekšmetiem neizdodas sameklēt citur, ir apstākļi, ka Daugavas lejtece – Doles salas rajons, bet īpaši Daugmales–Laukskolas komplekss – 11. gs. strauji attīstījās ekonomiski un zināmā mērā “noteica modi” plašā reģionā. Daudzi priekšmeti, kā to pierāda, teiksim, lejamveidne apaļo piekariņu ar vērša galvas attēlu izgatavošanai, ir radīti tieši šeit (A. Radiņš, 1996). Šādā agrīnās pilsētas vidē dažādu kultūru elementi tika strauji sakausēti specifiskā lībiešu kultūrā.

Vērtējot R. Spirģa darbu kopumā, jāatzīst, ka ievadā nospraustie mērķi ir sasniegti. Nav šaubu, ka tas ir fundamentāls pētījums, kuram ir paliekoša vieta Baltijas somu problemātikai veltīto darbu vidū. Plašais kopsavilkums angļu valodā (tulkojis V. Bērziņš), bagātais un ļoti kvalitatīvais ilustratīvais materiāls, korelācijas tabulas padara to pieejamu plašam zinātnieku lokam, kuri strādā šīs tēmas ietvaros. Un tas ir – Somijā, Igaunijā, Krievijā, Zviedrijā, domājams, arī Ziemeļvācijā, Lietuvā un Polijā.

Guntis Zemītis

Latvijas PSR Ministru kabine-
ta sēžu protokoli: 1940. gada
23. jūlijs – 24. augusts / Sast., ko-
ment. un priekšv. aut. I. Šneidere,
A. Žvinklis. – Rīga: Latvijas vēstu-
res institūta apgāds, 2008. – 319 lpp.

2008. gada nogalē Latvijas vēstures institūta apgādā nāca klajā LU Latvijas vēstures institūta un Latvijas Valsts arhīva speciālistu sagatavotais dokumentu krājums, kurā iekļauti Latvijas PSR Ministru kabineta (MK) sēžu protokoli, kas aptver laikposmu no 1940. gada 23. jūlija (pirmā sēde pēc padomju varas formālas pasludināšanas un Latvijas PSR izveidošanas) līdz 24. augustam (pēdējā sēde pirms Latvijas PSR Konstitūcijas pieņemšanas). Publicēti pilni dokumentu teksti, un tie krājumā plaši komentēti. Šis izdevums hronoloģiski turpina vēl 1991. gadā izdoto līdzīgu dokumentu krājumu, kurā tika publicēti un

komentēti Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli laikā no 1940. gada 16. jūnija līdz 19. jūlijam.¹

Jauno apjomīgo publikāciju ievada plašs priekšvārds. Tajā krājuma sastādītāji un komentāru autori Dr. hist. Irēne Šneidere un Arturs Žvinklis skaidro, ka aplūkotā mēneša laikā Latvijas valdības nosaukumā bija apvienotas it kā nesavienojamas lietas – neatkarīgas Latvijas Republikas valdības nosaukums (Ministru kabinets) un PSRS okupētai valstij piešķirts apzīmējums – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika. Šajā posmā norisinājās pārejas process no neatkarīgas valsts uz okupācijas režīma pārvaldes struktūru. Priekšvārda autori atgādina vēstures faktus: “21. jūlijā Latviju pasludināja par Latvijas PSR. Nākamais solis no Padomju Savienības puses bija okupētās valsts aneksija, kas noslēdzās 5. augustā, kad Latvijas PSR kļuva par PSRS sastāvdaļu. 25. augustā pieņēma Latvijas PSR Konstitūciju, kurā bija nostiprināti okupācijas apstākļos īstenotie pārkārtojumi un pārvaldes sistēmas maiņa. Pārkārtojumi līdz 25. augustam bija veikti diezgan viltīgi, mērķtiecīgi izmantojot neatkarīgas Latvijas valsts institūciju izkārtnes. Viena no šādām institūcijām bija Ministru kabinets, kas laikposmā no 1940. gada 21. jūlija līdz 25. augustam oficiāli saucās Latvijas PSR Ministru kabinets, bet padomju propagandā un historiogrāfijā – Tautas valdība. Svarīgākais ir tas, ka mainījās ne jau tikai šīs iestādes nosaukums, bet būtība – tā pildīja nevis suverēnas valsts valdības funkcijas, bet darbojās pilnīgā okupētās valsts – PSRS pilnvaroto pārstāvju kontrolē.” (9. lpp.)

Kā uzsvērts priekšvārdā, pēc 21. jūlija vairs nebija nepieciešamības slēpt to, ka Tautas valdība darbojās tiešā PSRS pilnvaroto personu uzraudzībā un pieņēma vienīgi viņu akceptētus lēmumus. Valdības sastāvu papildināja ar cilvēkiem, kuri bija atklāti saistīti ar okupācijas varu. Krājuma sastādītāji norāda, ka “galvenie A. Kirhenšteina valdības darbības virzieni aplūkojamā laikposmā bija Latvijas Republikas likumu pārveidošana, pielāgojot tos okupācijas varas mērķu sasniegšanai iespējami īsākā laikā vēl pirms aneksijas procesa pabeigšanas un pēc tā noslēgšanas, “vecā buržuāziskā aparāta salaušana” un okupācijas armijas klātbūtnes nodrošināšana” (11. lpp.).

Dokumentu krājuma sastādītāji bija izvirzījuši šādus uzdevumus: 1) parādīt Latvijas PSR valdības kā likumdevējas iestādes darbību; 2) atspoguļot, kā un kādām metodēm plānveidīgi veica Latvijas valsts iestāžu likvidāciju, reorganizāciju un amatpersonu nomaiņu; 3) atsegt valdības likumu un lēmumu pieņemšanas nolūkus un pamatojumus (11. lpp.). Vadioties pēc šiem uzdevumiem, ir sastādīti komentāri un pielikumi.

Tiek pierādīts, ka īstais noteicējs Latvijā bija PSRS emisārs A. Višinskis. Līdzās PSRS sūtniecībai par Latvijas PSR valdībai saistošu un obligāti izpildāmu lēmumu pieņemšanas jeb reālās varas centru bija kļuvusi arī Latvijas Komunistiskās partijas Centrālā komiteja (12. lpp.).

Atzīmēts, ka Latvijas PSR valdības pieņemtie eksaltētie apsveikumi J. Staļinam un citiem PSRS vadītājiem bija burtisks tulkojums no krievu

¹ Latvijas Republikas Ministru kabineta sēžu protokoli: 1940. gada 16. jūnijs – 19. jūlijs / Sast. un koment. aut. I. Šneidere, A. Žvinklis. – Rīga: Zinātne, 1991. – 352 lpp.

valodas. Jau pirms aneksijas Latvijā bija iedibināta PSRS pastāvošā prakse, ka parlaments nebija likumdošanas institūcija, kas patstāvīgi darbotos. Turklāt Ministru kabinets līdz pat Latvijas PSR Konstitūcijas pieņemšanai saglabāja likumdevēja funkcijas; to izmantoja, lai Latvijas likumus pielāgotu PSRS pastāvošajai totalitārajai sistēmai. Aplūkojamā laikposmā pieņēma 69 likumdošanas aktus, kas bija gan grozījumi LR likumos, gan no jauna pieņemti likumi. Valdības lēmumu pieņemšanas shēma parasti bija šāda: PSRS sūtniecība informē par attiecīgu problēmu vadību Maskavā, saņem no turienes konkrētus norādījumus, nosaka, kādi lēmumi ir jāpieņem, un informē par to A. Kirhenšteina valdību (13., 14. lpp.).

Priekšvārda autori pievērsuši lasītāju uzmanību vairākiem likumiem un lēmumiem, piemēram, aizliegumam veikt operācijas ar vērtspapīriem, tiesiskās bāzes veidošanai politisko vajāšanu un represiju izvēršanai (daudzos lēmumos izteikti draudi un noteiktas sankcijas), politiskās cenzūras ieviešanai, Latvijas informatīvās telpas nošķiršanai no ārpusaules, uzbrukumiem reliģijai un baznīcai, Latvijas pilsoņu (turpmāk dēvēti par Latvijas PSR pilsoņiem, lai gan par PSRS pilsoņiem viņi tika pasludināti vēlāk – 1940. gada septembrī) ārzemēs atgriešanās dzimtenē jautājumam, ārvalstu pilsoņu aizbraukšanai, valsts budžeta līdzekļu un pārņemto īpašumu (īpaši iestāžu telpu un dzīvokļu) piešķiršanai padomju iestāžu vajadzībām un Sarkanās armijas klātbūtnes nodrošināšanai un palielināšanai.

Uzmanība pievērsta LR diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību ārvalstīs slēgšanai un konsulu atbrīvošanai no ieņemamajiem amatiem, bijušā Valsts kancelejas direktora R. Bulsona pratināšanai par Ulmaņa valdības 1940. gada 17. maija slepeno lēmumu par ārkārtas pilnvaru piešķiršanu K. Zariņam (sūtnis Lielbritānijā) un A. Bīlmanim (sūtnis ASV). Nevar piekrist viedoklim, ka “Latvijas diplomāti ārvalstīs mierīgi uztvēra A. Kirhenšteina valdības izveidošanu 1940. gada jūnijā un izteica gatavību sadarboties ar to”, toties iebildes neizraisa turpat tālāk norādītais: “Drīzāk jau Tautas valdība, nevēloties atklāt savas darbības patiesos uzdevumus, turēja diplomātus neziņā” (18. lpp.). Plašāk skaidrota neviennozīmīgā situācija, kad Kirhenšteina valdība 1940. gada 29. jūlijā pieņēma lēmumu publicēt 17. maija lēmumu, ko vēlāk tomēr neizdarīja. Var piekrist priekšvārda autoru viedoklim, ka A. Kirhenšteina valdības 29. jūlija lēmums bija politiska kļūda, jo PSRS sūtniecībā 17. maija lēmuma publiskošanu uzskatīja par politiski kaitīgu. Uz Krievijas arhīvā apzināta dokumenta bāzes tiek atklāts PSRS sūtniecības satraukums par to, ka Latvijas sabiedrībā diezgan plaši bija izplatījušās baumas par iespējamu Latvijas trimdas valdības izveidošanu (vai tās varbūtību) Londonā (19. lpp.).

Priekšvārdu noslēdz apraksts, kādas vadlīnijas ievērotas dokumentu publicēšanā. Komentāru sagatavošanai krājuma sastādītāji izmantojuši, šķiet, gandrīz visus pieejamos informācijas avotus (arhīvu dokumentus un uzziņu literatūru), dodot biogrāfiskas ziņas par visām protokolos minētajām amatpersonām, ar dažiem izņēmumiem tajos gadījumos, kad par no PSRS atsūtītajām amatpersonām nav bijis iespējams atrast informāciju ne Latvijā, ne Krievijas Federācijā izdotajā uzziņu literatūrā. Īpaši jāuzsver, ka sastādītāji veikuši lielu darbu krājuma zinātniskā aparāta

izstrādē – daudzos gadījumos sniegtās amatpersonu biogrāfijas ir patiešām apjomīgas un kopējais komentāru apjoms ir iespaidīgs. Sevišķi tas sakāms par padomju un komunistiskās partijas darbinieku biogrāfijām. Norādīti galvenie biogrāfiskām izziņām izmantotie avoti. Ziņas par amatpersonām, kas minētas arī 1991. gada izdevumā par hronoloģiski agrāku laikposmu, jaunajā izdevumā daudzos gadījumos papildinātas un precizētas. Piezīmēs doti attiecīgo ministriju paskaidrojumi, ar kādiem pamatota atsevišķu likumdošanas aktu pieņemšanas nepieciešamība.

Publicētajās bijušo Latvijas amatpersonu biogrāfijās lietota konsekvēnta pieeja (iespējams, vadoties no Latvijas valsts starptautiskās situācijas pēc okupācijas, kad saskaņā ar starptautisko tiesību normām Latvijas Republika bija joprojām *de iure* pastāvoša valsts), ka no Latvijas izvestās represētās personas uzskatītas par “deportētām uz PSRS”.

Prāvu dokumentu krājuma daļu aizņem pielikumi, kuros ir visu no jauna pieņemto, kā arī grozīto un atcelto likumu pilni teksti.

Tomēr izdevumā ieviesušās dažas neprecizitātes. Piemēram, no 49. lpp. sniegtās Nikolaja Ozoliņa biogrāfijas var rasties nepareizs priekšstats, it kā viņa darba gaitas ārlietu dienestā būtu beigušās 1940. gada 29. jūlijā ar A. Kirhenšteina valdības lēmumu, taču arī viņa gadījums (blakus krājuma sastādītāju precīzi minētiem K. Zariņa, A. Bilmaņa u.c. gadījumiem) bija viens no tiem, kad Latvijas diplomāti un konsuli Rietumvalstīs neuzskatīja šādus atcelšanas lēmumus par sev saistošiem un izpildāmiem – N. Ozoliņš turpināja strādāt Latvijas Republikas ārlietu dienestā līdz 1943. gadam, turklāt vēlāk kā privātpersona trimdā pārmaiņus dzīvoja divās valstīs – Brazīlijā un Kanādā. Bez tam, ja vien bija iespējams noskaidrot attiecīgas ziņas, tad par bijušajām amatpersonām, kuras represēja PSRS iestādes un kuras vēlāk tika rehabilitētas, būtu vēlams minēt ne tikai rehabilitācijas gadu, bet arī datumu un to, kura iestāde rehabilitāciju veikusi.

Krājuma veidotāju 37. lpp. dotais skaidrojums par MK dokumentā minētiem neeksistējošiem “Zviedrijas frankiem” (“Dokumentā kļūda, jābūt – Šv[eices]”) vedina uz domu par attiecīgā dokumenta neprecīzu tulkojumu no krievu valodas, iespējams, tulkojot Latvijas PSR valdībai iesniegtu PSRS sūtniecības sagatavotu tekstu un sajaucot visai līdzīgos krievu valodas vārdus “Швеция” (Zviedrija) un “Швейцария” (Šveice).

Izdevumu papildina krājumā minēto personu rādītājs.

Izdevuma redkolēģijā darbojās: D. Kļaviņa, Dr. hist. Dz. Ērglis un Dr. hist. R. Viksne.

Varam secināt, ka krājuma sastādītājiem izdevies sekmīgi īstenot izvirzītos mērķus un izdevumus. Valsts pētījumu programmas “Letonika” apakšprogrammas “Okupācijas režīmi Latvijā un to sekas: politiskie, ekonomiskie, tiesiskie, sociālie un ētiskie aspekti, 1940–1965” ietvaros tapušais darbs ir jauns solis uz priekšu PSRS ar varu un viltu īstenotā 1940. gada Latvijas okupācijas, aneksijas un inkorporācijas procesa detalizētākā izpētē. Tas ir arī papildu dokumentāls liecinājums zinātniskajā aprītē par PSRS īstenotajiem starptautisko tiesību pārkāpumiem Latvijā 1940. gadā.

Ainārs Lerhis

Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945). – Rīga: Jumava, 2007. – 582 lpp.: il.

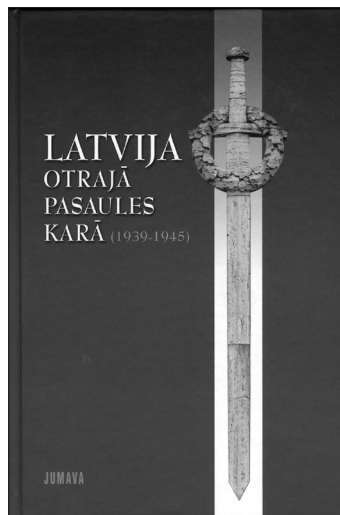
Otrais pasaules karš un tā izraisītā Latvijas tautas traģēdija gadu desmitiem ir izmantota visdažādāko mītu, vēstures falsifikāciju un izdomājumu radīšanai. Nacistu un padomju propagandas no-austais biežais melu tīkls aizvien vēl kalpo regulārām “vēstures iesaiņojumā” pasniegtām naida kampaņām pret Latviju un pārējām Baltijas valstīm. Diemžēl arī mēs paši bieži netiekam pāri saviem abu vēsturisko pāridarītāju mūsos iedzītajiem paštaisnības kompleksiem. Vienīgais līdzeklis tā visa pārvarēšanai ir grūtais vēsturiskās patiesības noskaidrošanas ceļš.

Tieši tāpēc klajā nākusi ievērojama vēsturnieku veidotā Latvijas vēsture Otrā pasaules kara laikā neapšaubāmi atzīstama par nozīmīgu notikumu Latvijas historiogrāfijā un sabiedriskajā dzīvē. Pie lasītājiem nonācis pirmais apkopojošais akadēmiska līmeņa darbs, oriģinālpētījums, kurš balstīts vairāku ārvalstu un Latvijas arhīvu studijās, plašā vēstures literatūras prasmīgā izmantošanā, jaunu pieeju un koncepciju meklējumos.

Grāmatas ievadā pamatoti uzsvērts, ka vienlīdzīga atbildība par Otrā pasaules kara izraisīšanu uzliekama gan hitleriskajai Vācijai, gan staļiniskajai Padomju Savienībai, abu šo totalitāro lielvaru izveidotie okupācijas režīmi precīzi raksturoti kā vienlīdz noziedzīgi un to ideoloģijas – nacisms un komunisms – trāpīgi nosauktas par “divām ļaunuma paradigmām” (9. lpp.). Atliek tikai piebilst, ka šāds traktējums šodienas Latvijas vēstures zinātnē ir vispāratzīts pētnieciskās pieejas princips, kura izstrādāšanā, pamatošanā un ieviešanā milzīgu un paliekošu ieguldījumu jau iepriekš devuši šīs grāmatas autori.

Ļoti veiksmīgs ir autoru izraudzītais grāmatas strukturējums, materiāla izklāsta astoņas daļas veidojot pēc problēmu hronoloģiskā principa. Tas ļāvis dziļi un vispusīgi aplūkot un izvērtēt būtiskos šī Latvijas vēstures sarežģītā perioda mezglu punktus un reizē izvairīties no atkārtotā un vai sausas fotogrāfijas.

Historiogrāfijai veltītā nodaļa satur zinātniski izsvērtus vērtējumus un analīzi. Ar vēsturiskuma principa ievērošanu īpaši izceļas sadaļa, kurā aplūkots sociālistiskās revolūcijas mīta tapšanas process. Vairākas jaunas, interesantas, vērā ņemamas un reizē diskutablas atziņas satur autoru sniegtie pretošanās kustības un kolaborācijas problemātikas interpretējumi. Tā tiešām ļoti sarežģīts un neviennozīmīgi traktējams ir jautājums, vai komunistiskā un padomju partizānu kustība ir vai nav uzskatāma par pretošanās kustību. Nav noliedzams, ka komunistiskā pagrīde un

sarkanie partizāni cīnījās par padomju okupācijas atjaunošanu. Grāmatā piedāvātais apzīmējums “komunistiskā un diversantu kustība” (39. lpp.) būtu pilnīgi pieņemams, ja Latvijā būtu pastāvējusi jebkāda faktiska sava valstiskuma forma.

Padomju režīms, iekļaujot Latviju savā impērijā, saglabāja vismaz formālu valstiskuma ilūziju Latvijas PSR veidolā, bet nacistu okupācija centās pat izdzēst pašu Latvijas vārdu, izveidojot Ostlandes ģenerālapgabalu ar ģenerālkomisāru Rīgā. Tāpēc attiecībā pret nacistisko okupāciju komunistiskā pagrīde un partizāni tomēr būtu atzīstami par pretestībniekiem. Teiktais nekādi nenozīmē, ka padomju okupāciju varētu kādā ziņā uzskatīt par labāku. Tas neatceļ neapstrīdamos faktus, ka komunistiskā pretestība bija PSRS uzturēta un organizēta, ka cīņas metodēm bieži piemita terora un diversiju raksturs, no kura cieta nevainīgi civiliedzīvotāji. Pārdomām paliek jautājums, kādas būtu Latvijas tautas izdzīvošanas perspektīvas, ja karā uzvarētu nacistiskā Vācija. Tiešā un ciešā kopsakarībā ar šīm pārdomām ir autoru piedāvātā iespēja vai nu vispār atteikties no kolaborācijas termina lietošanas, vai ieviest jēdzienu “taktiska kolaborācija” (40., 41. lpp.). Taču, ja šo jēdzienisko pieeju attiecina uz nacistisko okupāciju, tad to tāpat vajadzētu darīt arī attiecībā uz padomju okupāciju. Reizē gan vajadzētu nosaukt, kādi latviešu tautas interesēm atbilstoši mērķi, sadarbojoties ar vieniem vai otriem okupantiem, tika sasniegti. Gan viena, gan otra okupācijas vara dziļi ienāda Latvijas tautu, un tām bija vajadzīgi vienīgi paklausīgi un nedomājoši noziedzīgu pavēļu izpildītāji – kalpi. Latviešu iesaistīšana tādā nacistu drausmīgā noziegumā kā holokausts nekādi nevarēja atbilst latviešu tautas interesēm, tāpat kā tām neatbilda Latviešu leģiona veidošana.

Tieši Latviešu leģiona problemātika ir viens no vissmagākajiem aizgājušā 20. gadsimta vēstures jautājumiem. Balstoties uz plašu zinātnisko pētījumu un publikāciju klāstu, autori argumentēti pierāda, ka leģiona divās divīzijās mobilizētie nav uzskatāmi par nacistiem un kara noziedzniekiem. Reizē Latviešu leģiona vēsturiskā izvērtējuma pamatā būtu liekama atziņa, ka šī latviešu varmācīgā iesaukšana nacistiskās Vācijas bruņotajos spēkos atzīstama par smagu noziegumu pret latviešu tautu, kurš pastrādāts, zemiskā veidā izmantojot bailes no atkārtotas padomju okupācijas atgriešanās un sabiedrības vairākuma ilgas pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas. Šī koncepcija skaidri un vienozīmīgi pamatota trimdā iznākušajā Haralda Biezā grāmatā “Latvija kāškrusta varā. Sveši kungi – pašu ļaudis”, bet autori aprobežojušies tikai ar šī tik nozīmīgā devuma pieminēšanu nepilnā rindkopā (30. lpp.). Dīvainā kārtā H. Biezā darbs tā arī nav izpelnījies izdošanu Latvijā un kļuvis par sava veida “aizliegto” literatūru tā ierobežotās pieejamības dēļ.

Grāmatas otrā, trešā un pa daļai arī ceturtdā daļa satur rūpīgi veiktu starptautiskā stāvokļa un Latvijas ārpolitikas analīzi, izvērstu Latvijas aizsardzības spēju izvērtējumu, kā arī iekšpolitiskās un saimnieciskās situācijas aprakstus laika posmā no kara priekšvakara (1938. g.) līdz Latvijas okupācijai 1940. gada jūnijā. Raksturojot Baltijas valstu neapskaužamo stāvokli, kurā tās nonāca 30. gadu beigās, izdarīts pilnībā pamatots secinājums, ka neatkarīgi no tā, kādu politiku izvēlētos Latvija, Lietuva un Igaunija, “tām bija grūti cerēt uz neatkarības saglabāšanu pilnā apjomā”

(77. lpp.). Izvērtējot Latvijas militārās aizsardzības iespējas, nākts pie visnotaļ precīzas atziņas, ka Latvijas armija atradās Eiropas vidusmēra līmenī, ar visiem trūkumiem un nepilnībām, kuras piemita tipiskai tā laika miermīlīgas valsts armijai, un akcentēts, ka Latvijas armijas organizācija un bruņojums atbilda valsts reālajām iespējām (87., 88. lpp.). Atsevišķā sadaļā autori ir aplūkojuši jautājumu par militārās pretošanās iespējām PSRS agresijai, minot gan argumentus par, gan pret šādi iespējamībai. Šķiet, ka racionāls kodols pretošanās idejas aizstāvju argumentācijā, ko cenšas atrast autori A. Krīpēna un K. Augstkalna teorijās par separātu Latvijas pretošanos, atsakoties no bāzu līguma slēgšanas ar Padomju Savienību vai pēc tam mēģinot likvidēt padomju bāzes (168., 169. lpp.), tur tomēr nav atrodams. Vienīgo iespēju pretoties dotu visu triju Baltijas valstu reāla militāri politiska aizsardzības savienība, kura diemžēl nekad nav pastāvējusi.

No materiāla izklāsta viedokļa sevi īsti neattaisno grāmatas ceturtais daļas strukturējums. Tās pirmās divas sadaļas, kurās stāstīts par Latvijas armijas pretošanās gatavību un Latvijas iekšpolitisko un ekonomisko situāciju padomju okupācijas priekšvakarā, daudz lietderīgāk un loģiskāk būtu iekļaut iepriekšējā daļā, bet ceturto daļu veltīt vienīgi padomju okupācijas perioda aprakstam.

Vispusīgi analizējot un parādot padomju okupācijas, aneksijas un sovietizācijas procesa gaitu, autori pieminējuši tādu būtisku, bet vēsturnieku darbos bieži apietu faktoru, ka padomju okupācijas vara līdzās sociālā jeb šķiru naida kurināšanai, par ko rakstīts un runāts daudz, mērķtiecīgi centās īstenot tautību sarīdīšanas politiku, īpaši tas sakāms par latviešu un ebreju attiecībām (186. lpp.). Šai viltīgi realizētajai ļaunprātībai bija ārkārtīgi smagas un traģiskas sekas. Ļoti uzskatāmā veidā autoriem ir izdevies parādīt un raksturot padomju okupētās Latvijas varas augstāko ešelonu, izveidojot Latvijas kompartijas IX kongresā ievēlēto Centrālās komitejas locekļu tabulu (199., 200. lpp.), kura satur pašu būtiskāko informāciju: norādīta katras personas vieta partijas vadības hierarhijā, atsevišķi izdalot LKP CK biroja locekļus un kandidātus, nosaukta tautība, atsevišķi nodalīti no PSRS iesūtītie, vietējie komunisti un Kominternes cilvēki, nosaukti CK locekļu ieņemtie amati vai darbības jomas. Ar šīs tabulas palīdzību sniegtais komunistu varas augstākās hierarhijas raksturojums skaidri pierāda vietējo komunistu niecīgo pārstāvību, jo tikai divi no desmit LKP CK biroja locekļiem bija vietējie. Vienlaikus pilnībā atspēkots mīts par ebreju īpašo lomu un ietekmi komunistu varas struktūrās pirmās padomju okupācijas laikā, kompartijas centrālkomitejas 35 locekļu vidū bija tikai viens ebrejs. Gribas cerēt, ka šo zinātniski neapgājami pierādīto faktu beidzot ņems vērā tie atsevišķie mūsdienu Latvijas publicisti, kuri, balstoties uz nacistu radīto mitoloģiju, laiku pa laikam izdara pseido-vēsturiskus secinājumus par Latvijai "nelojālām tautībām".

Padomju okupācijas pirmā perioda apraksts ir veikts visnotaļ zinātniski analītiski un ilustrēts ar bagātīgu faktoloģisko materiālu, sniedzot visaptverošu un skaidru priekšstatu par okupācijas varas uzspiešanas gaitu: izdarīto aneksiju un Latvijas iekļaušanu padomju impērijas sastāvā. Vienīgās divas nelielas piebildes raisa šādi tēmas izklāsta aspekti. Aneksijas procesa sagatavošanas aprakstā būtu iederējusies analīze tam, kā

sākotnēji tika izmantota Kārļa Ulmaņa iedibinātā autoritārās valsts varas un pārvaldes sistēma. Te jāpiebilst, ka arī pēc tam, kad K. Ulmani vairs neizmantoja okupācijas legalizācijai, padomju Latvija savu pirmo pastāvēšanas mēnesi eksistēja autoritārisma formā – likumus turpināja pieņemt Ministru kabinets, un Augusts Kirhenšteins, tāpat kā savulaik K. Ulmanis, bija titulēts par Valsts un ministru prezidentu. Otrkārt, isti precīzs nav apgalvojums, ka preses izdevumu skaita samazināšana tika uzsākta tikai 1940. gada rudenī (232. lpp.). Lielā preses “reorganizācija” notika jau vasarā, kad ar Latvijas PSR Ministru kabineta 1940. gada 9. augusta lēmumu no 10. augusta visas līdzšinējo periodisko uzdevumu atļaujas izsludināja par anulētām, turpmāk atļaujot iznākt vienīgi komunistu un to satelītorganizāciju preseai atbilstoši šim lēmuma pievienotajam sarakstam.¹

Grāmatas piektajā daļā sniegts izvērsts un daudzas jaunas, tostarp arī diskutablelas atziņas saturošs nacistiskās okupācijas režīma izvērtējums. Lieliski uzrakstīta holokaustam veltītā sadaļa. Rakstīt par šiem visdrausmīgākajiem nacistu pastrādātajiem noziegumiem vienmēr nozīmē uzņemties milzīgu atbildību un gandrīz vienmēr saņemt kritiskus pārmetumus, jo neizbēgami tiek skarts mūsu tautas sirdsapziņas jautājums. Autoram koncentrētā veidā tikai dažās lappusēs ir izdevies ietvert visbūtiskāko par nacistu okupācijas varas īstenoto cilvēku masveida slepkavošanas norisi Latvijā, kurai par upuri krita apmēram 70 tūkstoši Latvijas ebreju tautības pilsoņu, bet kopējais izdzēsto dzīvību skaits varēja sasniegt pat 90 tūkstošus (268. lpp.). Īpaši augstu vērtējama ir pētnieka uzdrīkstšanās šādā apkopojošā darbā akcentēt tieši vietējo iedzīvotāju līdzdalību nacistu sarīkotajā un vadītajā holokaustā, veltot tam atsevišķu apakšnodaļu, kurā uzskatāmi parādīta paš aizsardzības vienību, latviešu palīgpolīcijas un SD latviešu palīgspēku iesaistīšana nacistu noziegumos pret cilvēci. Ar ne-saudzīgu skaidrību iezīmēta tā morālā pagrimuma aina, kad daudzi jo daudzi ar nevaldāmas mantrausības kāri centās piesavināties noslepkavoto līdzcivēku mantību. Pilnīgi pamatots ir secinājums, ka vāciešiem vietējo iedzīvotāju līdzdalība ebreju slepkavošanā bija ļoti nepieciešama, jo tā ļāva veikt totālu iznīcināšanu īsā laikā, bet jebkura novilcināšana būtu devusi iespēju izdzīvot kaut vai nedaudz vairāk cilvēkiem (277. lpp.). Pamatā piekrītot autora vērtējumam, ka holokausts neebreju sabiedrību sadalīja absolūtā mazākumā – ebreju glābējos, mazākumā – slepkavās un absolūtā vairākumā – malā stāvētajos, mums būtu vajadzīgi padziļināti pētījumi arī par šo pēdējo vairākuma grupu, jo nacistiskās preses regulārie pārmetumi un gānīšanās par “zīdu žēlotājiem” mudina domāt, ka cilvēcīgā līdzcietība tomēr bija plaši izplatīta parādība.

Analizējot nacistiskās okupācijas režīma politiku, zinātniski argumentēti uzsvērts, ka nacistu attieksme pret Latvijas, Lietuvas un Igaunijas neatkarīgo valstiskumu bija noliedzoša (279. lpp.). Ja arī nacisti uz baltiešiem raudzījās mazliet labvēlīgāk nekā uz citām Padomju Savienībā dzīvojošām tautām, tad noteikti vajadzētu salīdzināt, vai nacistu skatījumā latvieši tomēr netika vērtēti zemāk kā Rietumeiropas vai Ziemeļeiropas tautas. Katrā ziņā nacistu plānos neietilpa nekāda valstiskuma vai pat autonomijas piešķiršana latviešiem. Grāmatā minētie, nenoliedzami in-

¹ Sk.: Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. – 1940. – Nr. 214.

teresantie un līdz šim mazzināmie fakti par autonomijas piešķiršanas plāniem attiecas uz 1943. gadu, kad pēc katastrofālajiem zaudējumiem karā pret PSRS nacisti mēģināja sākt pielabināšanās politiku latviešiem, lai varētu tos iesaistīt savos bruņotajos spēkos. Taču pat šādā situācijā visi šie plāni tika atmesti (283.–286. lpp.).

Atsevišķa nodaļa veltīta latviešu militārajiem formējumiem vācu un padomju bruņotajos spēkos, centrālo vietu ierādot latviešu leģiona problemātikai. Nevar nepiekrīst atziņai, ka “latviešu pašpārvaldes darbību leģiona veidošanā raksturoja gandrīz pilnīgs politiskās pašcieņas trūkums un pazemīga piekāpšanās [...] Tā neapšaubāmi bija liela politiska neapdomība un grūti izskaidrojama tuvredzība, kas izraisīja tālejošas sekas” (357. lpp.). Faktiski ir runa par smagu noziegumu pret latviešu tautu, no kura izdarīšanas pašpārvaldes politiķiem un bijušajiem Latvijas armijas virsniekiem noteikti būtu vajadzējis izvairīties, jo lietuvieši taču to spēja un uzdrīkstējās. Latviešu leģionāri, nepelnīti apzīmogoti ar “brīvprātības” apkaunojošo zīmogu, nacistu fireram kalpoja tikai kā “lielgabalu gaļa”. Latviešu karavīru lielie upuri bija pilnīgi bezjēdzīgi, tie nekādi nespēja novērst padomju okupācijas atgriešanos un ne par mata tiesu netuvināja Latvijas brīvības atgūšanu, bet gan reāli to attālināja, svešu un naidīgu mērķu vārdā iznīcinot tautas dzīvo spēku un demogrāfisko potenciālu. Jā, starp īsteno vācu SS vienību un latviešu leģionāru zvērestu pastāv formāla atšķirība (358. lpp.), taču gan vieni, gan otri zvērēja Ā. Hitleram, kurš personificēja un vadīja vismaz 70 tūkstošu Latvijas pilsoņu nāvē vainojamu režīmu. Jau tāpēc vien kategoriski būtu noraidāms grāmātā paustais apgalvojums, ka “Vācija bija situācijas noteikts, uzspiests un arī vienīgais reālais sabiedrotais latviešiem” (360. lpp.). Ar tādu pašu argumentāciju par latviešu sabiedroto varētu uzdot arī staļinisko Padomju Savienību, jo tā taču “sargāja” Latviju no Hitlera 1940.–1941. gadā un mūs atbrīvoja no nacisma 1944.–1945. gadā, tiesa, lai paturētu savā impērijā. Ienaidnieki un slepkavas Hitleris un Staļins nevar būt un nekad arī nebija latviešu sabiedrotie.

Darba septītajā daļā aplūkoti jautājumi par evakuēto Latvijas iedzīvotāju dzīvi Padomju Savienībā un otrās padomju okupācijas problemātika. Ar bagātīgu faktoloģiskā materiāla palīdzību parādīts, kā notika sagatavošanās Latvijas reokupācijai, mērķtiecīgi veidota latviešu padomju kultūras elite, analizēti padomju režīma atjaunošanas politiskie aspekti. Visuzskatāmāko priekšstatu sniedz tabulās apkopotās un uz arhīva dokumentiem balstītās statistiskās ziņas par Latvijas kompartijas etnisko sastāvu un vadošajos amatos nodarbinātajiem LKP biedriem un kandidātiem 1944.–1945. gadā (410. lpp.). Šajos skaitļos ietvertā informācija skaidri pierāda kompartijas nelatviskumu un spilgti izteikto absolūtās varas partijas raksturu.

Grāmatas astotajā daļā vispusīgi analizēts Baltijas jautājums starptautiskajās attiecībās, īpašu uzmanību pievēršot PSRS, ASV un Lielbritānijas politikai. Atsevišķa sadaļa veltīta Latvijas diplomātu darbībai, kura bija vērsta uz Latvijas Republikas juridiskā valstiskuma saglabāšanu un abu okupāciju nosodījumu. Ārkārtīgi svarīgs un vēsturiski nozīmīgs ir fakts, ka Latvijas sūtņi Latvijas Republikas vārdā vienmēr bija pauduši atbalstu antihitleriskajai koalīcijai tās cīņā pret nacionālsociālistisko Vāciju (464. lpp.). Tādējādi nacistu izveidotās Latviešu pašpārvaldes darbība

Latviešu leģiona formēšanā atzīstama par nelikumīgu un noziedzīgu rīcību ne vien no starptautisko tiesību viedokļa, bet arī saskaņā ar Latvijas Republikas oficiālo nostāju.

Grāmatu noslēdz četrās daļās sagrupētu dokumentu kopa oriģinālvadlās, kurā ievietotie dokumenti sniedz nepastarpinātu priekšstatu par pirmo padomju okupāciju, nacistu varas laiku, padomju partizānu kustību un Baltijas jautājumu starptautiskajā politikā.

Neraugoties uz darba apjomīgumu, tajā atrodamas tikai atsevišķas nelielas saturiskas un drukas kļūdas. Tā H. Teidemanis tiek dēvēts arī par Tidemani (51., 261., 276., 346. lpp.), personu rādītājā atsevišķi minot abus vārdus un radot kļūdainu priekšstatu, ka runa ir par dažādām personām. F. Dībietis pārdēvēts par Ģibieti (276. lpp.), ieviesusies arī kļūda atsaucē uz avotu (93. atsaucē, 337. lpp.) par F. Dībieša vadīto Kuldīgas ebreju iznīcināšanu.² Drukas kļūdas dēļ neprecīzi norādīts kara ministra ģenerāļa Jāņa Baloža vārda iniciālis kā A. Balodis (86. lpp.). Lasot par Paula Kalniņa darbību, rodas maldīgs priekšstats, ka viņš bijis tikai pēdējās (4. saaukuma) Saeimas priekšsēdētājs (318. lpp.), lai gan šo amatu P. Kalniņš nemainīgi ieņēma jau kopš 1925. gada 20. marta, t.i., 1. Saeimas laika. Kļūdaini norādīts, ka padomju Latvijas valdība un kompartijas CK Valku atstājusi naktī no 4. uz 5. jūniju (385. lpp.), tā vietā būtu jābūt jūlijam. Grāmatas tekstā minētajā 1946. gada 18. aprīļa konferencē tiešām pieņēma lēmumu likvidēt Tautu Savienību (lietots nelatviskotais nosaukums – Nāciju Līga), bet nelēma par Apvienoto Nāciju Organizācijas izveidošanu (460. lpp.), jo ANO jau bija izveidota un oficiāli uzsākusi savu darbību 1945. gada 24. oktobrī. Tāpat neprecīzi norādīts, ka 1945. gadā Pēteris Valeskalns bija Latvijas PSR ārlietu ministrs (471. lpp.), pāreja uz ministrijām notika vēlāk, bet minētajā laikā viņa amata oficiālais nosaukums bija ārlietu tautas komisārs.

Visnotaļ augstu vērtējot paveikto milzīgo darbu Latvijai tik sarežģītā, smagā un aizvien vēl sāpīgā vēstures perioda izpētē, tomēr gribas izteikt dažas pārdomas. Ieņemot pilnīgi pamatotu un ļoti kritisku nostāju pret K. Ulmaņa autoritārismu, reizē nekritiski pārņemta K. Ulmaņa ideja par vēstures pētišanu nacionālisma garā. Lasot atsevišķas vietas jau darba ievadā, rodas iespaids, ka tiek mēģināts raudzīties uz Latvijas vēsturi kā vienīgi latviešu vēsturi – “latvieši cieta”, “latviešiem neļauj” (9. lpp.). Par laimi, tālākais grāmatas saturiskais kopums šo tēzi apgāž, uzskatāmi parādot, kā no diviem totalitāriem noziedzīgiem režīmiem cieta Latvijas tauta. Vietumis, šķiet, ir notikusi atkāpšanās no ievadā paustās vienādās attieksmes pret padomju un nacistu varu, kaut vai iepriekš pieminētajā nacistiskās Vācijas nosaukšanā par “latviešu sabiedroto”. Taču arī šajā gadījumā pārējais teksta izklāsts skaidri pierāda, ka starp abām okupācijām daudzējādā ziņā liekama vienlīdzības zīme – vispirms jau to vienādā un kopīgā naida dēļ pret Latvijas tautu un mūsu neatkarīgo valsti. Šī grāmata neapšaubāmi ieņems paliekošu un nozīmīgu vietu Latvijas vēsturnieku veikuma sarakstā un mudinās uz tālāku pētniecības darbu nākotnē.

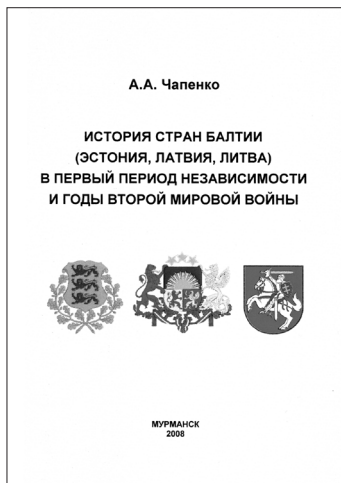
Arturs Žvinklis

² Sk.: *Urtāns A.* Ebreju tautības civiliedzīvotāju slepkavošana Kuldīgas apriņķī // Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti. – 18. sēj. – Rīga, 2006. – 125., 126. lpp.

Чапенко А. А. История стран Балтии (Эстония, Латвия, Литва) в первый период независимости и годы второй мировой войны. – Мурманск, 2008. – 205 с. (Čapenko A. Baltijas valstu (Igaunijas, Latvijas, Lietuvas) vēsture pirmajā neatkarības periodā un Otrā pasaules kara laikā)

Patīkams pārsteigums nācis zināms Latvijā no tālās Krievijas ziemeļu pilsētas Murmanskas. Šis pilsētas universitātes mācībspēks Aleksandrs Čapenko pirmām kārtām jau savu studentu vajadzībām ir uzrakstījis grāmatu “Baltijas valstu (Igaunijas, Latvijas, Lietuvas) vēsture pirmajā neatkarības periodā un Otrā pasaules kara laikā”. A. Čapenko pazīstams ar savu interesi par mūsu valsts vēsturi, viņš ir autors monogrāfijai par krievu pretlielinieciskajiem formējumiem Latvijas teritorijā Atbrīvošanas cīņā (1918–1920) laikā,¹ kā arī vairākkārt publicējies izdevumos Latvijā.² Īpaša interese par Latviju un Baltijas reģionu kopumā acīmredzot ir izskaidrojama ar to, ka Rīga ir Aleksandra dzimtā pilsēta un viņš pats šeit ir biežs viesis.

Aplūkojamā monogrāfija ir veidota kā mācību līdzeklis, ar mērķi sniegt ieskatu studentiem par Baltijas reģionā notiekošajiem vēstures procesiem. Līdz ar to tekstā nav zinātniskā aparāta, tikai beigās ievietots izmantotās literatūras saraksts, kuram dots apakšvirsraksts “Ko krievu valodā var

¹ Чапенко А. А. История русского антибольшевистского движения на территории Латвии в 1918–1919 гг. – Мурманск, 2006. – 136 с.

² Čapenko A. Baltie un sarkanie latviešu strēlnieki pilsoņu karā Krievijas ziemeļos 1918–1920 // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata II. – Rīga, 2001. – 85.–94. lpp.; Čapenko A. Rietumu Brīvprātīgo armijas komandiera portrets. P. Bermonta biogrāfija // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata III. – Rīga, 2002. – 58.–78. lpp.; Čapenko A. Firsta Anatola Līvena Liepājas brīvprātīgo strēlnieku vienības izveidošanās un cīņas Latvijas teritorijā 1919. gadā // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata IV. – Rīga, 2003. – 95.–111. lpp.; Čapenko A. P. Bermonta-Avalova Rietumu Brīvprātīgo armijas virsniecības raksturojums // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata V. – Rīga, 2004. – 57.–67. lpp.; Čapenko A. Krievijas mūsdienu historiogrāfija par latviešu piedalīšanos Otrajā pasaules karā Vācijas pusē 1941.–1945. gadā // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata VI. – Rīga, 2005. – 66.–67. lpp.; Čapenko A. Latvijas armijas vadības raksturojums pēc Krievijas Valsts kara arhīva materiāliem // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata VII. – Rīga, 2006. – 187.–199. lpp.; Čapenko A. Latvijas armijas artilērijas daļu integrācija Sarkanās armijas 24. teritoriālajā strēlnieku korpusā 1940.–1941. gadā (Pēc Krievijas Valsts kara arhīva materiāliem) // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata VIII. – Rīga, 2007. – 90.–100. lpp.; Čapenko A. Baltijas landesvēra vācu vienību forma, pakāpes un atšķirības zīmes 1918.–1920. gadā // Latvijas Kara muzeja gadagrāmata IX. – Rīga, 2008. – 173.–182. lpp.

lasīt par Baltijas valstu vēsturi”. Ievadā tiek atrunāts, ka autors ar vārdu salikumu “Baltijas valstis” (“страны Балтии”) domā Latviju, Lietuvu un Igauniju. Grāmata sastāv no 22 nodaļām jeb, kā autors tās nosauc, aprakstiem, katrā nodaļā stāstīts par kādu konkrētu Baltijas valstu vēstures lappusi, piemēram: 1. pasaules kara norise šajās teritorijās, neatkarīgu valstu izveidošanās, parlamentārās demokrātijas laikposms, Baltijas valstu iekšpolitika, ārpolitika, ekonomika starpkaru posmā, autoritārisma laikmets Baltijas valstīs, 1939.–1940. gada notikumi, 2. pasaules kara norises, – dot precīzus šo nodaļu (aprakstu) nosaukumus šeit būtu samērā gari un žurnāla formātam neatbilstoši. Monogrāfijai ir divi pielikumi: Igaunijas, Latvijas un Lietuvas valstu un valdību vadītāju saraksts starpkaru posmā; Baltijas valstu redzamāko politisko un militāro darbinieku īsi biogrāfiski apraksti.

Vienā teikumā formulēt apskatāmās monogrāfijas saturu varētu šādi: tas ir konseptīvs Baltijas valstu (Igaunijas, Latvijas, Lietuvas) vēstures apskats starpkaru posmā, ietverot aprakstus arī par abu pasaules karu norisēm Baltijas valstu teritorijās. Grāmatas autors uzsver, ka “šis darbs ir mēģinājums pēc iespējas objektīvāk parādīt Baltijas valstīs 20. gadsimtā notiekošo procesu personisko redzējumu”. Savu redzējumu autors veido kā mozaiku no divu nokrāsu spektriem: nozīmīgus notikumus Baltijas valstu vēsturē aprakstot no šo valstu mūsdienu vēsturnieku redzējuma un pretnostatot padomju un mūsdienu Krievijas historiogrāfiskās atziņas, beigās izdarot savus secinājumus (piemēram, par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarīgo valstu dibināšanas leģitimitātes jautājumu, par autoritārisma uzvaru pār demokrātiju šajās valstīs vai par 1939. un 1940. gada notikumiem).

Zinātniskā aparāta trūkums dažreiz man kā lasītājam radīja zināmu apjukumu, jo atsauču esamība ļautu izvairīties no atsevišķiem jautājumiem autoram. Runājot par neatkarīgas Latvijas dibināšanu, autors apgalvo, ka daudzi Latvijas vēsturnieki (gan neminot nevienu vārdā) 18. novembra republiku sauc par nelegitīmu veidojumu (22. lpp.), – šeit gribētos uzzināt, kurus vēsturniekus autors citē. Tāpat autors citē, nenosaucot avotus, kādus Rietumu politiskos darbiniekus, kuri izteikuši atbalstu padomju agresijai Baltijas valstīs 1940. gadā, uzskatot to par “Padomju Savienības interešu aizsardzību pret Vāciju” (114., 115. lpp.).

Jāatzīmē, ka, runājot par Igaunijā, Latvijā un Lietuvā starpkaru posmā organizētajiem pretdemokrātiskajiem apvērsumiem un autoritāro diktatūru nodibināšanos, autors uzsver, ka nevar šos autoritāros režīmus dēvēt par fašistiskiem, jo tie nebija represīvi un nav salīdzināmi ne tikai ar Vāciju vai Itāliju, bet arī ar Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu autoritārajiem režīmiem (58. lpp.).

Rakstot par Baltijas valstu ārpolitiku, iekšpolitiku un saimniecisko dzīvi starpkaru posmā, autors izmanto galvenokārt krievu un latviešu valodā (A. Čapenko nedaudz pārvalda latviešu valodu) publicētos pētījumus, kompilējot tos, rezultātā iztiekot bez padomju laika un tagad Krievijas historiogrāfijā bieži sastopamiem trafaretiem negatīviem izteikumiem par Baltijas valstīm šajā vēstures posmā. Vārdu sakot, Baltijas valstis neatkarības posmā autoram ir simpātiskas. Dīvaini tikai, ka, zinot

A. Čapenko lielo interesi par Baltijas valstu bruņotajiem spēkiem, šajā monogrāfijā par tiem netiek bilsts ne vārds.

Ne tik pozitīvā gaismā un ne ar tik lielām simpātijām Baltijas valstis tiek attēlotas, runājot par traģiskajiem 1939.–1940. gada notikumiem. Aplūkojot Molotova–Ribentropa paktu, slepeno papildprotokolu un tā sekas, autors izdara secinājumu, ka teritorijas, kuras agrāk ietilpa Krievijas impērijā, bija vitāli svarīgas Padomju Savienībai ne tik daudz no politiskā viedokļa, cik no militārā, jo tālākā perspektīvā Baltijas valstis varētu kalpot vācu armijai par uzbrukuma placdarmu nenovēršamajā PSRS–Vācijas karā (89.–91. lpp.). Autors arī izvirza pieņēmumu, ka 1939. gada rudenī Baltijas valstu līderi K. Ulmanis, K. Petss un A. Smetona jau bija gatavi pieņemt Vācijas protektorātu, kas nenotika, jo Ā. Hitlers nevēlējās bojāt attiecības ar PSRS (91. lpp.). Tāpat autors atzīmē, ka tas, kas notika ar Baltijas valstīm pēc “Bāzu līgumu” noslēgšanas, var tikt uzlūkots kā PSRS protektorāta uzspiešana Latvijai, Lietuvai un Igaunijai tikai daļēji, jo PSRS nejaucās šo valstu iekšējās lietās, ārpolitikā un ekonomikā (91., 92., 96. lpp.). Tajā pašā laikā A. Čapenko atzīst – un šim atzinumam nevar nepiekrīst –, ka pat formāla Baltijas valstu vadītāju vai bruņoto spēku pretošanās PSRS veiktajām politiskajām un militārajām akcijām (tas gan vairāk attiecas uz 1940. gada jūniju) šodien noņemtu no dienas kārtības jebkuras politiskās spekulācijas par padomju okupācijas esamību vai neesamību (96. lpp.). Runājot par Sarkanās armijas kontingentu Baltijas valstīs, autors atzīst, ka “sarkanarmieši šeit atstāja par sevi ne pašu labāko iespaidu. Ja iedzīvotāji salīdzināja sarkanarmiešus ar savu valstu karavīriem, salīdzinājums bija par labu pēdējiem: maisveidīgajos neglītajos formas tērpos ieģērbtie sarkanarmieši simpātijas izraisīt nevarēja. Sliktu iespaidu vietējos iedzīvotājos atstāja arī arvien pieaugošā padomju kara spēka kontingenta karavīru, sevišķi komandējošā sastāva, vēlme lielākos daudzumos iepirkt plaša patēriņa preces, kuras bija deficītas pašu dzimtenē: apavus, apģērbu, sadzīves priekšmetus, mēbeles” (97., 98. lpp.).

Kā autors traktē 1940. gada jūnija–augusta notikumus Igaunijā, Latvijā un Lietuvā? Monogrāfijā vārds “okupācija” izskan, tikai aprakstot Baltijas valstu vēsturnieku viedokli par šiem notikumiem. Pēc A. Čapenko domām, nevar runāt par Baltijas valstu brīvprātīgu iekļaušanos Padomju Savienībā, taču 1940. gada vasaras notikumi bija nevis okupācija, bet gan “PSRS inspirēta Baltijas valstu integrācija jeb inkorporācija savā sastāvā” (115. lpp.). Kā līdzīgu procesu autors min Teksasas iekļaušanu ASV sastāvā 19. gadsimta vidū. Baltijas valstis gan zaudēja neatkarību, tika iekļautas pret savu gribu PSRS sastāvā, taču šo valstu statuss PSRS bija tāds pats kā pārējām sociālistiskajām republikām (116. lpp.), tāpat – ciešams... Kāpēc tā nebija okupācija? Autors oponentē Baltijas valstu vēsturniekiem par okupācijas fakta atzīšanu (104.–106. lpp.). Formāli neesot nekādu pazīmju, ka Padomju Savienība būtu veikusi Baltijas valstu okupāciju: pašas Baltijas valstis nepretojās šīm darbībām, pat ne verbāli; Sarkanā armija neizrādīja nekādas vardarbības pazīmes attiecībā pret vietējiem iedzīvotājiem; Sarkanās armijas un vispār Padomju Savienības izvērstajā aģitācijā nekad netika lietota retorika par “Latvijas okupāciju” vai “pievienošanu” PSRS, bet gan tikai “atbrīvošanu no buržuāzijas smacējošā

jūga” (104.–106. lpp.). Laikam jau pat Murmanskā kādu citu vērtējumu par 1940. gada vasaras notikumiem gaidīt ir grūti, kaut gan vairs netiek piesaukta “sociālistiskā revolūcija”...

Tāpat autors raksta, ka represijas pret jauno, vienlīdzīgo padomju republikas zemes iedzīvotājiem nebija nekas īpašs padomju sistēmas kontekstā, jo represijas bija šķiriskas, nevis nacionālas – tātad nevar runāt par genocīdu pret kādu nāciju (109. lpp.). Vēl autors uzsver domu, ka 40. gadu sākumā starptautiskās tiesības nekur pasaulē vairs netika ievērotas un Padomju Savienība nebija nekāds izņēmums (108. lpp.).

Un vēl viens strīdīgs moments, kuru man gribētos pacelt publiskā gaismā. Autors min, ka notikums vēl pirms Sarkanās armijas papildkontingenta ienākšanas Latvijā, kuru tālaika prese nodēvēja par “kļūmīgu atgadījumu”, proti, uzbrukums Latvijas robežsardzes posteņiem – Masļenkai, Blantiem un Šmaiļiem (tos nodedzinot, nogalinot Latvijas pilsoņus un daudzus aizvedot gūstā uz Padomju Savienību) 1940. gada 15. jūnijā naktī, būtībā esot viena padomju robežsargu leitnanta Komisarova patvarīgs, nevajadzīgs izlēciens, bravūra, par ko šo leitnantu nosodījusi viņa priekšniecība (107., 108. lpp.). Autors atsaucas uz kādiem nenosauktiem Krievijas zinātniskajā literatūrā publicētiem dokumentiem. Man šeit jāaizrāda, ka Krievijā iznākošajā žurnālā “Военно-исторический архив” (“Kara vēstures arhīvs”) publicēti kādi citi dokumenti, pēc kuriem izriet, ka uzbrukumu Latvijas robežsargu posteņiem sankcionējis gan Ļeņingradas apgabala NKVD robežapsardzības karaspēka komandieris, gan Sarkanās armijas Ļeņingradas kara apgabala priekšnieks ģenerālis Mereckovs, bet “svētījis” pats Sarkanās armijas Politiskās pārvaldes priekšnieks Mehlišs.³

Apkopojot visu iepriekš teikto, jāsecina, ka A. Čapenko monogrāfija ir profesionāla vēsturnieka redzējums par Baltijas valstu vēsturi līdz 2. pasaules kara beigām. Jāņem vērā, ka grāmata domāta auditorijai, kurai par šo reģionu un tā vēsturi ir visai nosacīts priekšstats, taču dažas autora atziņas ir visnotaļ diskutablas. Zināms, ka autors ir iecerējis uzrakstīt šīs monogrāfijas turpinājumu – par Baltijas padomju republikām un neatkarības atgūšanu.

Juris Ciganovs

³ Sikāk sk.: Военно-исторический архив. – 2000. – № 10.

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

Vana Tallinn. XX (XXIV) / Vāljandja Raimo Pullat. – Tallinn: Estopol, 2009. – 283 lk. (Senā Tallina, XX (XXIV). Izdevējs Raimo Pullats)

Gadu mijā Tallinā ir iznācis sērijas “*Vana Tallinn*” (Senā Tallina) 1991. gadā atjaunotā izdevuma nu jau 20. – jubilejas sējums. Sērija aizsākta ar Tallinas Vēstures institūta iniciatīvu 1936. gadā. Līdz 1939. gadam iznāca četri sējumi, kuros publicētie Tallinas vēsturei un kultūrai veltītie raksti nav zaudējuši nozīmi arī mūsdienās. 1991. gadā ar profesora Raimo Pullata iniciatīvu sērijas izdošana tika atjaunota. Kopš tā laika būdams gadagrāmatas galvenais redaktors,

R. Pullats ir izveidojis to par Igaunijas pilsētu vēstures pētniecības centrālo izdevumu. Tā kļuvusi populāra pilsētu vēstures pētnieku aprindās arī starptautiskā mērogā. Popularitāti noteicis gan sērijas augstais zinātniskais līmenis, gan daudzpusīgais saturs. Publicētie sējumi satur jaunu, vērtīgu zinātnisku informāciju ne vien par Tallinas vēsturi, bet arī par apkārtējo zemju pilsētu attīstību no viduslaikiem līdz 19. gs. beigām. Tas panāks, piesaistot izdevumam ārzemju korespondentus – pazīstamus pētniekus no tuvākajām zemēm un iekļaujot redakcijas kolēģijā zinātniekus no Somijas, Zviedrijas, Vācijas, Polijas, Krievijas, Latvijas un citām valstīm. Attiecīgi raksti publicēti autoru iesniegtajā valodā.

Atjaunotās sērijas aktualitāti sekmējusi konsekventa jaunu avotu – īpašumu sarakstu, testamentu u.c. piesaistīšana pilsētu izpētē. Tas ļāvis gadagrāmatas rakstos iztirzāt līdz tam nerisinātus jautājumus un ievērojami paplašināt problēmu loku. Tā pēdējos sējumos sevišķi liela uzmanība pievērsta pilsētnieku mentalitātei un ikdienas dzīvei. 2002. un 2005. gada izdevumos iekļauti starptautisko konferenču “*Modus vivendi*” materiāli, kas uz jaunu avotu pamata atspoguļo pilsētnieku dzīvi 17.–19. gadsimtā. Sekojot mērķim veidot izdevumu daudzpusīgu starpdisciplināru, tā sējumos iekļauti raksti ne vien par pilsētas sociālo un kultūras vēsturi, bet arī apcerējumi, veltīti arheoloģijai, etnogrāfijai, numismātikai, topogrāfijai un citām nozarēm. Kopumā līdz šim

VANA TALLINN

XX (XXIV)

izdotajās 20 grāmatās nav palikusi neskarta neviena pilsētas dzīves joma. Sējumi vispusīgi papildina priekšstatus par Tallinas pagātņi un pilsētu dzīvi kopumā. Gadagrāmatas rubrikā “*Ex archivo civitatis Revaliensis*” turklāt publicēti jauni oriģināli arhīvu avotu teksti – iedzīvotāju inventāru saraksti u.c. Ievēribu pelnījusi agrāk nepazīstama vizuālā materiāla regulāra publicēšana. Bez tam gadagrāmatās atrodama plaša informācija par jaunākajiem pilsētu vēsturei veltītiem izdevumiem un zinātniskām konferencēm reģionā.

20. sējumā redaktors Teniss Lībeks (*Tõnis Liibek*), iezīmējot izdevuma nākotnes mērķus, īpaši izcēlis tā nozīmi jaunas Tallinas vēstures saga-tavošanā.

Tenu Raida (*Tõnu Raid*) raksts veltīts kartogrāfijas problēmai – Tallinas satiksmes ceļu attīstībai. Tā pamatā ir līdz šim npublicētie Igaunijas, Zviedrijas un Krievijas arhīvu materiāli – dokumenti un kartes. Balstoties uz jauniem zinātniskiem datiem, autors izseko, kā cauri gadsimtiem veidojies ceļš, kas Tallinas patrimonālajā apgabalā gāja no ostas dienvidu virzienā uz Pērnavu un tālāk uz Rīgu. Parādīts ceļa sākums identiskā vietā jau Tallinas ostas pirmsākuma laikā, jo tas optimāli atbilda apvidus apstākļiem.

Dānijas pētnieces Karstenas Jānkes (*Carsten Jahnke*) pētījuma tēma ir ārējās – lielās un vietējās – sīkās tirdzniecības mijiedarbība Tallinā vēlajos viduslaikos. Raksts balstīts uz arhīvu datiem par Tallinas tirgotāju starpniecību pilsētas un apkaimes tirdznieciskajos darījumos. Parādīta savstarpēja nozīme, kāda Tallinas lieltirgotāju darījumos bija, no vienas puses, vietējās labības un linu tirgošanai uz āru, no otras puses, ievesto preču tālākai pārdošanai vietējās muižās.

Kšištofs Olendzki (*Krzysztof Olendzki*, Polija) raksta par 14.–15. gs. Viduseiropā plaši piekopto garīdznieku līdzdalību rentes līgumos. Tam bija svarīga loma jauno laiku kredītu sistēmas un finanšu saimniecības izveidē.

Latvijas zinātnieka Andra Caunes raksts detalizēti iepazīstina ar 1938.–2007. gadā veiktajiem arheoloģiskajiem pētījumiem viduslaiku Rīgā. Sniegts pārskats par izrakumu gaitu, rezultātiem un nozīmīgākajām publikācijām, kurās tie atspoguļoti. Izcelta Rīgas arheoloģisko pētījumu nozīme pilsētu materiālās kultūras izpētē visas Baltijas mērogā.

Kajas Tīseles (*Kaja Tiisel*) rakstā “Novērojumi par Tallinas iedzīvotāju un apkaimes zemnieku sadzīvi 18.–19. gs. mijā” turpināta Tallinas etnoloģijas jautājumu risināšana, kas veiksmīgi iesākta gadagrāmatas iepriekšējos sējumos un dokumentāli balstīta uz pilsētu iedzīvotāju īpašumu sarakstu publikācijām 1997.–2007. gadā, ko veicis profesors R. Pullats. K. Tīsele pievērsusies tiem faktiem, kas atrodami 18. gs. literāta Kristiāna Šlēgela (*Christian Hieronimus Justus Schlegel*) sacerējumos. Tie ir novērojumi par Tallinas iedzīvotājiem un apkārtnes zemniekiem, viņu mentalitāti, dzīvesveidu un ieradumiem. Papildus izmantoti publicista Johana Kristofa Petri attiecīgie apraksti. Uz abu minēto autoru publikāciju pamata, papildinot ar jaunu faktisko materiālu, kas atrodams tālaika pilsētu iedzīvotāju īpašumu sarakstos, sniegts interesants pārskats par pilsētnieku, kā arī apkaimes zemnieku dzīvi un raksturu. Akcentēta Baltijas klimata nelabvēlīgā ietekme uz mentalitāti un ieradumiem. Detalizēti

aprakstīts apģērbs, ēdieni, izklaide, satiksme, tikumi, cita starpā luksuss un viesmīlība, kas valdīja pilsētā un bija pamatā ceļotāju labvēlīgiem iespaidiem par to.

Par pilsētas etnoloģijas problēmām raksta arī Igaunijas tautas kultūras ilggadējais pētnieks Antss Viress (*Ants Viires*). Sniegts pārskats par līdzšinējo veikumu un izvirzīti nozīmīgākie turpmāk risināmie jautājumi – pilsētnieku struktūras veidošanās, karadarbību ietekme, sabiedriskā dzīve, patēriņš, subkultūra u.c. Īpaši uzsvērta nepieciešamība izvērst sistemātiskus pilsētu etnoloģiskos pētījumus.

Vairāki apcerējumi veltīti konkrētu objektu vēsturei – Tallinas pirmajām elektriskajām stacijām (*Eino Pillikse*), rentgenstaru izmantošanas sākumam (*Heino Gustavson*). Sējumā iekļauti arī jaunu arhīvu dokumentu oriģinālie teksti, to skaitā Raimo Pullata apstrādātais Tallinas Lielās ģildes vecākā Gotharda Paulsena mantojuma detalizēts apraksts no 1769. gada. Izdevumu papildina Tenisa Lībeka apskats par fotogrāfiju Tallinā 19. gs. 60. gados un vairāki reti 19. gs. fotouzņēmumi ar komentāriem.

Grāmatu noslēdz apjomīga sadaļa “Recenzijas, anotācijas”, kura informē par pilsētu vēsturei veltītiem pētījumiem pēdējos gados Igaunijā, Latvijā, Polijā, Vācijā, Austrijā, Somijā un citās zemēs.

Linda Dumpe

Forschungen zur baltischen Geschichte. Bd. 1 / Hrsg. von Mati Laur und Karsten Brüggemann. – Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, 2006. – 286 S.; Bd. 2 / Hrsg. von Mati Laur und Karsten Brüggemann. – Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, 2007. – 309 S.; Bd. 3 / Hrsg. von Mati Laur und Karsten Brüggemann. – Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, 2008. – 320 S. (Pētījumi par Baltijas vēsturi)

Igaunijai, Latvijai un Lietuvai ir līdzīga vēsture, bet katrai sava valoda, kas veido barjeru kaimiņvalstu publikāciju iepazīšanā. Tā kā Baltijas vēsturnieki saziņai savā starpā un ar citvalstu pētniekiem lieto kādu no lielo Eiropas tautu valodām – un vēstures zinātnē tā tradicionāli bijusi vācu valoda –, tad loģiska ir nesen nodibināta žurnāla

jeb gadagrāmatas “Pētījumi par Baltijas vēsturi” iznākšana vāciski. Sējumu izdošanu jau trīs gadus nodrošina Tartu Universitāte, diviem jaunākajiem numuriem piesaistot arī Latvijas Universitātes finansiālu un redakcionālu atbalstu. Krājuma sastādītāji un izdevēji ir igauņi Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūta profesors Mati Laurs (*Laur*) un vācietis prof. Karstens Brigemans (*Brüggemann*), kurš kopš pagājušā rudens strādā Tallinas Universitātes Vēstures institūtā, bet iepriekš bijis pasniedzējs Tartu Universitātes Narvas koledžā. Izdevuma redakcijas darbu veic vēl četri igauņu vēsturnieki un Latvijas Universitātes lektors Andris Levāns. Redkolēģija izveidota, sadarbojoties ar zinātniekiem no Zviedrijas, Somijas, Vācijas, Krievijas, kā arī diviem Latvijas Universitātes profesoriem – Gvido Straubi un Ilgvaru Misānu.

Kā 2006. gadā iznākušā pirmā sējuma ievadā rakstīja K. Brigemans, šī periodiskā izdevuma mērķis ir iepazīstināt ne tikai vietējos Baltijas profesionāļus, bet arī plašāku mūsu reģiona vēsturē ieinteresētu speciālistu loku ar aktuāliem pētījumiem. Galvenajā nodaļā, kas aizņem gandrīz divas trešdaļas izdevuma apjoma, katrā sējumā ievietoti 9 vai 10 zinātniski raksti. Bez tam ik numuram pievienota nodaļa “Ziņojumi”, kur atrodama informācija par konferencēm, saraksti ar vēstures nozarē Igaunijā un Latvijā kopš 1991. gada aizstāvētām doktora disertācijām, ziņas par abu valstu okupācijas muzeju darbu u. tml. Ievērojamu vietu aizņem trešā nodaļa ar jaunākās literatūras apskatu un recenzijām, ikreiz dodot informāciju par desmit – piecpadsmit grāmatām.

Izdevumā “Pētījumi par Baltijas vēsturi” publicēto zinātnisko rakstu tematika aptver vēstures problēmas no viduslaikiem līdz 20. gs. vidum, galvenokārt pievēršoties politiskiem, ekonomiskiem, sociāliem un nacionāliem jautājumiem. Lielākoties teksti nav ilustrēti, kā izņēmums minami dažiem rakstiem pievienoti atsevišķi zīmējumi, kartes vai diagrammas. Toties katram rakstam dots īss kopsavilkums angļu valodā. Pirmā sējuma desmit zinātniskos rakstus pilnībā bija devuši igauņu autori, savukārt otrajā plašākas publikācijas sagatavojuši jau četri, bet trešajā – vēl trīs Latvijas vēsturnieki. Te minams Mārītes Jakovļevas arhīvu materiālu apkopojums par Kurzemes hercoga Jēkaba sakariem ar Krieviju, Inetas Lipšas raksts par Latvijas Republikas parlamenta vēlēšanās 1920.–1934. gadā iesaistītām sievietēm, Ilgvara Butuļa raksts par Kārļa Ulmaņa autoritārās ideoloģijas ietekmi uz Latvijas vēstures pētniecību un Vitas Zelčes apskats par 1945. gada kalendāriem (otrajā sējumā), kā arī Andra Šnē raksts par 10.–12. gs. sociālajām attiecībām Latvijas teritorijā, Ulda Krēslīņa pētījums par 1927. gada puču Valmierā un Rasas Pārpuces apcerējums par paritārās komitejas darbu 1939.–1940. gadā sakarā ar Baltijas vāciešu kultūras vērtību izvešanu (trešajā sējumā).

Kā rāda minēto rakstu nosaukumi, līdz šim Latvijas vēsturnieki jaunajā izdevumā pārsvarā publicējuši pētījumus par 20. gs. 20.–40. gadiem. Jācer, ka turpmāk gadagrāmatā vairāk tiks iekļauti arī citu Latvijas vēstures periodu speciālistu darbi, jo rakstu hronoloģisko ietvaru un tematikas paplašināšana citu zemju vēsturniekiem dotu labāku ieskatu mūsu pētnieku daudzpusīgajā veikumā. Tāpat jāvēl redakcijai atrast rakstīt gribošus un varošus pētniekus Lietuvā, kas līdz šim izdevumā

pārstāvēta tikai ar dažiem grāmatu apskatiem. Vēl viens ierosinājums varētu būt nākotnē veidot tematiskus krājumus, kas parādītu noteikta jautājuma izpētes līmeni katrā no Baltijas valstīm un varbūt pamudinātu veikt jaunus pētījumus.

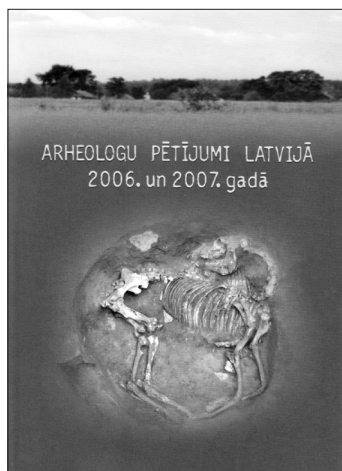
Jaunas gadagrāmatas sagatavošana un periodiska izdošana, sevišķi, ja tajā iesaistīti vairāku valstu pētnieki un raksti tiek publicēti svešvalodā, redakcijai rada papildus rūpes, bet lasītājiem tas ir dubults ieguvums. Tāpēc sējumu “Pētījumi par Baltijas vēsturi” periodiska iznākšana ir īpaši apsveicama. Jācer, ka gadagrāmata kļūs par nozīmīgu regulāru izdevumu, kas gan informēs Baltijas vēstures pētniekus par kaimiņu veikumu, gan varbūt iedvesmos un apvienos vairāku valstu vēsturniekus kopīgu projektu realizēšanai.

Ieva Ose

Arheologu pētījumi Latvijā 2006. un 2007. gadā / Sast. A. Vilcāne. – Rīga: Zinātne, 2008. – 245 lpp. – ISBN 978-9984-808-49-9

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts (LU LVI) ar SIA “Arhitektoniskās izpētes grupa” (SIA AIG) un Valsts kultūrkapitāla fonda finansiālu atbalstu 2008. gada nogalē izdevis rakstu krājumu, kurā apkopota nozīmīgākā informācija par 2006. un 2007. gadā Latvijā veiktajiem arheoloģiskajiem lauka darbiem un to rezultātiem. Daļa krājumā publicēto materiālu ir prezentēta 2008. gada aprīlī LU LVI rīkotajā konferencē – 2006. un 2007. gadam veltītajā arheologu atskaites sesijā.

Krājums ir likumsakarīgs turpinājums jau gandrīz pirms pusgadsimta uzsāktajai tradīcijai pēc arheologu publiskām atskaitēm nolasītos referātus konspektīvi apkopot vienā izdevumā. Pirmās arheologu un etnogrāfu atskaites sesijas referātu tēzes iznāca 1959. gadā (par 1958. gada izrakumu rezultātiem). Jāmin, ka 1959. gadā laists klajā līdzīgs krājums arī par 1957. gadu, taču tas veltīts tikai Rīgas arheoloģiskajai izpētei. Izdevums sākotnēji saucās *Referātu tēzes par konkrētā gada arheologu un etnogrāfu pētījumu rezultātiem*. 1972. gadā tas pārdēvēts par *Zinātniskās atskaites sesijas materiāliem*, bet kopš 2000. gada iznāk ar nosaukumu *Arheologu pētījumi Latvijā*. Līdz 20. gs. 80. gadiem krājums iznāca katru gadu, bet kopš 1982. gada – ik pēc diviem gadiem. Kaut arī laika gaitā mainījies tā nosaukums un izdošanas intervāls, krājuma mērķis palicis nemainīgs – īsumā apkopot jaunāko informāciju par Latvijas arheoloģisko pieminekļu pētījumiem. Kā norādīts krājuma priekšvārdā, šī ir unikāla sērija, kas ne

tikai kļuvusi par vienu no nozīmīgākajiem avotu apkopojumiem turpmākajiem arheologu pētījumiem, bet arī ilgtermiņā veido sabiedrības izpratni par arheoloģisko pieminekļu nozīmi un arheologu darbu. Jāpiemin, ka pēdējam krājumam izveidots arī jauns, vizuāli saistošāks noformējums, taču nav pazaudēta tā sākotnējā ideja – uz vāka parādīt kādu no attiecīgo gadu nozīmīgākajiem atklājumiem Latvijas arheoloģijā. Šajā gadījumā tas ir Ogresgala Čabu kapulaukā LU Latvijas vēstures institūta pētnieka Roberta Spirģa izrakumos atklātais zirga ziedojumus.

Izdevumā apskatītajos divos gados notikusi samērā intensīva Latvijas arheoloģisko pieminekļu pētniecība. Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija 2006. un 2007. gadā kopumā izsniegusi 108 arheoloģiskās izpētes, uzraudzības un apzināšanas darbu atļaujas. Krājumā apkopoti 36 zinātniskie raksti par vairāk nekā 50 objektu arheoloģisko izpēti. Rakstu autori ir konkrēto arheoloģisko darbu vadītāji, kas pārstāv dažādas institūcijas – LU LVI, Latvijas Universitāti (LU), Latvijas Nacionālo vēstures muzeju (LNV M), SIA AIG, Latvijas Kultūras akadēmiju (LKA), Rīgas Skolēnu pili (RSP), kā arī reģionālos muzejus Jelgavā (JVMM) un Turaidā (TMR).

Krājums sastāv no četrām pamatnodaļām. Trīs no tām veltītas noteiktu laikposmu arheoloģisko pieminekļu pētniecībai: akmens un bronzas laikmetam, dzelzs laikmetam, viduslaikiem un jaunajiem laikiem. Savukārt ceturtajā nodaļā īsi apkopoti nozīmīgākie antropoloģiskie pētījumi.

Akmens un bronzas laikmets. No senākajiem Latvijas pieminekļiem pētītas galvenokārt akmens laikmeta dzīvesvietas. Valdis Bērziņš (LU LVI) publicējis savu izrakumu rezultātus vienā no nedaudzajām Latvijas teritorijā zināmajām mezolīta laika dzīvesvietām jūras piekrastē Pāvilostas Baznīckalna apmetnē, kā arī vidējā un vēlā neolīta apmetnē Jūrmalā, Priedainē. Kopā ar Ilgu Zagorsku (LU LVI) publicēts raksts arī par izrakumiem Braukšu II mezolīta un neolīta apmetnē. Bez minētajiem izrakumiem V. Bērziņš veicis arī Zvejnieku arheoloģiskā kompleksa apkārtnes apzināšanu un krājumā ziņo par atklāto Košķeles III mezolīta apmetni. Saistībā ar akmens laikmeta dzīvesvietu pētniecību vēl jāmin Ilzes Lozes (LU LVI) publicētie Zvidzes neolīta apmetnes jaunāko pētījumu rezultāti. Šeit 2007. gadā izrakumi autores vadībā notika jau devīto sezonu.

Vienīgais raksts, kur skarts vissenāko laiku apbedījumu vietu jautājums, veltīts Zvejnieku kapulaukam. Šeit jau kopš pagājušā gadsimta sešdesmitajiem gadiem aizsāktos arheoloģiskos pētījumus 2006. un 2007. gadā turpināja raksta autore I. Zagorska sadarbībā ar Larsu Larsonu (Lundas Universitāte). Kapulaukā tika izpētīti 10 kapi, kas hronoloģiski attiecas uz mezolītu un neolītu. Kā norāda autore, viens no šajos gados atklātajiem dubultapbedījumiem kļuvis par vienu no krāšņākajiem neolīta laika apbedījumiem visā kapulaukā.

Dzelzs laikmets. Krājumā publicēti 10 raksti par jaunākajiem pētījumiem dzelzs laikmeta arheoloģiskajos pieminekļos. Jāmin, ka daļa objektu datējama arī ar agrāku laiku, taču intensīvākā to apdzīvotība un izmantošana notikusi tieši dzelzs laikmetā.

No dzīvesvietām pētīti galvenokārt pilskalni. Andrejs Vasks (LU) krājumā publicējis rakstu par jaunākajiem atklājumiem Padures (Beltu)

pilskalnā. Ināra Kuniga (RSP) ziņo par izrakumiem Rušenicas pilskalnā, G. Zemītis – par Sateseles pilskalna izrakumiem, Juris Urtāns (LKA) – par pārbaudes izrakumiem jaunatklātajā Rēzeknes Ratinieku pilskalnā un Ozolmuižas Sprinģu pilskalnā, bet A. Vilcāne – par pētījumiem Anspoku un Drusku (Kornetu) pilskalnā. Ratinieku, Sprinģu, Anspoku un Drusku arheoloģiskā pētniecība notikusi pirmo reizi. Drusku pilskalnā izrakumi veikti sadarbībā ar Tartu Universitātes profesoru Heiki Valku, kā arī pateicoties igauņu puses finansējumam. Veiktas arī ogļu ¹⁴C analīzes, kas palīdzējušas noteikt šī Igaunijas pierobežas pilskalna apdzīvotības periodus.

R. Spirģa vadībā izrakumi notikuši par vēlā dzelzs laikmeta pieminekli uzskatītajā Ogresgala Čabu apmetnē. Šeit 2007. gadā saistībā ar plānotajiem celtniecības darbiem veiktie izrakumi uzskatāmi par pēdējo gadu lielākajiem arheoloģiskajiem pētījumiem Latvijā – kopumā izpētīta teritorija aptuveni pushektāra platībā. Lai arī lielākā daļa atradumu un kultūrlānis pieminekļi attiecināms uz 10.–14. gs., pirmo reizi šeit atklātas arī akmens laikmeta (gan vēlā paleolīta vai mezolīta sākuma, gan neolīta) un bronzas laikmeta apdzīvotības liecības. Jāmin, ka Čabās R. Spirģa vadībā pētīts arī lībiešu 10.–14. gs. uzkalniņu kapulauks. Kopumā atklāti 29 kapi, konstatētas daudzveidīgas apbedīšanas tradīcijas, kā arī dažādi ziedojumi (zirga, sieviešu rotu u.c.).

Krājumā iekļauti ziņojumi arī par citu dzelzs laikmeta apbedījumu vietu pētījumiem. Lielākoties tie bija pētījumu turpinājumi šajos pieminekļos. A. Vasks publicējis rakstu par jaunākajiem atklājumiem agrā, vidējā un vēlā dzelzs laikmeta Ābelnieku akmeņu krāvumu kapulaukā, kas ir tālākais šobrīd zināmais šī tipa kapulauks uz dienvidiem Kurzemes ziemeļu daļā. Vitolds Muižnieks (LNVM, LU LVI) un Normunds Jērums (LU LVI) krājumā ziņo par veiktajiem izrakumiem zemgaļu vidējā un vēlā dzelzs laikmeta līdzenajā kapulaukā Tērvetes Ķūros. Savukārt A. Vilcāne publicējusi latgaļu Brīveru (Brūveru) vēlā dzelzs laikmeta līdzenā kapulauka pētījumu rezultātus. Nozīmīgs atklājums dzelzs laikmeta apbedījumu vietu pētniecībā ir A. Vaska blakus Ābelnieku akmeņu uzbērumiem lauksaimnieciski apstrādātā laukā 2007. gadā konstatētais iepriekš nezināmais vēlā dzelzs laikmeta līdzenais kapulauks ar ugunskaapiem.

Viduslaiki un jaunie laiki. Skaitliski visvairāk arheoloģisko darbu 2006. un 2007. gadā bijis vēsturisko laiku pieminekļos. Piecos rakstos skarta viduslaiku piļu arheoloģija. Galvenokārt pētītas ordeņpilis. Zigrīda Apala (LU LVI) publicējusi rakstu par Cēsu ordeņpils kārtējo izpēti sezonā, Uldis Kalējs (SIA AIG) – par Alūksnes ordeņpils pētījumiem, bet Mārtiņš Ruša – par pētījumiem Dobeles ordeņpili. Tāpat par iespējamajiem pirmās Siguldas ordeņpils pamatu atklājumiem Siguldas Krusta kalnā ziņo Egils Jemeljanovs (TMR). U. Kalējs un Mārtiņš Lūsēns (SIA AIG) rakstījuši arī par saviem izrakumiem bīskapa pili Limbažos.

Krājumā publicēti astoņi raksti par uzraudzības darbiem pilsētu un apdzīvotu vietu vēsturiskajos centros. Par arheoloģisko uzraudzību Cēsīs rakstījuši Z. Apala un M. Ruša, Valmierā – Tatjana Berga (LU LVI), Krimuldā – E. Jemeljanovs, Sabilē – V. Muižnieks, Iveta Berga (JVMM) un M. Ruša, Kuldīgā, Ventspilī un Rīgā – U. Kalējs kopā ar M. Lūsēnu, bet Dobelē – M. Ruša. Pilsētās lielākoties atsegtas viduslaiku un jauno laiku

apbūves liecības, taču Valmierā pētīts arī senpilsētas aizsargmūris. Jāmin, ka arī Sabiles vēsturiskā centra uzraudzības darbos M. Ruša konstatējis, iespējams, viduslaiku pils aizsargmūra laukakmeņu pamatu konstrukciju paliekas. Vairākās vietā (Rīgā, Sabilē, Krimuldā) uzraudzības darbu laikā konstatēti viduslaiku un jauno laiku apbedījumi.

Plaši izrakumi notikuši iepriekš zināmās vēsturisko laiku kapsētās. Ilze Melne (LNVN) publicējusi pārskatu par saviem izrakumiem Veselavas kapsētā. Šeit saistībā ar ceļa rekonstrukcijas darbiem 2006. un 2007. gadā izpētīti 911 apbedījumi, kas attiecas uz 13. gs. vidu – 17. gs. beigām. M. Ruša un Gunita Zariņa (LU LVI) ziņo par izrakumiem Dobeles baznīcas kapsētā. Savukārt M. Lūsēns publicējis arheoloģisko pētījumu rezultātus Kurzemes ugunskaņu kapulaukā Alsungas Grinbergos un Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsētā Rīgā. 2007. gada izrakumi Grinbergu kapulaukā (pazīstami arī ar nosaukumu Alsungas Kantiķi) interesanti ar tur atklātajiem 15. gs. ugunskaņiem. Bet pētījumi Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsētā ir vieni no pēdējo gadu apjomīgākajiem izrakumiem Rīgā. Kopumā izpētīti 709 kapi un vairākas kopējās kaulu bedres jeb “kambari”. Pētījumu laikā noskaidrots, ka kapsēta izmantota kopš 15. gs. līdz pat 17. gs. vidum.

Antropoloģiskie pētījumi. Arheoloģiskie pētījumi nebūtu pilnīgi bez izrakumos iegūtā antropoloģiskā materiāla izvērtējuma. Guntis Gerhards (LU LVI) publicējis pārskatu par Rīgas (Doma baznīcas, Vīlandes ielas 11, Brīvības ielas 42/44) un Veselavas kapsētas antropoloģisko materiālu no paleopatoloģiskā viedokļa. Savukārt G. Zariņa veikusi Cēsu Sv. Jāņa baznīcas apbedījumu antropoloģisko izvērtējumu.

Krājumā ievietots arheologu atskaites sesijas – konferences dalībnieku aicinājums Latvijas Republikas Saeimai un Kultūras ministrijai pievērst uzmanību un novērst pēdējā laikā arvien biežāk novērojamo arheoloģisko pieminekļu postīšanu, kas notiek gan nesaskaņotas celtniecības, gan t.s. mantraču darbības rezultātā. Jāmin, ka Latvijas arheologi jau 2007. gadā Saeimā iesnieguši rezolūciju par kultūras pieminekļu aizsardzības uzlabošanas nepieciešamību. Aicinājumā tiek vēlreiz norādīts uz rezolūcijā ietvertajiem konkrētajiem problēmas risinājumu veidiem, kā arī prasīts ievērot starptautiskajā Eiropas Konvencijā arheoloģiskā mantojuma aizsardzībai (kurai Latvija pievienojās 2003. gadā) noteiktos pienākumus.

Kā nozīmīga krājuma sastāvdaļa jāmin arī tā nobeigumā ievietotais pēc Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas sniegtajiem datiem sastādītais 2006. un 2007. gadā izdoto arheoloģisko darbu atļauju saraksts.

Tāpat krājumam pievienots Elīnas Guščikas un Innas Lazdiņas (LU LVI) sastādītais Latvijas arheologu publikāciju saraksts, kas ļauj rast kopēju ieskatu par pētītajiem pieminekļiem, kā arī iepazīties ar jaunākajām Latvijas arheologu atziņām dažādos plašākos aizvēstures un vēstures jautājumos un novērot kopējās Latvijas arheoloģijas attīstības tendences. Arheologu publikācijas šim izdevumam tiek pievienotas kopš 1996. gada.

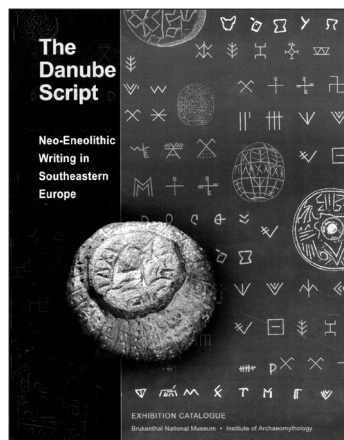
The Danube script. Neo–Eneolithic Writing in Southeastern Europe. Exhibition catalogue. – Brukenthal National Museum, Institute of Archaeomythology, 2008. – 139 p.: ill. (Donavas raksts. Neolīta un eneolīta rakstība Dienvidaustrumu Eiropā. Izstādes katalogs)

Ir pagājis diezgan ilgs laiks kopš Marija Gimbutiene pētījumos par Dienvidaustrumu Eiropas senajām civilizācijām rakstīja par “svēto rakstu” (*sacred script*), balstoties uz visdažādākajām zīmēm, kas bija atrodamas uz neolīta un eneolīta laikā mālā darinātajām sieviešu figūrām, svētnīcu altāru un aužamo stāvu modeļiem, zīmogiem, vāzēm un citām senlietām. Šo zīmju interpretācijas nozīmīgumu viņa centās pasvītrot savos pētījumos (Gimbutas 1989). Jau tolaik viņa nāca klajā ar salīdzinājumu starp Vecās Eiropas un kipriešu klasiskajām zīmēm, izraisot interesi arī mūsu speciālistos (Gimbutas 1991). Neapšaubāmi, ka tagad interese par šīm zīmēm un to iespējamo interpretāciju ir padziļinājusies.

Arheomitoģijas institūts ASV sadarbībā ar Brukenthāla Nacionālo muzeju Rumānijā ir publicējis šajā muzejā 2008. gada 18. maijā – 5. jūnijā notikušās izstādes katalogu par Donavas rakstu, atspoguļojot arī jaunākos atzinumus par Dienvidaustrumu Eiropas neolīta un eneolīta rakstību, kas gūti pēdējo 10 gadu zinātniskajos pētījumos.

Pirms četriem gadiem – 2004. gada 25.–29. maijā Novij Sadā Serbijā notika starptautisks simpozijums par neolīta simbolu sistēmu un tika publicēts katalogs “Civilizācijas zīmes” (*Signs of Civilization*). Tieši šajā simpozijā tika pieņemts lēmums par šī raksta nosaukšanu par Donavas rakstu, tādējādi nomainot M. Gimbutienes lietoto apzīmējumu “Senais Eiropas raksts” (*Old European script*). Lasītājam ir jāsaprot, ka šeit runa ir nevis par rakstīšanas pirmsākumiem burtiskā nozīmē, bet gan par ļoti arhaisku rakstības veidu, kas ir visnenākais Eiropā konstatētais un kas attiecas uz 6. gadu tūkstoši pirms Kristus.

Kataloga pirmo daļu veido 76 lappusēs ietvertie visai nozīmīgie pētījumi par seno rakstību, sniedzot arī jaunu informāciju par nozīmīgākajiem atklājumiem. Viens pētījums veltīts Donavas raksta atspoguļojumam un tā nozīmei agro zemkopju kopienās. Raksta autori – Džoana Mārlerē (*Marler*) un Haralds Harmans (*Haarmann*) uzskata, ka 6. gadu tūkstoši pirms Kristus Donavas raksta zīmju izplatība sasniedza savu kulmināciju un šīs zīmes bija saistītas ar reliģiskajiem ticējumiem, iekļaujoties burvju jeb šamaņu rituālos kā neatņemama to sastāvdaļa. Šajā laikā šīm zīmēm Dienvidaustrumu Eiropā ir visaugstākais organizatoriskais līmenis, tās attīstījušās sistemātiskās formās, iegūstot arhaiskas rakstības veidolu salīdzinājumā ar pārējām Eiropas daļām. Šī reģiona zemkopju kopienas

ir sasniegušas kultūras evolūcijas brieduma fāzi ar agrāro dzīves stilu, uzlabotām tehnoloģiskām iespējām un savu ticējumu sistēmu. Šīs zīmes sastop gan rituāla izpildes vietās, gan uz altāriem publiskās svētnīcās, gan arī privātās mājās. Turklāt tās lietotas nevis saimnieciskajā, bet gan garīgi reliģiskajā sfērā.

Donavas raksts šajā katalogā apskatīts, salīdzinot to ar citām arhaiskām rakstības sistēmām – ēģiptiešu, šumeru, protoelamiešu, indiešu un ķīniešu seno rakstību, kā arī Jaunās pasaules pirmskolumba laika olmeku rakstības sistēmu. Haralds Harmans, kurš nodarbojas ar Dienvidaustrumu Eiropas zīmju sistematizēšanu, atzīst, ka nav atšifrēts arhaiskās Donavas rakstības kods un ka tas ir grūti izdarāms salīdzinājumā ar šumeru piktoģrāfiju. Tomēr ar semiotiskās analīzes paņēmieniem ir izdevies noteikt šīs arhaiskās rakstības dabu:

- zīmju izvietojums ir lineārs un asimetrisks;
- zīmes var būt izolētas vai arī grupās;
- ikoniskās (attēlojošās, dabiskās) un abstraktās zīmes ir sakārtotas lineārā secībā;
- individuālās zīmes un to grupas var būt atdalītas ar punktiem vai rindām.

Turklāt, kā norāda raksta autors, agrās rakstības zīmes lietotas kā domas izteicējs, nevis kā vārda apzīmējums. Donavas rakstā abstraktās zīmes (ietverot arī ģeometriskus motīvus) dominē pār ikoniskajām. Zīmju lielo skaitu izskaidro ar t.s. rakstītās logogrāfijas (*kind of anagrammatic world-puzzle*) principu, kad individuālās zīmes pārstāv specifisku koncepciju vai ideju. Vienas zīmes ieraksts ir viena atsevišķa ideja, tā reprezentē logogrāfisko rakstu. Lai izprastu šo arhaisko rakstību, ir jāzina daudz par tās sociālo funkciju un lietošanas formulārajiem modeļiem.

Izsmēlošu ieskatu par neolīta un eneolīta periodiem Transilvānijā sniedz Sabins Adrians Luca, kurš atsevišķi apskata agrā neolīta Starčevo–Krisas (*Starčevo–Criș*) kultūras kompleksu, kā arī vidējā neolīta kultūru ar agrajiem lineārajiem elementiem Transilvānijā. Akcentēta uzmanība uz Vinčas kultūru ar tās A_{1-3} un B_1 fāzēm, atzīmējot Vinčas–Turdas jeb Turdas–Vinčas periodizācijas I un II fāzi. Šīm kultūrām ir ļoti gara un visai sarežģīta pētniecības vēsture. Turdas kultūru uzskata par Transilvānijas pērlī.

Īpašu interesi izraisa katalogā publicētais raksts par slavenajām Tartarias (*Tărtăria*) māla plāksnītēm, kuras atklājis arheologs Nikolaje Vlasi (*Vlasi*) 1961. gadā veiktajos arheoloģiskajos izrakumos un kuras jau tikušas iztirzātas no dažādiem viedokļiem. Šoreiz tas darīts pēc ļoti rūpīgām dažāda veida tehniskām analīzēm, lietojot arī mikroskopu, kā arī mainot sākotnējo koncepciju par to atrašanās apstākļiem, turklāt māla plāksnītēm iegūts radioaktīvā oglekļa datējums. Raksta autori George Lazaroviči (*Lazarovici*) un Marko Merlini (*Merlini*) šīs trīs māla plāksnītes – vienu apaļu un divas taisnstūra – pēc radioaktīvā oglekļa datējuma tagad attiecina uz 5300 gadiem pirms Kristus. Tās ir ieguvušas Turdas kultūras ikonu nosaukumu, būtībā tās ir Donavas raksta ikonas, jo šeit attēlota pat reāla medību aina. Izrādās, ka tās nav ziedojums, bet gan kādas 50–55 gadus vecas slimas sievietes kapa inventāram piederīgas.

Šai kapā atrasts arī liels skaits māla darināto sieviešu figūru, starp kurām bija eksemplāri ar aizvērtām acīm un bez mutes. Atzīts, ka šis kops ir burvei jeb šamanei piederīgs un atrastās plāksnītes ar Donavas rakstu bijušas viņas amata rīki.

Tartarias māla plāksnīšu noslēpumaino raksta zīmju pētījumu jaunie aspekti ļauj izteikt dažas jaunas atziņas par to semiotisko kodu. Proti, Donavas raksts pārstāv senu rakstības sistēmu, kuru lietoja liturģijās un speciālos maģiski reliģiskajos ticējumos. Šī rakstība bija vērsta uz komunikācijas nodrošināšanu ar pārcilvēciskiem spēkiem. Uzraksti bija sastopami tikai uz lietām, kas saistītas ar reliģiskām darbībām. Tā ir arhaiska rakstības sistēma, kas nav bijusi spējīga kodēt runu vai arī garus stāstījumus. Šīs zīmes sastāv no logogrammu sajaukuma, ideogrammām un piktogrammām. Tartarias plāksnīšu uzrakstiem ir reliģiska kulta raksturs.

Donavas raksta izplatība Eiropā, kā atzīmē Marko Merlīni, aptver arī tagadējo Serbiju, Bulgāriju, Grieķiju, Ungāriju un Čehiju. Uzkrātie materiāli ir iestrādāti datu bāzē, kuru veido 818 priekšmeti, 953 ieraksti un 4018 zīmes. Šī datu bāze sniedz kā arheoloģisko, tā arī zīmju semiotisko informāciju un ir nodrošināta ar kvalitatīviem fotoattēliem un zīmējumiem. Katalogā aplūkojamas interesantākās Donavas rakstam piederīgās māla figūriņas. Atzīmējami mākslinieces Danielas Bulgarelli darinātie attēli ar Donavas raksta zīmēm uz no māla veidotajām cilvēku figūrām. Iepriekšminētie darbi veikti Leonardo da Vinči programmas ietvaros (Roma, Itālija).

Kataloga pirmās daļas pēdējā rakstā Haralds Harmans apskata Donavas raksta mantojumu un to kā kultūras identificētāju Balkānu–Egejas konverģences zonā.

Katalogs sniedz plašu ieskatu pēdējo 10 gadu zinātniskajās aktivitātēs Dienvidaustrumu Eiropas neolīta un eneolīta zīmju pētījumos, pasvītrotot šo zīmju reliģisko būtību un izceļot Donavas rakstu kā vienu no visvecākajām rakstībām Eiropā.

Kataloga otrā daļa aptver bagātīgu ilustratīvo materiālu – te krāsainos kvalitatīvos attēlos aplūkojamas māla senlietas (plāksnītes, sieviešu figūras, zīmogi, trauki u.c.), kuru virsmā lieliski saskatāmas Donavas raksta pēdas. Nozīmīgāko vietu šeit ieņem Tartarias māla plāksnītes, publicētas arī senlietas no tādām vietām kā Turda, Daia Romana Transilvānijā, Garagau Valahijā, Trestiana, Isaiia un Tarpesti Moldovā u.c. Kopumā apskatāmi 50 attēli, kas ļauj lasītājiem gūt priekšstatu par šī raksta īpatnībām, piesaistot plašu interesentu loku, jo Dienvidaustrumu Eiropas neolīta keramikas izstrādājumu kolekcijas ir visai aizraujošas arī arheologu amatieru un arheoloģiju cienošu indivīdu skatījumā.

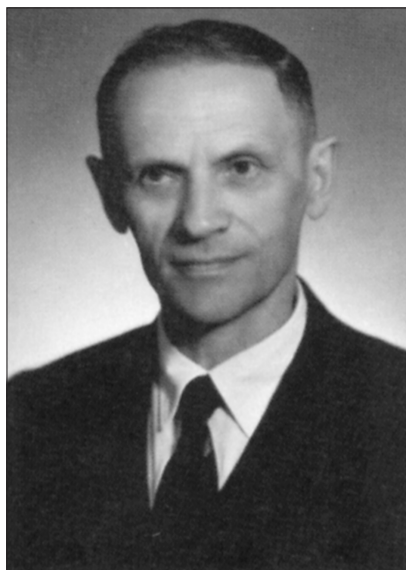
PERSONĀLIJAS

Šogad atceramies

ĀRSTAM, ZINĀTNIKAM
UN RAKSTNIKAM
VILIM DERUMAM – 110

Vilis Derums ir izcilākais Latvijas paleopatologs un viens no ievērojamākajiem sava laika kaulu patoloģiju pētniekiem.

Dzimis divu gadsimtu griežos – 1899. gada 11. aprīlī Valmieras apriņķī Podiņos, pusaudža un jaunības gadus viņš bija spiests pavadīt bēgļu gaitās Krievijā (1915–1919). 1920. gadā kopā ar slaveno Imantas pulku atgriezies Latvijā un 1922. gada 28. februārī ar Apsardzības ministrijas pavēli atvaļināts no karadienesta līdz turpmākam rīkojumam. Jau daudz vēlāk – 1934. gada 18. novembrī V. Derumam kā atbrīvošanas cīņu dalībniekam un par ilggadēju dienestu armijā, priekšzīmīgu un nevainojamu dienesta pienākumu pildīšanu piešķirts Triju Zvaigžņu ordenis (V šķira), Latvijas atbrīvošanas kara piemiņas zīme. Gadu vēlāk – 1935. gada 11. maijā viņš saņēma vēl vienu goda zīmi – Aizsargu nopelnu krustu.

Vilis Derums studējis Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātē (1920–1926). Turpmākie apmēram seši gadi vairāk saistās ar ārsta karavīra gaitām, jo 1927. gada oktobrī viņš tiek ieskaitīts 9. Rēzeknes kājnieku pulkā

par jaunāko ārstu, piešķirot leitnanta pakāpi. 1930. gadā viņš kļūst par kapteini. 1936. gadā V. Derums saņem ārsta pulkvežleitnanta pakāpi.

Viļa Deruma zinātniskais mantojums saistās ar divām medicīnas nozarēm – antropoloģiju (20. gs. pirmā puse) un paleopatoloģiju (20. gs. otrā puse). Bet pa vidu bija 1941. gada 14. jūnijs.

Vilis Derums veicis Latvijā pirmo pētījumu par akcelerāciju – latviešu karavīru ķermeņa garuma palielināšanos no 19. gs. 80. gadiem līdz 20. gs. sākumam – tendenci, kas bija aprakstīta jau skandināvu literatūrā un šodien pazīstama kā gadsimta pārmaiņu process. Viņš bija šā virziena aizsācējs Latvijā. Pateicoties viņam, Latvijas materiāls kļuva pieejams arī citiem Eiropas pētniekiem.

Taču Viļa Deruma galvenais atstātais zinātniskais mantojums saistās ar pēckara posmu, kad, atgriezies no Sibīrijas, viņš sāka nodarboties ar arheoloģiskajos izrakumos iegūto kaulu patoloģiju un slimību pētniecību. Šajā ziņā viņš bija pirmais toreizējā Padomju Savienībā un praktiski lika pamatus šai zinātnes nozarei.

Vienlaikus Vilis Derums ar pseidonīmu Vilis Zemgars bija pazīstams arī kā rakstnieks. Sākot ar dzejoļiem “Zaļās vārnas” laikā 20. gadsimta 20. gados līdz vēsturiskajam romānam mūža nogalē – tāds bija viņa noietais ceļš literatūrā. Garš bija zinātnieka mūžs, bet ne tik garš, lai Vilis Derums sagaidītu Latvijas valsts atdzimšanu, līdz kurai bija palikuši vairs tikai daži gadi un kas bija viņa kvēlākais sapnis. Viņš mira 1988. gada 2. augustā – nākamajā dienā pēc vētras, kas Eksperimentālās medicīnas institūta dārzā nolauza viņa paša stādīto egli. Līdz ar egli lūza arī Viļa Deruma mūžs. Taču šis cilvēks – rakstnieks, zinātnieks, ārsts ir atstājis neizdzēšamas pēdas Latvijas medicīnas vēsturē un arī to cilvēku atmiņās, kas viņu pazina. Vilis Derums apbedīts Rīgā II Meža kapos.

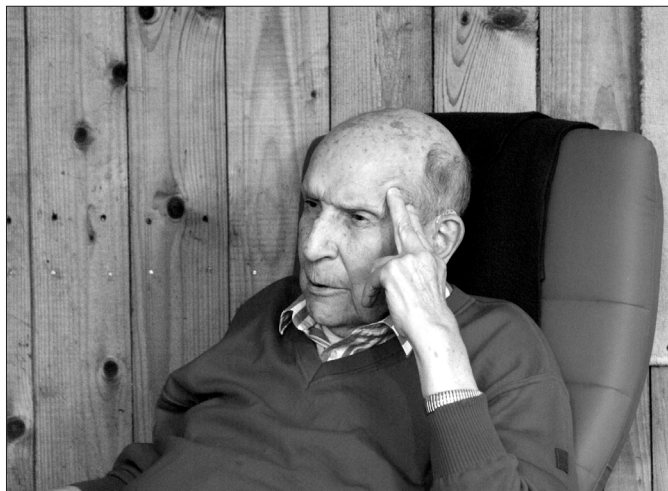
Rīta Grāvere

IN MEMORIAM

VĒSTURNIEKU PĒTERI KRUPŅIKOVU
MŪŽĪBĀ AIZVADOT
(19.03.1920. FLORENCE – 20.02.2009. RĪGA)

Vēstures profesora Pētera Krupņikova ilgo un garīgi bagāto mūža ceļu var raksturot kā nemitīgus patiesības meklējumus un īstenības atklāsmi. Tas nebija vienmuļi taisnas un nemainīgas līnijas iezīmēts gājums. Taču šīs dzīves vektors bija augšupejošs, bez izklupieniem uz priekšu un atpakaļ. Šīs dzīves pamats tapa garīgi bagātā ģimenē, izglītība gūta Rīgas 10. vācu pamatskolā un vienā no ebreju vidusskolām, kuras deva augstas kvalitātes zināšanas. Neapmierināts ar autoritārās valdības īstenoto minoritāšu tiesību regulāciju, jaunais Pēteris Krupņikovs saistījās ar nelegālo komunistu atbalstītāju Sarkanā palīdzību (MOPR), 1940. gadā – ar komjaunatni. 1941. gadā jūnijā viņš brīvprātīgi iestājās Strādnieku gvardē un piedalījās tās kaujās ar vērmahtu Igaunijā, pēc tam karoja padomju armijas Latviešu strēlnieku divīzijas un Latviešu korpusa rindās, beidzot dienestu leitnanta pakāpē. 1945. gadā nozīmēts par militārās justīcijas tulku un kā tāds pieredzēja vācu ģenerāļu un pulkvežu izklausināšanu. Viņš tulkoja arī SS 19. divīzijas komandiera Bruno Štrekenbaha atzišanos.

Latvijas ļaudīs P. Krupņikovs 40.–50. gados kļuva populārs kā ļoti talantīgs lektors, centrālā lektoru biroja vadītājs. 1953. gadā, pārejot pa-

sniedzēja darbā Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā, viņš ātri ieguva studentu un kolēģu simpātijas, un šī slava viņam nāca līdzī, kad 1962. gadā P. Krupņikovs kļuva par Latvijas Universitātes docentu, vēlāk profesoru. Tomēr viņa spožākā misija bija pētījumi un secinājumi par vāciešu un latviešu konfrontējošām savstarpējām attiecībām un to atspoguļojumu vācbaltiešu un Vācijas historiogrāfijā (1890.–1945. g.). Šī darba šedevri bija pirmā nelielā grāmata “Patiesības un melu palete” (Rīga, 1980) un tās krietni apjomīgākais turpinājums “Latvijas pusgadsimta vēsture vācu skatījumā” (Rīga, 1985, krievu valodā). Un kas pārsteidzošākais: viņa publikācijas tika atzītas arī Vācijas Federatīvās Republikas zinātnieku saimē, un tur Hannoverē nāca klajā autorizētais tulkojums – “*Lettland in deutscher Sicht*”. Atzinīgi tika vērtētas arī P. Krupņikova 70.–80. gados organizētās deviņas latviešu–vācu vēsturnieku tikšanās par Baltijas vēstures tēmu. Tādēļ nav nejaušība, ka 90. gados – pēc Latvijas neatkarības atgūšanas Pēteris Krupņikovs bija pieprasīts viesprofesors 16 Vācijas augstskolās, arī Bundesvēra Minhenes universitātē. Viņa lekcijas klausījās Stokholmas un Upsalas, Stenfordas, Ņujorkas un Bērklīja, Boloņas un Florences, Saloniku, Telavivas un Bāzeles universitātēs.

Mūža pēdējos mēnešus profesors Krupņikovs, atgriezies no Vācijas, pavadīja Rīgā savas ģimenes un tuvāko draugu lokā. Atvadišanās gaisotnē.

Piemiņas rakstu beidzot, nevaru iztikt bez *Post scriptum*.

Vai ir kaut kas daudziem palicis nezināms? Jā, tas ir fakts, ka 1986. gadā pēc savas iniciatīvas Pēteris Krupņikovs Stokholmā tikās ar Bruno Kalniņu un Uldi Ģērmani. Notika sirsnīga saruna, kas abām pusēm jau deva drīzās nākotnes orientācijas aprises. Tuvojās Latvijas valsts atdzimšanas stunda. Pēteris Krupņikovs atbalstīja Latvijas neatkarības atjaunošanu bez kādas šaubīšanās.

Leo Dribins

RAKSTU AUTORI

- Zigrīda Apala** – arheoloģe, LU Latvijas vēstures institūts
Viktorija Bebre – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
Valdis Bērziņš – arheologs, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
Rūdolfs Brūzis – arheologs, LU Latvijas vēstures institūts
Juris Čiganovs – vēsturnieks, Latvijas Kara muzejs
Una Cine – studente, LU Vēstures un filozofijas fakultāte
Anita Čerpinska – vēsturniece, LU Latvijas vēstures institūts
Leo Dribins – vēsturnieks, Dr. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūts
Linda Dumpe – etnogrāfe, Dr. habil. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts
Dzintars Ērglis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
Edvīns Evarts – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
Guntis Gerhards – antropologs, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
Normunds Grasis – arheologs, Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
Rita Grāvere – antropoloģe, Dr. hist., Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzejs
Elīna Guščika – LU Latvijas vēstures institūta zinātniskā asistente
Kaspars Kļaviņš – Dr. hist., Daugavpils Universitāte, Monaša universitāte (Austrālija)
Gatis Krūmiņš – Dr. hist.
Ainārs Lerhis – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
Ineta Lipša – vēsturniece, LU Latvijas vēstures institūts
Ilze Loze – arheoloģe, Dr. habil. hist., LZA korespondētājlocekle, LU Latvijas vēstures institūts
Uldis Krēsliņš – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
Juris Pavlovičs – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts
Ieva Ose – arheoloģe, Dr. hist., LZA īstenā locekle, LU Latvijas vēstures institūts
Roberts Spirģis – arheologs, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
Jānis Stradiņš – ķīmiķis, zinātnes vēsturnieks, Dr. habil. chem., Dr. hist. h. c., prof., LZA īstenais loceklis, Latvijas Zinātņu akadēmija, LU Latvijas vēstures institūts
Irēne Šneidere – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
Lilita Vanaga – etnogrāfe, LU Latvijas vēstures institūts
Andrejs Vasks – arheologs, Dr. habil. hist., prof., LU Latvijas vēstures institūts, LU Vēstures un filozofijas fakultāte
Anda Vilka – vēsturniece, Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
Guntis Zemītis – arheologs, Dr. hist., LZA korespondētājloceklis, LU Latvijas vēstures institūts
Egita Ziediņa – arheoloģe, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija
Arturs Žvinklis – vēsturnieks, LU Latvijas vēstures institūts